

Bolletí de la Societat
Arqueològica Lul·liana

47

1991

SUMARI

	Pàgs.
ARTICLES:	
LLUÍS PLANTALAMOR MASSANET: El conjunt de Curnia (Maó) i l'evolució cultural a Menorca oriental al II mil·lenni A. C.	3
VICTOR M. GUERRERO: Sobre un posible cargamento de ánforas altomedieval en el Puerto de Palma	19
PLÀCID PÉREZ: Les mesquites i els banys de Sóller (S. XIII i XIV).	29
M. ^a MAGDALENA RIERA FRAU - NATÀLIA SOBERATS SAGRERAS: Introducció a l'estudi del sistema hidràulic d'Alaró (Mallorca)	61
TERESA M. VINYOLES I VIDAL: Notes sobre el formatge de Mallorca	75
GABRIEL LLOMPART: Nuevas cartas de los gobernadores Arnau d'Erill y Felipe de Boyl a Pedro IV el Ceremonioso	89
JOSEP OBRADOR: Inventari de l'església parroquial de Sa Pobla 1514.	111
MARIA BARCELÓ CRESPI: Per a una aproximació a la climatologia de Mallorca baixmedieval a través dels textos històrics	123
G. ROSSELLÓ BORDOY: Unos relieves de Juan de Salas recuperados por el Museo de Mallorca	141
JAUME SERRA I BARCELÓ: Bandolerisme i Real Audiència: El procés de residència del Sr. Albanell	151
JAUME BOVER: La biblioteca de Lluç Estaci, Rector de Puigpunyent, Mallorca. 1644	181
M. L. MAS LATRIE: Epitafis i inscripcions dels cavallers mallorquins de l'ordre de Sant Joan de Jerusalem a la Catedral de Malta	195
FRANCESC RIERA MONTSERRAT: Bru Cortés o un fracassat intent de promoció social	207
JUAN ROSSELLÓ LLITERAS: Inventario de documentos referentes a los Antonianos de Palma en el Archivo Diocesano de Mallorca	219
PERE FULLANA: La "Unión Católica" a Mallorca. Les controvèrsies entorn a la col·laboració política dels catòlics (1881-1888)	243
VÀRIA:	
MARIA BARCELÓ CRESPI - G. ROSSELLÓ BORDOY: De bell nou altres novetats entorn de Joan de Salas	263
LÀMINES:	
VIDA DE SOCIETAT:	
Necrologia	271
Bibliografia	273
Secció Oficial i de Notícies	277

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

REVISTA D'ESTUDIS HISTÒRICS

ANY CVII

N.º 845

TOM XLVII

TERCERA ÈPOCA

PALMA DE MALLORCA

1991

Local Social: Monti-Sion, 9

Depòsit Legal, P. M. 738-1960

GRÀFIQUES MIRAMAR, S. A. — Torre de l'Amor, 4 — PALMA DE MALLORCA

El conjunt de Curnia (Maó) i l'evolució cultural a Menorca oriental al II mil·lenari A. C.

L.LUÍS PLANTALAMOR MASSANET

Després de l'activitat arqueològica d'aquests darrers anys, es pot afirmar que el panorama arqueològic de la prehistòria i protohistòria de Menorca s'ha vist aclarit, omplint-se en bona part el buit documental que hi havia.

Es cert que no disposam, malauradament, d'una estratigrafia complexa, que per la superposició dels diferents nivells culturals ens permeti veure una seqüència cronològica global de l'illa; i no manco cert és que per raons diverses (pressuposts, necessitats urgents, interrupcions per motius administratius) alienes a la nostra voluntat no hem pogut concentrar-nos en un únic objectiu.

Tot i això, l'anàlisi de les estructures visibles —excepcionalment ben conservades a l'illa, on la ramaderia ha estat una de les fonts bàsiques de l'economia—, emprant una tàctica d'estudi de les estratigrafies muràries com ja va fer Rosselló Bordoy a l'illa de Mallorca (Rosselló Bordoy 1974), ens permet esbrinar un marc cronològic prou fiable.

A la tesi doctoral que he presentat recentment a la Universitat de Barcelona he intentat demostrar que, tot i haver-hi dificultats indubtables, l'estudi de les estructures pot ésser prou clar (Plantalamor Massanet 1990).

Aplicant aquest mètode al conjunt de Curnia, comparant els fets amb els que es donen en altres llocs de l'illa, i relacionant-los amb les poques dades proporcionades per l'excavació arqueològica, intentarem esbrinar, a manera d'exemple, l'evolució cultural d'aquest conjunt, que a grans trets situam en el II mil·lenni A. C. i que, pensam, pot ésser significativa dins el panorama prehistòric de Menorca Oriental.

La comparació amb altres àrees amb fets idèntics o similars de la Mediterrània Occidental, tant insulars com continentals, ens pot suggerir i apuntar solucions més o manco definitives, en espera d'una possible confirmació que sols es pot aconseguir per l'excavació arqueològica.

La importància del lloc radica en la concentració, en l'espai reduït d'un turó i la seva vessant oest (en total uns 230 m.²) de diverses construccions tipo-

lògicament i funcionalment variades, així com les superposicions clares que es presenten.

La neteja de vegetació efectuada gràcies als convenis subscrits entre el Consell Insular de Menorca i l'Ajuntament de Maó (Rita Larrucea 1988) ens ha permès l'aixecament planimètric del lloc, on no s'han fet mai excavacions.

EL MARC CULTURAL I CRONOLÒGIC.

Es indubtable que l'equip Pericot utilitzà certa base cronològica en les seves investigacions a l'illa de Menorca. Però no es reflecteix cap periodització amb trets definitoris en els estudis de Maria L. Serra Belabre (Serra Belabre 1965, Serra Belabre 1967, Serra Belabre 1977), i haurem d'esperar a la publicació tardana de Pericot (Pericot 1972, Pericot 1975), sens dubte parcialment corregida i actualitzada en moments previs a la versió definitiva, per disposar d'una periodització clara.

La distinció entre cultura pretalaiòtica —per altres autors cultura de les coves (Colominas Roca 1915-20)— i talaiòtica ja s'intueix als treballs de Cartailhac (Cartailhac 1892) i en certa mesura ha estat present al llarg de la centúria actual. A Menorca, han fet aquesta distinció Hernández Mora (Hernández Mora 1922), Comas Camps (Comas Camps, 1936), o Martínez Santa Olalla (Martínez Santa Olalla 1935), però sense acabar de definir com aplicar-la a fets i monuments puntuals.

En major o menor grau (i sobretot aquests darrers anys) tots els autors que han treballat a Mallorca prèviament han aplicat els esquemes mallorquins, més o menys documentats a l'illa de Mallorca, a la de Menorca (Veny 1968, Rosselló Bordoy 1972, Waldren 1986, Fernández Miranda 1978).

Jo, mateix i l'equip creat entorn al Museu de Menorca, hem aplicat aquest mètode, que s'ha demostrat efectiu (Plantalamor Massanet i Rita Larrucea 1982), si bé l'experiència i el treball quotidià ens aconsella fer modificacions puntuals, i mantenir una obertura de mires que ens duen a la comparació amb altres llocs de la Mediterrània.

La informació derivada de l'excavació de Son Matge a Mallorca, tot i salvant les distàncies, ens pot servir com un dels pilars orientadors. Malauradament hi ha un moment dins l'evolució del conjunt que se'ns presenta confús d'acord amb la documentació actual: és el canvi cultural entre els estrats pretalaiòtics i talaiòtics. Després de les primeres notícies sobre el jaciment (Waldren 1970 a i b) i la publicació de les primeres campanyes (Rosselló Bordoy i Waldren i Plantalamor 1976), veim com es publiquen notícies que semblen contradictòries amb les primeres informacions, i inclús dins el mateix estudi (Fernández Miranda i Waldren 1974 pg. 299 i 304), que aniran consolidant la idea de situar l'inici de la cultura talaiòtica cap el 1400 A. C., el que no està contrastat amb l'estudi del material (Fernández Miranda i Waldren 1979, Waldren 1982, Waldren 1986).

Una vegada acceptada a gran trets com a vàlida la seqüència cultural de Son Matge, cal definir si aquests canvis són sincrònics o si pel contrari existeix un període d'adaptació.

El problema és complex i tanmateix, amb les dades actuals difícil de resoldre, degut a plantejaments teòrics que acceptam com orientatius a nivell filosòfic, però difícils de concretar a nivell pràctic i puntual.

De plantejaments difusionistes en extrem (Childe 1949, 1978) veim com es passa a evolucionismes no menys radicals (Renfrew 1979, Dennell 1985), que en part es reflecteixen als estudis sobre la Mediterrània Occidental (Trump 1980, Lewthwhite 1981-82) i que condicionen molts dels estudis actuals.

Aquests plantejaments, ben vàlids al nivell teòric de la geografia espacial, se'ns presenten problemàtics a l'hora d'extrapolar-los a àmplies àrees territorials amb condicionaments físics molt variables, com és el cas de l'espai físic i climàtic mediterrani.

Curiosament veim com en el moment actual, de teòrica eliminació progressiva de controls interestatals, les fronteres dels actuals "estats-nacions" condicionen les visions globals de la prehistòria del respectius territoris insulars de la Mediterrània Occidental. Així, algunes síntesis condicionen en gran mesura les propostes evolutives per a les illes als territoris continentals o a les potències administratives estatals als quals estan vinculades (Camps 1988, Whitehouse 1981).

De fet, algunes d'aquestes propostes, aparegudes darrerament, poc tenen a veure amb la línia que en podríem dir "neosarda" (Lilliu 1967, Lilliu 1982, Lilliu 1988), que reflecteix els treballs de Lilliu a Ses Païsses (Lilliu 1962, Lilliu i Biancofiore 1959) en les síntesis de Mallorca i Menorca posteriors.

Davant aquest estat de coses dues son les reaccions:

A.—Les evolucions de les cultures insulars són independents unes de les altres. L'illa evolucionarà, segons aquesta proposta, tancada en els seus límits, amb independència del món.

B.—La dependència insular és clara, i l'evolució de cada conjunt insular és sincrònica amb la de les terres comunicades amb ell per la mar, acceptant un període de temps més o menys llarg en el qual els nous elements materials, revulsius culturals també, seran acceptats o rebutjats.

La primera solució se'ns presenta com la més simple, i la que menys problemes planteja. Les similituds en les solucions tècniques, en aquest cas, no serien necessàriament sincròniques, sinó el producte de reaccions humanes davant uns mateixos condicionaments. A més a més, l'espai geogràfic d'una illa es presenta teòricament com immillorable per al plantejament evolutiu delimitat per fronteres clares.

Personalment pens que no es pot negar una evolució interna: aquesta és evident. Però l'evolució pot ésser provocada també per l'aportació d'elements culturals i humans externs. Com veurem, són massa les coincidències, i en àrees prou diverses en els condicionaments físics, per explicar els fets com a producte de la casualitat; més bé crec que hi ha prou elements per a pensar en una certa sincronia gradual, amb independència de les propostes cronològiques que cada escola arqueològica presenta. En aquest cas, veuríem la mar no com una barrera física insuperable, ben al contrari com un mitjà, més o menys circumstancial, de comunicació entre espais geogràfics fins i tot distants.

A tot això s'ha d'afegir l'actual estat, força confús de les datacions carbòniques. Ja hem vist com aquestes presenten certa problemàtica a Mallorca i Menorca, com en altres indrets.

Les datacions actuals, amb nous paràmetres de calibració diferents en cada cas, presenten un panorama comparatiu més confús encara (Renfrew 1972), i més quan hi ha fets puntuals que se'ns presenten clarament inacceptables (2430 ± 150 B. C. i 2530 ± 150 B. C., respectivament, per al temple maltès de Tarxien i el cementeri posterior).

Pens que s'han de matisar les diferències existents entre l'ocupació d'un lloc físic concret i la construcció de monuments en aquest espai. Cal distingir entre els moments de construcció, utilització i possibles abandonaments de les estructures, i si més no el reprofitament i pervivència dels elements culturals dins àmbits diferents.

La qüestió és: hi ha prou motius o indicis per a pensar en una certa evolució conjunta de diverses àrees de la Mediterrània Occidental i en concret de les illes?; quina és la frontera dels distints elements entre illes i dins una mateixa illa?; en quina mesura les àrees costaneres properes han presionat sobre dita àrea?; i finalment, quina és la possible relació —si existeix— interinsular?

Personalment pens que hi ha una certa evolució conjunta, possibles aportacions entre grups i subgrups, i que l'acceptació de l'existència d'una població base, no comporta ni la seva immobilitat territorial ni la no acceptació d'elements forans, com està prou documentat en època històrica.

DESCRIPCIÓ DEL CONJUNT.

SITUACIÓ. (Fig. 1).

El conjunt de Curnia està situat al nord del km. 2,5 de la carretera de Maó-Sant Climent, entre l'actual polígon industrial i la carretera de l'aeroport. Les seves coordenades U. T. M. són 605,600 / 4415,550.

S'aixeca sobre un roquissar de calcoarenites terciàries, conegudes popularment amb el nom de marès de Curnia, que freqüentment ha estat motiu d'explotació per a l'elaboració de cantons per a la construcció.

El lloc ocupat, a grans trets, s'estén entre dues tanques, on es distingeixen set construccions diferents, restes visibles del que un temps fou un establiment protohistòric de tamany relativament reduït, d'uns 840 m.², no necessàriament construïts en la totalitat, com es desprèn de la manca parcial d'estructures visibles en superfície. Sols l'excavació sistemàtica del lloc podrà servir per comprovar-ho definitivament.

TURÓ EST. (Fig. 2).

L'est del conjunt està ocupat per un turó rocós de talls escarpats d'uns 400 m.², situat a una cota de 83,00 m. sobre el nivell del mar. El tall escarpat a les àrees nord i est el fa inaccessible des d'un terreny sempre situat a una

cota molt inferior (entre 79,00 m. i 71,00 m. sobre el nivell del mar). A l'àrea, encara avui emprada per a l'estabulació de bestiar, s'acumulen restes de pedres producte de l'erosió atmosfèrica del marès tou.

L'home ha aprofitat la facilitat d'excavació per engrandir l'espai per davall del penyal, malgrat trobar-se exposat als vents de nord.

Al sud hi ha un mur ciclopí; té un portal de brancals polítics i llinda monolítica caiguda que controla l'accés a la part superior.

A l'oest de la porta, un corral, que domina l'únic accés per la murada abans esmentada, permet l'estabulació, almenys en el moment actual, de bestiar, que pot abeurar en una cisterna excavada a la roca i que recull l'aigua de pluja del pendent del penyal.

Al N.E. també hi ha restes de parets, similars a les anteriors, a les quals s'adossen altres estructures.

TALAIOT B. (Fig. 3, 4 i 5).

Al sud-est del turó, i per sobre del mur que l'envolta, al pendent que hi accedeix, s'aixeca un talaiot de tamany mitjà. La planta és irregular, aproximadament globular, i presenta la meitat sud una mica desplaçada cap a ponent respecte de la meitat nord, a l'interior del mur. Aquest fet ens demostra el desconeixement de tècniques que permetin delimitar una circumferència quan els espais estan separats per un impediment físic.

Els murs exteriors estan construïts amb pedres desbastades, col·locades irregularment en posició horitzontal, i fent talús, el que dona un aspecte troncocònic al monument, que ocupa un espai de 12,52 m. de diàmetre.

Al nord s'obre l'entrada, de brancals polítics i llinda monolítica, que dona accés a un espai interior, com una galeria, delimitat als costats per un mur construït amb aproximació de filades i cobert per llosses al llarg d'un eix longitudinal.

Un corredor corb, construït amb la mateixa tècnica, du a una cambreta de planta el·líptica, també coberta amb llosses planes estalonades sobre murs convergents.

La manca d'excavació i l'enrunament del costat meridional no permet una descripció prou clara d'aquesta àrea, però pareix que hi ha un possible corredor que comunica la primera cambra o galeria amb estructures inferiors i superiors que aprofitarien el desnivell del penyal.

TALAIOT A. (Fig. 6).

Talaiot de planta circular construït a l'oest del conjunt, a uns 65 m. del turó, i sense que es vegin altres restes a l'espai intermedi.

Presenta planta circular, d'uns 26 m. de diàmetre, i està construït amb pedres desbastades, molt planes a la part superior, que estan col·locades en sec, en posició horitzontal, i fent un fort talús, donant al conjunt una estructura externa troncocònica.

Al sud, una porta de 2,20 m. d'amplada s'obre dalt del monument, i devia permetre l'accés a l'interior per la seva part superior.

Als peus del talaiot, en part per davall del talaiot i en part a l'exterior, hi ha una edificació polilobular, evidentment anterior.

La distribució del reble superior del talaiot, col·locat fent anells, ens fa sospitar l'existència a l'interior d'una cambra coberta amb falsa cúpula, centrada per un eix vertical col·locat al punt mig del conjunt, i amb rampes el·líptiques, que per un corredor ascendent comunicarien els distints nivells.

Una petita porta oberta a l'est, i als peus del monument, permetria l'accés o sortida circumstancial cap a l'interior de l'àrea habitada.

Per davall del monument s'observen estructures corresponents almenys a dues construccions de murs corbs i façana còncaua, en part tapades per la construcció i enderrocament posterior del talaiot.

MONUMENT SUD. (Fig. 6).

Una d'aquestes construccions està situada al sud del talaiot A. La façana és còncaua, d'uns 14 m., al sud del monument, i al seu centre es troba la porta. Els paraments dels costats est i oest s'uneixen amb els de la façana mitjançant braços o contraforts laterals fent la cantonada.

La façana, en la mesura que és visible, permet apreciar que l'exterior està construït amb paraments de pedres col·locades en fileres horitzontals, sobre altres verticals damunt un sòcol. Els murs laterals i les cantonades presenten el parament construït amb pedres en posició horitzontal.

La consistència de les cantonades s'aconsegueix pel pes del mateixos blocs, impedit el desplaçament de les estructures. Aquesta tècnica es fa necessària, ja que sembla que es desconeix la forma de lligar els blocs en angle recte.

A l'interior és ben identificable un espai oval, de 9,30 m. per 3,90 m., paral·lel a la façana, i restes d'un segon espai similar cap al nord. Aquests dos darrers àmbits possiblement estarien comunicats mitjançant una porta situada davant la porta exterior, seguint un eix perpendicular a la façana. D'ella s'identifica una pilastra que faria de brancal o contrafort.

Al sud i a l'est s'adossen perpendicularment altres murs de característiques similars, molt derruïts.

MONUMENT OEST. (Fig. 6).

Es una construcció de característiques similars a l'anterior, però de proporcions mes reduïdes, que es troba a l'oest del talaiot A.

Amb una façana corba de 8,90 m., i un mur oest que permet dir que la llargada del monument seria d'uns 11,85 m., està construït amb un parament de blocs col·locats en posició horitzontal fent filades, essent els blocs interiors de tamany més petit.

La porta es veu reforçada per pedres col·locades en posició vertical, i a l'interior un traçat amb segments circulars delimita un espai polilobular en el qual, de moment, no s'identifica cap pilastra.

Per damunt del monument, i a l'àrea de l'absis, perpendicularment al talaiot, s'identifiquen restes d'un mur radial.

COVA A. (Fig. 7).

Situada al límit oest del turó hi ha una cova, avui amb l'entrada mig tapada per la vegetació.

S'hi entra per un corredor inclinat molt irregular, la part inferior del qual està excavada a la roca mentre que la part superior és de paret de pedra seca, de petit tamany. Està cobert amb llosses planes, no molt grosses, d'època incerta.

La cambra és molt irregular, i presenta un espai central que dona accés a quatre subcambres obertes en ventall, separades per contraforts grollerament treballats, i difícils de definir per l'acumulació de pedreny a l'interior.

Més al sud d'aquesta cova, entre les runes pròximes al talaiot B, se'n localitza una altra de característiques similars, accessible parcialment.

COVA B. (Fig. 8).

A uns 8,5 m. a l'est del talaiot A, a l'altre costat de la tanca, hi ha una cova plena d'enderrocs i runa.

La part visible ens permet identificar la planta circular, bastant regular, i el sostre, com un casquet esfèric. A les parets, desbastades irregularment, i al sud, s'obren dos forats o nínxols de tamany reduït.

No es veuen restes de l'entrada, ara enderrocada i possiblement situada cap al nord, però observant el nivell actual de l'entorn podem pensar que seria per un corredor pla o lleugerament inclinat.

CONSTRUCCIONS A L'ÀREA NORD. (Fig. 9).

Al nord, a l'oest del turó i adossant-s'hi, es troba un edifici de planta circular i murs corbs de pedres col·locades en filades horitzontals, tal volta de façana plana. El mur és d'un gruix considerable i difícil de definir a l'interior, on podria ésser circular.

Al sud oest s'hi adossa, amb tècniques ciclòpies similars, un altre edifici, que sembla una ampliació de l'anterior.

També adossades al primer, i a una cota més baixa del roquisar, són visibles restes de murs segment-circulars, construïdes amb blocs col·locats verticalment però de petit tamany, que tanquen el costat nord del conjunt entre el turó i el talaiot A.

ANALISI DE LES CONSTRUCCIONS.

Les restes més antigues en el conjunt de Curnia són les del mur que està construït a les parts per on es podria accedir a la part superior del turó. En canvi, no es veuen restes a la part interior d'aquest recinte. Això pot semblar estrany en principi, ja que tenint en compte les tècniques constructives conegudes fins ara a l'illa (usualment amb pedres molt grosses), seria d'esperar que encara quedassin algunes restes. Però l'explotació agrícola actual de la part superior pot haver-les enrunat, sobretot si es tractés de construccions de pedra petita en els paraments, com la que s'identifica per davall de les estructures del talaiot de Trebalúger (excavació Plantalamor, López, i Gual).

Ja hem apuntat que aquestes tècniques constructives poden ser pròpies d'àrees d'economia fonamentalment ramadera, com creim que era Menorca Oriental (Plantalamor 1986), i que com veim a Cotaina (prospecció López i Gual) empen habitatges absidals de gran tamany que poden tenir el seu paral·lel a les grans cabanes allargades del subgrup fontbuxià de Les Garrigues entre l'Herault i Vindourle (Gasco 1976).

La utilització de turons, delimitats per un mur, és igualment comú a la cultura de Fontbouise i a altres indrets del Midi Francès (Taula rodona de Lattes i Aix-en-Provence de 1987), i presenta clars paral·lels amb alguns castells de Còrsega com els recintes de Calzola-Castellucciu (Pila-Canale), o Castello de Contorba (Olmeto), estudiats per J. Cesari (Cesari 1985, Cesari 1987-89), que amb un origen neolític mitjà són envoltats per un mur, construït en el primer cas cap el 1970 ± 200 A. C.

A Sardenya hi trobam així mateix casos similars, com és el conjunt de Cabu Abbas, Olbia (Sassari) on, com als casos anteriors, la construcció del recinte murat, adaptat al terreny, és anterior a la construcció del conjunt central que fa com una torre (Lilliu 1982 pàg. 55).

També molt similar és el que veim a Castello Araghiu a Còrsega: és sobre el recinte, i no centrat en ell, que s'hi construeix la torre, amb una distribució interna irregular (Grosjean J. i Virili, F. L. 1979).

Però altres casos com el de Curnia no són una cosa estranya a l'illa de Menorca, ni tampoc a Mallorca. Mascarió Pasarius ens parla de la seva existència amb el nom de "colinas fortificadas" (Mascarió Pasarius 1988 pg. 2754-6). S'ha de dir que a un d'ells, el de S'Àguila a Capdepera (Mallorca), s'identifica al seu interior una planta absidal allargada que respondria al tipus de construcció conegut com a naveta d'habitació. Aquest tipus constructiu, generalitzat a Mallorca (Rosselló Bordoy 1966, Rosselló Bordoy 1973), és ben conegut també a Menorca Occidental: Clariana (Plantalamor 1976, Plantalamor i Anglada 1981), Son Mercer de Baix (Rita, Murillo i Plantalamor 1987), Sa Cala Blanca (excavació Plantalamor i Juan), i en alguns casos, com a Santa Mònica, s'ha pogut demostrar, per la superposició d'estructures, la seva existència abans de la construcció dels talaiots.

A la possessió d'Es Filicomís (Lloseta) tenim un altre conjunt ben conservat en el qual la part superior d'una muntanyeta ha estat envoltada per un mur amb tres portes d'accés, que sembla pot tenir relació amb l'hipogeu de planta allargada que es localitza a la part baixa de la muntanyeta, i que presenta el corredor cobert amb una llosa transversal. Aquesta tècnica, ben coneguda també a Me-

norca Occidental pareix que pot tenir relació amb bells hipogeus de les Boques del Ródan i en concret amb els de Fontevielle (Audibert 1958, Audibert i Cazalis 1960, Arnal, Lotur, i Riquet 1960).

El pas següent, després de la construcció del mur, és l'eixecament del talaiot B, que com hem vist es superposa a les estructures del recinte del turó. Aquest cas no és únic a Menorca, i també es documenta a les navetes de Clariana (Ciutadella) i a Santa Mònica (Migjorn); a l'àrea de Son Mercer de Baix, les dades presentades per C. Rita i J. Murillo (Rita i Murillo 1988) ens fan pensar igualment en la construcció d'un talaiot en aquesta època.

També a Son Vitamina (Fig. 10) veim superposicions coetànies d'aquestes: la construcció del talaiot es fa per damunt de les estructures d'una possible naveta d'inhumació, de la qual s'aprofiten alguns elements estructurals i pedres.

Si és així, el que només es pot comprovar per l'excavació arqueològica, ens trobaríem no només amb la superposició, sinó també amb un canvi d'ús. Canvi d'ús, de funerari a hàbitat, que ens indueix a pensar en la inexistència de lligams de sang entre les dues comunitats que utilitzaren el lloc.

Ambdós talaiots, el de Curnia i el de Son Vitamina, juntament amb altres com el de Sa Cudia Cremada, el de Rafal Roig (Manca Demurtas i Demurtas 1988), o Torrevella d'en Lozano, presenten un tret comú: la gran irregularitat en la distribució de la planta.

Una situació similar l'observam en els protonurages sards (Manca Demurtas i Demurtas 1984), dins l'àmbit cultural de Bonnararo, i en algunes torri corses com les de Cucuruzzu (Levie), Torre (Portovecchio) o com ja hem dit Castello d'Araghju (Portovecchio) (Virili i Grosjean 1979).

Una comparació estructural, funcional i del context ens du a pensar que ens trobam davant uns mateixos fets, que demostren certa experimentació conjunta d'unes mateixes tècniques, difícilment deslligables unes de les altres.

Així mateix veim com existeixen similituds entre els aixovars d'aquesta època, amb un tipus de ceràmiques de pastes amb força desgreixant i que presenten formes troncocòniques i globulars sempre de cul pla.

Els rituals d'inhumació-cremació a les tafoni corses i sardes (Cesari 1986, Ferrarese-Ceruti i Germanà 1978), poden tenir relació amb els rituals dels enterraments mallorquins, com el de Son Matge, i també amb els de utilitzacions d'estructures anteriors Rosselló Bordoy i Waldren 1973, i Waldren, Plantalmor 1976).

De la mateixa època és la construcció del talaiot de Trebalúger (Es Castell), com ha demostrat l'excavació. Monuments similars a ell són els protonurages de Corcove (Orotelli-Nuoro) o Brunku Madugui (Gesturi-Cagliari) (Lilliu 1982), datat aquest darrer al 1740 A. C. Aquestes cronologies ens apropen a altres casos semblants, com els monuments centrals dels ja mencionats Castello de Contorba (Olmeto) o Castello de Calzola-Castellucciu (Pila-Canale) l'ús del qual està datat al 1525 ± 125 A. C.

Si observam les estructures, sembla correcte distingir-ne dos prototipus. El primer cas, el talaiot de Curnia B, per la seva estructura i tamany pot relacionar-se amb estructures de talaiots més evolucionats de tamany reduït i mitjà, que es generalitzaran en una fase posterior a tot Menorca i Mallorca i que presenten un eix central vertical de distribució: el talaiot de columna central clàssic mallorquí i de Menorca Occidental i possibles talaiots de cambra circular,

que es troben especialment a Menorca Oriental. En el segon cas, del que el prototipus seria el talaiot de Trebalúger, l'evolució ens duria a grans talaiots com els de Trepucó, Torelló, el central de Torre d'En Gaumès, o el talaiot A de Curnia.

Es ben distint el cas del talaiot A. Aquest talaiot, construït per damunt de dues construccions de planta absidal i façana còncaua, presenta una planta ben circular, encara que els fonaments del monument no estiguin situats a un terreny pla. L'estructura es complementa amb la col·locació regular de les pedres en filades horitzontals, fent talús.

L'entrada superior i la disposició del reble, formant anells circulars (estructura molt similar a la del talaiot central de Torre d'En Gaumès (Rosselló Bordoy 1986), ens fa pensar que aquesta perfecta estructuració, entorn a un punt central es deu a la possible utilització d'un eix de simetria vertical en el punt central del mateix, el que demostra una tècnica molt més depurada i complexa que la usada en el talaiot B.

Per altra banda, aquesta tècnica és molt similar a la que observam en la construcció dels nuragues clàssics i les torri corses, tot i que hi ha elements, com el tamany desproporcionadament gran d'alguns exemplars menorquins, que fan pensar que es tracta d'un fenomen intern a l'illa, similar al dels grans mastios-nuragues de Sardenya.

Per altra banda, la superposició d'estructures en torre sobre estructures amb finalitat sacra, com és el cas del talaiot A de Curnia, recorda la torre circular de Borg-in-Nadur a Malta (Murray 1934, Evans 1970), estructures de proporcions, en tots aquests casos, similars als Sesi de Panteleria (Orsi 1899).

Els murs radials són coneguts a l'illa de Menorca a les àrees d'hàbitat, com al N.W. de Trepucó, o entorn al talaiot W de Sant Agustí Vell, sempre per delimitar cases amb pati central, de distribució similar a les cases de planta circular. També són ben coneguts a Mallorca, en llocs com Son Oms, Pula, Son Favar... on les estructures dels espais que delimiten no presenten la complexitat que en general es dona a la casa menorquina (Rosselló Bordoy 1973 pg. 90).

La localització de dos hipogeus, entre el turó i el talaiot, ens indica l'existència d'una necròpolis extramurs, tot i que tipològicament es pot pensar que com passa a Torre d'En Gaumès, es poden tractar d'hipogeus del talaiòtic inicial que quedaran absorbits per l'ampliació de la població, en aquest cas cap a l'est (Rosselló Bordoy 1986).

Hipogeus amb característiques similars són generals a l'illa, i com es veu a Son Mercer de Baix (Rita i Plantalamor 1982) i a So Na Caçana (Plantalamor 1986), aquests exemplars amb corredor inclinat corresponen al talaiòtic inicial, època clara d'utilització del turó.

L'existència de dos edificis de planta absidal i façana còncaua, situats parcialment per davall d'un talaiot ja evolucionat, ens confirma la hipòtesi de la implantació d'aquest tipus de planta a l'illa, en una època que almenys podem remuntar a les primeres manifestacions talaiòtiques.

Ja he exposat repetidament la hipòtesi que relaciona els monuments absidals de funció sacra a les illes de Malta, Menorca i Mallorca (Plantalamor 1986). Segons aquesta, els santuaris absidals de Mallorca i les taules de Menorca tindrien els seus antecedents en els temples de l'illa de Malta, amb els quals tenen sem-

blances arquitectòniques (Rosselló Bordoy 1973, Serra Belabre 1963, Plantalamor 1973).

L'estructuració interna polilobular entorn a un eix perpendicular al centre de la façana, ocupat per la porta, fa més evident aquesta relació.

A la construcció de Curnia observem l'estructura externa que es generalitza amb els santuaris o taules però sense que s'hagi documentat la pilastra central que caracteritza aquests monuments.

Aquesta estructura polilobular amb eix longitudinal de Curnia ens permet relacionar el monument amb les estructures més antigues del conjunt meridional de Sant Agustí Vell, on l'última construcció presenta un pilar central tradicionalment conegut com la taula de Sant Agustí Vell.

Ambdós casos apuntats, i també Sa Comerma de Sa Garita de Torre d'En Gaumès, estan relacionats amb les estructures funeràries situades fora del nucli del poblat, molt pròximes sempre a les construccions absidals, la qual cosa permet establir la hipòtesi que es tracti de temples-santuaris relacionats amb ritus d'inhumació, la mateixa funció que atribuïm a algunes coves de Cala'n Morell, com la n.º 4.

El parament corb al nord del jaciment pot indicar els límits del conjunt a aquesta zona, com també queda molt clar a Torre d'En Gaumès, Sant Agustí Vell o Bellaventura. La tècnica de l'adossament de les cases, més o menys circulars, comuns a Menorca, permet la defensa del lloc dels agents externs humans o climàtics, i explica en part el fet que es construeixin tant poques murades en sentit estricte (angle N.O. de Trepucó, Torre del Rei, Egipte, Son Catlar), i planificacions urbanístiques de conjunt (Son Catlar), i parcials (Sant Agustí Vell, N.O. de Trepucó).

CONCLUSIÓ.

Cap al III mil·lenari ja avançat, i durant els primers segles del II, sobre la roca del turó de Curnia s'hi establí una comunitat bàsicament ramadera i que explotaria les terres baixes, bones però excessivament àcides i exposades en gran mesura als vents del nord.

Aquesta comunitat delimità amb un mur, fos per defensa o només com a senyal separador entre l'àrea preurbana i l'agre, l'espai físic comunitari, i situà a les seves proximitats els llocs d'establiment.

Segui per evolució interna o per influència externa, es construeix una torre al sur-est del turó. En realitat, la tècnica constructiva no és excessivament innovadora, però el seu significat en la jerarquització de l'hàbitat és indubtable, i tal volta conseqüència directa de l'acumulació d'excedents.

El cert és que la construcció precisa una certa dedicació col·lectiva i planificació, i això vol dir disposar dels mitjans tècnics i humans per a dur-la a terme.

Es podria admetre una evolució interna per explicar aquest fet, però veim com es repeteix a les altres illes de Còrsega, Sardenya i potser a Mallorca.

Ja que el fet no és singular, es pot pensar que hi ha alguna mena de relació entre els llocs esmentats, el que ve corroborat pel fet que no és l'única innovació.

L'hipogeu de cambra circular és molt diferent dels que coneixem a Menorca Occidental, on presenten en general cambra de planta allargada a la fase calcolítica i al bronze inicial, i tal volta tengui els seus paral·lels en exemplars com el de Biniai Nou i el de Sant Tomàs. Aquests darrers, a més de la cambra semiesfèrica, presenten la façana construïda en exedra i corredor megalític i d'ells es troben paral·lels clars a l'illa de Sardenya (Atzeni 1973-74 i Ferrarese Ceruti 1980).

L'altre hipogeu, amb cambra polilobular i àmbit central, representa una innovació a la zona, on juntament amb el descrit abans, el sistema clàssic d'enterrament és el sepulcre megalític i les seves evolucions (navetes de tipus intermedi i de planta allargada).

En això hi podem veure un canvi que consideram fonamental: en una àrea amb tradició megalítica s'introdueix un nou ritual d'enterrament, de tipus hipogèic evolucionat, i que té alguns paral·lelismes a la Mediterrània, en concret a Sicília (Bernabò Brea 1962, Tusa 1983).

Però aquesta societat creix, i l'àrea sacra i de necròpolis prest serà ocupada per un nucli cada vegada més urbà en el sentit estricte, que necessitarà defenses eficaces: el talaiot A i l'adosament de les cases més o menys circulars de l'àrea nord, que, com exemplars més ben conservats en altres jaciments, presenten una diversificació d'espais interns amb funcions ben clares: llar, pati interior, cisterna, cambres, magatzems, estables, pallisses, solls,... que són l'exponent més clar de l'especialització en els treballs, inclús dins una mateixa família (Plantalamor i Rita 1986).

En resum, l'home que viu al lloc ha passat de la casa o barraca d'elements arquitectònics febles i d'unitats senzilles, que cal suposar existien sobre el turó, ha ser un habitant d'un petit nucli urbà, possiblement connectat per lligams més o menys declarats amb altres nuclis de major pes (tal volta el poblat veí de Cudia Cremada, o inclús a través d'aquest, Trepucó), fins un moment en que la seva població possiblement quedarà absorbida per aquests nuclis. Es de destacar la manca d'elements arquitectònics verticals monolítics a l'hàbitat, propis de l'edat del ferro menorquí, i es pot pensar que el lloc ha estat ocupat només ocasionalment, de manera residual, cap a finals de la tercera centúria A. C., pel que es pot deduir de les restes ceràmiques superficials.

L'interès de Curnia, al meu entendre, és que en un espai físic reduït s'hi troben representades una gran varietat d'estructures.

L'anàlisi de dites estructures i de les tècniques utilitzades en la construcció, així com la comparació amb altres manifestacions arquitectòniques similars en àmbits culturals de la Mediterrània Occidental, ens permet deduir una evolució cap al fenomen urbà dins aquest període que, a grans trets, situam en el II mil·lenni A. C.

Aquesta evolució sembla força similar a altres que s'observen a la Mediterrània Occidental, i en conjunt presenten molts de punts de contacte. Davant això cal demanar-se si aquest fenomen és un fet aïllat o si abraça una àrea més enllà de la delimitada per cada illa.

En aquest cas ens inclinam a pensar en una certa sincronia entre els fets de Menorca Oriental i els de les illes de Còrsega i Sardenya, i possiblement un poc més tardans a la resta de Menorca i a Mallorca.

El marc regional, dins la unitat que representa la conca occidental mediterrània, ens sembla prou variat, tant geològicament com climàtica per poder atribuir les similituds a reaccions al medi físic, sense relació temporal ni cultural.

Pens que és altament possible que en un moment determinat, cap a mitjans del II mil·lenni, coexistissin a Menorca grups de cultura talaiòtica amb altres grups residuals de la fase anterior, que estarien en un procés d'aculturació.

Del que no hi ha dubte és que fenòmens com és el de l'utilitatge domèstic, i entre ell la ceràmica, adquireixen certa uniformitat a la segona meitat del II mil·lenni i que les diferències són possiblement degudes a les distintes mans que els ha elaborats. També les manifestacions arquitectòniques, ben diferenciades de les de la fase anterior, són cada vegada més uniformes.

L'observació de la documentació presentada, i la comparació amb casos similars en el marc geogràfic de la Mediterrània Occidental, mostra quina podria ser la línia evolutiva de l'arquitectura menorquina oriental durant l'edat del bronze.

L'adscripció dels monuments i altres fets cultural idèntics a cronologies diferents, més que per raons objectives semblen el resultat d'aplicar paràmetres diferents atribuïbles a les distintes escoles.

* Les dades concretes del present estudi han estat tractades a la tesi doctoral llegida a la Universitat Central de Barcelona el passat octubre de 1990, davant el tribunal format pels professors: A. Arribas Palau, G. Rosselló Bordoy, M. Fernández Miranda, M. A. Del Rincón i presidit pel professor Josep Fullola.

BIBLIOGRAFIA

- ANATI, A. i ANATI, E. *Misione a Malta. Recherche e studi sulla preistoria dell'archipelago maltese nel contesto mediterraneo*, a cura di... Milano 1988.
- ANGLADA GOMILA, J. *Estudio de la naveta de habitación de Son Mercer de Baix (Menorca)* Mayurqa 15. Palma de Mallorca.
- ARNAL, J., LOEOUR, J. i RIQUET, R. *Les hipogées et stations néolithiques de la region d'Arles-en-Provence*. Revue Etudes Roussillonaises Tom. III. 1953.
- ATZENI, E. *Nuovi idoli della Sardegna prenuragica*. Studi Sardi XXIII. Cagliari 1973-74. pàg. 36-37.
- AUDIBERT, J. *Notes de préhistoire provençale I. Les hipogées préhistoriques de Fontevielle (B. du R.)*. Provence Historique 1958.
- AUDIBERT, J. i CAZALIS, L. *A propos des hipogées préhistoriques de Fontevielle (Bouches du Rhône)*. Cahiers ligures de Préhistoire et d'archéologie 1960.
- BERNABO BREA, L. *La Sicilia prehistórica y sus relaciones con Oriente y con la Península Ibérica*. Amp. XV-XVI. Barcelona 1953-54.
- BERNABO BREA, L. *Sicilia*. Ed. Argos. Barcelona 1962.

- BONANNO, A. A socio-economic approach to maltese prehistory. The temples builders studies of its heritage an histori. Malta 1986.
- CAMPS, G. Préhistoire d'une île. Les origines de la Corse. Ed. Errance. Paris 1988.
- CESARI, J. Nouveaux monuments préhistoriques de la vallée du Tovu (Corse de Sud) 3^{em}. Colloque d'histoire et d'archéologie de Bastia. Ville de Bastia 1985. pg. 91-125.
- CESARI, J. Resultats archéologiques sur deux nouveaux gisements de Corse de Sud: I Calanchi-Sapara Alta (Sollacaro) et Calzola-Castellucciu (Pila-Canale). La Sardegna nel Mediterraneo tra el secondo e il primo milenio A. C. Selargius-Cagliari 1986. pàg. 465-77.
- CESARI, J. Contribution a l'étude des habitats de l'âge du bronze de la Corse du Sud. Habitats centures, sites perches du neolitique au bronze ancien dans le sud de la france et de les regions voisines. Montpellier 1989. pg. 69-83.
- CARTAILHAC, E. Monuments Primitifs des îles Baleares. Toulouse 1892.
- COLOMINES ROCA, J. L'edat del bronze a Mallorca. A.I.E.C. 5 Barcelona 1915-20. pg. 555-82.
- COMAS, J. Aportaciones al estudio de la prehistoria de Menorca. Madrid 1936. pg. 14-17.
- CONTU, E. Commenti e precisazioni a proposito di certe recente teorie sulla funzione dei nuraghi. Gallizi-Sassari 1971.
- CHILDE, G. L'aube de la civilisation europeene. Paris 1949.
- CHILDE, G. La prehistoria de la sociedad europea. Barcelona 1978.
- ENSEÑAT, C. Excavaciones en el navetiforme Alemany. Magalluf (Mallorca). N.A.H. 15. Madrid 1971 pg. 39-73.
- EVANS, J. Malta. London 1958.
- EVANS, J. The prehistoric antiquities of the Maltese Islands. London 1970.
- FERNÁNDEZ MIRANDA, M. i WALDREN, W. H. El Abrigo de Son Matge (Valldemosa) y la periodización de la prehistoria mallorquina mediante el análisis de carbono 14. T. de P. Madrid 1974.
- FERNÁNDEZ MIRANDA, M. Secuencia cultural de la prehistoria de Mallorca. Madrid 1978.
- FERNÁNDEZ MIRANDA, M. i WALDREN, W. H. Periodización cultural y cronología absoluta de la prehistoria de Mallorca. T. de P. 36 pg. 349-77. Madrid 1979.
- FERRARESE CERUTI, M. L. i GERMANÀ, F. Sisaia. "Quaderni" n.º 6 Sasari 1978.
- FERRARESE CERUTI, M. L. Le domus de janas di Mariughia e Canudedda e il dolmen di Motorra. Dorgali documenti archeologici. pg. 57-66. Chiarella-Sassari 1980.
- GASCO, J. La communaute paysanne de Fontbuisse. Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales. Toulouse 1976.
- GROSJEAN, R. La Corse avant l'histoire. Abbeville 1975.
- HERNÁNDEZ MORA, J. Menorca prehistórica. Rev. de Arc. Bib. y Museos. Madrid 1922.
- LILLIU, G. i BIANCOFIORE, F. Primi scavi del vilagio talaiótico di Ses Païsses, Artà, Mallorca. Cagliari 1959.
- LILLIU, G. Cenno sui più recenti scavi nel villaggio talaiótico de Ses Païsses ad Artà-Malorca. Studi Sardi 18. agliari 1962.
- LILLIU, G. La civiltà dei sardi. Sassari 1982.
- LILLIU, G. La civiltà nuragica. Sasari 1982.
- LILLIU, G. La civiltà dei Sardi, dal paleolitico all'età dei nuraghi Torino 1988.

- MANCA DEMURTAS, L. i DEMURTAS, S. Observaciones sobre los protonuragues de Cerdeña. T. de P. 41. Madrid 1984.
- MANCA DEMURTAS, L. i DEMURTAS, S. Di un tipo architettonico mediterraneo. Talaiot de Rafal Roig, Mercadal (Menorca) Selargius-Cagliari 1986.
- MARTÍNEZ SANTA-OLALLA, J. La prehistoria de Menorca y el estado actual de su conocimiento. Investigación y Progreso. Madrid 1929.
- MASCARÓ PASARIUS, J. Prehistoria de las Baleares. Palma de Mallorca 1968.
- ORSI, P. Pantelleria. Risultati di una missione Archeologica. Roma 1899.
- PERICOT GARCÍA, L. Megalitismo y Ciclopeismo. Arquitectura Megalítica y Ciclopea catalano Balear. Barcelona 1965.
- PERICOT GARCÍA, L. Las islas Baleares en tiempos prehistóricos. Barcelona 1973.
- PLANEALAMOR MASSANET, L. El santuario de Son Oms y su marco cultural. Tesi de llicenciatura presentada a la Universitat Central de Barcelona el 1973.
- PLANTALAMOR MASSANET, L. Algunas consideraciones sobre los sepulcros megalíticos de Menorca. Santuola II. Santander 1975. pg. 153-73.
- PLANTALAMOR MASSANET, L. La naveta de Clariana. Mayurqa 14. Palma de Mallorca 1976.
- PLANTALAMOR MASSANET, L. Excavacions a les navetes d'habitació de Clariana (Ciudadella-Menorca). Fonaments I. Barcelona 1981.
- PLANTALAMOR MASSANET, L. i RITA LARRUCEA, M. C. Arqueologia a "Enciclopedia de Menorca" Maó 1982.
- PLANTALAMOR MASSANET, L. El Santuario de So Na Caçana y las relaciones con el Mediterráneo Central y Oriental. Selargius-Cagliari 1986.
- PLANTALAMOR MASSANET, L. Notas para un estudio demográfico de Menorca prehistórica y protohistórica. Curs-Colloqui de demografia mediterrània. Comunicacions. Maó 1986. pg. 1-13.
- PLANTALAMOR MASSANET, L. i RITA LARRUCEA, M. C. Guia arqueològica del poblat talaiòtic de Trepucó. C. I. M. Ciudadella 1986.
- PLANTALAMOR MASSANET, L., SASTRE MOLL, J., GORNES HACHERO, J. S. i JUAN BENEJAM, G. Guia arqueològica de la necròpolis de Cala'n Morell. C. I. M. Maó 1989.
- RENFREW, C. Malta and the calibrated radiocarbon cronology. Antiquity XLVI. London 1972 pg. 150-154.
- RENFREW, C. Problems in european prehistory. Edimburgh 1979.
- RITA LARRUCEA, M. C., PLANTALAMOR MASSANET, L. Tres cuevas de la edad del bronce en la zona occidental de Menorca. Amp. 44. pg. 1-16. Barcelona 1982.
- RITA LARRUCEA, M. C., PLANTALAMOR MASSANET, L. i MURILLO ORFILA, J. Guia arqueològica de Son Mercer (Ferrerries). Ciudadella 1987.
- RITA LARRUCEA, M. C. Evolución de la cultura pretalaiótica menorquina a través de los yacimientos de Morellet i Son Mercer de Baix. Selargius-Cagliari 1987. pg. 547-56.
- RITA LARRUCEA, M. C. i MURILLO ORFILA, J. Prospecció arqueològica a la zona de Son Mercer (Ferrerries-Menorcà) Treballs del Museu de Menorca 7. Palma de Mallorca 1988.
- RITA LARRUCEA, M. C. Informe de la campanya de limpieza y señalización de los monumentos en el término de Mahón 1986-1987. Meloussa 1. Maó 1988.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. Las navetas de Mallorca. Studi Sardi XIX. Cagliari 1966.

- ROSSELLÓ BORDOY, G. La prehistoria de Mallorca. Reflexiones y nuevos enfoques del problema. T. del Museu de Mallorca. Palma de Mallorca 1972.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. Materiales pretalayóticos en navetiformes mallorquines. XII C. N. A. Zaragoza 1973 pg.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. La cultura talayótica en Mallorca. Palma de Mallorca 1973.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. i WALDREN, W. H. Excavaciones en el abrigo del bosque de Son Matge (Valldemosa-Mallorca) N. A. H. 2. Madrid 1973.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. Observaciones sobre Capocorp Vell y su estratigrafía muraria. Miscelánea Arqueológica XXV aniversario de los Cursos Internacionales de Prehistoria y Arqueología en Ampurias (1947-1971) Barcelona 1974.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. El poblado prehistórico de Torre d'En Gaumès (Alaior-Menorca). Tribuna Arqueológica 1984-85. Barcelona 1986.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. El poblado talayótico de Torre d'En Gaumès (Alayor). I. E. B. Palma de Mallorca 1986.
- SERRA BELABRE, M. L. Los círculos de Alcáidus: su relación con los monumentos de Malta. VIII C. N. A. Zaragoza 1964. pg. 243.
- SERRA BELABRE, M. L. La arquitectura ciclópea menorquina. Arquitectura Megalítica y ciclopea catalano Balear. Barcelona 1965 pg. 169.
- SERRA BELABRE, M. L. Noticia de los monumentos y restos prehistóricos y protohistóricos de Menorca. Palma de Mallorca 1967.
- SERRA BELABRE, M. L. Historia de Menorca. Tomo I. Mahón 1977.
- TRUMP, D. H. Carbon, Malta, and the Mediterranean. Antiquity XXVII. London 1963. pg. 202-3.
- TRUMP, D. H. The prehistory of the Mediterranean. 1980.
- TUSA, S. La Sicilia nella preistoria. Palermo 1983.
- VENY, C. Las cuevas sepulcrales del bronce antiguo de Mallorca. Madrid 1968.
- VENY, C. Dos cuevas sepulcrales del bronce antiguo en Menorca y su incidencia en las navetas. T. de P. 33. Madrid 1976. pg. 227-74.
- WALDREN, W. H. A unique prehistoric bronze weapon from the balearic island of Mallorca. Deyá 1770.
- WALDREN, W. H. Beaker ware from the balearic island of Mallorca. Deyá 1970.
- WALDREN, W. H. i PLANTALAMOR MASSANET, L. Campaña de excavaciones en el abrigo de Son Matge Valldemosa (Mallorca). N. A. H. 5. Madrid 1976. pg. 241-46.
- WALDREN, W. H. Balearic Prehistoric Ecology and Culture. B. A. R. Oxford 1982.
- WALDREN, W. H. The Balearic Pentapartite division of prehistory. B. A. R. Oxford 1986.
- WHITEHOUSE, R. The rock cut tombs of the Central Mediterranean. Antiquity XLVI. 1972.
- WHITEHOUSE, R. Megaliths of the central mediterranean. The megalithic monuments of Western Europe. Thames and Hudson. London 1981.
- ZAMIT, T. The copper age temples tarxien. Seventh edition. Malta 1988.

Sobre un posible cargamento de ánforas altomedievales en el Puerto de Palma

VÍCTOR M. GUERRERO

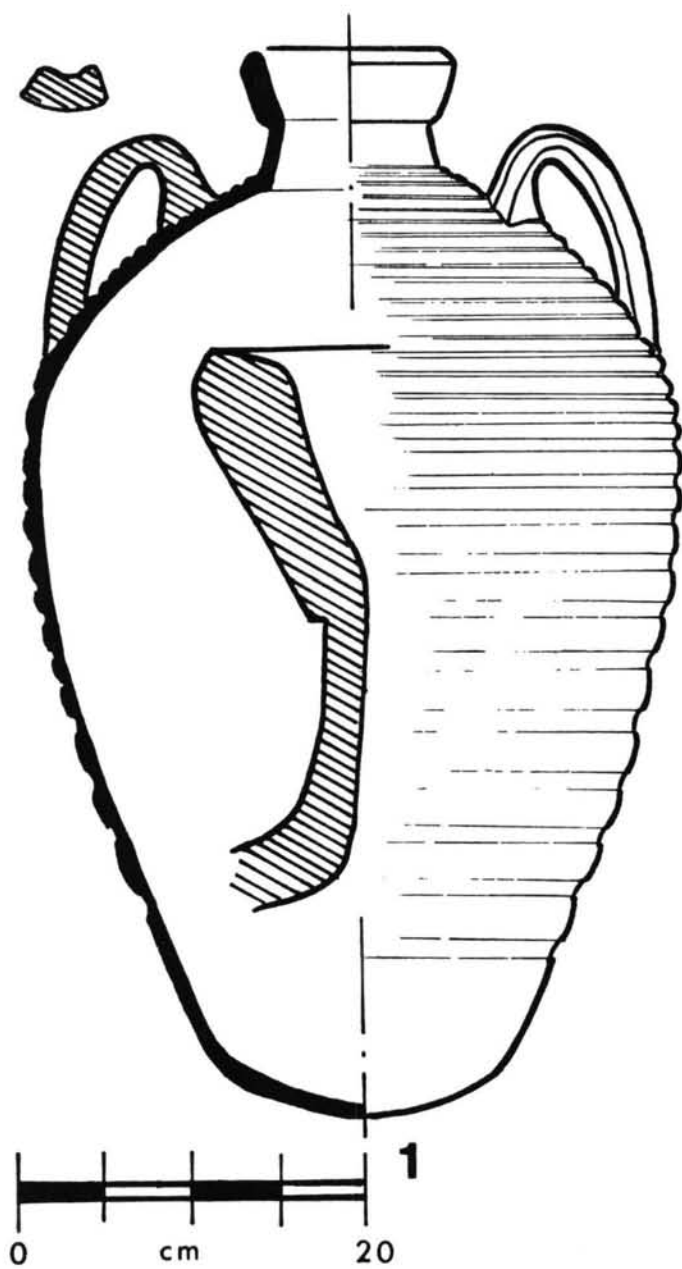
Con la breve nota que sigue pretendemos dar a conocer tres ejemplares anfóricos pertenecientes a fondos antiguos del Museo de Mallorca y que hasta el presente permanecían inéditos pese a su evidente interés.

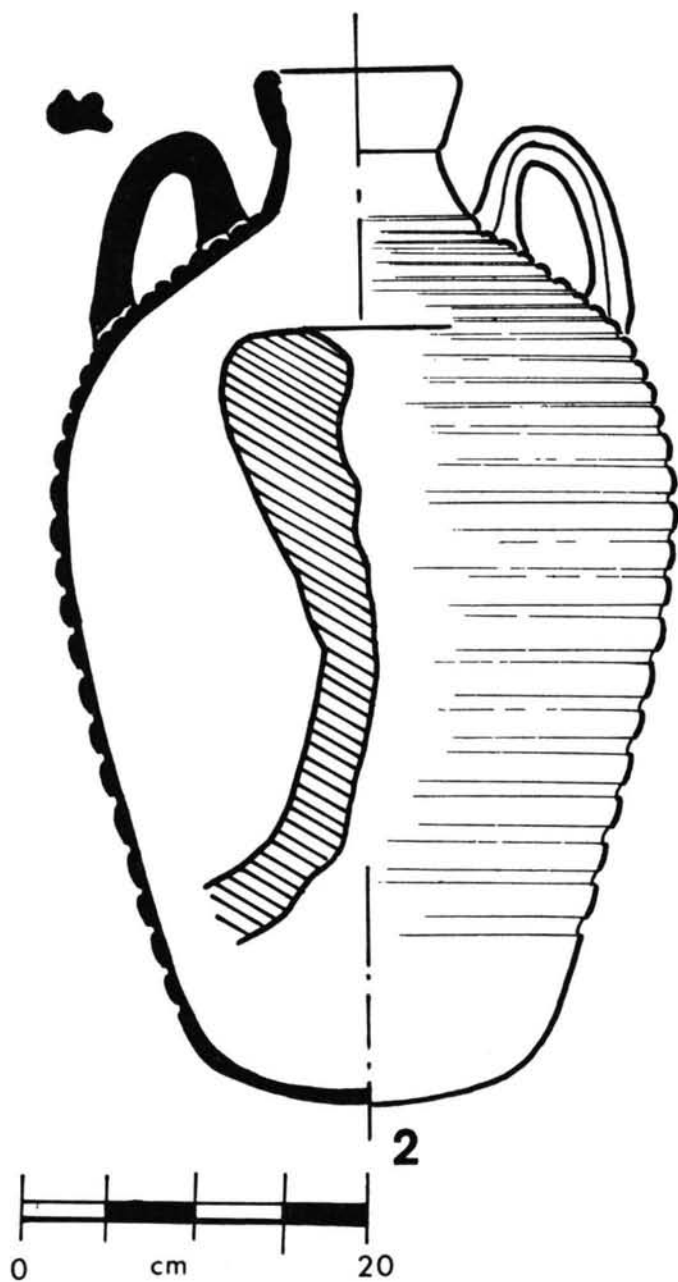
Su procedencia exacta es desconocida y no existe constancia escrita alguna de las circunstancias del hallazgo. Es muy posible que procedan de recuperaciones submarinas efectuadas en el puerto de Palma con motivo de algún dragado antiguo. Materiales con este origen se encuentran en la actualidad depositados en los zaguanes de la Junta de Obras del Puerto, pero otros pasaron al antiguo depósito del Castillo de Bellver y de aquí al Museo de Mallorca tras la creación del mismo.

Los avatares administrativos vividos por los tres ejemplares que estudiamos a continuación no importan demasiado aquí, pues en ningún caso nos aclararán el lugar exacto ni el contexto de su hallazgo.

La observación detenida de los tres ejemplares nos permite afirmar con bastante certeza que proceden de un mismo yacimiento marino, situado en algún lugar impreciso de la zona portuaria de Palma. No se trata de pérdidas accidentales de mercancías que siempre pueden tener lugar en el trasiego propio de los puertos y fondeaderos. Las tres presentan idéntico tipo de concreciones marinas, pero el hecho más significativo viene constituido por la línea que delimita la zona de concreciones con la zona limpia del ánfora, es decir, la que estuvo enterrada en la arena o fango. Esta línea nos delimita un ángulo con relación al eje vertical del ánfora que coincide en los tres ejemplares, evidenciando claramente que las tres permanecieron en idéntica posición sobre el fondo del mar, circunstancia inequívoca que sólo se produce en los cargamentos compactos de ánforas —“tumulus”— formados tras el naufragio de una nave y no en los hallazgos aislados de material.

Estamos ante tres ejemplares anfóricos que proceden de un mismo cargamento cuya localización sería de vital importancia, pues sin duda se trata de un contexto cerrado único, por lo que conocemos hasta el momento, en el Occidente Mediterráneo.

DESCRIPCIÓN MORFOTÉCNICA.

Las tres ánforas tienen unas características técnicas y morfológicas idénticas. Los detalles de ejecución artesana son también bastante coincidentes, lo que garantiza una producción común para los tres ejemplares.

El cuerpo presenta un perfil atonelado con cuello corto y poco desarrollado, pero bien diferenciado. La boca está formada por un labio engrosado vertical y ligeramente exvasado, separado del cuello por una carena más o menos marcada que en el ejemplar n. 3 es sustituida por una moldura bien destacada.

Las asas arrancan en sentido vertical del diámetro máximo del cuerpo, para insertarse de nuevo sobre el hombro poco antes de la carena que marca el inicio del cuello. Su sección puede inscribirse en un óvalo con molduras o surcos muy marcados. El ánfora se asienta sobre un fondo amplio de base cóncava.

Todo el cuerpo presenta acanaladuras bien marcadas y muy regulares, que van espaciándose a medida que se acercan a la base a la vez que se suavizan.

Los tres ejemplares están fabricados en arcilla de color ocre claro, bien decantada con desgrasante de partículas muy finas, sin que se aprecien componentes de coloración extraña a la arcilla. Buena cochura; dureza apreciable y tacto áspero.

PARALELOS Y ANTECEDENTES TIPOLÓGICOS.

Sólo conocemos un ejemplar (n.º 4) similar conservado en el Museo Arqueológico de Ibiza hallado en un lugar indeterminado de la costa de la isla.¹ El espécimen de Ibiza presenta características técnicas similares a los tres de Mallorca. El perfil del cuerpo es más ovoide con un fondo ojival algo más acusado. La boca y el sistema de engarce de las asas es idéntico, al igual que las estrías, por lo que parece que estamos ante una variante de la misma producción anfórica.

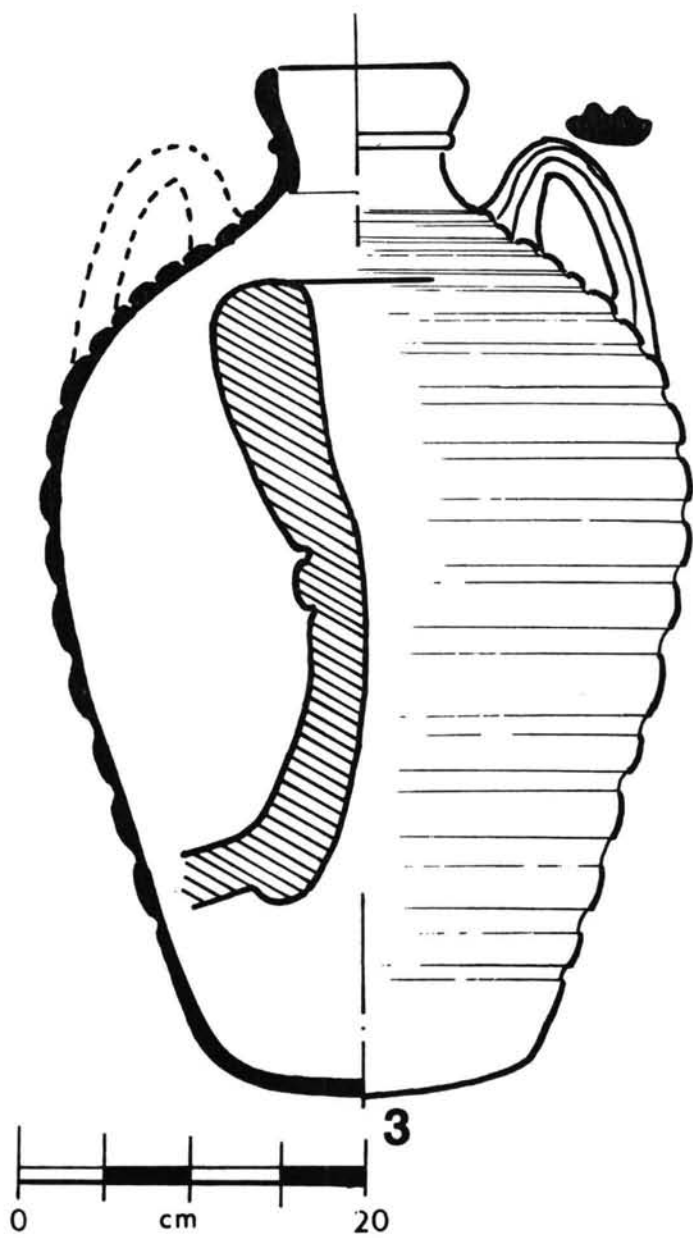
Fuera de los ejemplares aparecidos en aguas de las Baleares desconocemos paralelos exactos para este tipo de ánforas, por lo tanto, todo cuanto se diga a continuación debe ser tenido en cuenta como esquema de trabajo que sólo podrá consolidarse en la medida que se produzcan hallazgos en contexto arqueológico claro.

El ejemplar anfórico tipológicamente más próximo a los aquí estudiados es el ánfora descubierta en Port-Miou, en la bahía de Cassis,² por desgracia también es un hallazgo aislado fuera de contexto. El cuerpo presenta un perfil muy similar, igualmente estriado, con una base rehundida. Las asas, aunque no son iguales, siguen un esquema de suspensión parecido.

¹ Existen en Ibiza otros dos ejemplares más en manos de coleccionistas. Agradecemos a J. H. Fernández, Director del Museo Arqueológico de Ibiza la información sobre estas ánforas y las facilidades ofrecidas para su estudio.

² J. C. CAYOL, *Note sur une amphore découverte a Cassis*, Cah. d'Arch. Sub., II, 1973, p. 181-182, fig. 1 a 4.

El navío musulmán Serçe Limani,³ hundido cerca de Marmaris, entre la costa turca y la isla de Rodas, llevaba un cargamento de vidrio y ánforas bizantinas que siguen un esquema morfológico muy similar al ejemplar de la bahía de Cassis. La datación de este naufragio debe situarse hacia el primer tercio del siglo XI a juzgar por la cronología del tesoro monetario que oscila entre el año 996 y el 1035, reinados sucesivos de los dos califas egipcios; el resto de monedas bizantinas confirman efectivamente esta datación.⁴

Sin duda parece que las ánforas aquí presentadas recogen tradiciones morfológicas muy arraigadas en las producciones anfóricas orientales que arrancan de las ánforas bizantinas de cuerpo atonelado Kuzmanov XIII,⁵ Scorpan VIIIB⁶ o Keay LIII,⁷ uno de cuyos contextos submarinos más claros se situa en el pecio de Yassi Ada.⁸ Su comercialización afecta al Occidente Mediterráneo y a las Baleares, donde su presencia es más frecuente de lo que hasta ahora se venía pensando.⁹ Un área segura de producción es la histrio-póntica,¹⁰ pero no se pueden descartar otros centros de producción. El cuello y la boca están más próximos a algunos tipos de Histria.¹¹

El sistema de suspensión a partir de asas que se insertan en posición más o menos vertical, pero independientes del cuello, tiene también un fuerte arraigo en la tradición alfarera oriental. Un centro productor de ánforas estriadas, de forma atonelada y con el sistema de asa descrito se situa en el área sirio-palestina, con alfares localizados en Beth-Sahn;¹² tienen continuidad en época arábiga arcaica (s. VII-VIII) y están bien documentadas en Ashod, Beth-Shan, Gaza, Jericó, Pella, Nebo, Amman y Siyar el-Gjana.¹³

³ G. F. BASS, *Glass Treasure from the Aegean*, National Geographic, 153, n. 6, 1978, p. 768-792; J. P. JONCHERAY, *Nouvelle classification des amphores découvertes lors de fouilles sous-marines*, Suppl. aux Cah. d'Arch. Sub., 1976, p. 41, fig. 112.

⁴ G. F. BASS, *Glass...*, cit.

⁵ G. KUZMANOV, *Tipologiya i kronologiya na rannovizantiyskite amfori*, Arkeologiya, I, Sofía, 1973, p. 14-21.

⁶ C. SCORPAN, *Origini si linii evolutive in ceramica romano-bizantina (sec. IV-VII) din arile mediteraneaniana si pontic*, Pontica, IX, 1976, p. 156-185.

⁷ S. J. KEAY, *Late roman Amphorae in the Western Mediterranean*, BAR Int. Series 196 (i), 1984.

⁸ G. F. BASS / F. H. van DOORNINCK (Jr.), *Yassi Ada. A seventh-century Byzantine shipwreck*, Texas, 1982, p. 155-157, fig. 8, 1-3.

⁹ V. M. GUERRERO, *La navegación y el comercio en las Baleares romanas. Una aproximación*, "Navegación, Comercio e Industria en la Antigüedad Balear" (Ibiza, 2-6, oct. 1989), en prensa.

¹⁰ M. IRMIA, *Cuptoarele romano-bizantine de ars ceramica de la Oltina*, Pontica, I, 1968, p. 379-409, fig. 14; C. SCORPAN, *Cerámica romano-bizantina de la Sacidaba*, Pontica, VIII, 1975, p. 263-313, fig. 3, 5-8; IDEM, *Origini...* cit., fig. 8, 1-3; 16, 2; A. RADULESCU, *Anfore romane si romano-bizantine din Scythia Minor*, Pontica, IX, 1976, p. 99-114.

¹¹ C. SCORPAN, *Origini...*, cit.; IDEM, *Ceramica...*, cit., pl. IX, 7-10; pl. 8-9; A. RADULESCU, *Anfore cu inscriptii de la Edificiul roman cu mozaic din Tomis*, Pontica, VI, 1973, p. 193-207, fig. 6-7.

¹² B. L. JOHNSON, *Syro-Palestinian bag-shaped amphoras in the Athenian Agora and Corinth collections*, Bull. Corr. Hell., supp. XIII, 1986, p. 589-597; J. LANDGRAF, *La céramique Byzantine*, Tell Keisan (1971-76), cap. V, 1980, p. 76 y sig.; G. M. FITZGERALD, *Beth-Shan Excavations*, vol. III: "The Arab and Byzantine levels", Philadelphia, 1931.

¹³ A. ZEMER, *Storage jars in Ancient sea rade*, Haifa, 1978, p. 73, n. 60-62.

CONSIDERACIONES FINALES.

Algunas cuestiones de comercio anfórico vándalo y bizantino.

La integración de las islas al reino vándalo norteafricano el año 455 y su incorporación casi un siglo después, en el año 535, por el general Belisario al Imperio Bizantino de Justiniano situará a las Baleares en una posición excéntrica, en algunos momentos totalmente periférica, con respecto a las rutas marinas de mayor tránsito comercial de la época. Esta situación tiene un reflejo claro en los productos importados que, en su mayoría, proceden del Norte de Africa, mientras que se pierde la pista por completo al comercio bético y lusitano.¹⁴

Durante la independencia vándala no conocemos en Baleares otras ánforas que no sean las originarias del Africa Proconsular y Bizacena. En Mallorca tenemos confirmada la presencia de los siguientes tipos XXXII, XXV.M XXX.A, LXII.A y XXXV.B, que se escalonan cronológicamente desde mediados del s. IV a fines del VI.¹⁵ Todas ellas bien documentadas en los niveles vándalos de Cartago¹⁶ donde seguramente hay que situar el gran centro redistribuidor de estas mercancías. Los depósitos de ánforas de la basílica de Fornells¹⁷ y los hallazgos de Ibiza¹⁸ confirman un panorama muy similar en las tres islas.

Las Baleares eran no sólo centros receptores de estos productos, sino paso obligado en la ruta hacia la Tarraconense donde todos estos tipos son muy abundantes.¹⁹ Este sería el eje comercial Norte Sur en el que las Baleares se configuran como una excelente escala en la ruta de distribución. A su vez, las islas participan también del eje comercial Este-Oeste que trae de Efeso la cerámica "Late Roman C", de la que hay hallazgos en el mismo puerto de Palma (forma Hayes 2-A) y en los estanques de sal de la Colonia de Sant Jordi²⁰ representada en la forma Hayes-3.²¹ No sabemos exactamente a que envases industriales pudieron acompañar estas cerámicas de Efeso, tal vez pudieron llegar junto a las ánforas bizantinas más tempranas, pero cabe también la posibilidad de que fueran introducidas a partir del centro redistribuidor vándalo de Cartago junto a los tipos anfóricos norteafricanos antes citados.

El tráfico de ánforas que más nos interesa resaltar aquí es el de las ánforas bizantinas (Dressel 34/Keay LIII), pues constituye a nuestro juicio el precedente claro de los ejemplares dados a conocer en este artículo. Son más abundantes de lo que hasta ahora se ha venido estimando. El Museo de Mallorca guarda en-

14 V. M. GUERRERO, *La navegación...*, cit.

15 S. J. KEAY, *Late...*, cit.

16 M. G. FULFORD / D. P. S. PEACOCK, *Excavations at Carthage: The British Mission*, vol. I, 2 Univ. Of Sheffield, 1984, p. 116-281.

17 P. PALOL, *Les excavacions de l'Institut d'Arqueologia i Prehistoria a la Basílica de Fornells, Menorca*, "II Reunió d'Arqueologia Paleocristiana Hispànica", Barcelona, 1982 p. 353-397.

18 J. RAMON, *El Baix Imperi i l'època Bizantina a les illes Pitiüses*, Eivissa, 1986, fig. 16.

19 S. J. KEAY, *Late...*, cit.

20 V. M. GUERRERO, *La Colonia de Sant Jordi (Mallorca). Estudis d'Arqueologia i epigrafia*, Palma, 1987, p. 126, fig. 67, 338-153, lám. XIII, 4.

21 J. W. HAYES, *Late roman pottery*, London, 1972.

tre sus fondos cinco ejemplares procedentes del antiguo puerto romano de Palma, más otros dos ejemplares hallados en un yacimiento terrestre situado en el interland de Pollentia, así como otro ejemplar con una inscripción en tinta roja, hoy perdida, hallado en los niveles superficiales de una cueva natural próxima a Palma.²² Tanto en Menorca,²³ como en Ibiza,²⁴ su presencia está también documentada, por lo que cabe suponer una situación pareja para las tres islas.

La llegada de estas ánforas a Occidente es segura a partir de mediados del siglo V, como lo confirman los ejemplares abandonados en gran número en una *tabernae* del Palatino,²⁵ pero siguen siendo frecuentes hasta bien entrado el siglo VI. La mercancía envasada debía ser el vino, la epigrafía, que suele ser frecuente, hace referencia sobre todo a la capacidad. Los ejemplares de procedencia marina que conserva el Museo de Mallorca conservan restos de recubrimiento interno de resina. La misma circunstancia se ha podido observar en todos los ejemplares del barco Yassi Ada.²⁶

Estos son los tipos anfóricos altomedievales hasta ahora bien documentados en las Baleares. La razia islámica de Abd Allah ibn Musa, comisionado por su padre Musa ibn Nusayr, en el 707 que afecta directamente a las Baleares y en la que son hechos prisioneros los "muhúk" de Mallorca y Menorca nos marca el comienzo de una época histórica en la que el comercio anfórico es, por el momento, desconocido lo que no equivale a decir inexistente, pues como nos documenta el pecio, ya citado, de Serçe Limani y el ánfora de Cassis la comercialización de mercancías envasadas en ánforas no desaparece por completo. En el antiguo Imperio Romano Occidental el gran comercio del vino a larga distancia hacía mucho tiempo que había desaparecido, sustituido sin duda por una producción y consumo a escala regional que no necesitaba de envases anfóricos. Sin embargo en el Imperio Oriental la situación parece distinta y las ánforas bizantinas tienen una presencia segura en mercados muy alejados de los centros productores, como lo demuestran los hallazgos marinos de Fuenterrabía.²⁷ Las prohibiciones coránicas incidirían con seguridad en la comercialización del vino bizantino, sin embargo el vinagre no estuvo afectado por restricción religiosa alguna, por lo que no se puede descartar que los musulmanes, una vez desaparecidos los enclaves bizantinos occidentales, asumieran la función de redistribuciones de mercancías ajenas, como bien parece poner en evidencia el barco de Serçe Limani.

²² Todos los ejemplares permanecen inéditos salvo el último: L. PLANTALAMOR, *Avance al estudio de la cueva de "Son Maiol" d'Establiments (Palma de Mallorca)*, VI Symp. de Prehistoria, Barcelona, 1974, p. 89-99, fig. 5.

²³ M. BELÉN / M. FERNÁNDEZ MIRANDA, *El fondeadero de Cales Coves*, Exc. Arq. en España 101, Madrid, 1979, fig. 70.

²⁴ J. RAMON, *El Baix Imperi...*, cit., fig. 16, 11.

²⁵ P. PENSABENE, *Anfore tarde con incrizioni cristiane dal Palatino*, Rev. di Studi Liguri 1-4, 1981, p. 189-213.

²⁶ BASS / DOORNINCK, *Yassi Ada...*, cit.

²⁷ A. M. BENITO - R. EMPARAN, *Anforas del yacimiento submarino del cabo de Higuer, Fuenterrabía (Guipuzcoa)*, "El vi a l'Antiguitat" coloquio de Badalona 1985 (1987), p. 74-84, lám. II, 6-7.

A nuestro modo de ver, y mientras nuevos elementos de juicio no nos aporten otros puntos de vista, pensamos que los tres ejemplares del Puerto de Palma y los de Ibiza son ánforas de tradición bizantina oriental. La falta de contextos arqueológicos y de paralelos claros, tanto en Occidente como en Oriente, nos impide enmarcarlas en un período histórico concreto, seguramente posterior a los siglos VII-VIII.

Por ahora sólo podemos quedar a la espera de que nuevos hallazgos nos permitan situar las ánforas aquí estudiadas en un contexto histórico algo más claro.

Les mesquites i els banys de Sóller (S. XIII i XIV)

PLÀCID PÉREZ

1.—LA VILA DE SÓLLER A PRINCIPIS DEL SEGLE XIII.

És ben conegut dels historiadors que en el repartiment de l'illa que es formulà el 1232, dos anys després de la conquesta de la Ciutat de Mallorca pel rei en Jaume i els seus magnats, el *yuz* o terme musulmà de *Sulyar* fou adjudicat al Comte d'Empúries, qui n'obtingué dues terceres parts, i a Gastó de Bearn, qui gaudí de l'altra tercera part. Aquests magnats, que actuaren com a "caps de fila" en el repartiment, hagueren de dotar convenientment als nobles de menor entitat que, als efectes de distribució dels béns, foren inclosos en les respectives porcions en règim d'igualtat (SOTO, 1984, 19). Entre d'ells, s'hi trobaven Bernat de Santa Eugènia, el Bisbe de Girona, l'Abat de Sant Feliu de Guíxols, el Sagristà de Barcelona, i molts d'altres.

Tot i que la documentació de la porció que correspongué a Gastó de Bearn, abans de la seva incorporació a la porció reial, s'ha perduda en gran part;¹ que de la porció del Comte d'Empúries en queden algunes restes disperses de finals del segle XIII i primera meitat del XIV;² que la del Bisbe de Girona és també incompleta;³ i que la de Bernat de Santa Eugènia i d'altres és molt migrada abans del segle XIV, els contractes de venda i d'establiment⁴ conservats fins avui permeten de fer-se una idea aproximada de l'estructura de la vall de Sóller als voltants del primer quart del segle XIV, pel que fa al tipus de poblament i al conreu agrícola.

¹ En l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM) només queden alguns documents dels anys 1241-1242 en el registre ECR-342, i dels anys 1251-1253 en el ECR-343.

² El registre ECR-348 de l'ARM inclou els anys 1271-1275, i a la secció Notaris es poden trobar documents dels anys 1298, 1299, i 1306-1335. En l'Arxiu de la Fundació Ducal de Medinaceli de Sevilla (AFDM) cal consultar els lligalls de la secció *Ampurias*.

³ Endemés dels pergamins de les seccions *Vestuari* i *Mitra* de l'Arxiu Diocesà de Girona (ADG), en l'ARM es troben instruments dels anys 1254-1263 en el registre ECR-343.

⁴ *Establiment*: cessió permanent del domini útil o usdefruit de determinats béns immobles o de censos a canvi d'una certa quantitat de diner en metàl·lic que es paga una sola vegada —*entrada*—, més una altra quantitat que es paga perpètuament en un dia determinat de l'any —*anomenada censal alodial* si es tributa al senyor directe, i censal *reservatu* si es satisfà a un altre emfiteuta—. L'objecte que es cedia podia ser transmès a terceres persones per qualsevol tipus de contracte: establiment, venda, permuta, testament, donació etc.

1.1.—PRODUCCIÓ AGRÍCOLA.

La importància de la vall de Sóller des del punt de vista agrícola es fa palesa ja des del moment posterior a la conquesta.

Tal com han posat de relleu alguns estudis recents (SOTO, 1979-a, 30), la documentació de l'època reflecteix la presència de, al manco, dues siques en el terme de *Sulyar*, que canalitzen les aigües de les fonts de *n'Ortolà* i *den Tholosa* —actualment de *s'Ullet* i de *s'Olla*, respectivament— i que regaven les hortes del pla de Sóller, a banda i banda del Torrent Major. No es descarta tampoc l'existència d'una tercera síquia procedent de la font de Fornalutx, que regaria el terme d'aquella alqueria; i fins i tot d'una quarta, que recull les aigües de la font de la Mare de Déu, la qual, d'acord amb les observacions arqueològiques, presenta una estructura en forma de "*qanat*" en els primers 300 metres del seu recorregut (CARBONERO, 1986, 210).

Si bé algunes d'aquestes afirmacions estan encara pendents de comprovació documental i arqueològica, es pot confirmar l'existència d'un potent i acurat sistema de reguiu que confereix a l'agricultura irrigada un paper predominant sobre la resta de conreus. A tenor d'aquestes constatacions, l'horta de la vall de Sóller constituïria, juntament amb la de Ciutat, un dels centres de producció hortícola més importants de l'illa en l'últim període de dominació islàmica.

Es probable que existís també un incipient conreu de l'olivera a l'alqueria de la Figuera, al nord de la vall; també al coster nord-oest, on es troben els termes dels Montreials i Castelló; i possiblement als voltants de l'alqueria de Fornalutx. Sembla revelador el fet que cada una d'aquestes contrades correspongués en el repartiment de l'illa a un magnat distint, i dels més potents d'entre els conqueridors: la Figuera a Hug, Comte d'Empúries; els Montreials a Guillem, Bisbe de Girona; i Fornalutx a Gastó, Vescomte de Bearn, i a Pere, Sagristà de Barcelona. Tot plegat, es pot avançar com a hipòtesi que si la zona de Beniatar, a Bunyola, constituï la zona productora d'oliva més important de la porció que correspongué a Nuno Sanç, i després al Rei, (BARCELÓ, 1984, 38) les contrades de la vall de Sóller foren, en menor escala, els centres de producció olivarera dels magnats esmentats.

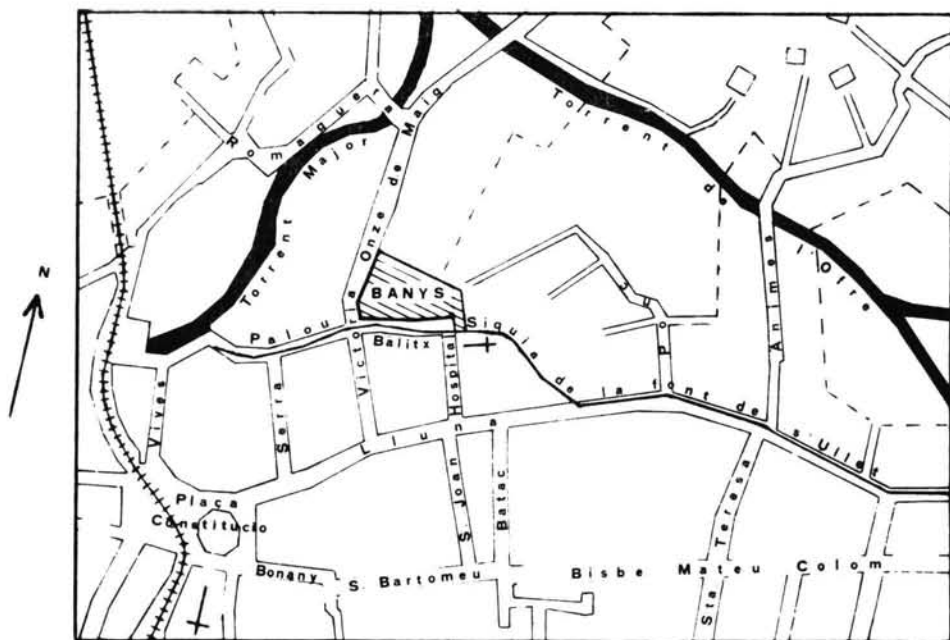
El mateix repartiment de l'illa que es realitzà després de la conquesta posa de manifest la consciència que tengueren els propis conqueridors de la importància agrícola de la vall de Sóller. Només aquesta circumstància pot explicar que el *yuz* més petit de l'illa, un territori que actualment abraça uns 63 km.² al qual cal restar algunes alqueries que romangueren en la porció reial, fos adjudicat a dos dels magnats més importants i als seus porcioners. Es tracta d'un cas únic de divisió del *yuz*, només comparable a la divisió que es va fer de l'Albufera. Com a resultat d'aquesta partició, tant aquests magnats com gran part dels conqueridors menors obtingueren alqueries, rafals, horts, cases, molins, i d'altres possessions en el districte de *Sulyar*: el Bisbe de Girona, l'Abat de Sant Feliu de Guíxols, el Prebost de Solsona, i la ciutat de Narbona, en la porció del Comte d'Empúries; i Bernat de Santa Eugènia, el Sagristà de Girona, l'Ardiaca i el Sagristà de Barcelona, i Ramon de Pertegaz, en la porció de Gastó de Bearn.

1.2.—POBLAMENT RURAL.

Com a conseqüència de la diversificació del conreu agrícola en l'època musulmana es feia necessària la presència d'una considerable mà d'obra pagesa, sensiblement superior en les zones d'horta que en els olivars, que determinà, en darrer terme, la creació d'uns certs poblaments, bé en forma d'alqueries o bé en forma de nucli urbà, la presència dels quals ha quedat forçosament reflectida en la documentació escrita i en l'arqueologia.

Efectivament, d'entre els relativament nombrosos contractes de transmissió de propietats es pot destriar clarament la presència d'algunes alqueries que, pel fet de ser incloses en les porcions dels magnats, no es troben relacionades en cap dels cinc *Còdex del Repartiment* de la porció reial que es conserven: Benibolaix, Benimoclom, Benirossí, la Figuera, etc. Aquestes alqueries disperses, situades entre les zones de reguiu i les de garriga, juntament amb les alqueries i rafals d'alta muntanya del terme d'*Al-Yibal* que correspongué al Rei —Bini, Unqueira, Baalichi, Muntnabar, Aloffra, Entrecampos, Apimmibaza, Xulabra, Benimoratgi, etc. (BUSQUETS, 1952, 740; i SOTO, 1984)— constitueixen el poblament rural de la vall de Sóller, dedicat específicament a la ramaderia i al conreu de secà.

PLÀNOL ACTUAL DE LA CIUTAT DE SÓLLER

Localització dels banys i de l'hort

1.3.—POBLAMENT URBÀ.

D'altra banda, l'existència d'un cert nucli de poblament urbà ha estat posat de manifest tant pels historiadors com pels arqueòlegs:

• José Rullan y Mir, en la seva obra global sobre la història de Sóller, sosté que el rectangle format pels carrers Nou, Barrala (avui S. Jaume), Batac, Lluna, s'Hort de Viu (avui Vives), Mar, Rectoria, i Volta Piquera, ja existien en temps dels àrabs (RULLAN, 1875, II, 163).

• Jaume Coll Conesa, en estudiar les restes arqueològiques trobades al carrer de la Lluna el 1976 i a la Tafona de Can Serra el 1983, accepta la hipòtesi anterior, i afegeix que el nucli de la vila de Sóller podria tenir el seu origen en una alqueria dels darrers anys del Califat o dels primers de Taifes, als voltants de l'any 1010 però que, en qualsevol cas, ja estava perfectament consolidat en l'època almohade, i constituït per un cert nombre de cases separades per espais amplis utilitzats com a horts o eres comunals (COLL, 1979, 278; i COLL, 1985, 338).

2.—EDIFICIS URBANS.

Establerta i consolidada la població nuclear de Sóller i la de les alqueries dels voltants, es feia necessària la dotació de llocs públics que possibilitassin el compliment del precepte corànic de l'oració del divendres o *khutba*, i de centres on el creient musulmà recuperés la puresa legal o *tahara* necessària per conferir validesa als seus actes rituals (GARCIA, 1980, 73). Les mesquites i els banys, respectivament, són els edificis que aconsegueixen aquestes funcions.

2.1.—LES MESQUITES.

El procés d'aparició de mesquites en aquelles alqueries o nuclis urbans més importants de la ruralia de Mallorca, d'acord amb la datació aproximada que en fa Ricard Soto, es pot situar cap als segles XII-XIII, i coincideix amb l'arribada dels almoràvids a l'illa després de la creuada pisano-catalana de 1114-1115, i amb la intensificació del rigorisme religiós i les disputes entre l'escola *maliki* i la *hazmi* (SOTO, 1979-b, 126; i ROSSELLO, 1968, 43).

Al manco dues d'aquestes mesquites foren edificades en el districte de *Sulyar*, ambdues en la porció que correspongué a Gastó.

2.1.1.—Documentació sobre les mesquites de la vall de Sóller.

2.1.1.1.—L'existència d'una de les mesquites es coneix en virtut de l'establiment d'una casa *qua fuit mesquita* fet pel lloctinent de Gastó de Bearn i sa mare la comtesa Garsenda, el 8 de febrer del 1253, a Bernat de Génova,⁵ per un censal

⁵ En la transcripció dels llinatges s'ha respectat escrupolosament la grafia original.

alodial d'un besant de plata de bon pes,⁶ a pagar anualment per Nadal, més 40 sous de reials de València d'entrada.⁷

2.1.1.2.—Coneixem l'altra mesquita per l'establiment d'un honor o possessió fet per Pere Strucii a Pere Paratge el 24 de setembre del 1304, a canvi d'un cens reservatiu de 40 lliures reials de Mallorca pagadores anualment per Nadal, més 20 sous d'entrada. Poc després Pere Strucii mor a conseqüència d'una malaltia i, després de constatar que, en l'establiment inicial, son pare hi havia inclòs la tercera part de *cuiusdam domus cum suo porticu qua tempore sarracenorum fuit mesquida* que tenia sota jurisdicció de Gastó de Bearn, però que havia oblidat afegir-hi les altres dues terceres parts que tenia sota domini directe del monestir de les Monges Jonqueres de Barcelona, el seu fill i hereu Guillem Strucii ratifica l'establiment íntegre de la mesquita dia 29 de desembre del 1305 pel mateix censal. Seguidament, Pere Paratge estableix a Pere Narbona de Fornalutx per 13 sous censals anuals per Nadal, més 3 sous i 4 diners d'entrada, les dues terceres parts de mesquita que li havien estat ratificades aquell mateix dia.⁸

Hi ha una referència anterior d'una mesquita a Fornalutx, segons es desprèn de l'acte de donació perpètua que fa l'onze de febrer del 1233 Pere de Centelles, Sagristà de Barcelona, a Bernat de Besuldone, de *terciam partem illius nostri quartonis quem habemus in Furnulutx, scilicet de domibus et de orta et totum honorem versus orientem, ultra riarium*, i també de *duo hospicia sarracena que se tenent et que habemus in villa de pontu sicut terminatur ex duabus partibus in viis et de tercia parte in meschida et de quarta parte in honore Bn. de Sancta Eugenia*, a canvi de sis morabetins d'or alfonsins i un besant de plata censals per Nadal, a més del melme de tots els fruits, i l'obligació d'habitar-hi.⁹

Si bé és cert que el topònim "villa de pontu" és totalment desconegut a Fornalutx, i força desorientador, hi ha alguns detalls que indueixen a identificar aquesta mesquita amb la que hem esmentat:

a) que Pere de Centelles, Sagristà de Barcelona, fou inclòs en la mateixa porció que Gastó de Bearn a l'hora del repartiment, i obtingué béns en propietat tant a la vila de Sóller com a l'alqueria de Fornalutx. El 15 d'octubre del 1240 vené tots aquests béns a la Comtessa Garsenda, vídua de Gastó, per 2.500 morabetins alfonsins en or; la qual poc després els cedí al monestir de les Monges Jonqueres "per salut de la seva ànima i la de son marit".¹⁰ És clar, idò, que la porció de Pere de Centelles i la de les Monges de Jonqueres és la mateixa, i és ben possible que la tercera part de la mesquita sota jurisdicció de Jonqueres establerta per Pere Strucii a Pere Narbona formàs part de la mesquita que el 1233 confrontava amb els dos hospicis sarraïns establerts pel Sagristà de Barcelona a Bernat de Besuldune.

⁶ Equivalència de monedes: Una lliura = 20 sous. Un morabetí = 8 sous. Un besant = 3,5 sous. Un sou = 12 diners.

⁷ ARM. ECR-343, f. 357. Esmentat també per Ricard Soto (Soto, 1979-b, 128).

⁸ ARM. ECR-442, f. 230g i 231.

⁹ Publicat a *Fontes Rerum Balearium*. Volum I, n.º 1, p. 170. Arxiu Vinagrella (Llubí). Pergamí n.º 243.

¹⁰ ARM. Suplicacions-22, f. 66.

b) que Bernat de Besuldune tenia altres béns a Fornalutx. Els anys 1241-1252 figura com a establidor/establit i propietari útil de terres i cases en la porció de Gastó, entre les quals es compten *duo hospicia sarracénica dirrupta* dins la "vila de Fornalutx", que obté en establiment de Berenguer de Aurenga el 22 de juny del 1241.¹¹

c) que és difícil de creure que la població musulmana de l'alqueria de Fornalutx fos tan elevada com per precisar de dues mesquites.

2.1.2.—Localització de les mesquites.

En l'estat actual de les investigacions no és possible de localitzar l'emplaçament exacte de les dues mesquites. Està clar que la primera estava situada en el nucli urbà de la vila de Sóller, al cap de cantó de dos carrers, tenia un pati adosat, segurament destinat a les ablucions, i el 1253 confrontava per un costat amb les cases de Pere Caparoni i per l'altre amb les de Pere Bajuli. La segona comptava amb un pòrtic d'entrada i estava emplaçada en un carrer de l'alqueria de Fornalutx, que el 1241 ja comptava amb entitat suficient per ser anomenada "vila"; el 1233 confrontava amb dos hospicis sarraïns contigus, i el 1305 es trobava incrustada dins l'hospici de Pere Narbona, qui la comprà, segurament per arrodonir la seva propietat. Tenint en compte l'estreta relació existent entre la mesquita i l'ús d'aigua (urinaris, piques per realitzar els ritus de purificació menor, etc.) (GUTIERREZ, 1987, 212), és lògic pensar que ambdues estaven situades prop d'alguna de les síquies existents, tot i que no podem avançar absolutament res pel que fa a les seves dimensions o a l'estructura arquitectònica.

2.1.3.—Utilització de les mesquites en època cristiana.

El tractament que confereixen a les dues mesquites els contractes esmentats no és altre que el de simples immobles envoltats de residències particulars, que són cedits a persones laiques sense cap vinculació coneguda amb l'estament eclesiàstic. A més, ens ha estat impossible de localitzar cap document posterior que faci referència explícita a qualsevol de les dues construccions, malgrat la minuciosa i exhaustiva recerca realitzada.

En conseqüència, no ens queda cap dubte que la utilització final d'ambdues mesquites fou la de vivenda particular. Per tant, la seva suposada transformació en esglésies cristianes, a la vista de la documentació, és del tot inversemblant.

2.2.—ELS BANYS.

De l'inventari del botí obtingut pels conqueridors catalans, que es troba relacionat en el *Llibre del Repartiment de Mallorca*, Reis Fontanals ha extret un total de cinc banys àrabs que ja existien a Ciutat de Mallorca, i que se'n coneix

¹¹ ARM. ECR-342, f. 27g i 28; i ECR-343, f. 351 i 354.

l'emplaçament de tres. Es tracta dels banys den Granada, que ocupaven una illeta de cases entre el carrer del Sindicat i la plaça del Banc de l'Oli; d'uns altres situats al carrer de Serra, conservats encara en part; i d'uns tecers emplaçats fora la Ciutat, a la possessió de Son Cabrer, prop de La Real (FONTANALS, 1983, 511).

De l'acurat estudi de la planta, columnes, capitells, cúpula, i materials de construcció, realitzat per Guillem Rosselló, l'autor n'extreu com a conseqüència que la data de construcció dels banys del carrer de Serra es pot remuntar com a màxim al segle X (ROSSELLO, 1956, 42); opinió compartida per Reis Fontanals a l'hora de datar els banys den Granada, que ella situa més concretament a finals del segle XI o inicis del XII (FONTANALS, 1983, 515).

Pel que fa a la possible existència de banys a la zona rural de Mallorca, res no en coneixem fins avui. Només una minuciosa recerca documental a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), entre el 1230 i el 1400, ens ha permès descobrir l'existència d'uns banys a la vila de Sóller, que passam tot seguit a examinar i comentar.

2.2.1.—Documentació sobre els banys de Sóller.

La primera notícia sobre l'existència d'aquests banys la proporciona de forma inconscient Joaquim M.ª Bover en la revisió de la "Historia de Mallorca" (DAMETO, II, 1000) quan reproduceix, sota l'epígraf "*Memorial ò capbréu de çò que fou del nòbble Gastó de Beàrn, é es a Sóller, Cànarossa, é el térme de la ciutad y illa de Mallòrcha*", la relació de béns que correspongueren a la porció de Gastó de Bearn, "que se han sacado exactamente del archivo de la ciudad de un códice escrito en vitela",¹² entre els quals s'hi comptabilitzen dos morabetins "*de horto Balmeoy, quem tenet Raymundus Contastin*" a Sóller.

¹² L'existència d'aquest còdex es coneix únicament per referències bibliogràfiques, però mai s'ha trobat. Ja el 1850 es lamentava d'aquest fet José M.ª Quadrado: "Copió este cabreo de un antiguo códice el erudito P. Cayetano de Mallorca, de quien lo tomó el Sr. Bover imprimiéndolo en sus notas a la Historia de Dameto: pero habiendo procurado en vano hallar el códice o siquiera la copia manuscrita, hemos debido extraerlo tal como en dicha edición se lee (...)" (QUADRADO, 1850, 527).

Particularment creim que mai ha existit un còdex del repartiment que individualitzi la porció de cada un dels magnats. Les investigacions realitzades en l'Arxiu del Regne de Mallorca, en el Diocesà de Girona, i en el de la Fundació dels Ducs de Medinaceli de Sevilla ens han fet veure que, a l'hora d'anomenar la porció que els havia correspost a la conquesta de Mallorca, tant el Bisbe de Girona com el Comte d'Empúries es remeten fidelment i textual a la còpia de la clàusula ja coneguda del Llibre del Repartiment: Valldemossa, Bunyola i Manacor a Nuno Sanç; Marratxí, Andratx, Calvià, Estellencs, i Puigpunyent, al Bisbe de Barcelona; Canarossa i un terç de Sóller a Gastó de Bearn; i la mitat de l'Albufera, Muro, i dos terços de Sóller al Comte d'Empúries.

El còdex que addueix aquí Bover, i que Quadrado lamenta no haver trobat, és, probablement, una còpia feta a principis del segle XIV d'un memorial confeccionat per Pere de Centelles, Sagrista de Barcelona, que actua tant en nom propi com en qualitat d'administrador dels béns de Gastó i de sa mare Garsenda. Aquest memorial relaciona els béns que correspongueren a Gastó i al propi Sagristà, i també la llista dels béns que adjudicaren ambdós a la Seu de Mallorca en concepte de dot; per tant, és possible que el memorial inicial fos confeccionat el 1235, arran de la firma del document de cessió al Bisbat de Mallorca (PÉREZ, 1988, 78), i que la còpia fos realitzada després de la mort de Gastó el 1290, possiblement amb motiu del segrest i posterior adquisició dels béns de la porció de Gastó per part de Jaume II.

Evidentment es tracta d'una mala transcripció toponímica del nom d'un hort. Si es convé que la "y" final de paraula no és tal lletra, sinó la transcripció del símbol que en paleografia medieval equival a la partícula llatina "rum" que defineix el genitiu plural dels noms, s'haurà admès la grafia "Balmeorum", que està a una passa d'allà on volíem arribar: "Balmeorum". Es a dir, es tractaria de "l'Hort dels Banys", tal com apareixerà escrit, en llatí i en català, en els documents del segle XIV.

No es troba cap altra referència als banys fins l'any 1300. Aquest buit documental no és gaire difícil d'explicar, si es considera que a l'ARM, tret de comptades excepcions, només s'hi conserven registres corresponents a l'administració de la porció reial, i que cada un dels magnats mantenia una administració pròpia i independent. Així, per tant, els documents de la porció de Gastó només passen a formar part del diplomatarí reial a partir dels anys 1302-1303,¹³ arran de l'embargament dels béns dels successors de Gastó per part de Jaume II de Mallorca, que el 1310 foren comprats definitivament i incorporats a la Corona per 6.000 lliures. (CATEURA, 1982, 105).

Tot plegat, el cos documental que a partir del 1300 ajudarà a seguir la pista dels banys de Sóller està constituït bàsicament pels contractes següents:¹⁴

° un seguit de compra-ventes i d'establiments a perpetuïtat de béns immobles i censos: horts amb tanda d'aigua o sense, cases amb pati o amb hort contigus, patis sols, i censals carregats sobre cases. Es tracta en total de 14 registres de transmissió de propietats als efectes de presentació de fadiga al Rei i cobrament dels lluïsmes corresponents,¹⁵ que abracen el període 1300-1338.¹⁶

¹³ Cateura apunta que la decisió de retenir els béns dels hereus de Gastó es degué prendre cap als anys 1306-1307 (CATEURA, 1982, 105), però es pot afirmar que tan dràstica mesura segurament s'adoptà entre l'octubre del 1302 i el març del 1303. I això per dues raons:

1) Rellevament dels administradors dels béns de la porció de Gastó. El 3 de maig del 1302 Jaume de Deo, *Batle en Mallorca per dona Guillema de Montcada*, filla i hereva de Gastó de Bearn, ven a Pere de Vallibus i a son fill Pericó el delme del blat de la vall de Sóller per 35 quarteres, a meitat blat i la meitat ordi, a pagar per la festa de Sant Pere i Sant Feliu d'agost. En canvi, el delme del vi de l'any següent el venen a Bernat Martini de Sóller per 32 lliures Jaume Perdigoni i Guillem Ebrini que ara, el 31 d'agost del 1303, ja no actuen com a Batles de dona Guillema, sinó com a *Batels de la porció de Gastó en nom del Rei* (ECR-442, f. 124 i 158g).

2) Nou matís en la denominació de la porció de Gastó. El 20 d'octubre del 1302 Jaume Vitale ven a Pere de Cantalupis una partida de la terra, i la tanda d'aigua corresponent per regar, que posseeix en la vall de Sóller *sota domini i jurisdicció de l'inclita dona Guillema de Montcada*; denominació sota la qual s'havien transferit fins aleshores els béns de la porció de Gastó. Però el 17 de març de l'any següent, Bartomeu Antolini estableix perpètuament a Francesc Roberti i a sa muller Jacomina la tercera part indivisa del molí que té en la vall de Sóller, *en porció dels successors de Gastó de Bearn, quondam*. Aquesta serà la fórmula que utilitzaran a l'endavant per designar l'antiga porció de Gastó segrestada pel Rei (ECR-442, f. 132 i 145g).

¹⁴ Es deixen de costat altres documents secundaris que, si bé s'han tengut en compte a l'hora de redactar el treball, no aporten majors consideracions a la qüestió.

¹⁵ *Fadiga*: dret de tempteig i retracte que tenien els posseïdors del domini directe d'adquirir pel mateix preu el domini útil de qualsevol propietat que es transmetès per venda o per establiment. Solia tenir un termini de 10 dies.

Lluïsmes: dret del senyor del domini directe a cobrar una part del preu en el moment de vendre o establir el domini útil de qualsevol propietat.

¹⁶ ARM. ECR-442, f. 48 i 259; ECR-346, f. 66 i 92g; ECR-443, f. 40, 90, 103, 108, 146, 181 211, 215g, i 309; ECR-456, f. 184; i ECR-445, f. 13g.

- una escriptura de permuta de censos i béns immobles feta el 24 de febrer del 1338 entre Ramon de Palaciolo i Andreu de Sant Just.¹⁷
- dues capbreuacions¹⁸ dels béns immobles i dels censos que posseïa el Bisbe de Girona a la vall de Sóller, una de l'any 1317, i l'altra de l'any 1330.¹⁹

2.2.2.—Localització de l' "Hort dels Banys".

El primer problema que es planteja a la vista de la documentació és el de la situació de l'Hort dels Banys, tot i que d'entrada ja sabem que estava inclòs en la porció que correspongué a Gastó de Bearn.

Els béns que correspongueren a Gastó i que quedaren en poder seu estaven ubicats a tres zones distintes: a l'alqueria de Fornalutx, als termes de Montreials i Castelló, ambdós contigus, i a la vila de Sóller. Cal, idò, en primer terme, delimitar el terreny d'acord amb les dades que ens proporciona la documentació: set dels instruments especifiquen que allò que es transfereix està situat *en la vila de Sóller*, altres cinc esmenten *la parròquia de Sóller*, i d'altres, menys explícits, simplement indiquen *la vall* o *el lloc de Sóller*. En canvi, no hi ha cap escriptura que al·ludeixi per res a Fornalutx, a Montreials o a Castelló. A més, el capbreu del 1330 indica que l'Horta dels Banys està contigua a un altre hort situat *en l'horta de Sóller*.

Fixat aquest extrem, només calia identificar les confrontes que el delimiten per totes quatre parts:

a) L'establiment i la permuta del 1338 aporten una dada que permet donar una passa més en la seva localització: confronta per un costat *cum cequia áque ville Sullaris*, segons el primer, i *cum cequia de Alcaria Comitit*, a criteri del segon. Es tracta, sense cap dubte, del ramal principal de la siquia procedent de la font de s'Ullet, que neix a l'Alqueria del Comte.

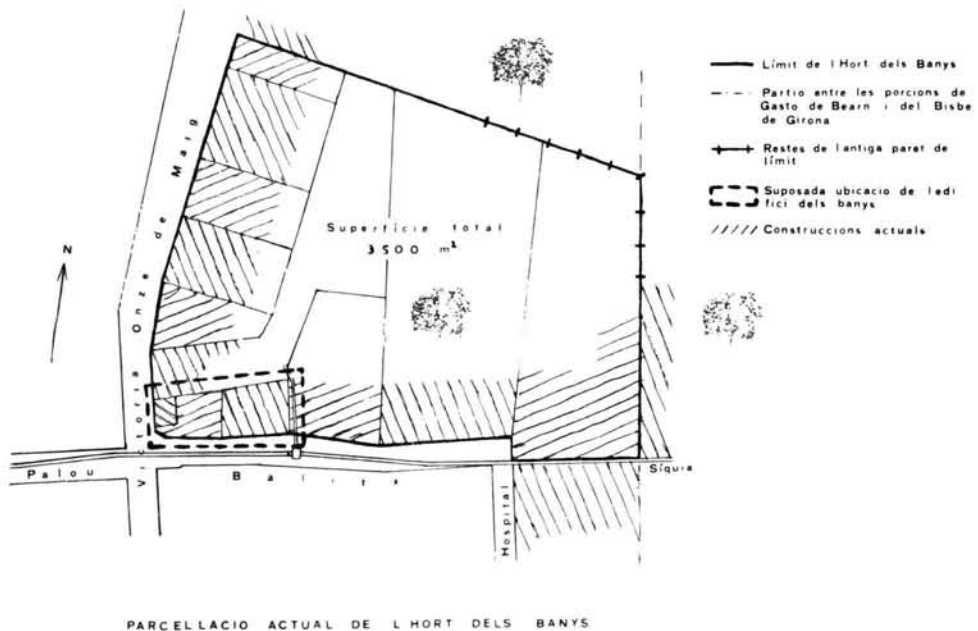
b) El mateix establiment del 1338 afegeix una altra dada fonamental quan indica que confronta per altre costat *cum via publica qua itur ad pontem torrentis de Alofre*. Evidentment el torrent d'Alofre és el torrent que baixa del puig de l'Ofre i passa per Biniaraix; però, de quin dels nombrosos ponts que el travessen es tracta? Com que el pont ha d'estar de la vila de Sóller i, a més, el camí que hi anava passava també per la porció de Gastó de Bearn, no hi ha dubte que es refereix al pont de Can Mariner, que separa l'actual carrer Victòria 11 de maig i l'avinguda d'Astúries.

c) Més complicada era la localització de la tercera confronta ja que només es tenia per segur que la partió formava part també de la línia divisòria entre la porció de Gastó i la partida del Bisbe de Girona. A manca de fites concretes ha calgut, idò, reconstruir parcialment la porció que el Bisbe de Girona tenia dins la vila de Sóller en base als capbreus del 1317 i del 1330 i, només després d'una minuciosa i laboriosa tasca de recomposició, es pot precisar que aquesta

17 ARM. ECR-445, f. 16.

18 *Capbreuació* o *Capbreu*: inventari de béns de determinada porció senyorial, que detalla les rendes i serveis que li presten els emfiteutes o propietaris del domini útil.

19 ADG. Secció Vestuari. Pergamins 51 i 77.

PARCELLACIO ACTUAL DE L'HORT DELS BANYS

partió, avui encara visible en alguns trams, començava en el carrer de la Lluna, entre les cases senyalades ara amb els números 43 i 45, i tancava tots els corrals actuals de la banda dreta a la baixada del carrer de l'Hospital, inclosa l'església de Nostra Senyora de la Victòria, i seguia línia recta cap al nord.

d) Pel que fa a la quarta confronta, no ha estat possible determinar-la documentalment, tota vegada que les referències que aporten els contractes són únicament noms propis pràcticament impossibles de localitzar. El treball de camp, però, ens ha proporcionat les informacions que necessitàvem. Una sèrie d'inspeccions del terreny no tan sols ens ha servit per reafirmar les deduccions anteriors, sinó també per determinar que l'Hort dels Banys es trobava a la part dreta de la síquia, cap al nord,²⁰ i per delimitar la confronta que mancava: es tracta d'una paret de pedra i argamassa, parcialment conservada, d'uns 150 metres d'altària i amplària mitja d'uns 50 cms., amb peu de murada a cada costat, i part superior d'esquena d'ase, que enllaça línia recta en la direcció oest-est el carrer Victòria II de maig amb la partió de les porcions dels dos magnats esmentada. Aquesta paret és la continuació en vertical del marge d'aproximadament un metre i mig d'alçada que separa el pla de l'Hort dels Banys d'aquells altres horts contigus de la vessant nord, que es troben a un nivell inferior.

La inspecció ocular i la presa de mesures ens han proporcionat igualment una sèrie de dades addicionals prou significatives. Amb aquestes dades i les que

²⁰ Per la part esquerra el terreny està a un nivell superior que la síquia. No hi ha cap presa d'aigua cap al sud en aquell indret i, per tant, és difícil de creure que per allà es pogués subministrar als banys l'aigua necessària.

proporciona la documentació s'han pogut confeccionar els dos plànols que s'adjunten, un de localització, i un altre de detall.

Tot plegat, l'Hort dels Banys ocupava una superfície plana, lleugerament inclinada en pendent descendent cap al nord, amb un perímetre de forma irregular grollerament romboidal amb els eixos orientats en la direcció SE-NO i NE-SO, i d'una àrea aproximada de mitja quarterada. Als voltants del 1300 incloïa una petita superfície construïda en el cantó sud-oest, i la resta estava dedicat al cultiu d'horta, per la qual cosa comptava amb la corresponent tanda d'aigua de la síquia de la font de n'Ortolà que, com s'ha dit, el tancava per un costat. Estava circumdat per la tanca esmentada de paret seca, al manco per dues parts, i envoltat d'altres horts per tot excepte per la via natural d'accés, que inicialment era el carrer Malcuinat, avui Victòria 11 de maig. El carrer de Bàlitz sorgirà posteriorment, com a conseqüència de la desmembració i parcel·lació de l'Hort dels Banys.

2.2.3.—L'edifici dels banys.

El segon problema a resoldre és la determinació de la superfície construïda, i la naturalesa i estructura de l'edifici.

Tot i que la toponímia proporciona una bona pista, cal comprovar que efectivament es tracta d'uns banys àrabs i no d'una simple denominació. La documentació, però, és prou concreta al respecte:

a) el primer instrument consignat, del 10 de setembre del 1300, consisteix en una escriptura de redempció d'un censal reservatiu constituït per quatre morabetins que gravaven *quibusdam casalibus in quibus antiquitus consueverunt essere casalia et balnea*.

b) els establiments següents, de dia 22 de febrer i de dia 3 d'octubre del 1306, es refereixen també a *quasdam domos meas cum balneis que intus sunt et cum earum pati et quoddam trocium orti contiguo predictis domibus*.

c) seguint en la mateixa línia, els establiments fets el 1307 i el 1311 al·ludeixen igualment a *domibus balneorum, voltam dictorum balneorum meorum*, o simplement *balneis*.

d) finalment, tant l'establiment com la permuta de l'any 1338 fan referència a les *voltes del bany* i a *domibus et ortis que erant dels banys*.

Ben segur, idò, que els documents adduïts són suficients per esborrar qualsevol reticència respecte a la identificació de l'edificació del costat sud-oest de l'hort amb uns banys àrabs.

Tot i que la documentació no ha permès de reproduir un planell exacte de distribució de les dependències en planta, de l'anàlisi de les escriptures i de la inspecció ocular es poden extreure algunes conclusions:

- La construcció presentaria un perímetre de forma sensiblement rectangular d'uns 19 x 8 metres de costat, amb una superfície total aproximada de 150 m.²

- Comptava amb una entrada per la qual s'accedia directament a un pati des de la via pública (Malcuinat?, Bàlitz?), i amb un carreró o caminal de sis pams de Montpeller d'amplària (1,575 metres) adosat a l'edifici, que començava

a la síquia i entrava fins al cap inferior de la latrina: *quadam carreriam que habet de amplitudine 6 palmos Montepesulani, que quidem via tendit de cequia usque ad capud inferiorem dicte domus de la Latrina.*

◦ Interiorment estava dividit en quatre dependències diferenciades, encara que la seva seqüència, dimensions i orientació ens són desconegudes: el *pati d'entrada* esmentat, situat davant l'estància de la caldera, ambdós de la mateixa amplària; i la casa o *voltes de banys*, flanquejada per l'estància de la caldera i per la casa de la latrina.

◦ L'edifici probablement seria de poca altura. Quan Guillem Laurencii estableix a Garau de Orto una casa amb pati contigu el 1311, al costat mateix dels banys, dóna permís a l'establidor per aixecar la coberta de la casa, i li promet recollir les aigües pluvials procedents de la nova construcció sobre la volta dels seus banys. Actualment els edificis d'aquell indret consten de planta baixa i dos pisos més els porxos, i és probable que aquesta sia l'altura màxima que hagin assolit mai. Si Garau de Orto obrà la casa, segurament afegí un pis més i els porxos a l'estructura inicial i, per tant, l'altura de la casa en el moment de ser-li establerta comptaria amb una altura màxima d'uns 4 m. si només tenia planta baixa, o d'uns 6'5 m. si comptava amb un pis. D'altra banda, Guillem Rosselló dóna d'altura màxima dels banys del carrer de Serra 4'85 metres, i no creim que els de Sóller poguessin ser més alts (ROSSELLO, 1956, 37).

◦ El tipus de coberta planteja encara més interrogants. Rosselló explica que la sala calenta dels banys de Ciutat compta amb una coberta en forma de cúpula de mitja taronja sobre petxines en els angles i sostinguda per dotze columnes. En canvi, Julio Navarro, en el seu estudi sobre els banys de *Madre de Dios* de Múrcia detecta que les sales calentes —*al-bayt al wastam* o *caldarium*, i *al-bayt al-sajun* o *sudatorium*— eren cobertes mitjançant bòvedes de canó, mentre que la cúpula es trobava cobrint el pati d'entrada (ROSSELLO, 1956, 37; i GARCIA, 1980, 77). En el cas de Sóller, els contractes d'establiment esmenten una vegada la *volta* dels banys, en singular, i altra *les voltes*, en plural, per referir-se a la coberta de la mateixa sala o sales. És probable, però, que es tractàs d'una sola coberta en cúpula que cobriria una única sala quadrada d'uns 50 m.², molt semblant a la de Ciutat.

◦ Tant l'hort com els banys comptaven amb una indeterminada quantitat d'aigua de la font de s'Ullet, que es prenia directament de la síquia mitjançant una tibla i la corresponent canalització. Aquesta canalització, avui subterrània, aconsegueix encara la mateixa funció de proporcionar l'aigua per regar l'hort, i atravesa perpendicularment en direcció sud-nord la casa número 12 del carrer de Bàltx.

◦ Està documentada igualment la sortida d'aigües residuals dels banys cap als horts propis: Vidal de Font i Pere Pedroló adquireixen en emfiteusi perpètua de Guillem Laurencii un tros d'hort el 1311 amb l'obligació de recollir *omnes aquas pluviales et balneorum scilicet d.alt et de baix*. Evidentment les aigües *d.alt* són les de pluja, i les *de baix* no poden ser d'altres que les residuals procedents dels banys.

Finalment cal afegir que la inspecció dels horts, patis i cases actuals no ens ha proporcionat cap indici de l'existència de l'estructura dels banys. Gran part de les cases que constituïen aquest edifici foren obrades 30 ó 40 anys enrera,

i segurament en degueren remoure els fonaments. De la conversa amb algunes persones que participaren en aquestes obres hem pogut saber que hi havia als soterranis una espècie de safareig groller d'argamassa i pedres, a un nivell inferior al del terreny, i que les parets eren de terra i calç i tenien una amplària considerable. Aquest safareig podria haver estat una resta de la banyera d'immersió, o bé part de la galeria subterrània de circulació de l'aire calent o *hypocaustum*.

2.2.4.—Utilització dels banys en època cristiana.

Navarro Palazón nega totalment la hipòtesi que els banys com a tals fossin ignorats en època cristiana, aporta el testimoni d'alguns historiadors que demostren documentalment l'existència de banys en els territoris cristians d'Oviedo, Zamora, Burgos, Soria, Càceres, Cuenca, i molts d'altres, i ell mateix confirma l'existència d'uns banys a Cartagena el 1274 (GARCIA, 1980, 80). Igualment Reis Fontanals sembla inclinar-se per la pervivència dels Banys den Granada de Ciutat de Mallorca fins ben avançat el segle XIV (FONTANALS, 1983, 513), i els de Girona funcionaren durant tot el segle XIII.

L'anàlisi de la successió de vendes i establiments proporciona algunes notícies pel que fa a la utilització dels banys de Sóller en l'època posterior a la conquesta.

a) La primera ressenya, ja esmentada, la forneix la transcripció dels béns de la porció de Gastó de Bearn a Sóller feta per Joaquim M.ª Bover. Així sabem que la propietat útil de l'Hort dels Banys havia estat cedida en emfiteusi a Ramon Contastin per un cens alodial de dos morabetins equivalents a 16 sous reials de València. No ens dóna cap informació, en canvi, sobre la utilització o no dels banys.

b) A finals del segle XIII, però, els banys i l'hort eren d'Arnau de Cumba, qui cedí en emfiteusi la propietat útil a Guillem Strucii, a canvi de certa quantitat de diners d'entrada i del pagament d'un censal reservatiu de quatre morabetins anuals el dia de Tots Sants. En morir Arnau de Cumba el 1300, els hereus venen els quatre morabetins a Pere Strucii germà i hereu del dit Guillem, per 16 lliures i 16 sous. Així, per tant, la propietat útil dels banys roman en poder de Pere Strucii, franca de cens, si bé obligada al pagament del lluïisme, a la contribució dels dos morabetins alodials per Tots Sants, i a la presentació de 10 dies de fadiga, tot en reconeixement del domini directe dels hereus de Gastó de Bearn.

Pere Strucii que, sorpresivament, era el mateix que posseïa la Mesquita de Fornalutx, moriria de malaltia en el transcurs del lustre següent i, el seu fill Guillem, que en seria l'hereu, estableix perpètuament els banys i l'hort a Bernat Bufill, per 10 lliures censals reservatives pagadores en la festa de N.^a Sra. de Març, més dos sous d'entrada, el 22 de febrer del 1306. Guillem Strucii seguia essent el responsable de pagar cada any els 16 sous alodials als hereus den Gastó, però Bernat Bufill quedava obligat al pagament del lluïisme i a la presentació de la fadiga.

Poc temps degueren estar els banys i els terrenys annexes en mans de Bufill, qui segurament els tornà mesos després al mateix Strucii per resultar-li

excessivament oneros el censal reservatiu.²¹ Així, per tant, el 3 d'octubre del mateix any, Guillem Strucii els estableix novament a Guillem Laurencii i a sa muller Elisenda per cinc sous d'entrada, i a un censal inferior: els quatre primers anys cinc lliures i, els anys següents a perpetuïtat, vuit lliures, a pagar la meitat en la festa de Sant Bartomeu, i l'altra meitat per Tots Sants. Singularment havia de seguir pagant el censal alodial al Rei com a successor dels béns de Gastó de Bearn, i seguia vigent l'obligació de pagar el lluisme i presentar la fadiga durant 10 dies.

En la quitació del censal feta el 1300 per Pere Strucii als hereus de Pere de Cumba, s'esmenta que les cases *antiquitus consueverunt essere casalia et balnea*, de la qual expressió caldria deduir que antigament eren banys, però que aleshores ja no ho eren. No obstant això, els establiments que Guillem Strucii fa sis anys després a Bernat Bufil i a Guillem Laurencii es refereixen a *quasdam domos cum balneis que intus sunt, et cum earum pati*, i a *quasdam domos meas cum balnea que intus dictis domibus sunt, et cum calderia dictorum balneorum que ibi est, et cum puals et aynes dictis balneis pertinentibus*. Es a dir: unes cases amb banys dedins, amb la caldera corresponent, i amb totes les eines pertinents; uns banys que, si no s'utilitzaven, al manco comptaven amb tots els aparells necessaris per ser utilitzats.

No content amb això, Guillem Strucii imposa a Bernat Bufil una sèrie de condicions: *teneamini tu vel tui cooperuisse a trespol quandam domum discooperitam, et facere intus domibus dictorum balneorum dos migans d'alqop, sive de guix, et extrahere terram et lapides de dicto pati quod est ante domibus predictis, et facere etiam seu fieri facere quoddam portal de pera in introitu predicti orti*. Es a dir, obliga Bernat Bufil a realitzar, abans d'un any, una sèrie d'obres interiors i exteriors adreçades al manteniment i a la millora dels banys: retirar la terra i pedres del pati clos de paret, i fer-hi un trespol; alçar dins l'edifici dues mitjanades de guix; i construir un portal de pedra d'accés a l'hort. Conscient del desemborsament que aquestes millores comporten, l'establidor promet subvencionar les obres amb una ajuda econòmica de set lliures.

Igualment Guillem Laurencii accepta l'establiment dels banys el 1306 amb l'obligació de *claudere de pera talar vel tapiis sufficientibus de portali usque ad ortum den Vilalonga, sicut est carraria, quod per me tibi assignatum est, et meliorare et vivificare arboris que in dicto orto sunt*. En definitiva: cloure de paret de pedra seca l'hort contigu als banys, des del portal d'accés fins a l'hort de Pere de Villalonga, al llarg del carrer de Malcuinat; i conrar acuradament els arbres de l'hort. A canvi d'aquestes obres, Guillem Laurencii gaudirà d'una reducció de tres lliures sobre el preu del censal reservatiu durant els primers quatre anys de l'establiment, però estarà obligat a *essere ibi habitantes et affogantes*; és a dir, a romandre i habitar en la casa i l'hort dels banys.

Tot plegat dona la sensació que l'explotació està una mica deixada de la mà de Déu, amb uns edificis que necessiten d'una moderada restauració i,

²¹ Solia ser freqüent a l'època que els posseïdors de béns immobles en règim d'emfiteusi el tornassin a l'establidor quan els beneficis obtinguts eren inferiors a la quantitat que havien de pagar en concepte de censal. Per tal d'evitar aquesta contingència, alguns contractes inclouen una clàusula de seguretat per l'establidor segons la qual la persona a la qual s'estableix l'immoble es compromet a pagar una multa en cas de devolució.

ESTABLIMENTS PARCIAIS DE L'HORT DELS BANYS (1307-1319)

<i>Data</i>	<i>Establidor</i>	<i>Establert</i>	<i>Propietat transmesa</i>	<i>Entrada</i>	<i>Censal</i>	<i>Venciment</i>
10-10-1307 ¹	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Vidal de Fonte	Tros d'hort i tanda d'aigua	1 s.	12 s. 12 s.	S. Bartomeu Tots Sants
24-03-1311	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Vidal de Fonte i Pere Pedrolo	Tros d'hort	2 s.	10 s. 10 s.	S. Bartomeu Tots Sants
08-07-1311	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Bartomeu Ballistarii	Casa amb pati	2 s.	12 s. 12 s.	S. Bartomeu Tots Sants
07-10-1311	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Garau de Orto	Casa amb pati	32,5 s.	12 s. 12 s.	S. Bartomeu Tots Sants
20-05-1313	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Pere Floris	Pati per construir	1 s.	6 s. 6 s.	S. Bartomeu Tots Sants
21-02-1314 ²	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Bernat Geraldi	Tros d'hort	2 s.	8 s. 8 s.	S. Bartomeu Tots Sants
07-11-1316	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Jaume Rippa	Tros d'hort	2 s.	8 s. 8 s.	S. Bartomeu Tots Sants
24-07-1319	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Auda, muller de Bernat Saura	Tros d'hort i tanda d'aigua	1 s.	5 s. 5 s.	S. Bartomeu Tots Sants

¹ Contracte cancel·lat dia 24-03-1311.

² Retornat a Guillem Laurencii per tres sous dia 17-08-1314.

sobretot, amb un hort que precisa d'una especial atenció pel que fa al seu conreu.

Signifiquen aquestes obres i condicions imposades que els banys encara estaven en funcionament el 1306? I, si és així, es tractava d'uns banys públics? Es força compromés donar una resposta. En qualsevol cas, es pot afirmar clarament que, en la seva estructura bàsica, els banys es mantien en condicions de ser utilitzats, i així romandran, al manco, fins a mitjan segle.

c) A partir de l'any 1303, emperò, Guillem Laurencii iniciarà la parcel·lació de l'hort contigu als banys, i probablement n'establirà part de les dependències anexas i secundàries, tal com es pot veure en la taula. En cada un dels instruments d'establiment perpetu reservarà els drets senyorials pertanyents al Rei —lluïme i fadiga—, i es comprometrà a pagar-li els dos morabetins alodials, més les vuit lliures del censal reservatiu a Guillem Strucii, pagadores la meitat per Sant Bartomeu i l'altra meitat per Tots Sants. Per tal d'assegurar-se la liquidesa en el moment de fer aquest pagament, imposa a tots els establits l'obligació de fer efectius els censos respectius en les dues dates esmentades:

1) el 10 d'octubre del 1307 estableix a Vidal de Fonte un tros d'hort amb la tanda d'aigua pertinent, situat al costat mateix de l'edifici dels banys, sobre les parets del qual li dóna empriu de càrrega i de clavar-hi bigues. A canvi, tindrà l'obligació de recollir per dins l'hort les aigües pluvials i residuals dels banys, com hem vist. El contracte es fa a perpetuïtat per 24 sous anuals, però només té una duració efectiva de tres anys i mig, ja que el 24 de març del 1311 Vidal de Fonte torna el tros d'hort, que li és reestablert el mateix dia a mitges amb Pere Pedroló, en les mateixes condicions anteriors, però amb un censal de només 20 sous.

2) seguidament el 8 de juliol de 1311 estableix a Bartomeu Ballistarii *quandam domum cum quodam patuo eidem contiguo*, que confronta amb els banys, per 16 sous anuals, i dos sous d'entrada, i es reserva el dret d'arrambatge sobre la paret amigera.

3) tres mesos després, estableix igualment a Garau de Orto un bocí de casa amb un pati contigu, al costat de l'anterior, i que confronta també amb els banys, pel mateix cens anual, però amb una entrada notablement superior: 32 sous i mig. L'establiment es fa amb el pacte que l'establidor ha de recollir les aigües pluvials que baixin de la vessant de la teulada que mira dins els banys: *medietatem aquarum pluvialium que nunc discurrunt de dicta domo quam tibi stabilimus, et aliam medietatem tu recipias et discurrat in tenedone tua*.

4) novament el 20 de maig del 1313 Guillem Laurencii establirà a Pere Floris *quoddam pati ad domos construhendum*; és a dir, un pati de terra per construir-hi una casa, amb empriu o dret de pas pel caminal contigu als banys, per 12 sous censals més un sou d'entrada.

5) el 21 de febrer del 1314 estableix a Bernat Geraldi un tros d'hort dels banys, que llinda amb la síquia de l'Alqueria del Comte i amb un altre tros d'hort de la mateixa pertinença prèviament establert a Jaume Rippa. La transferència es fa per 16 sous censals i dos sous d'entrada, amb dret de pas d'una cana de Montpeller d'amplària (2,1 metres).²² Poc temps durarà també aquest

²² Aquest pas que ara neix, i que es perllongarà paral·lelament i en sentit contrari al de circulació de l'aigua de la síquia, donarà lloc en poc temps a l'actual carrer de Bàltix.

establiment: el 17 d'agost del mateix anys, Bernat Geraldí el ven per tres sous al mateix Laurenci qui, dos anys després, l'estableix novament a Jaume Ripa pels 16 sous censals esmentats i dos d'entrada.

6) finalment, el 24 de juliol del 1319 estableix a Auda, muller de Bernat Saura, el darrer tros d'hort que li quedava, amb la corresponent tanda d'aigua de la síquia per regar, per 10 s. censals més un sou d'entrada, segurament amb dret de pas pel mateix caminal anterior.

En cap dels documents examinats no s'esmenta la transmissió de l'edifici dels banys, i sí les confrontes, els emprius i els drets de càrrega; de la qual cosa es dedueix que Guillem Laurenci establí gairebé tot l'hort, però es retengué per a sí mateix i ús propi les cases dels banys i els aparells que contenien.

d) Aquesta situació es manté encara alguns anys, però als voltants del 1328 tant l'edifici dels banys com els censals procedents dels establiments de l'hort no pertanyen ja a Guillem Laurenci, sinó a Ramon de Palaciolo, qui els obtingué probablement per compra, o bé per donació o per herència. Sigui com sigui, Palaciolo estableix aquest any l'edifici íntegre —és a dir, *quandam domum vocatum La Trina, et quadam aliam domum vocatam domus de la Caldera, cum quodam patuo qui est ante dictum domum de Caldera quod habet tamen de latitudine quantum habet dicta domus, et cum quadam carreria (...)*—, que inclou també les *Voltes dels Banys*, a Montserrat de Cabanyillis per 10 sous censals per Nadal i una indeterminada quantitat d'entrada.

Finalment, Ramon de Palaciolo abandonarà Sóller la dècada del 1330 i fixarà definitivament la seva residència a la ciutat de Sàsser, a l'illa de Sardenya. Una vegada en aquella ciutat, transferirà una per una les nombroses propietats rústiques i urbanes que posseïa a Sóller, bé directament o bé per mediació d'un procurador. Entre aquests béns s'hi troba novament l'edifici dels banys, i tots els censals que cobrava anualment pels establiments de l'hort annex i que, a l'entretant, havia recuperat de Montserrat de Cabanyillis: *infra quod quidem tempus dictus Monteserratus de Cabanyillis predicta omnia mihi reddidit*. Aquests béns immobles i censals estaven encara obligats a contribuir anualment amb un censal que es pagava a Guillem Strucii, o als seus hereus, però no era de vuit lliures, com abans, sinó de cinc. Tampoc no estaven obligats a satisfer cada any els dos morabetins alodials al Rei, ja que probablement el mateix Palaciolo els havia redimit.

El 4 de febrer del 1338, Ramon de Palaciolo ven tots aquests béns que eren dels banys a Antoni Floris per sis lliures, reservant-se únicament un censal de 12 sous que rebia anualment per un tros d'hort establert a Guillem Oliver.

Tot plegat arribam a l'any 1338 sense que la situació dels banys hagi canviat gaire d'utilització, pel que fa a les tres dècades anteriors. Ha perdut, això sí, bona part del terreny annex destinat tradicionalment a horta, que ha estat trossejat i cedit en emfiteusi a d'altres persones, però la seva estructura general roman intacta. Altra qüestió és l'ús que se'n pogué fer de les seves instal·lacions, que la documentació no ajuda precisament a destriar.

3.—CONCLUSIONS.

És ben difícil de fer-se una idea de com era la vall de Sóller en època musulmana, des de la perspectiva del segle XX. L'anàlisi de les restes ceràmiques aparegudes en les poques excavacions arqueològiques realitzades en el nucli de la població sembla demostrar que a finals del segle X ja existia a la vila de Sóller una incipient població musulmana, que es desenvolupà a partir d'una o varies alqueries, i que vivia bàsicament de la ramaderia i de l'explotació de la terra. La producció agrícola més important era la de reguiu —hortalissa i arbres fruiters— gràcies a la canalització de les aigües de les fonts situades al peu de les muntanyes de la vall. A mitjan altura, el conreu probablement era el típic de secà: vinya, oliveres, garrovers, algun ametler, i bona part de garriga i terres ermes (SOTO, 1979-a, 31). La ramaderia es basava sobretot en la pastura d'ovelles i cabres en les zones de garriga, i de bous, vaques, cavalls, mules, i d'altres animals de bast i jou en aquells indrets on l'existència d'aigua permetia el conreu de plantes farratgeres (SAEZ, 1987, 48; i BARCELÓ, 1980, 644).

El nucli de la població estava constituït per cases de petites dimensions²³ envoltades d'hortos i separades entre sí per terres de conreu, si bé probablement no era tan compacte com pretén Rullan y Mir. És sabut que les ciutats musulmanes creixen en funció de dos aspectes bàsics: l'aigua i les vies de comunicació (GUTIÉRREZ, 1987, 207; i CARBONERO, 1986, 207). Sembla lògic, per tant, que el poblament musulmà de la vila de Sóller s'hagués desenvolupat al llarg del torrent i de les síquies de les fonts de s'Olla i de s'Ullet, i a banda i banda dels camins que condueixen als tres nuclis més importants: cap al Port i l'alqueria de la Figuera; cap a Ciutat i Deià; i cap a l'alqueria del Comte, Fornalutx i Biniaraix. La població de les zones d'altura mitjana, en canvi, estava organitzada en alqueries situades prop d'una petita font, que conraven en el seu propi hort els productes agrícoles que necessitaven per subsistir. Les grans zones de garriga que separaven entre sí les alqueries serien utilitzades com a pastures i terres comunals.

La consolidació del nucli urbà de Sóller en els segles XI i XII va fer necessària l'habilitació d'edificis de culte, d'oració i de purificació per tal de cobrir les necessitats religioses d'una població en creixement. Sorgeixen així les mesquites i els banys, que conferiran a la vila de Sóller i a l'alqueria de Fornalutx, molt abans de l'arribada dels pobladors catalans, els trets estructurals que els permetran d'erigir-se en els centres reguladors de la vida de la comunitat de la Vall.

La documentació escrita ha deixat constància de l'existència de dues mesquites a la vall de Sóller, encara que no se n'ha localitzat l'emplaçament. Una d'elles estava situada a l'alqueria de Fornalutx i l'altra a la vila de Sóller, ambdues dins la porció que correspongué en propietat a Gastó de Bearn. A manca de referències concretes, s'ha de convenir amb Ricard Soto que, genèricament,

²³ Es de remarcar que a l'hora d'establir vivendes musulmanes —*hospicis sarrains*, segons la documentació— a colons cristians després de la conquesta, es feia en grups de dos o tres *hospicis*. D'aquí que considerem força reduït aquest tipus de vivenda.

les mesquites rurals “no haurien d'ésser construccions de gran riquesa, ja que la seva finalitat era eminentment funcional, i els materials de construcció deuen ser febles, éssent molt estranya la utilització de la pedra” (SOTO, 1979-b, 127). Probablement eren de planta rectangular i incloïen un *mihrab* o capelleta que indica el lloc cap on han de mirar els feels en actitud d'oració. Aquest *mihrab* solia estar al centre d'un dels costats del rectangle i sobresortia per la part exterior amb una planta rectangular, mentre a l'interior tenia forma de ferradura (AZUAR, 1987, 266). Solien tenir un pati o pòrtic cobert on es feien les ablucions abans d'entrar a la sala de culte, i probablement contenien un *alminar* o torre des d'on el muetzi convoca els mahometans en les hores d'oració (SOTO, 1979, 127). L'ocupació del territori per part dels colons que repoblabren la vall després de la conquesta suposà la transformació de les dues mesquites en vivendes particulars.

Els contractes també han deixat referències de l'existència d'uns banys, situats als voltants dels actuals carrers de la Victòria II de maig i Bàltx, a la part inferior de la síquia procedent de l'Alqueria del Comte, en la porció que pertanyé a Gastó de Bearn. De l'anàlisi toponímica i de la comparació amb altres construccions consemblants (ROSSELLÓ, 1956, 35; i GARCÍA, 1980, 73) es pot deduir que es tracta d'un edifici de quatre cossos o espais arquitectònics que es complementen amb una sèrie de dependències anexas:

- En primer lloc, un pati d'entrada o zona intermitja entre el carrer i els banys on es feia acolliment al visitant, i que regularment comptava amb un espai cobert que servia com a sala de repòs i de vestuari.

- Seguidament, la sala del bany o sala calenta, totalment tancada i aïllada de l'exterior per tal de conservar la temperatura interna, i amb unes parets prou gruixades com per resistir la calor i la humitat interiors. Segurament estava coberta per una cúpula de mitja taronja, a imitació dels banys de Ciutat, amb lluernes en la seva superfície que permetien l'entrada de la llum solar. Davall el trespòl es trobava el sistema de calefacció, a base de galeries subterrànies per les quals circulava l'aire calent que pujava i sortia a l'exterior per unes xemenes empotrades a les parets. Aquest sistema facilitava igualment l'escalament de les parets. Per damunt el paviment es tirava l'aigua que, quan s'evaporava per efecte del calor del trespòl, proporcionava el bany de vapor.

- A la sala contigua es trobava la caldera mitjançant la qual es produïa l'aire calent que entrava després a les galeries subterrànies de la sala calenta. La caldera solia ser d'obra seca o bé de metall, segons hagués de proporcionar només aire calent o bé subministrar al mateix temps aigua calenta per al bany d'immersió.

- La quarta habitació era la latrina, o zona de neteja i serveis higiènics dels visitants.

- La construcció es completava amb unes dependències de servicis i emmagatzaven. Comptava amb una entrada d'aigua neta que s'abastia de la síquia de la font de s'Ullet, i amb una sortida d'aigües residuals que es canalitzava cap a l'hort contigu.

- L'edifici dels banys tenia a més uns terrenys anexas d'uns 3.500 metres quadrats de superfície que es dedicaven a hort i probablement a zona d'esbarjo.

L'adveniment dels cristians provocà canvis importants en l'estructura dels banys. Si bé no es pot descartar una utilització al llarg dels segles XIII i XIV, és cert que, a la llarga, l'hort fou parcel·lat i establert en emfiteusi a colons que acabaren per urbanitzar-lo, i l'edifici dels banys acabà convertint-se en vivenda particular. Durant molts d'anys els contractes escrits ajudaran a mantenir viva en la memòria l'existència dels banys àrabs ja que, al manco al llarg de tota la resta del segle XIV, el topònim "els Banys" donarà nom al *terme* geogràfic on un dia estaren situats. Avui no en queda ni la pols.

REFERÈNCIES

- AZUAR RUIZ, R. 1987: "El posible Al-Monastir de las dunas de Guardamar del Segura (Alicante)", a *Les Illes Orientals d'Al-Andalus* (V Jornades d'Estudis Històrics Locals): 205-219. Palma.
- BARCELÓ, M. 1975: "Alguns problemes d'història agrària mallorquina suggerits pel text d'Al-Zuhri", a *Sobre Mayurqa* (Quaderns de ca la gran cristiana/2): 35-53. Palma, 1984.
- 1980: "Un text sobre Mayurqa i un altre sobre Yabisa", a *B.S.A.L./37*: 643-647. Palma.
- BUSQUETS MULET, J. 1952: "El Códice Latino-Arábigo del repartimiento de Mallorca (parte latina)", a *B.S.A.L./30*: 708-758. Palma.
- CARBONERO GAMUNDÍ, M. A. 1986: "La maitrise de l'eau et l'évolution d'un espace rural: Sóller", a *Révue Géographique de l'Est/26*: 205-218. Nancy.
- CALEURA BENNÁSSAR, P. 1982: "Mallorca y la política patrimonial de la monarquía (siglo XIII y la primera mitad del siglo XIV)", a *Estudis Baleàrics/6*: 79-130. Palma.
- COLL CONESA, J. 1979: "Algunos materiales de época medieval hallados en Sóller (Mallorca)", a *B.S.A.L./37*: 233-287. Palma.
- 1985: "Dos nuevas formas de cerámica árabe de Mayurqa", a *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*: 331-341. Huesca.
- DAMETO, J.; MUT, V.; i ALEMANY, J. 1840: *Historia general del Reino de Mallorca escrita por los cronistas (...) corregida y aumentada con abundantes notas y documenttos, y continuada hasta nuestros días por el D. D. Miguel Moragues, pbro., i D. Joaquín M.ª Bover (...)*. Palma, 3 vols.
- FONTANALS JAUMA, R. 1983: "Els banys de Ciutat de Mallorca (s. XIII i XIV)", a *B.S.A.L./39*: 511-516. Palma.
- GARCÍA ANTÓN, J.; GUICHARD, P.; i NAVARRO PALAZÓN, J. 1980: *Historia de la Región Murciana*. Murcia.
- GUTIÉRREZ LLORET, S. 1987: "Elementos del urbanismo de la capital de Mallorca: Funcionalidad espacial", a *Les Illes Orientals d'Al-Andalus* (V Jornades d'Estudis Històrics Locals): 205-219. Palma.
- PÉREZ MARTÍNEZ, L. 1988: "Els difícils inicis de l'església de Mallorca", a *Set segles i mig de germanor*. Centre d'estudis teològics de Mallorca/5: 76-86. Palma.
- QUADRADO, J. M. 1850: *Historia de la Conquista de Mallorca*. Palma.

- ROSSELLÓ BORDOY, G. 1956: *Sobre els "banys àrabs" de Ciutat de Mallorca*. Palma.
 — 1968: *L'Islam a les Illes Balears*. Palma.
- RULLÁN MIR, J. 1875: *Historia de Sóller y sus relaciones con la general de Mallorca*. Palma, 2 vols.
- SAEZ COSTAN, J. I.; i EPALZA, M. 1987: "Un nuevo texto mallorquín de Az-Zuhri y y ganadería en las Baleares", a *Les Illes Orientals d'Al-Andalus* (V Jornades d'Estudis Històrics Locals): 47-51. Palma.
- SOTO COMPANY, R. 1979-a: "Quan Mallorca era Mayurqa", a *L'Avenç*/16: 25-33. Barcelona.
- 1979-b: "Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mayurqa (Estudi documental i problemes d'interpretació)", a *B.S.A.L./37*: 113-135. Palma.
- 1984: "*Còdex català*" del *Llibre del Repartiment de Mallorca*. Palma.

DOCUMENTS

1

1253, febrer, 8.

Tomàs Spanioli, Batle a Mallorca per la Comtessa Garsenda i per son fill Gastó de Bearn, estableix a Bernat de Gènova una casa que fou mesquita amb un pati contigu, a la vila de Sóller.

ARM. ECR-343, f. 357.

Tomas Spanioli, Baiulus in Maioricarum per Bernardi de Scientillis, tenente locum domine Garsendis, Dei gratia comitisse et vicecomitisse Bearnii, et domini Gastonis eidem filium, ex eorum parte, dono et stabillio tibi, Bernardo de Genova et tuis imperpetuum, ad bene meliorandum et condirigendum, quadam domum que fuit mesquita cum quodam pati que se tenet cum dicta domo, que omnia predicta domina comitissa et dominus Gastonus habent in villa de Soler. Et afrontat hec omnia ex una parte in domibus Petri Capero, et de alia parte in domibus Petri Bajuli, et de aliis duabus partibus in carrariis publicis. Jamdictam itaque domum cum predicto pati et cum introitibus et exitibus etc., et etiam cum universis aliquis de abisso usque ad celum etc., ad censum unius bisantium argenti et pensi? annuatim solvendi imperpetuum in festo Natalis Domini, atque ibi etc. faticam 10 dierum etc., ad dandum etc. Salvo tamen semper in omnibus et per omnia censu, jure, dominio et fatica predictorum dominorum. Accepi de introitu 40 solidos regalium Valencie, renunciante etc. Et sic promito ex parte predictorum hec facere (et) tenere.

Testes Berengarius de Pinos, Laurentius de Clavelli, et Arnaldus Pontum.

2.

1300, setembre, 10.

Quitació de quatre morabelins censals que satisfeia Pere Strucii als hereus d'Arnau de Cumba anualment per Tots Sants per uns casals que abans solien ser banys, a la vila de Sóller.

ARM. ECR-442, f. 48.

Guillermus de Villario et Guillermus Brossa, heres universalis Arnaldi de Cumba, quilibet nostrorum per medietate vendimus et tradimus seu quasi tradimus tibi Petro Struz, commoranti apud Soyler, et tuis successoribus imperpetuum, illos quatuor morabatinos quos tu nobis facis et facere consuevisti censuales anno quolibet in festo Omnium Sanctorum per quibusdam casalibus tuis in quibus antiquitus consueverunt essere casalia et balnea que tu, tanquam heres Guillermi Strucii, fratris tui defuncti, per nobis tenes ad dictum censum in villa Sullaris, in portione inclite domine Guillermi de Montecatheno, cui tu per dictis casalibus facis et facere teneatis duos morabatinos ultra dictos 4 morabatinos quos nos tibi de presenti vendimus. Predictos itaque quatuor morabatinos censuales, cum omni jure uso comodo et utilitate nobis et unicuique nostrum expectantibus et expectare debentibus in dictis casalibus per quibus dictos 4 morabatinos nobis faciebas per nos et nostros tibi et tuis quilibet nostrorum per medietate vendimus et tradimus imperpetuum precio, videlicet, sexdecim librarum et sexdecim solidorum regalium Valencie ad nos quitiarum, quos a te numerando confiteur habuisse et recepisse. Renunciantes exceptione pecunie non numerate, et satisfactionis a te non habere et dolo. Et si plus valet hec venditio etc. Totum etc. Et de posse, jure et dominio nostri et nostrorum supradicta extrahentes, eadem omnia et singula in tuum tuorumque posse jus, et dimitimus et transferimus etc. Et constituentes inde te verum dominum et procuratorum in rem propriam, absolumus et liberamus vos a prestatione et contributione dictorum 4 morabatinorum. Ita que nunquam abinde tu vel tui teneamini nobis vel nostris predictos 4 morabatinos vel partem ipsorum solvere seu contribuere nec nos autem nostri te vel tuos ad solutionem vel contributionem eorundem valeamus compellere ullo modo. Immo tu et tui possitis abinde dicta casalia per quibus nobis dictum censum facere consuevisti dare, vendere, etc., et facere inde tuas et tuorum omnimodas voluntates absque impedimento et honore prestationis et contributionis supradicti census dictorum 4 morabatinorum. Salvo tamen semper in omnibus et per omnia censu, jure, dominio et fatica predictae inclite domine Guillermi de Montecathano et suorum, prout in instrumentis inde factis continetur. Quam quidem venditionem promittimus per nos et nostros et quilibet nostrorum per medietate te et tuos facere, licere, habere, tenere et ratam et firmam essere et possidere in pace contra cunctas personas sine enganeo, et teneri inde tibi et tuis firmiter de eviccionem et omni dampno et interesse. Etiam per predictis sic complendis et attendendis obligamus tibi et tuis quilibet nostrorum per suam medietate nos et omnia bona nostra etc. Renunciantes quantum ad hec omnibus quibuslibet juribus obviam venientibus.

Signum Jacobi de Deo, Bajuli etc. qui hec firmamus etc. Salvo etc.

Testes Jacobus de Casis, Franciscus Fusterii, Berengarius Sala, Michelis Benedicti et Petrus Artich.

3.

1305, desembre, 29.

Guillemó Strucii, fill de Pere, estableix a Pere Paratge dues parts d'unes cases que foren mesquita, amb el seu pòrtic, a l'alqueria de Fornalutx, sota jurisdicció dels hereus de Gastó de Bearn.

ARM. ECR-442, f. 230g.

Guillemonus Strucii, filius et heres in parte Petri Strucii, quondam, patris mei, sciens et recognoscens dictum Petrum Strucii, quondam, patrem meum, nudius dedisse et concessisse in emphiteosim dum vivebat tibi, Petro Paratge de Soller, quemdam honorem sive quamdam possessionem que fuit Bernardus de Boulono, quondam, quam ipse habebat in valle de Soyler, in alqueria de Fornalug; que omnes honores et possessiones tenentur per monasterium de Jonqueriis, excepto duas partes cuiusdam domus cum suo porticu que tempori sarracenorum fuit mesquida, que tenentur per heredes et successores nobilis domini Gastonis, quondam, videlicet ad censu quadraginta librarum regalium Maioricarum minorum et ad intratam 20 solidorum, prout in instrumento confacto per Petro de Villanova, notarius Maioricarum (et scriptorem portionis dominarum Sancte Marie de Jonqueriis) 8 kalendas october anno Domini 1304 continetur; et in dicto contractu hec remaneret ad agendum nisi tamen confectio instrumenti de predictis duabus partibus mesquida quod dictus pater meus propter infirmitatem de quam obliit adimplere nequivit. Ideo ego, dictus Guillermus, cercioratus de predictis, volens adimplere ea que dictus pater meus tibi, dicto Petro, promiserat, et in omnibus observare, per me et meos nunc ut ex tunc et tunc ut ex nunc, do et concedo in emphiteosim ad meliorandum etc. tibi, dicto Petro Paratge, et tuis successoribus imperpetuum, predictas duas partes mesquide sive domus cum suo porticu, prout per dictum patrem meum, quondam, tibi assignate fuerint; que mesquida est in dicta alqueria de Fornalug, et dictas duas partes ipsius mesquide tenentur per dictos heredes et successores domini Gastonis, quondam, et sub iurediccionem ipsorum ad censum prout in cartis etc. Et afrontat tota dicta mesquida sive domus cum suo porticu de qua dictus pater meus dum vivebat tibi concessit in emphiteosim, simile cum aliis predictis honoribus, duas partes, ex una parte in carraria publica, et ex omnibus aliis partibus in hospicio Petri Narbona. Predictas itaque duas partes predictae mesquida prout tenentur per heredes et successores dicti nobilis Gastonis, quondam, prout per dictum patrem meum, quondam, tibi assignate fuerint, cum omnibus integritatibus etc. et etiam cum omnibus aliis etc. per me et meos tibi et tuis do et concedo in emphiteosim sub tali pacto etc. que per censu et melioramento, tam predictarum duarum partium predictae mesquide, quam per omnibus aliis honoribus et possessionibus que tenentur per monasterium de Jonqueriis, prout Bernardus de Bouloni, quondam, ipsas tenebat et possidebat exeuntibus, detis tu et tui mihi et meis annuatim in festo Nativitate Domini predictas 40 libras in dicto primo instrumento per dictum Petrus de Villanova confacto hec et alia plenius continetur. In hiis vero etc. Liceatque etc. Salvo etc. Promittentes etc. et teneri de eviccione etc. Obligo etc. Per introitu vro presentis stabilimenti et aliorum honorum predictorum confiteor que dedisti et solvisti predicto patri meo, quondam, viginti solidos predictae monete. Renunciando etc.

Testes Bernardus Cuconi, Guillermus Esperti, et Guillermus Narbona.

1305, desembre, 29.

Pere Paratge estableix a Pere Narbona dues parts d'una mesquita, amb partíc contigu, situada a l'alqueria de Fornalutx, que acaba de confirmar-li en enfitéusi Guillemó Strucii.

ARM. ECR-442, f. 231.

Petrus Paratge, comorans in valle de Soller, in alqueria de Beniaraix, per me et meos do et concedo in emphiteosim sive ad meliorandum etc. tibi, Petro Narbona, comoranti in eodem loco, et tuis successoribus imperpetuum, duas partes cuiusdam domus que tempore sarracenorum fuit mesquida, cum porticu eidem contiguo, que est in alqueria de Fornalutx, et ipsam teneo per Guillemonum Strucii, filium Petri Strucii, quondam, simile cum aliis possessionibus ad censum 40 librarum regalium Maioricarum minorum monete perpetue; qui predictas duas partes tenet per heredes et successores nobilis domini Gastonis, et residuam terciam per monasterium de Jonqueres, et sub eorum iurisdictione ad censum, prout hec et alia in cartis etc. Et afrontatur tota dicta mesquida cum porticu eidem contiguo ex una parte in carraria publica, et ex aliis omnibus partibus in domibus tui, dictis adquisitori. Predictas itaque duas partes predictae mesquide sive domus, cum omnibus integritatibus et proprietatibus etc. et etiam cum omnibus aliis etc. ex abisso usque ad celum etc. per me et meos tibi, dicto Petro Narbona, et tuis, do et concedo in emphiteosim ut est dictum, sub tali pacto et condicione que pro censu et melioramento inde exeuntibus detis tu et tui mihi et meis in proximo venturo festo Nativitate Domini, et abinde etc., tresdecim solidos et quatuor denarios regalium Maioricarum etc. et in hiis tu vel tui non proclametis neque eligatis alium dominum etc. nisi tamen heredes et successores nobilis domini Gastonis, quondam, et suos, et dictum Guillelmum Strucii et suos, et me et meos. Liceatque etc. Salvo etc. Promittentes etc. et teneri de eviccionem etc. Obligo etc. Ad intratam 3 solidorum et 4 denariorum predictae monete. Renunciantes etc. Ad hec ego, Guillemonus Strucii, consentiens stablimento predicto, promitto tibi, Petro Narbona predicto, que si forte dictus Petrus Paratge vel sui reddiveret mihi vel meis honores que dictum patrem meum sibi stabilite, vel parte ipsarum, que in ipsa redditione non intelligantur predictae due partes domorum immo stabilimentum ipsarum duarum partium ad censum superius memoratum perpetuo remaneant in suo robore et valore, salvo in omnibus iure meo.

Signum Guillelmi Ebrini, Baiuli, etc. qui hec firmamus etc.

Testes ut supra.

5

1306, febrer, 22.

Guillemó Strucii estableix a Bernat Bufil unes cases amb els banys que hi ha dedins, un pati i un tros d'hort contigu, i la tanda d'aigua de la siquia pertinent, a la vila de Sóller.

ARM. ECR-442, f. 259.

Guillemonus Strucii, filius Petri Strucii, quondam, per me et meos do, concedo et trado in emphiteosim ad operandum, meliorandum, conducendum, tenendum et non in aliquo deteriorandum tibi, Bernardi Bufil, et tuis successoribus imperpetuum, quasdam domos meas cum balneis que intus sunt et cum eorum pati et quoddam trocium orti contiguo predictis domibus, que omnia habeo et habere debo in villa de Soller, in portione et iurisdictione que fuit nobilis domini Gastonis, quondam, et per heredes et successores ipsius predicta teneo ad censum 2 morabatinorum; quem censum ego et mei etc. Prout afrontat predicte domus cum suo pati et orto ex 2 partibus in honore Raimundi de Palaciolo, et ex alia parte in honore Petri de Vilalonga, et ex alia parte in camino publico. Predictis itaque domos cum balneis que intus sunt, cum suo pati et dictum ortum, cum omnibus que infra predictos includitur confines, cum omnibus integritatibus etc., et cum omnibus melioramentis etc., et cum arboribus et plantis diversorum generum que in dicto orto sunt et cum tanda aque cequie etc., et cum omnibus aliis etc., per me et meos tibi, dicto Bernardi Bofil et tuis, do et concedo in emphiteosim ut predictur, sub tal i tamen pacto et conditione que pro censo et melioramento inde exentibus detis tu et tuis mihi et meis de proximo venturo festo Sancte Marie mensis marci ad unum annum, et abinde perpetuo annuatim in eodem festo, decem librarum regalium Maioricarum minorum monete perpetue, et in hiis tu vel tui non proclametis neque eligatis alium dominum nisi tamen neredes et successores nobilis domini Gastonis, quondam, et suos, et me et meos. Liceatque tibi et tuis post 10 dies etc. Promitentes etc., et tenere de eviccionem etc. et dampno et interesse, et per hiis obligo etc. Ad intratam 2 solidorum regalium Maioricarum minorum etc. Renunciando etc. Intelligatur tamen que hinc ad unum annum proximo venturum teneamini tu vel tui cooperuisse a trespo! quamdam domum discooperatam, et facere intus domibus dictorum balnearum 2 migans d.algops, sive de gix, et extrahere terram et lapides de dicto pati quod est ante domibus predictis, et facere etiam seu fieri facere quoddam portal de pera in introitu predicti orti; in adjutorium quorum operorum et melioramentorum promito tibi dare ex pacto 7 libras regalium Maioricarum. Ad hec ego, dictus Benardus Bofil laudans etc. promito dictas domos cum balneis que intus sunt atque ortum predictum tenere condirecta, et dictum censum solvere etc. et predicta omnia melioramenta facere ut superius continetur, et omnia alia accedendo etc. Obligo etc.

Signum Guillermi Ebrini, Bajuli etc. qui hec firmamus etc.

Testes Arnaldus Pintaner, Geraldus de Turri, et Periconus Strucii.

6.

1306, octubre, 3.

Guillem Strucii estableix a Guillem Laurencii i a sa muller Elisenda unes cases amb banys dedins, amb un hort contigu, i la caldera, poals i eines dels banys, a la vila de Sóller.

ARM. ECR-346, f. 66.

Guillermus Strucii, filius Petri Strucii, quondam, per me et meos do, concedo, et trado in enphiteosim ad meliorandum videlicet et non deteriorandum, tibi, Guillermo Laurencii et uxori tue Elicsenda, et vestris successoribus imperpetuum, quasdam domos meas cum balnea que intus dictis domibus sunt, et cum quodam orto eisdem domibus contiguo, prout per me tibi assignata sunt, et cum calderia dictorum balneorum que ibi est, et cum puals et aynes dictis balneis pertinentibus, que omnia habeo et habere debo in villa de Soller, in portione que fuit domini Gastonis, quondam, et per heredes et successores ipseus predica teneo ad censum prout in cartis etc. Prout afrontatur predictae domus cum orto ipsius contiguo ex duabus partibus in honore Raimundi de Palaciolo, et ex alia parte in honore Petri de Villalonga, et ex alia parte in carraria publica. Predicta itaque domos cum balneis que intus sunt simile cum dicto trocio orti ipsius contiguo, cum omnibus integritatibus, proprietatibus, tenedonibus, terminus, et pertinentiis suis, introitibus et exitibus suis, et cum omnibus melioramentis ibi factis et faciendis, et etiam cum omnibus aliis etc., et cum dicta calderia, poals et aynes, quas calderia, puals et aynes tu et tui teneamini tenere condirecta et tu nec tui possitis mihi vel meis dimitere dicta balnea cum apparamenta eorundem nisi condirecta et meliorata saltem sicut ea vobis modo trado. Teneamini etiam vos et vestri, ex pacto, claudere de pera talar vel tapiis sufficientibus de portali usque ad ortum den Vilalonga, sicut est carraria, quod per me tibi assignatum est, et meliorare et vivificare arboris que in dicto orto sunt, et essere ibi habitant es et afogantes. Per me et meos vobis dictis coniugibus et vestris do, concedo, et trado in emphiteosim ut est dictum, sub tali tamen pacto et conditione quod per censu et melioramento inde exeuntibus detis tu et tui mihi et meis per quatuor annos primos venturos centum solidos solvendos propter venturo festo beati Bartolomei ad unum annum 50 s., et de propter venturo festo Omnium Sanctorum ad unum annum alios 50 s., et sic in dictis terminis annuatim per dictos 4 annos tantum. Elapsis vero dictis 4 annis detis tu et tui mihi et meis ab inde perpetuo annuatim per censo et melioramento predictorum in predictis festis et terminis octo libras regalium Maioricarum minorum monete perpetue. Et in hiis etc. Liceatque etc. Salvo etc. Promittens etc. et teneri de eviccione etc. Obligo etc. Renuncio etc. Per introitu vero huius stabilimenti confiteor a te habuisse et recepisse quinque solidos predictae monete, super quibus renuncio etc. Intelligatur tamen in hoc instrumento quod vos nec vestri possitis mihi vel meis dimitere predicta vel parte ipsius nisi meliorata et dicto pacto facto et dictis aynes et calderia ut superius continetur. Ad

hec nos, dicti Guillermi Laurencii et eius uxor Elicsenda, recipientes in nos predictum stabilimentum sub formis et condicionibus antedictis, laudantes, etc. promittentes etc. obligamus etc. Renunciamus etc. et hec juramus etc.

Firmavit dicta Elicsenda dictum instrumentum 3 idus september anno Domini 1307, presentibus testes Petrus Castanyerii et Bernardus Valent.

Signum Francisci Durandi. Signum Jacobi Perdigoní, Baiulorum etc. qui hec firmamus etc. ut super in aliis instrumentis.

Testes Petrus de Turri, Petrus Domenech, et Peregrinus Ferrarii.

7.

1307, octubre, 10.

Guillem Laurencii i Elisenda concedeixen en enfiteüsi a Vidal de Fonte un troç d'hort amb tanta d'aigua per regar que tenen a la vila de Sóller, sota jurisdicció des hereus de Gastó de Bearn, amb certs emprius i obligacions.

ARM. ECR-346, f. 92g.

Guillemus Laurencii, de Soller, et Elicsenda, eius uxor, utrique insolidum, per nos et nostros, damus, concedimus, et tradimus in emphiteosim ad meliorandum, condirectum tenendum, laborandum et non deteriorandum, tibi, Vitalis de Fonte et tuis, etc., quodam trocium orto quod habemus et habere debemus in vall de Soller, in porcionne que fuit domini Gastonis, et ipsum cum aliis tenemus per Guillermus Struci ad censum octo librarum, quem censum ego solvam; qui Guillermus Struz predicta tenet per heredes dicti nobilis ad certum censum, prout in cartis etc. Et afrontatur ex una parte in camino publico, et ex alia pate in orto Petri de Vilalonga, et ex aliis partibus honori mihi ibi residuo. Predictum itaque trocium orti cum omnibus etc. melioramentis etc. et etiam cum omnibus aliis etc. et cum aque cequie ad rigandum, per nos et nostros tibi et tuis damus et concedimus in emphiteosim et ad censum trium morabatinorum solvendorum medietatem videlicet de prosino festo omnium sanctorum ad unum annum, et residuam medietatem in subsequenti festo beati Bartolomei, et sic abinde ets. In hiis etc. Liceatque etc. Salvo etc. Promittentes etc. et teneri de eviccionne etc. Obligamus etc. Ad intratam 12 denariorum, quos habui et recepi a te, super quibus renunciamus etc. Intelligatur tamen quod tu et tui habeatis ademprivium et servitutum carricandi in parietibus domorum tenedonis mee versus honorem quem tibi stabilio. Teneamini recolligere omnes aquas que fuerint in domibus balneorum de alt et de baix per honorem per me tibi stabilitum, si forte operatus feceris in dicto honore.

Firmavit dicta Elicsenda 3 idus november anno predicto, presentibus testibus Berengarius de Granerio et Bernardus Cerdanyola.

Firmavit dictus Guillelmus Strus dictum stabilimentum salvo jure suo etc., presentibus testibus Berengarius Dominici et Bernardus de Ultzina, 20 kalendas Januarii anno predicto.

Signum Francisci Durandi. Signum Jacobi Perdigoni, Baiulos, etc. quos hec firmamus etc. ut super etc.

Testes Daniel de Prato, Berengarius Dominici, jureperitus, et Berengarius Berengarii.

9 kalendas aprilis anno 1310 fuit dictum instrumentum dampnatum et non factum, presentibus testibus Arnaldus Guillermi et Petrus Pedrolo.

8.

1311, març, 24.

Guillem Laurencii estableix a Vidal de Fonte i Pere Pedrolo un tros d'hort indivís que té a la vila de Sóller, amb certes condicions i emprius.

ARM. ECR-443, f. 40.

Guillelmus Laurencii de Soller, per me et meos do, concedo, et trado in emphiteosim sive ad meliorandum, laborandum, condirectum tenendum, et non deteriorandum, tibi, Vitali de Fonte et Petro Pedrolo, et vestris. perpetuo, quoddam trocium orti proindiviso quod habeo et habere debeo in villa de Soller, in portione que fuit domini Gastonis, quondam, et ipsum teneo per Guillelmus Strucii, simil cum aliis, ad censum centum solidorum, quem ego et mei solvemus. Sicut afrontat ex una parte in carraria publica, et ex alia in orto Petri de Villalonga, et ex aliis duabus partibus in honore mihi ibi residuo. Predictum itaque trocium orti cum omnibus etc. et cum arboribus etc. et etiam cum omnibus aliis etc. introitibus etc. per me et meos vobis et vestris damus et concedimus in emphiteosim ut est dictum, sub tali tamen pacto et condicione que per censu et melioramento inde exeuntibus detis vos et vestri mihi et meis viginti solidos regalium Maioricarum, computatis regalibus argenti Maioricarum ad 16 denarios solvendos in proxime venturo festo beati Bartolomei medietatem, et residuam aliam medietatem in subsequenti festo Omnium Sanctorum, et sic abinde quolibet anno in festis et terminis antedictis. Et in hiis etc. Liceatque etc. Salvo etc. Promitentes etc. et teneri de eviccionem etc. Ad intratam duorum solidorum, quos a vobis habuimus etc. Renuncio etc. Intelligatur tamen in hoc instrumento que vos et vestri habeatis perpetuo ademprivium et servitute carricandi et tigna immitendi in parietibus domorum mearum contiguarum orto quem vobis stabilio. Vos vero teneamini recolligere per ortum quem vobis stabilio omnes aquas pluviales et balneorum, scilicet d. alt et de bax, perpetuo, taliter que dicte aque non possint mihi vel meis aliquod periudicium facere, neque dampnum. Et nos, dicti acaptatores, laudantes etc. promitentes insolidum etc. obligamus insolidum etc. Renunciantes etc.

Signum Jacobi Perdigoni, Baiuli in Maioricarum etc. qui hec firmamus etc. ut supra in proximo instrumento.

Testes Arnaldus Guilerii, Franciscus Roger, et Petrus Palou.

9.

1311, juliol, 8.

Guillem Laurencii i Elisenda estableixen a Bartomeu Ballistarii una casa amb un pati contigu, situat a la vila de Sóller, al costat dels seus banys.

ARM. ECR-443, f. 103.

Guillermus Laurencii et uxor eius Elicsendis, habitatores vallis de Soyler, per nos et nostros, damus et stabilimus in emphiteosim tibi, Bartholomeo Ballistarii, et tuis perpetuo, quandam domum cum quodam pati eidem contiguo quam habemus in valle de Soyler, in portione que fuit nobilis Gastonis, que nunc est domini Regis, et per Guillermum Strucii tenetur, sub dominio dicti domini Regis. Et afrontat ex una parte in camino publico, et ex alia in honore Vitalis de Fonte, et ex alia in tenedone meo ibi residuo, et ex alia in balneis. Quamquidem domum cum pati eidem contiguo, cum suis tenedonibus et pertinentiis, solis, suprapositis, et cum introytibus et exitibus suis, et omnibus ad ipsa pertinentibus de abisso usque ad celum, tibi et tuis stabillio in emphiteosim ad censum duorum morabatinorum, quos mihi solvatis: de proximo venturo festo Sancti Bartholomei ad unum annum proxime unum morabatinum, et de subsequenti festo Omnium Sanctorum ad unum annum tunc proxime venturum alium morabatinum, et ex tunc anuatim in eisdem festis. Et predicta possis vendere et alienare cuicumque volueris, exceptis tamen militibus atque sanctis, post dies 10 ex quo in dicto domini Rege faticati fueritis. Promittentes dictum stabilimentum semper te et tuos facere, tenere, et habere contra omnes personas, sub obigatione omnium honorum nostrorum presentium et futurorum. Per intrata vero huius stabilimenti habuimus et recepimus a te duos solidos regalium Maioricarum minorum monete perpetua. Renunciantes etc. Retineo tamen mihi et meis que possum caricare in pariete qui nunc est inter me et te mediocre.

Firmavit Petrus Figuera, Procurator domini Regis etc.

Testes Bernardus Bricarii, Guillermus de Rafeques, et Raimundus Marquet.

10.

1311, octubre, 7.

Guillem Laurencii i Elisenda estableixen a Garau de Orto una casa amb pati contigu situada a la vila de Sóller, al costat dels banys, amb certs pactes i condicions.

ARM. ECR-443, f. 108.

Guillermus Laurencii et uxor eius Elicsenda, habitatores in parrochie de Soyler, per me et meos damus et stabilimus in emphiteosim tibi, Geraldo de Orto, et tuis perpetuo, quamdam domum cum quodam pati eidem contiguo, quam habemus in parrochia vallis de Soyler, in portione que quondam fuit nobilis Gastonis

de Bearno, que nunc est domini Regis, et per Guillelmus Strucii tenetur, sub dominio domini Regis, ad censum quem nos et nostri solvemus sine missione tui et tuorum. Et afrontat ex una parte in camino publico, et ex alia parte in tenedone Bartolomei Ballistarii, et ex duabus partibus in tenedone nobis ibidem residua. Predictam itaque domum cum dicto pati eidem contiguo, prout superius afrontatur, cum omnibus integritatibus etc. solis etc. gutis etc. tabulis etc. et etiam cum omnibus aliis etc. per me et meos tibi et tuis stabilimus ad censum duorum morabatorum, de quibus nobis solvas videlicet in primo venturo festo Sancti Bartholomei unius morabatini, et in sequenti festo Omnium Sanctorum alium morabatinum, et ex tunc annuatim in eisdem festis. Et predicta possis vendere etc. post dies 10 etc. Salvo etc. Promitens etc. Obligantes etc. Per introitu habuimus a te 32 solidos et 6 denarios regalium Maioricarum minorum monete perpetue. Renunciantes etc. et hec jure nostro. Intelligatur tamen in hoc stabilimento que nos dicti conjuges, teneamur et promittimus recolligere et recipere in tenedone nobis residua, contigua dicte domui tua et pati, medietatem aquarum pluvialium que nunc decurrent de dicta domo quam tibi stabilimus, et aliam medietatem tu recipias et discurras in tenedone tua. Verum tamen si tu volueris operare et altius tollere cohoptam dicte domo tue, que est contigua balneis meis, nos promittimus recipere et recolligere aquas pluviales dicte partis domui, videlicet super voltam dictorum balneorum nostrorum.

Testes Dominicus Salati, Benardus Derassa, Poncius Ferrarii, jureperitus, et Petrus de Galla, Dalmatius Alexandri, et Berengarius Furciani.

Firmavit Petrus Figuera, Procurator domini Regis etc.

11.

1338, febrer, 4.

Ramon de Palaciolo reconeix haver establert deu anys enrera a Montserrat de Cabanyillis una casa anomenada "La Latrina", i una altra dita "La Caldera", amb un pati davant i un carreró contigu, situat tot a la vila de Sóller. Com que aleshores no es va fer, ara firma el corresponent acte d'establiment.

ARM. ECR-456, f. 184.

Cum ego, Raimundus de Palaciolo, stabilivisse sive ad emphiteosim concessisse vobis, Monteserrato de Cabanyillis, de parrochia Sullaris, 10 anni vel inde circa sunt lapsi, quamdam domum vocatam la Trina et quadam aliam domum vocatam domus de la Caldera, cum quodam patuo qui est ante dictam domum de Caldera quod habet tamen de latitudine quantum habet dicta domus, et cum quadam carreriam que habet de amplitudine 6 palmos Montepesulani, que quidem via tendit de cequia usque ad capud inferiorem dicte domus de la Latrina, et tunc temporis esset in posse Procuratorum Regiorum illo tunc in Maioricarum existentium fatica presentata, sed non fuit instrumentum factum inter nos; ideo ego, dictus Raimundus de Palaciolo, ex certa sciencia, do, stabilio, et in emphiteosim

concedo vobis, dicto Monteserrato de Cabanyillis, de eadem parrochia, et vestris, ad bene, videlicet operandum et meliorandum, sive in aliquo deteriorandum, predictas domos que sunt in dicta parrochia, in portione que quondam fuit nobilis Gastonis vicecomitis Bearnense, et que nunc est domini Regis Maioricarum, et per Petrus Strucii tenentur, simil cum aliis, ad certum censum prout etc., quos omnes census vos recipietis et recipere teneamini annis singulis, et ipsum facietis dicto Petro Strucii, prout ego eram facere obligatus. Et afrontat dicta domus de la Latrina ex una parte cum domibus Francisci Frexa, et ex alia cum domibus Bernardi Raymundi, et ex alia cum voles (sic) del bany, et ex alia cum orto que fuit den Monserrat. Item afrontat dicta alia domus cum patuo et carreria, cum quodam trocio currallis den Monserrat, et ex alia cum via comuni, et ex alia cum orto dicti en Monserrat, et ex alia cum dictis voltis. Predictis itaque domos cum dicta via prout etc. vobis stabillio sub pacto que detis inde 10 solidos censuales, in festo Natale Domini. Liceatque etc. post dies 10 etc. Salvo etc. Promitentes de evicione etc. Et inde obligo etc.

Testes.

12.

1338, febrer, 4.

Ramon de Palaciolo, ciutadà de Sàsser (Sardenya), ven a Antoni Floris de Sóller les dues cases i el pati i el carreró anteriors, més tots els drets i censos que reb pels establiments dels horts que foren dels banys, excepte els 12 sous que cobra de Guillem Oliverii.

ARM. ECR-456, f. 184. Reproduït, amb lleugeres modificacions, a ECR-445, f. 13g.

Fgo. Raymundus de Palaciolo, civis Sacerii, insule Sardinie, qui consuevi morari in parrochia Sullaris, ex certa sciencia, per me et meos presentes et futuros vendo et titulo venditionis trado vobis, Antonio Floris, habitatori de parrochie presenti, ementi legitime et sine fraude, et vestris, et quibus volueritis perpetuo, quasdam domos meas, una quarum appellatur la Caldera et altera de la Latrina, cum quodam patuo eidem contiguo, et quadam carraria qua intratur ad dictas domos, et etiam totum jus et actiones quem et quas habeo et habere debeo in dictis domibus et ortis erant dels banys aliqua ratione; quem omnia ego stabilliveram 10 anni vel inde circa sunt lapsi Monteserrato de Cabanyillis, de quo stabillimento illo tunc non fuit factum seu notatum instrumentum; que omnia vos habeatis et teneatis prout dictus Monserratus faciebat, et etiam recipiatis omnes illos census quos ego recipiebam super dicta orta et domibus et totum mihi pertinens aliqua ratione in hiis. Salvis et retentis mihi et meis tantummodo illos 12 solidos censuales cum omni jure ipsorum 12 solidorum tamen quos mihi facit Guillemus Oliverii, lapiscida, per quodam orto que est de dictis ortia, quae omnia

supradicta sunt in dicta parrochia Sullaris, in portione que quondam fuit nobilis Gastonis vicecomitis Bearnence, que nunc est domini Regis Maioricarum, et per heredes Guillermi Strucii tenentur omnia supradicta ad censum 100 solidorum ipsius et suis dandorum et solvendorum anno quolibet in hinc videlicet modo: 50 solidos in festo Sancti Bartolomei, et residuos 50 solidos in festo Omnium Sanctorum; quos omnes census per nos receptos de presentis qui ipsos faciunt et facere teneamini, vos faciatis dictis heredibus sine mei et meorum dampno et missione, prout ego facere tenebar ante confectione huius instrumenti. Et dicti heredes predicta, simil cum aliis, tenent per dictum dominum Regem ad certum censum prout etc. Et afrontat predicta omnia que vobis vendo, et etiam illa que faciunt censu quod vos recipietis et postea facietis dictis heredibus, et etiam ortum super quo ego retineo ad meo dictos 12 solidos cum omne jure eorum, ex una parte cum cequia aque ville Sullaris, et ex alia cum orta que Bernardus Simonis, faber, tenet per dictum Raymundum, et ex alia cum orta Bernardi Solerii, paratoris, et ex alia cum via publica qua itur ad pontem torrentis d.Alofra. Predictas itaque domos et patuo et intrata et etiam cum omni jure meo vobis et vestris perpetuo vendo precio 6 librarum regalium Maioricarum quas etc. Et legi etc. Et si plus valet etc. Constituo etc. Salvo etc. Promitens et de eviccionē etc. Et inde obligo etc.

Testes Guillermus Ostalesii, Johannes Arch de domo domini Regis, Ferrarius de Areis, et Romeus Dominici.

Introducció a l'estudi del sistema hidràulic d'Alaró (Mallorca)

M.ª MAGDALENA RIERA FRAU
NATÀLIA SOBERATS SAGRERAS

La vessant sud-oest de la Serra de Tramuntana de l'illa de Mallorca està travessada per una sèrie de petites valls de característiques quasi idèntiques. Totes elles gaudeixen d'importants cabals d'aigua que provenen del drenatge de la serra i que han estat aprofitats per a la instal·lació de sistemes hidràulics molt semblants. A la vegada aquestes valls són camins naturals d'accés des del plà de l'illa fins a les valls longitudinals del centre de la Serra (Vid. Fig. 1). Només al seu sector central cal comptar les valls transversals de Bunyola, Coanegra (Sta. Maria del Camí), Alaró, Almadrà (Alaró), etc...

La vall d'Alaró presenta una forma triangular, molt estreta al seu inici i que va eixamplant-se progressivament fins a confondre-se amb el plà. Al fons de la vall es troba el Puig d'Alaró, punt d'extens domini visual i difícil accessibilitat.

Les referències més antigues a l'ocupació d'aquesta zona es refereixen precisament a aquest puig; el geògraf al-Zuhri, per tal de mostrar la dificultat d'accedir-hi explica com els *rum* varen resistir allà dalt més de vuit anys.¹ A la mateixa cita es dona a aquest lloc el nom de *Hisn Alarum*, per tant, a l'època d'al-Zuhri aquest *castrum* bizantí havia estat ja incorporat al sistema de castells andalusins de Mallorca.

Així mateix aquest topònim serà, el que passant per la forma medieval *Olerono*² donarà lloc al nom actual de la vall, Alaró.

La conquesta àrab-berber suposarà també el disseny i realització d'un sistema hidràulic que permetrà convertir en zona de reguiu el fons de la vall i posar en funcionament un conjunt de deu molins hidràulics.

---

* Aquest article es va redactar com a comunicació a les *II Jornades de joves historiadors i historiadors*, celebrada a Barcelona del 20 al 22 d'Octubre de 1988.

¹ M. Barceló identifica aquests *rum* amb "el sector o grup social que detenta l'autoritat militar i administrativa "en general byzantins". Però no necessàriament". Veure: BARCELÓ, M. *Sobre Mayurqa*, Palma de Mallorca, 1984, p. 27.

² Arxiu del Regne de Mallorca, Escrivania de Cartes Reals, Reg. 342, f. 13 v., 18, 18 v., 27 v., 51 v., 52 v., 75, 77, 91, 133.

Veure: POVEDA, A. *Repertori de toponímia àrabo-musulmana de Mayurca segons la documentació dels arxius de la Ciutat de Mallorca (1232-1276/1229-1300)* "Fontes Rerum Balearium III", 1979-1980, p. 88.

A falta d'un treball de prospecció sistemàtica que delimiti exactament la porció de terra potencialment irrigable es detecta a simple vista com el sistema s'articula entorn a una sèrie de terrasses de reguiu situades en les vessants occidentals del Puig de Sa Comuna i paral·leles al torrent de S'Estret (Vid. Fig. 2). A la part més fonda de la vall les terrasses són molt més amples i transversals en relació al torrent. A la part baixa l'espai limitat pels torrents de Solleric i S'Estret i pel Puig de Sa Comuna sembla ésser potencialment irrigable i hauria constituït una horta plana no irrigada actualment.

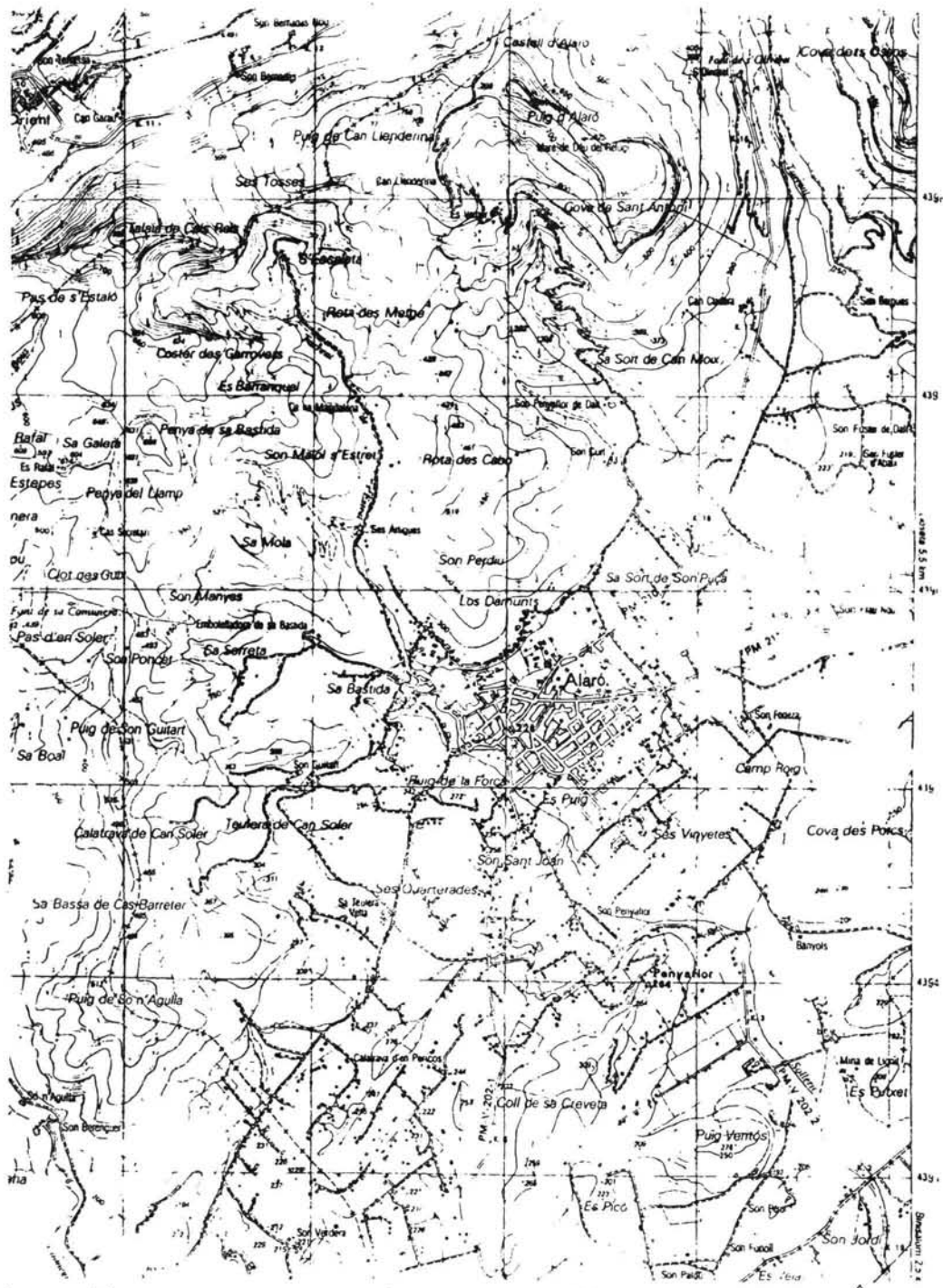
Aquest espai es troba totalment deformat com a conseqüència de la implantació de la vila d'Alaró sobre aquestes terrasses de reguiu.

La vila d'Alaró està dividida en dues parts separades pel torrent de S'Estret, la vila Damunt o "los Damunts" i la vila d'Avall o "los Davalls". Encara que sembla que el nucli primitiu del poble era "los Damunts",³ ja a 1293 l'Església està situada a la part baixa.⁴

³ GUASP GELABERT, B. *Para la historia de Alaró*, "Butlletí de la Societat Arqueològica Lulhiana 31", Palma de Mallorca, 1962, p. 55.

⁴ A la *Carta pública de la divisió de l'aigua d'Alaró (1293)* s'esmenta "aquells qui tenen la orta en lo loch qui es dit la Sglesia" aquesta horta creiem que coincideix amb l'espai ocupat avui per la vila d'Avall. Veure: ROSSELLÓ DE SON FORTEZA, J. *Varios documentos relativos al dominio y posesión de las aguas de la Fuente de les Atrigues de la villa de Alaró*, Palma de Mallorca, 1896, p. 3.

0 0.5 1 2 3 Km

“Los Damunts” no envaeixen l'espai irrigat si no que es situen per sobre d'ell. Aquesta localització pot portar a suggerir que pel primer assentament s'aprofitàs una alqueria preexistent⁵ i que posteriorment s'anàs ocupant l'espai irrigat.

Tot aquest sistema hidràulic es nodreix de l'aigua de dues fonts, la de les Artigues i la de la Bastida. La Font de les Artigues⁶ és un *qanat* que drena les aigües d'una cavitat natural situada en el subsol del fons de la vall. D'aquest *qanat* parteix una sola sèquia que porta l'aigua fins al final del sistema i permet el reg i el funcionament dels molins.

Ens manquen dades sobre la font de sa Bastida, actualment coberta per una planta embotelladora. El *Liber aquarum forentium*⁷ diu:

“e entengueren los dits veedors per lo balle e los prohomens de la dita parroquia que la dita parroquia de Alaro es assats covinentment basta daygua, saul alguns lochs. E encare solia esser pus basta, car en la honor den Berenguer Mayol, que es sots la Bastida del Comte de Barcelona, ha una font, la qual es apelada la font de la Bastida, que antigament entrava e discorria en la villa de Alaró, e l'aygua de la dita font regava orts e ortals de la dita vila, e entrava en los alberchs a lur servey, si que encara en la dita vila ha saffereis antichs qui de la dita aygua somplien, la qual cosa era gran be e milorament de la dita vila”.

Quan la redacció del *Liber aquarum forentium* la vila d'Avall ja existia i tenia aigua gràcies al cabal de la Font de les Artigues, en canvi la vila Damunt devia patir la manca d'aigua que descriu el document.

Així doncs, podem parlar de dos sistemes diferents, un generat per la Font de Ses Artigues i l'altre per la Font de Sa Bastida. Sense una prospecció sistemàtica és difícil escatir si es tracta de dos sistemes conecats o juxtaposats. La conexió entre els dos sistemes es difícil, ja que es troben separats pel torrent de S'Estret, tanmateix les pendents permetrien, però, portar aigua des del sistema de Ses Artigues al de Sa Bastida utilitzant sols un petit pont.

Entorn d'aquest sistema hidràulic i ocupant-lo es situen una sèrie d'alqueries identificades documentalment. A part del problema de l'alqueria Addaya-Oloron ja esmentat es localitzen les següents alqueries:

— Alqueries Inmalasen, Aben Nasar Aben Abdalla Aben Ubevd Dalla⁸ i Pussella. Aquestes tres alqueries constituïren la Cavalleria de Sant Joan donada

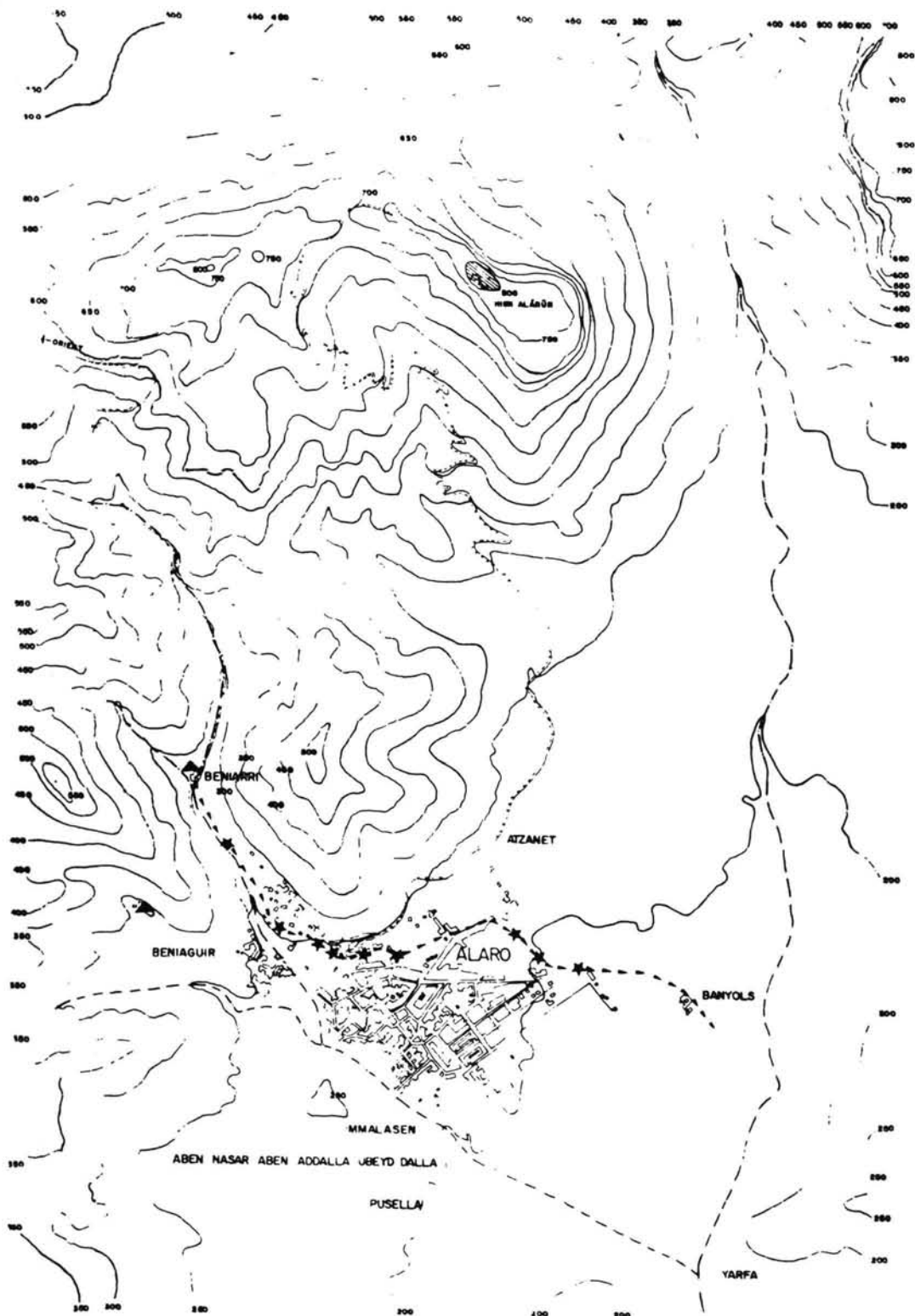
⁵ Sembla possible la identificació d'aquesta alqueria amb una anomenada Addaya a la documentació. A.R.M., E.C.R. Reg. 442 f. 62, Reg. 443 f. 132, 164. Veure: Idem. n. 2.

⁶ BARCELÓ, M. et alii, *Les aigües cercades (Els qanat(s) de l'illa de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1986, p. 141-144.

⁷ ROSSELLÓ DE SON FORTEZA, J. Op. cit. p. 5.

⁸ A aquest topònim sembla reflexar-se un especial interès en remetre el nom de l'assentament a un personatge anomenat 'Ubayd Allah. A Mallorca es conegut un mestre de *qira'at* anomenat Abu 'Abd Allah Muhammad b. Khalaf b. 'Ubayd Allah al-Ma'afiri al-Murdajnuh al-Bunyuli que ensenya a 1197. Sembla que la seva família havia arribat de València en època almoràvit.

Veure: RIERA FRAU, M. M. *Prosopografia dels 'ulama i els fuqaha' de les Illes Orientals d'Al-Andalus*, Palma de Mallorca, 1985, p. 31.

▲ GABAT 201

★ POL. 102

--- 1:25000

en feu a Pere Morell per la Vescomtessa de Bearn.⁹ Aquestes alqueries es situen a la perifèria del sistema, vora el torrent de S'Estret i al sud de la vila Damunt.

- Alqueries Bànyols i Benauguir o Benayr-Foren donades en feu a Guillem de Puigdorfila l'any 1281. L'alqueria Bànyols es pot identificar amb l'actual Son Forteza (Vid. Fig. 2). Quasi tot el seu territori era encara dedicat al reguïu a 1281,¹⁰ a la donació s'esmenten també una sèrie de cases i una mesquita.

Beniaguir és de més difícil localització, sembla que estaria situada entre Inmalasen i Beniari, ocupant terrenys del Puig de Sa Bastida.

- Alqueria Beniari. Fou donada en feu a Pere de Vilaragut l'any 1233. El document d'aquesta donació¹¹ diu: "Item damus tibi licencia et tuis et cuicumque vellis ut possis facere et construere castra et fortitudinem in ipso podio est super Beniari".

Aquest *castra* és sens dubte la Bastida de la documentació posterior, parets de la qual es veuen encara sobre les possessions de Ses Artigues i Sa Font.

A aquesta alqueria es trobaria situat el *qanat* de Ses Artigues, i just damunt aquest s'han localitzat construccions de *tabiya* que podrien formar part de l'alqueria original.

- Alqueria Atzenet. Entre els confrontants d'aquesta alqueria es citen el Puig d'Alaró i el torrent que baixa del puig d'Alcadena, per tant devia ocupar l'actual Puig de Sa Comuna, just damunt la sèquia de la Font de Ses Artigues.¹²

D'aquestes alqueries al manco una, Inmalasen, és de clar origen berber.

La prospecció sistemàtica a la vall d'Alaró haurà de tenir com a objectiu no sols l'establiment del perímetre de la terra potencialment irrigable si no també la relació d'aquest perímetre amb el nombre i emplaçament d'aquestes alqueries.

Com es veu totes elles s'organitzen d'amunt a avall entorn al perímetre irrigat (Vid. Fig. 3). Per que tot aquest espai pugui ésser conrat és necessària una distribució articulada de l'espai i uns acords de cooperació que permetin el funcionament del sistema en el seu conjunt. Si es poden arribar a determinar els espais irrigats corresponents a cada alqueria aquests ens informaran sobre el tamany poblacional de cada una d'elles ja que no es poden realitzar ampliacions sense l'acord del conjunt d'alqueries. Un increment del perímetre irrigat suposa una minva en la quantitat d'aigua de que pot disposar la resta.

A la documentació generada just després de la conquesta feudal de Mallorca¹³ es citen deu molins hidràulics que foren repartits pel porcioner, Gastó

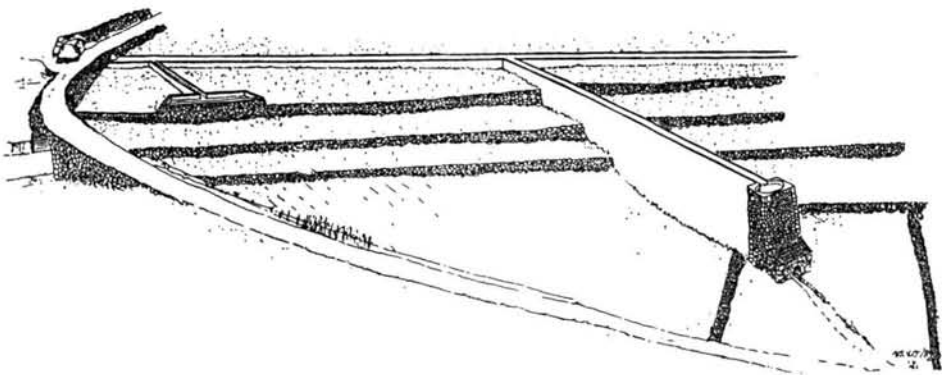
⁹ ROSSELLÓ VAQUER, R. *Història d'Alaró (s. XIII-XIV)* p. 126.

¹⁰ Idem p. 120-121.

¹¹ OLEZA Y DE ESPAÑA, J. *Caballerias de Mallorca (El Reguer antes Beniari)* "Butlletí de la Societat Arqueològica Lulhiana 22", Palma de Mallorca, 1931, p. 751.

¹² ROSSELLÓ VAQUER, R. Op. cit. p. 128.

¹³ BOVER, J. M. *Historia General del Reino de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1841, p. 1003-1004.

de Bearn, entre d'altres magnats. Aquests deu molins reben el nom dels nous propietaris: Gilabertus, Petrus Espitalerius, Arnaldus de Santa-Cilia, Petrus de Muredine, Martinus, Arnaldus de Tuguriis, Petri de Mora i Guilielmus Dominicus.

D'aquests deu molins a l'actualitat s'en conserven nou. Al manco des de el segle XVI i segons consta al Capbreu d'Alaró,¹⁴ els molins tenen el mateix nom que a l'actualitat: La Font, Fara, Son Borràs, Son Bieló, Son Vidal, Son Tugores, Son Berní, Son Ibert i el Molinàs.

L'estat actual d'aquests molins és molt variat, un d'ells (Son Vidal) va desaparèixer fa pocs anys, el molí de Fara està quasi enderrocat i la resta estan totalment abandonats o adaptats a noves funcions.

No hi ha cap dubte a l'hora d'identificar aquests amb els molins andalusins que van correspondre a la porció de Gastó de Bearn. Endemés, de poder resseguir les transmissions de propietat des del segle XIII (Vid. annex 1) no es troba cap referència a la construcció de nous molins; sols al *Liber aquarum forentium* es plasma l'intent de trobar nous aquífers que "si la dita aygua se troba axí com es creyen, poriensen fer dos molins ans que es mesclas ab la dita aygua de Alaro". No hi ha cap constància de que aquest aquífer "sots lo castell de Alaro" arribàs a trobar-se mai.¹⁵

Són molins de cup amb una sola mola horitzontal que reben l'aigua d'una derivació directa de la sèquia mare. Es troben situats entre la cota 260 i 195, just arran del camí de la sèquia i el seu funcionament, a manca d'una prospecció sistemàtica, no sembla relacionat amb la utilització prèvia d'un dipòsit, bassa o safareig.

Tampoc sembla que la seva distribució sobre la sèquia segueixi un ritme determinat, sembla que la màxima concentració es dona al punt de major desnivell, quan la sèquia abandona el coster del Puig de Sa Comuna i es dirigeix cap al plà (Vid. Fig. 3).

¹⁴ A.R.M., E.C.R. 35, 1582-1584, Alaró.

¹⁵ Idem nota 7.

De totes maneres intentar escatir a hores d'ara les causes d'aquesta distribució resulta improcedent sense una anàlisi més acurada.

Dins el conjunt del sistema hidràulic de la vall d'Alaró els molins poden contemplar-se des de una doble vessant:

- Per una part es tracta d'enginyers hidràulics que tenen la funció específica de moldre. Com a tals enginyers són tècnicament molt simples i de fàcil construcció i manteniment.¹⁶ A part del seu funcionament mecànic sols es poden establir altres factors: comunitat/s a les que partanyen, productes a moldre, una vegada delimitats els perímetres de reguiu i establerts els conreus desenvolupats a la vall a partir de mostres conseguides en excavacions sistemàtiques als assentaments.
- Per altra banda, els molins juguen un paper fonamental dins el disseny del sistema hidràulic. Sense apartar-se de l'àmbit geogràfic de l'illa de Mallorca pot observar-se com els molins ocupen llocs molt diferents. Tant a Banyalbufar¹⁷ com a Castellitx¹⁸ els molins es troben situats al final del sistema, essent subsidiaris dels mateix, mentre que en el cas del Verger (Esporles)¹⁹ el molí es troba a l'inici del sistema, actuant tant d'enginyer per a moldre com de redistribuidor de l'aigua.

Un cas semblant al del Verger és el dels molins d'Alaró. Aquests es distribueixen des de l'origen del sistema fins quasi al final actuant com a grans partidors allà on la diferència d'altura entre la sèquia i la zona a irrigar ho fa possible.

Les pendents, a la majoria dels casos, no fan possible que una vegada que l'aigua surt del cau del molí pugui tornar a la sèquia original. Així doncs, aquesta aigua ha d'ésser emprada per regar les terrasses situades sota el molí o ésser amagatzemada en safareijos.

El molí actua com a distribuïdor de l'aigua des de la sèquia mare a un conjunt de terrasses directament relacionades amb ell (Vid. Fig. 4).

Com veïm els molins estan perfectament articulats en el funcionament general del sistema i formen part del seu disseny inicial, emperò el sistema no està en funció d'ells.

Com en el cas de la distribució de l'aigua per tot el territori irrigat és també imprescindible l'acord entre els usuaris del sistema a l'hora de regar i moldre.

Sense aquest acord es produeixen immediatament problemes de manca d'aigua. En el cas d'Alaró aquests problemes es plantejaren ja a 1297.

A aquest any es fa necessària la redacció d'una *Carta pública de la divisió de el aygua de Alaró* ja que:

¹⁶ BARCELÓ, M. et alii, *Arqueologia medieval. En las afueras del medievalismo*, Barcelona, 1988, p. 230-257.

¹⁷ KIRCHNER, H. et alii, *Molins d'origen musulmà a Banyalbufar*, "Estudis Balearics 21", Palma de Mallorca, 1986, pp. 77-87.

¹⁸ Idem. nota 16, p. 245-247.

¹⁹ Ibidem.

“com contenso fos entre aquells qui han molins en la vall de Alaró de una part, y aquells qui han orts en lo dit lloch de altre part, per raho de la aygua dels dits molins”.²⁰

A aquesta carta s'estableix sols un dia per regar, de divendres dematí a dissabte dematí, mentre que

“los altres empero dies, nits e hores los demunt dits molins hagen la dita aygua com han acostumat”.

La nova distribució de l'aigua és una mostra de la tendència iniciada després de la conquesta feudal de Mallorca (1229) cap a la reconversió dels sistemes hidràulics en funció dels molins.

Els instruments de control sobre el treball pagès que seran els molins a partir d'aquest moment²¹ tendrà un doble aspecte, tant el control de la producció obtinguda com el control dels conreus de reguiu, determinant-ne l'extensió al actuar el molins com a distribuïdors d'aigua.

Molt posteriorment, cap al segle XVI, es produirà un nou destorbament del sistema, amb la reconversió del Molinàs en molí draper²² i la construcció de basses per amarrar fibres vegetals al final del sistema. Els nous canvis sobosaran la utilització de gran quantitat d'aigua que no pot ésser reaprofitada pel reguiu i la concentració de la propietat de l'aigua en poques i noves mans.

---

²⁰ Idem. nota 4.

²¹ Idem. nota 16.

²² A.R.M. Audiència XXX, 2159: Nicolau de Pax concedeix a Francina, dona d'Antoni Oliver un molí draper amb hort.

ANNEX 1

- 1232.—Molins: Gilabertus (Gilabert de Cruilles) moli inferior, Petrus Espitalerius, Arnaldus de Santa-Cilia (Arnau de Santacilia), Petrus Raimundus (Pere Ramon), Berengarius Poncius (Berenguer Pons) Petrus de Muredine (Pere de Morella), Martinus (Marti), Arnaldus de Tuguriis (Arnau de Togores), Petri de Mora (Pere Mora), Guilielmus Dominicus (Gillem Domenec).
Gastó de Bearn dona a l'ordre del Sepulcre les alqueries Yarfan i Banyols i un molí al torrent vora la sèquia davant Banyols.
- 1233.—Gastó de Bearn dóna a Pere Morell les alqueries de Inmalasen, Aben Nasar Aben Abdalla Aben Ubeyd Dalla i Puseila i un molí.
Gasto de Bearn dóna a Pere de Vilaragut l'alqueria Beniarri amb permís per construir una bastida al puig que està sobre Beniarri.
- 1240.—En Domènec té part de l'alqueria Atzenet, part de l'alqueria Addaya, terres a l'alqueria Serra i una vora el torrent que baixa del puig d'Alcatzene i del castell d'Alaró.
- 1241.—Arnau Domenec ven a Guillem Trilla una part de l'alqueria Addaya.
- 1242.—Pere Figuera entrega a Guillem Rotlan una part d'Addaya menys una casa a l'alqueria Oloron.
Guillem Gilabert ven a Guillem Domenec un camp vora les vinyes de Banyols.
Domènec estableix a Pere de Pinesa la partida i casals que tenen a l'alqueria Azenec.
- 1246.—Arnau de Togores dóna e seu molí al Bisbe de Barcelona.
- 1250.—Pere de Vilaragut ven Beniarri a Berenguer de Tornamira.
- 1251.—Guillem Vic té un rafal al lloc dit Addaya.
- 1252.—Berenguera d'Olost ven un molí i casal a Bernat Espanyol.
- 1253.—Arnau Pons dona a Pere Mulner un tros de terra a l'alqueria le Martí Castelló, dita Astzenet.
- 1281.—Donació de la Cavalleria de Banyols a Guillem de Puigdorfila Banyols, Beniaguir (confronta amb Beniarri), Sepulcre i Masnou, conté:
- ferreginals del torrent de Banyols.
  - cases i ferreginals de Guillem Domenec.
  - ereme de Guillem Ferrer.
  - cases de Joan Vidal.
  - mesquita Ferrer Pina.
  - horts de Romeu Cerdà.
  - vinya d'Arnau de Santacilia.

Confrontants: Per dues bandes amb Berenguer de Tornamira (Beniarri, alqueria de Bernat Desmur i rafal de Berenger Cantarelles. Benauir conté:

- vinya, cases, tafona i ferreginals de Guillem Guaita.
- cases i ferreginals de Gallarda.
- cases de Nebot.
- cases d'en Trobat.
- cases d'en Sarrier.
- cases i vinyes d'en Sabater.
- cases de na Talavera.
- vinyes i olivar d'en Martí.

Confrontants: Beniarri, Sepulcre, alqueria de Ramon Torreniet, rafal de Tagamanent, alqueria de Bernat Desmur. Sepulcre conté:

- ferreginals, horts i cases d'en Claver.
- cases i ferreginal de Petrus Thome.
- cases, terre i vinya de Pere Torre de Sepulcre.
- cases de Bernat Martí.

Guillem Serra ven a Jaume Mager una vinya a Bànyols.

- 1289.—Arnau Peris ven a Pere de Tornamira les possessions de Guillem de Puigdorfila.
- 1290.—Romeu Cerdà estableix a Pere Mager i a Pere Vila la part que tenia a Bànyols.
- 1293.—Carta pública de la divisió de l'aigua d'Alaró.
Molí de Na Cladera = Molí de Bernat Rosselló = Sa Font.
Molí d'En Marlot = Es Molinàs.
Es cita un hort i lloc de l'Església, necessàriament regant per la Font de Ses Artigues = Vila D'Avall.
- 1302.—Pere de Sarrià i Martí Ferrandis es divideixen Ses Artigues que era de Pere de Tornamira.
- 1303.—Pere de Clarà dona en emfiteusi a Pere Anglada un molí que confronta amb el camí del castell.
- 1304.—Mateu Cantarelles i Pere Pons varen vendre a Guillem Cabot unes cases i horts a l'alqueria Atzenet.
- 1306.—Gullem Joan en subhasta té L'alqueria Beniaguir de Marcó Guitard.
- 1307.—Liber aquarum forentium.
Honor de Berenguer de Mallol, baix la Bastida hi ha una font anomenada de La Bastida, abans discorria en la vila d'Alaró encara es veien els safareijos antics). A aquest moment sols arribava a la vila l'aigua de Ses Artigues, s'ordena que hi torni la de La Bastida.
- 1309-1313.—Ramon Domenec estableix a Jaume Giner i a Garau d'Argentona un casal-molí.
Pere Cerdà dona a Marc Domenec un molí.
Marc Cantarelles cedia a Pere Teixidor un casal molí.
Pere Guitard té un molí que confronta amb l'alqueria del pujol.
Ramon de Montreal ven a Bernat Desmur un molí.
Bernat de Romaní estableix un molí a Pere Fiol.
- 1311.—Martí Ferradís dona a Berenguer Mallol una part de ses Artigues, confronta amb la Bastida, honor d'Assalt de Galiana i Puig d'Alaró.

- 1320.—Nicolau de Pacs concedeix a Francina, dona d'Antoni Oliver un molí draper amb hort.
- 1323.—Arnau Sampol ven un molí a Llorenç Servera que tenia en nom de Bernat Desmur i aquest en nom de Pere Cerdà, la meitat era del rei i l'altra del bisbe de Mallorca i les monjes Jonqueres.
- 1324.—Arnau Sampol ven un altre molí.
- 1334.—Confrontants de Sa Comuna = Possessió de Guillem Morell i camí d'Alcadena.
- 1339.—Pere Morell ven un censal sobre un tros de terra a Bartomeu Cantarelles, limita amb les roques de la Bastida.
Berenguer Pons i Francesc Escrivà representen la comunitat de moliners.
- 1341.—La cavalleria de Sant Joan, de Berenguer de Sant Joan (abans de Pere Morell) confronta amb la possessió de Bernat Rosselló, Martí d'Honor, "lò carreró", hort de Pere Tàrrega i Guillem Arbona.
- 1345.—Per defunció de Pere de Puigdorfila la cavalleria Bànyols passa a Bertran de Fonollet.
- 1347.—Hi ha un aljub on van a parar les aigües sobrants d'un torrent.
- 1353.—L'aigua de la possessió de Guillem Pons als molins de Ramon Penyaflor, Romeu Cerdà, Joanet Humbert, Guillem Domenec, Ramon Bovera i Agnès vidua de Viabrera.
- 1354.—Ferrer Solivera reb de Guillem Eimeric l'alqueria dita la Bastida. El rei concedeix a Arcís de Montalegre, Pere Faixat i Guillem Pons l'aigua de Sa Bastida per portar-la a les seves possessions.
- 1355.—Ramon Bover té un molí a la part baixa.
- 1358.—Pere Faixat estableix unes cases i horts a Guillem Calafat a la part del puig comú.
- 1359.—Propietaris de molins (sots alou real) = Romeu Cerdà, Ramón Penyaflor, Pere Servera, Guillem Domenec, Bernat Sunyer, Agnès viuda d'en Viabrera.
- 1361.—Arnau Clarà té Atzanet a la vall d'Alaró.
- 1373.—Antoni de Puigdorfila recupera la cavalleria de Bànyols.
Antoni Soler té un molí.
- 1374.—La sèquia es diu dels molins dels merlets.
- 1378.—Fou subhasta l'alqueria Benimaya de Pere Servera, alou de Berenguer de Tornamira i del Bisbe de Mallorca.
- 1381.—L'alqueria de Joan de Tagamanent confronta amb la cavalleria de San Joan.
- 1386.—Jaume Cerdà té el molí de les monges Jonqueres.
- 1517.—Gabriel Reinés té un molí, Andreu Ibert té un molí.
- 1522.—Bernat Rosselló té un molí.
- 1537.—Oliver té el Molinàs.
- 1538.—Gabriel Sampol té el Molinàs.
- 1542.—Arnau Ibert té un molí.
- 1566.—Mateu de Puigdorfila estableix un molí a Joanot Vidal.
- 1574.—Antoni Ferrer té el molí que serà dels Pizà.
- 1582-1584.—Molins = Joanot Rosselló, Miquel Pizà, Gabriel Reinés Bieló, Joanot Vidal, Miquel Ibert.

- 1595.—Rafel Sampol té el Molinàs.
Altres molins: Gabriel Reinés, Francesc Gordiola, Macià Borràs i Gabriel Rosselló.
- 1759.—En Rosselló té Sa Font.
- 1794.—Guillem Guardiola, "dueño" del segon molí, Rafel Sampol del Molinàs, Don Pere Joan Pizà "dueño" del tercer molí, Joana Frau Vda. "dueña" del quart molí, D.ª Dionisia Serra de Marina Vda. de Llorenç Vidal "dueña" del quint molí, D.^o Bernat Contestí "dueño" del sisè molí, Guillem Pons Berní "dueño" del seté molí", Joan Borràs de Son Ibert "dueño" d'un molí petit i d'un gros, Rafel Sempol del Molinàs, "dueño" d'un molí draper.
- 1796.—Molins = Guillem Guardiola, Son Bieló, Pere Joan Pizà, Joan Vidal, Son Tugores, Guillem Tous, Toni Rosselló de La Font, Joan Borràs (dos molins), Rafel Sampol del Molinàs.
- 1847.—Molins = Joana Aina Vallès del Molinàs, Joan Borràs de Son Ibert, Guillem Busquets de Son Berní, Catalina Contestí de Son Tugores, Antoni Alcover de Son Vidal, Francisca Maria Ripoll de Son Bieló, Guillem Pizà de Son Borràs, Joana Aina Planes de Ca Na Fara, Biel Rosselló de Sa Font.
- 1875.—Molins = Pablo Rosselló i Arrom de La Font, Pere Josep Guardiola (Fara), Guillem Pizà i Simonet de Son Borràs, Pere Ordines Prohens de Son Bieló, Antoni Alcover Rosselló de Son Vidal, Melsion Bordoy Salom de Son Tugores, Miquel Coll Amengual de Son Berní, Pere Josep Muntaner Horrach de Son Ibert, Andreu Vallès del Molinàs

ÍNDIX DE FIGURES

- Fig. 1: Planell de l'illa de Mallorca amb localització de la vall d'Alaró.
Fig. 2: Planell de la vall d'Alaró (Cartografia militar).
Fig. 3: Localització d'alqueries, sèquia i molins.
Fig. 4: Esquema de funcionament del molí de Sa Font.

Notes sobre el formatge de Mallorca

TERESA-M. VINYOLES I VIDAL

I. INTRODUCCIÓ.

Fa més de deu anys, quan vaig fer la primera incursió en el tema d'història de l'alimentació a Catalunya als darrers segles medievals, vaig trobar poques dades que fessin referència als productes lactis, entre aquestes dades les més nombroses feien referència als formatges de Mallorca. Disposava de poca informació, per la qual cosa no vaig poder fer un estudi comparatiu massa ampli, però em va semblar que aquests formatges no eren els més apreciats i així ho vaig dir en un article aparegut a "L'Avenç".¹ Deia concretament: *Hi ha diferents tipus de formatge: formatge fresc que es menja per les festes de Nadal i Pasqua; formatge de Mallorca, portat de l'illa, que sembla que no era de gaire qualitat.*

De fet només era una hipòtesi que s'hauria de contrastar quan es disposés de més dades. Evidentment la hipòtesi no era gratuïta, si bé la breu extensió del treball no em va permetre analitzar en què es basava, aprofito per fer-ho aquí. Les dades de què disposava llavors em permetien veure en primer lloc que els formatges de Mallorca no es consumien els dies de les festes anyals; en segon lloc que es compraven en gran quantitat, el que em feia pensar que no serien un requisit, sinó un producte de consum més quotidià; finalment els receptaris publicats no esmentaven aquest tipus de formatge.

El Dr. Antoni Riera i Melis en un treball sobre productes lactis publicat el 1983 deia que aquests formatges eren apreciats,² i durant el "Primer Col·loqui d'Història de l'alimentació a la Corona d'Aragó", celebrat a Lleida el novembre de 1990, va sorgir certa polèmica sobre el tema; vaig prometre llavors als col·legues mallorquins que investigaria l'afer dels formatges, ja que disposava de més dades que realment permetien rectificar, o si més no puntualitzar, sobre la qualitat del formatge mallorquí que s'exportava vers les terres del Principat i de Va-

---

¹ Teresa VINYOLES, *L'alimentació a Barcelona vers l'any 1400*. "L'Avenç" 31, octubre 1980, pàgs. 44-49.

² Antoni RIERA, *Ganadería, quesos y derivados de la leche en el Medioevo catalano aragonés. A Un archetipo alimentare: il latte e la sue metamorfisi*. Bolonia: "Atti del congresso internazionale IL CASERIO", 1983, pàgs. 47-57.

lència durant els últims anys del segle XIV i les primeres dècades del XV. Aquest és doncs el motiu d'aquest treball.

2. LA LLET I ELS SEUS DERIVATS A LA DIETA BAIXMEDIEVAL.

Com ja hem dit altres vegades gairebé mai no trobem llet a la documentació que hem consultat. En les despeses del rebost dels reis i de les reines, tot i que al volum que hem analitzat de Sibilla de Fortià hi ha les despeses per l'alimentació de la seva filla Isabel, que llavors tenia quatre anys, no apareix esmentada la llet; alguna vegada la trobem documentada en els comptes de Maria de Luna, quan s'esmenta és sempre llet de cabra, segurament per fer arròs amb llet, ja que acostuma a coincidir que en les mateixes dates es compra arròs, i sucre per fer l'arròs. Així el 19 de gener de 1403 es compren entre altres coses: arròs, llet de cabres, taronges, ous i sucre, aquest s'especifica que és per fer *clarea, neules e arròs*.³

Al monestir de Santa Anna només es compra llet quan es cuinen les carbasses que cullen a l'hort, a l'estiu; per exemple el segon diumenge d'agost de l'any 1402 es van coure per a dinar carbasses de casa i es va comprar mig quarter de llet i canyella per fer-les.⁴ No es diu mai de quina mena de llet es tracta, però al *Llibre del coc* apareixen algunes receptes per cuinar carbasses a les que s'hi posa *let de cabres o de ovelles, e si no'n tens, met-hi let de ametles*...⁵ De la lectura de l'esmentat receptari deduïm que no era massa fàcil abastir-se de llet; si continuem llegint la recepta ens diu que quan estiguin cuites les carbasses s'hi afegeixi la llet, sinó n'hi ha d'altra *la let de les ametles no mana may*.

Als receptaris catalans medievals documentem com a plats elaborats a base de llet: la llet bullida, la llet mal cuita, la llet mulcissa, el "luixell", de tots aquests plats en tenim receptes al *Llibre de Sent Sovi*, si bé no els hem trobat entre la documentació dels nostres arxius que hem consultat fins ara.

La llet no es compra als Hospital de la Santa Creu ni pels malalts ni pels infants, aquests s'alimenten fins a més de dos anys amb llet de dona, a través de les dides contractades per la institució benèfica; un cop tornats a l'Hospital no es preveu que prenguin cap mena de llet, ja que no apareixen compres d'aquest aliment, ni tenen bestiar per tal d'abastir-se de llet.

La mantega és un producte realment rar a l'alimentació quotidiana de la Barcelona medieval, només la trobem a la documentació reial per elaborar una salsa anomenada "allimantega", que seria una mena d'all i oli però fent servir la mantega i el formatge per lligar la salsa en comptes d'oli, segons es desprèn entre d'altres dels comptes del rebost de la reina Sibilla.

Violant de Bar trobant-se a Lleida per l'octubre de 1383 va demanar que li enviessin formatges de vaca i mantega, ambdós productes foren demanats a l'abat

³ ACA Real Patrimoni Mr. E 24.

⁴ Teresa VINYOLES, *El rebost, la taula i la cuina dels frares barcelonins al 1400. A Alimentació i societat a la Catalunya Medieval*. Barcelona CSIC, 1988, pàg. 161.

⁵ *Llibre del coch (Tractat de cuina medieval)*. Barcelona: Universitat, Departament de filologia catalana, Curial, 1977, pàg. 58.

del monestir benedictí d'Alaó, a l'Alta Ribagorça; seria probablement la zona pirenaica la que abastiria de productes derivats de llet de vaca a Catalunya, per altra banda no trobem en cap altra ocasió esmentada la llet de vaca.⁶

De les mateixes dates tenim documentada l'entrada a Barcelona de formatges i de mantega procedent de la zona del Pallars, es tracta d'una carta privada escrita per una dona al seu marit en la que li diu entre d'altres coses: *Faç-vos a saber, senyer, que he rebut, per un hom de Tremp qui m'aportà una lletra, dues aludes de safrà, dotze formatges, una enclusa, una olla de coure e la mantega...*⁷

No trobem doncs una entrada important d'aquests productes, sinó entrades esporàdiques a través de trameses gairebé privades. Com veurem després només trobem comercialitzats amb certa força els formatges de Mallorca, en menor quantitat els d'Aragó.

3. ELS FORMATGES DOCUMENTATS. RELACIÓ PREU, QUANTITAT, QUALITAT.

Pels documents de la Batllia Reial sabem que arribaven al port de Barcelona formatges, segurament d'ovella o de cabra, si bé mai no ho diu, procedents de Sardenya, de Mallorca i de Menorca, i també "cascavall", és a dir llet d'egua, o més concretament formatge fet de llet d'egua.⁸ El "cascavall" apareix esmentat al *Llibre de coc*, juntament amb formatge de brúfol, "brofolins", com a útils per fer l'apreciat *formatge torrador*. Ja hem dit que hem trobat un document de Violant de Bar on demana formatge de vaca.⁹

Pel que fa al lloc de procedència del formatge al *Llibre de Sent Sovi* mai no s'especifica el seu lloc de procedència, ni de quin tipus de llet estaven fets, la majoria de receptes que esmenten aquest producte fan servir el formatge ratllat; d'altres formatge vell, formatge fresc o mató, formatge gras, formatge magre i blanc. Al *Llibre del coc* si que es diu en alguna ocasió quin és el formatge idoni per elaborar algun plat; quan es parla de formatge bo, s'acostuma a especificar que sigui d'Aragó, com ara per fer morterol o alberginies a la cassola.

Per fer *bon formatge torrador* el Mestre Robert diu que *qualsevulla forma de formatge que sia gras e torrador és bo, axí com ara formatge de Lombardia e de Parma o de brofolins o encara cascavall o formatge de Aragó*.¹⁰

Tret del mató o formatge fresc, que evidentment seria del país, el formatge ja curat que més es consumia a Barcelona als darrers segles medievals procedia de Mallorca, d'Aragó o de la zona Pirinenca; les zones urbanes eren deficitàries en aquest producte, especialment Barcelona, Lleida i València havien d'importar formatges, qualsevol parent o amic que es trobés a Aragó, a Mallorca o a les

⁶ ACA Reg. 1817 fols. 106 v. 111 r.

⁷ ACB (Arxiu de la Catedral de Barcelona). Miscel·lània 50 (carta de Geraldona a Pere Suau).

⁸ Antoni M. UDINA. *Nuevos datos para el estudio del comercio de productos alimenticios en Barcelona en el siglo XV*. Congreso de Historia de la Corona de Aragón, 9. Zaragoza, 1984, pàg. 159.

⁹ *Libre del coc*, pàg. 82.

¹⁰ *Libre del coc*, pàg. 82 (recepta 133).

comarques del Pirineu el millor que podia portar, o enviar, per fer contents als seus era algun formatge.

Pel que fa el preu del formatge no és fàcil de trobar una relació de preu quantitat, doncs moltes vegades es diu el nombre de peces i el preu, però desconexim el pes que tenien; també sovint es compra formatge sense dir de quina mena de formatge es tracta. De tota manera disposem d'alguns preus especialment del formatge de Mallorca que variava bastant:

L'abril de 1374, valia entre 16 i 14 diners la lliura,
 el desembre de 1401, 12 diners la lliura,
 l'abril de 1402, 10 diners la lliura,
 l'octubre de 1402, 10 diners la lliura,
 l'abril de 1403, 7 diners la lliura,
 el juliol 1403, 6 diners la lliura.

Hem de tenir present que les primeres quantitats corresponen a formatge arribat a Barcelona, mentre les de 1403 el formatge es va comprar a València. El formatge d'Aragó comprat també a València pel mateix juliol de 1403 costava a 7,5 diners la lliura.

Es a dir si comparem aquest preu del formatge d'Aragó, comprat per l'administrador de Maria de Luna el mes de juliol de 1403, amb el formatge de Mallorca comprat aquell mateix mes pel mateix administrador, el formatge d'Aragó era lleugerament més car.

4. EL FORMATGE DE MALLORCA.

Mai no s'esmenta en els receptaris el formatge de Mallorca, en canvi és el que més vegades s'especifica en l'altra documentació consultada. Cal esmentar que essencialment hem buidat la documentació del rebost reial i del monestir de Santa Anna de Barcelona i que a un i altre lloc és el formatge que es compra en més quantitat.

Deduïm que seria força conegut a Barcelona doncs és un dels productes que procedent de Mallorca es rep normalment al port barceloní; en part es consumia a la ciutat i en part s'exportava de nou a altres indrets de la costa catalana o a València.¹¹

No sabem de quina llet estava fet ni com era, si be podem saber que arribava en quantitats importants al port de Barcelona en peces rodones que pesaven entre una i dues lliures; seria sec i no massa gras, sembla que no seria el més adient per torrar. Sabem per la documentació reial que es feia servir per ratllar, als receptaris mai no es diu quin formatge es fa servir per ratllar, en canvi se'n utilitza per moltes receptes. Creiem que el formatge de Mallorca també es menjaria sol, o amb pa o acompanyant alguna fruita o verdura, com a plat o com a postres.

¹¹ Antoni M. UDINA. *Nuevos datos para el estudio del comercio de productos alimenticios en Barcelona en el siglo XV*. Congreso de Historia de la Corona de Aragón, 9. Zaragoza, 1984, pàgs. 157-160.

La proporció de formatge mallorquí que es consumeix és enorme comparada amb altre tipus de formatge; per exemple Maria de Luna entre els mesos de gener i setembre de 1403, compra 230 peces de formatge de Mallorca, mentre que només en compra 8 d'Aragó i algun dia escadusser compra alguna quantitat de formatge fresc. El formatge de Mallorca l'acostuma a comprar en quantitats elevades, segurament quan arribava directament per amortitzar els ports. El dia 29 de gener paga 15 formatges que *férem venir de Mallorca*, els dies següents es va servir a taula formatge de Mallorca *de casa*, sense esmentar preu, és a dir es van consumir els formatges mentre n'hi ha al rebost, s'en menja encara el dia 10 de març; l'endemà se n'ha de comprar i se'n compren 10 peces que s'han acabat ja el dia 15 d'abril; se'n van comprant un o dos de tant en tant fins que n'arriba una altra partida de 20 peces el dia 1 de maig, i 109 formatges de Mallorca el dia tres de juny. Durant els mesos d'agost i de setembre s'alterna el formatge de Mallorca amb el d'Aragó. Els dies 1, 6, 12, 26 d'agost, 2 i 9 de setembre es menja formatge d'Aragó; els dies 5, 11, 16, 17 i 27 d'agost, 4, 5, 6, 8, 13, 15, 16, 17, 20, 27, 29 de setembre se'n menja de Mallorca.

Seria un formatge sec i curat que es conservava força bé si atenem les quantitats que se'n compra. El rei Martí, a través del seu procurador a Mallorca Mateu de Loscos, rep sovint formatge mallorquí en quantitats força importants. Tot i que no en tenim un buidatge complet sí que en podem donar alguns exemples:

Pel maig de 1403 reconeix haver-ne rebut 300 peces junt amb unes catifes; per la Candellera de l'any següent rep del procurador reial de Mallorca la cera que li ha enviat per celebrar la festa i 200 peces de formatge de Mallorca; pel maig de 1405 agraeix a Mateu de Loscos les 452 peces de formatge de Mallorca que li ha enviat...

5. APLICACIONS DELS FORMATGES A LA CUINA.

Hem recollit aquí les aplicacions que hem trobat documentades del formatge tant a la cuina com als àpats, els hem agrupat per tipus de formatges. En primer lloc donem les aplicacions en les que no s'especifica de quin tipus de formatge es tracta i després per les tipologies de les que sabem aplicacions concretes.

Formatge sense especificar.

- Cuit amb faves.
- Cuit amb pèsols.
- Per la salsa d'almadroc.
- Formatge amb raves, per berenar.

Formatge torrador.

- Per les festes anyals.

Formatge fos.

- Amb peres, (tingut com a requisit).

Formatge rallat o per raure.

- Per fideus.
- Per arròs.

Formatge fresc.

- Per les festes anyals.
- Fresc fregidor, per les festes.
- Per flaons: la recepta que es dedueix del rebost de la reina Sibilla per fer els flaons és a base de formatge fresc, ous i menta.
- Per fer rubiols: junt amb una menor quantitat de formatge de Mallorca i ous.
- Per les faves.

Formatge sec.

- Per fideus (segurament ratllat).
- Per les albergínies.
- Per les carabasses.
- Per l'allimantega.

Formatge de Mallorca.

- Per la salsa que es diu "allimantega". A la taula de la reina Sibilla es serveix feta amb all, mantega, formatge de Mallorca i ous.
- Per la salsa d'almadroç, a base d'alls i formatge.
- Per fideus, seria ratllat.
- Per macarrons, seria ratllat.
- Per rubiols se n'hi posa de fresc i de Mallorca i ous.
- Per fer farciment de cabrits, documentem aquest farciment pel cabrit del dia de Pasqua de 1374 a la taula de Pere III: julivert, enfulla, mescalla, mel i formatge de Mallorca.
- Molt poques vegades documentem formatges de Mallorca que s'especifiquen que són "fregidors", concretament al rebost de Pere III s'especifica que són per a sopar, es paguen entre 14 i 16 diners la lliure, no sabem si serien de la mateixa qualitat que els altres.
- Amb peres.

6. EL FORMATGE COM A REGAL.

Per acabar amb aquestes notes sobre el formatge voldria destacar el fet de que, al menys a les zones urbanes de Catalunya on el producte era escàs, el formatge era apreciat. El formatge considerat millor era el torrador, que era un formatge gras que es servia sempre a l'àpat principal de les tres festes anyals, tant a la taula reial com a la dels monestirs, ja hem dit que el formatge que es servia en aquestes ocasions no era de Mallorca.

El rei Martí, que ben sovint rebia quantitats importants de formatges rodons de Mallorca, apropant-se les festes de Nadal de 1403 escriu al cavaller Antoni Torrelles a qui li havia demanat que li fes arribar *formatges torradors en la ciutat de Barchinona, on nós cuydàvem tenir les festes de Nadal, certifi-cam-vos que les dites festes nós, Deus volent, tindrem en lo regne de València. Perquè trametets-nos los dits formatges ací en la dita ciutat de València o en aquella part on serem.*¹²

Molt apreciats també per elaborar algunes menes de postres eren el formatge fresc o mató i el formatge que es podia fondre. Al monestir de Santa Anna es menjava formatge fresc per Pasqua.

Apreciats també, però creiem que pensant en una alimentació més quotidiana que en requisits, hi haurien els formatges secs procedents d'Aragó i de Mallorca, se'n consumien força, però no sempre n'hi havia al mercat pel que eren cobejats pels ciutadans i es feien servir com a regal. En una ocasió el rei Martí l'Humà en tramet una quantitat important al monestir valencià de la Vall de Crist i així li diu al prior: *trametem-vos per lo portador de la present 100 formatges de Mallorques que vós, e tot lo convent, mengets per amor nostre e que pregueu Déu per nós.*¹³ Aquest formatge no era un requisit, però era prou apreciat com perquè els monjos el mengessin per amor al rei i propiciés a favor d'ell les seves pregàries.

Comparat amb el d'Aragó sembla que l'aragonès era una mica més car i força apreciat tant entre els ciutadans de Barcelona com a la casa reial, si bé n'arribava amb menys quantitat que de Mallorca i la qualitat no era sempre regular, a més el transport sembla més problemàtic i de vegades no arribava en bones condicions. Les peripècies del formatge arribat de terres aragoneses a Barcelona les podem seguir a través de tres cartes escrites entre 1374 i 1376 per una dama anomenada Sereneta casada amb Ramon de Tous, administrador de la comtessa Maria de Luna. Per una de les cartes de la dama sabem que ha rebut a la vegada del marit i d'un altre funcionari de Maria de Luna, amic de la família, formatges procedents d'Aragó. Sereneta agraeix el regal, però valora la qualitat diferent dels formatges que li han enviat i així li fa saber al marit: *He-us moltes gràcies, sènyer, dels formatges que m'haveu tramesos, com verament molt vos fa a grair, mas de meiors n'hic ha enviats en Miquel Descamps, prec-vos, sènyer, que'l me saludeu molt e que li hajau moltes gràcies...*¹⁴

¹² ACA. Reg. 2247, fol. 22 r.

¹³ ACA Reg. 2249, fol. 196 v.

¹⁴ ACB Cisme d'Occident doc. en paper 1211.

Aquesta mena de cortès menyspreu es veu agreujat en una altra tramesa de formatges que li fa el marit des d'Aragó. Els formatges que diu que li ha enviat no li han arribat: *Lo forment de Tortosa, sènyer, he rebut, mas no bé los formatges, e és estada culpa del berger*. Uns dies després Sereneta va rebre els formatges per la via de Tortosa, és a dir haurien anat Ebre avall fins a Tortosa i d'allà per camí fins a Barcelona, afirma haver rebut *10 formatges en una cistella, los quals eren podrits*,¹⁵ decididament Ramon de Tous no té sort amb els formatges que envia a la seva dona. Anècdota a part veritablement l'entrada de productes caducs a través del riu o dels camins era difícil; sembla que arribaven en millors condicions des de Mallorca, embolicats amb fulles de palma i ben guardats a les bodegues de les barques.

Enviar-se formatges era un present normal, el rei Martí en regala de Mallorca als frares de la Vall de Crist, una dona en rep del seu marit que és a Tremp, Sereneta del marit i un amic que són a Aragó; però sens dubte el document més interessant que hem trobat i que ens pot donar una nova dimensió del veritable valor que es dona al formatge de Mallorca l'hem extret d'un procés d'adulteri que fou força sonat a Barcelona l'any 1375.

Fou processada una dona anomenada Margarida, casada des de feia tretze anys amb un mercader; quan aquest feia més d'un any que es trobava a Sicília, ella prengué un amant, un jove estudiant que havia rebut les ordes menors; els seus amors passen de les platòniques mirades a la Seu, on es veuen a missa, a les apassionades cites de nit a la llar de Margarida... hi ha intercanvi de regals que són penyora d'amor. El jove amant, després de la primera cita li envia, préssecs, peres i dos formatges de Mallorca.

Els formatges de Mallorca no eren els millors del món, ni els que es servien per Nadal ni per Pasqua a la taula reial; però a palau se'n servien força sovint com a condiment o com a complement de l'àpat; al monestir de Santa Anna s'en menjava cada dia per dinar, any rera any segons establien els costums, entre les dues Pasqües; el rei en feia donació als frares per que preguessin per ell; els amants se'n regalaven com a penyora d'amor.

Segurament aquest no era el formatge més suculent pel paladar medieval, però era força normal trobar-ne a Barcelona a partir del darrer part del segle XIV i formava part del condiment de molts plats, es menjava com a postres, de vegades acompanyant la fruita, com el seculent formatge amb peres que al monestir de Santa Anna es menjava només dos cops a l'any: per la festivitat titular del monestir i per la Mare de Déu d'Agost; aquest formatge es menjava també per amor, cosa que l'envolta sens dubte de certa màgia.

¹⁵ ACB Cisme d'Occident, documents en paper 1202, 1207.

DOCUMENTS

1. 1374, abril, 2. Barcelona.

Fragment de les despeses de Pere el Cerimoniós pel dinar del dia de Pasqua Florida.

ACA Reial Patrimoni Mr. E 14.

Dia de Pascha Florida, en lo qual dia lo senyor rey tench casa a la senyora reyna e als infants, a l'infant en Martí, comte d'Urgell, comte d'Anpuries, mossen de Tarragona, mossen de Leyda, mossen d'Euna, vezcomte de Gualcalls, e molts d'altres nobles cavallers e fills d'aquells, dones e donzelles, e d'altres diverses gents de ciutats e viles.

...juyvert molt e enfulla costa 21 sous 6 diners; mescalla 20 sous; fideus 50 lliures, a raó de 8 diners la lliura, costen 33 sous 6 diners; formatges de Mallorca a farsiment de cabrits e a fideus, 14, costen 22 sous 1 diner; olles a les cuynes, set, e una coçola, costen 6 sous; mel a farsiment de cabrits e a salsa de pagó, e juyvert e mascalla, 168 lliures, a raó de 5 diners la lliura, costen 125 sous; fil d'empalomar, dues lliures, costen 3 sous 8 diners: formatges freschs a flaons a sopar, 49 formatges, costen 44 sous 11 diners...

2. 1375, octubre, 1. Barcelona.

Fragment de l'interrogatori fet a Margarida, muller de Francesc Bonniu, acusada d'adulteri, en el qual ella afirma haver rebut del seu amant com a regal fruita i formatges de Mallorca.

ACA, Reial Audiència, processos.¹⁶

Interrogada si lo dit Antoni null temps donà a aquesta deposant, ni ella deposant al dit Antoni, neguns abeuratges que s'amassen més.—E dix que no. Bé és ver que el dit Antoni depuys que ha jagut ab aquesta deposant carnalment, li tramès peres e présecs e dos formatjes de Mallorques.

3. 1380, gener 19 i 31. Barcelona.

Fragment de les despeses del menjar de la reina Sibilla de Fortià, muller de Pere el Cerimoniós; entre altres coses compra formatge de Mallorca per fer "allimantega"; el dia 3 de gener en va comprar per fer "almadroc".

ACA Reial Patrimoni Mr. E 21.

¹⁶ Document facilitat per Jaume Riera i Sans.

Dijous XVIII dies del mes de janer la senyora reina en Barchinona: lenya 2 somades, 15 sous; cols verts 18 diners; formatges de Mallorca a ayl e mantega 2, costaren 2 sous; mantegua una lliura a 12 diners; ous a l'allemangua e a la infanta 22, a raó de 10 diners la dotzena, cotaren 18 diners...

...ayls, un forch, 2 sous; mategua a ayl e matega, una lliura, 12 diners; formatges de Mallorques 2, costaren 2 sous; formatge frechs a flahons 8, costaren 6 sous 8 diners, menta als flahons 2 diners; juyvert molt e en fulla 14 diners; ventrells de gallines 2, costaren 2 diners; peus de porch 4 costaren 8 diners, ous a l'allemantega e als flahons e a la infanta e a la cambra 62...
cambra LXII...

4. 1401, desembre 24 / 1402 febrer 2. Barcelona.

Fragments de les despeses extretes dels comptes del monestir de Santa Anna de Barcelona; conté les despeses en formatges de les festes de Nadal fins a la quaresma.

AHCB Varia 30.

Item lo dia mateix (vigilia Natalis Domini) comprí IIII formatges freschs per les festes	2 s.
Item ista die (Nativitas Domini) dominus prior donà formatge torrador	
Item in cena doní dels dits formatges que comprí la vigilia de Nadal	
Item feria II qui fuit festum Sancti Stephani, doní dells dits formatges	
Item in cena moltó	9 d.
Item feria III, festum Sancti Johannis, doní al dinar dels dits formatges	
Item in cena butifarres de domo	9 d.
Item feria IIII, fuit festum Innoscencium, comprí un formatge de Mallorques, a raó de XII diners la lliura	1 s. 4 d.
Prima die Januarii, que fuit Circumcisio Domini. Item comprí mig formatge torredor	8 d.
Item ista die in cena butifarres de domo	8 d.
Item feria IIII comprí II formatges de Melorques a raó de XII diners la lliura, pesaren II lliures e XII onzes	2 s. 11 d.
Dominica secunda mensis januarii, et est VIII die ipsius mensis... costà una lliura e III onzes de fideus	1 s.
Item formatge per raura	3 d.

Dominica III mensis januarii, et XV ipsius mensis... Item compri III formatges de Melorques, a raó de XII diners la lliura pesaren IIII lliures e XI onzes	4 s. 2 d.
. . . . .	
Dominica V mensis januarii, et XXX ipsius mensis... Item compri II lliures de fideus	1 s. 8 d.
Item formatge per retllar	4 d
Item feria III formatge de rellar	6 d.
Item feria V fuit festum Purificacionis Beate Merie, e fou lo dijous larder... formatge per l'almadroch	6 d.

5. 1403. maig, 8. Burgeçot.

Carta del rei Martí a Mateu de Loscos, procurador reial a Mallorca, dient-li que ha rebut les 300 peces de formatge de Mallorca i les catifes que li ha enviat.

ACA Reg. 2245, fol. 197 r.

Nos en Martí etc.

Ab tenor de la present atorgam haver reebudes de vós, feel nostre en Matheu de Loscos procurador reyal de Mallorca, trecentes peces de formatges redons de Mallorca en tres cosses de palma, cascuna ab un senyal reyal; e tres catifes peloses morisques en un baló, ligades ab corda de spart cubertes ab serpellera de cànams ab un senyal reyal en cascun cap del dit baló. Los quals formatges e catifes nos són stades liurades per lo feel nostre en Johan de Olesa, notari e scrivà del dit vostre ofici, en lo mes de maig present. Manants per aquesta matexa al mestre racional de la nostra cort o a son lochtinent o altre qualsevol de vos compte oydor, que tot çò e quant vos han costat les dites coses, e les messions que fets havets per trametre a nós aquelles, vos prena en compte, dupte e impugnació alcuna sobre açò no fehent. En testimoni de la qual cosa. la present manam ésser feta ab nostra segell secret segellada.

Dada en lo loch de Burgeçot de la orta de València a VIII dies de maig de l'any de la nativitat de Nostre Senyor M CCCCIII.

Rex Martinus.

Dominus rex mandavit mihi Guillelmo Poncii.

6. 1403, gener-juny.

Fragments de les despeses de menjar de la reina Maria de Luna, muller de Martí l'Humà. Són uns exemples entre molts d'altres on es consignen compres de formatge de Mallorca.

ACA Reial Patrimoni Mr. E 24.

Dimarts a XVI dies del mes de janer la senyora reyna en València. Minúcies: lenya, carbó, sal, fil de casa, formatge de Mallorca, un, costa un sou 8 diners; juyvert en fulla costa 3 diners; budells de porch e mig canter de sanch per les butifarres e dos entrevins, consta 8 sous; fenol e batafalna picat, una lliura, costa un sou 6 diners; menuts de galines costa 3 diners...

Dilluns a XXIX dies del mes de janer... formatges que férem venir de Mallorca, 15, costaren ab lo port 27 sous, 10 diners

Dimecres a XVI del mes de maig la senyora reyna en Muntcada. Minúcies: lenya, carbó, formatges de Mallorca, dos de casa; pèsols costa 7 diners; ous dotze costen 8 diners, gallines set parells e mig ab dos parells a brous...

Dicmenge a III de juny (cinquagèssima) la senyora reyna a Altura... mel, fideus de casa; vinagre grech sis canters costa 18 sous, formatge de Mallorca 109 pesen 162 lliures, costen 94 sous 9 diners, juyvert molt costa un sou 4 diners; ous, dotze, costen 18 diners; gallines vuit parells ab dos parells a brous 41 sous 8 diners...

7. 1403, desembre, 3. València.

Carta del rei Martí a Antoni Torrelles demanant-li que el formatge torrador que havia de portar-li a Barcelona per les festes de Nadal, que el porti a València ja que passarà allà les festes.

ACA, Reg. 2247, fol. 22 r.

Lo Rey.

Mossen Anthoni. Nós vos havem scrit que ns trametessets dels formatges torradors en la ciutat de Barchinona, on nós cuydàvem tenir les festes de Nadal, certificam-vos que les dites festes nós. Déus volent, tindrem en lo regne de València. Perquè trametets-nos los dits formatges ací en la dita ciutat de València e en aquella part on serem.

Dada en València sots nostre segell secret a III dies de deembre de l'any MCCCCIII. Rex Martinus.

Dirigitur Anthonio Torrelles, militi.

Dominus rex misit signatam.

8. 1404, abril, 30. València.

Carta del rei Martí a Mateu de Loscos, procurador reial a Mallorca, dient-li que ha rebut la cera que li ha enviat per la festa de la Candelera i 200 peces de formatge de Mallorca.

ACA, Reg. 2247, fol. 76 r.

Nos en Martí etc.

Per tenor de la present atorgam haver reebudes de vós, feel nostre en Matheu de Loscos procurador reyal de Mallorca, 123 llyures, 3 onzes de cera blanca obrada de ciris e candels de diverses talles e fayçons per obs de beneyr en la festa de Nostra Dona Sancta Maria de Ffebrer prop passada, de l'any present, dins una caixa de fusta d'avet senyada ab senyals reyalis e ligada ab cordes de cànem; e doentes peces de formatges de Mallorca en dos cosses de palma cascuna ab senyal reyall. Manans per aquesta matexa al mestre racional de la nostra cort o a son lochtinent o a altre qualsevol de vos compte oydor, que tot çò que vos han costat les dites coses e les messions que fetes havets per trametre a nós aquelles, vos perna en compte, dupte o impugnació alcuna sobre açò no feent. En testimoni de la qual cosa la present manam ésser feta eb nostre segell secret segellada.

Dada en València a XXX dies d'abril en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCCIII.

Rex Martinus.

Dominus Rex mandavit mihi Guillelmo Poncii.

9. 1405, maig, 12. Barcelona.

Carta del rei Martí a Mateu de Loscos, procurador seu a Mallorca, dient-li que ha rebut les 452 peces de formatge de Mallorca que li ha enviat.

ACA, Reg. 2247, fol. 128 r.

Nos en Martí per la gràcia de Déu etc.

Per tenor de la present atorgam haver reebudes de vós, feel nostre en Matheu de Loscos procurador nostre en lo regne de Mallorca, quatrecentes cinquanta dues peces de formatges redons de Mallorca, los quals nos havets trameses e lliurades en lo nostre Palau Maior de Barchinona. Perquè manam per aquesta matexa al mestre racional de la nostra cort, o a son lochtinent o altres qualsevol de vos(tre) compte oydor, que lo preu dels dits formatges e la messió que havets feta per trametre-nos aquells a compte vostre admeten, vós restituint la present ab època del dit preu e messions. En testimoni de la qual cosa manam la present ésser feta e ab nostre segell secret segellada.

Dada en Barchinona a XII dies de maig de l'any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCCV. Rex Martinus.

Dominus rex mandavit mihi Guillelmo Poncii.

10. 1407, maig, 28. València.

Carta del Rei Martí al prior del monestir de la Vall de Crist dient-li que li envia 100 formatges de Mallorca i que ajorni la professió dels novicis fins que ell hi vagi.

ACA Reg. 2249, fol. 196 v.

Lo Rey.

Prior. Vostra letra havem reebuda e trametem-vos per lo portador de la present 100 formatges de Malloques que vós, e tot lo convent, mengets per amor nostre e que pregueu Déu per nós. Pregants que en la professó que aquests dos monjés novicis volen reebre sobreseguats tro fins que nós. Deus volent, siam aquí, on ab l'ajuda de Déu entenem ésser sens falla per tota l'altra setmana que ve.

Dada en València sots nostre segell secret a XXVIII dies de maig de l'any mil CCCCVII. Rex Martinus.

Dirigitur priori monasterii Vallis Jhesu Christi.

Dominus rex mandavit mihi Johannis de Tudela.

11. 1452. Barcelona.

Ordinacions fetes pel comissari apostòlic, amb consentiment de la comunitat del Monestir de Santa Anna de Barcelona, per la distribució dels aliments al monestir, és el fragment referent als dies que s'ha de menjar formatge.

Arxiu Episcopal de Barcelona. Fons de Santa Anna 0.1, fol. 17 r.

Les jornades en les quals lo dit aniversarié és tengut dar formatge:

Item és tengut de dar formatge a dinar tots temps que y haie cuinat de arròs o fideus o alguns farciments, e aquest formatge ha de ésser de Aragó o de Malloques, per rallar.

Item deu dar formatge torrador, als dits prior e convent, los dies de Carnestoltes de Avent e de Coresma, de Nadal e de Sanct Steve, Sanct Johan, A ïnnou, Parici, Sancta Maria Canaler, e si per cars alguna d'aquestes festes ve en divendres o disapte, exceptat Nadal e les dites Carnestoltes, deu dar torrons o avellanes torrades en lloch de formatge torrador, segons per los sobredits concordat serà.

Item deu dar formatge fresch lo die de Pascha e lo dilluns après, festa del Sanct Sepulcre, e los dies ço és: lo dilluns e dimecres de ledanies e lo die de Sincoesma e lo dilluns après, segons és acostumat.

Item deu dar formatge de Mallorca ha dinar en lloch de nous de Pascha fins ha Sanct Spirit.

Item dona del dit formatge de Mallorca, bé e complidament, lo die de Sancta Anna ab les peres, après dinar, y aximateix lo dia de Sancta Maria d'agost.

Nuevas cartas de los gobernadores Arnau d'Erill y Felip de Boil a Pedro IV el Ceremonioso

GABRIEL LLOMPART

El interés que me ha llevado, durante los últimos diez años, a ocuparme de la historia de la villa de Pollensa en la Edad Media, me condujo, a través de una misiva suelta publicada por Josep Maria Roca en 1925, a dar con algunas más referentes a los primeros gobernadores o reformadores enviados por Pedro IV el Ceremonioso a ocupar y regir la isla de Mallorca, a raíz de la huida del monarca mallorquín Jaime III.

Estas cartas proceden de un fondo, en parte perdido, que conservaba la Cancillería real de Aragón, y que no entiendo como no pasó por las manos de Ernesto Martínez Ferrando, durante los años que él trabajó en el Archivo de la Corona de Aragón. Se trata sencillamente del registro de Cartas reales. Le pasaron sin duda por alto al escribir su libro sobre la Casa Real de Mallorca.¹

He transcrito las correspondientes a los dos primeros gobernadores: Arnau d'Erill (1343-1345) y Felip de Boil (1345-1348), que cuentan al rey la marcha de la ocupación de la isla y las vicisitudes de la recuperación dinámica del Reino de Mallorca, tema que ha constituido el objeto de varias contribuciones mías a través de procesos de sospechosos de jaimismo (Ferrer de Montpalau,² Gil de Lozano,³ Miquel Rullán).⁴ No queda lejos del detallismo de los procesos criminales la minuciosidad de observaciones propias de los epistolarios.

Por otra parte, estas cartas, procedentes del Archivo de la Corona de Aragón, pertenecen a unas series entrecortadas cuya publicación inició Alvaro Campaner en su conocido *Cronicón Majoricense*.⁵

---

1 E. MARTÍNEZ FERRANDO, *La tràgica història dels Reis de Mallorca* (Barcelona 1960).

2 G. LLOMPART, *Ferrer de Muntpalau* (Ciudadela, 1987).

3 G. LLOMPART, *Gil de Lozano, señor de Martinell, y la vida en las calas de Menorca medievales (1343-1346)*, B.S.A.L. 40, (1984) 165-186.

4 G. LLOMPART, *La presunta conspiración mallorquina de Miquel Rullán contra Pedro IV de Aragón (1343)*, B.S.A.L. 42 (1986) 79-110.

5 A. CAMPANER, *Cronicón Majoricense* (Palma 1881). (Palma 1957).

Hasta tanto que no aparezca el trabajo que sobre esta época realiza Gabriel Enseñat hay que tener en cuenta, para la trama cronológica del despojamiento de la Casa de Mallorca, la exposición de José María Quadrado en las *Islas Baleares*⁶ —de Piferrer-Quadrado—, mientras que el texto de las cartas conocidas hasta el presente y su contexto se han de consultar en el mencionado *Cronicón de Campaner*.

Bien es verdad que el conocimiento del período se beneficiará con la publicación de las pocas que restan del gobernador que acabó con la transición angustiosa del gobierno mallorquín a la regencia catalana, Gilabert de Centelles (y detentó el mando desde el castillo de la Almudaina entre 1348 y 1359). Pero para mí no tenían el interés propio de tocar el tema de la rendición de los castillos roqueros y el del fervor popular por el monarca destituido, asunto del que me he ocupado últimamente.

Las cartas recogidas en esta contribución son once dirigidas al monarca (I a V de Arnau d'Erill, barón de Erill, y VI a XI de Felip de Boil, barón de Manises) y dos, suplicadas sin duda, al escribano mayor del rey, Gil Pérez de Buisán (IIa y IIIa, escritas por el mismo Erill). Presentan el aspecto de relaciones con mucho aire personal y estilo oral, de forma que uno se imagina muy bien al barón de Erill dictándolas de pie, al escribano, mientras camina sobre sus pasos, y empedra el escrito de sucesivos "senyor, senyor", que le sirven, a la par, de desahogo y de apoyatura para subrayar sus intenciones prevalentes. Entre tanto, la tienda de campaña, enclavada en la falda del castillo de Pollensa, es recorrida por los vientos que entran a ráfagas por Cala Castell en dirección a la alquería de Ternelles. Sobre todo, las primeras, se leen de un tirón.

Los asuntos de las cartas los doy en una breve regesta:

- I. Erill precisa galeras para hacer efectivo el sitio del castillo de Pollensa. Emplazamiento de los trabucos de guerra. Mención de los capitanes de la fortaleza.
- II. Sobre el sitio del castillo. La meteorología es adversa. Estado de la tropa acampada. Posicionamiento de la artillería. Autoalabanza del personal. Arribada de la escuadra del almirante Montcada. Petición de almogávares.
- III. Primera actuación de la artillería. Precísase un ingeniero nuevo y más proyectiles. Urge el envío de 200 almogávares. Los jurados de Mallorca alegan quebrantamiento de franquezas, por haberse reclutado personal de las parroquias foráneas.
- IV. Insistencia de los jurados en su exención de la obligación de "host i calçada". Arribo de las galeras reales.
- V. El gobernador Erill sugiere el levantamiento de la prohibición de formar grupos de más de tres personas. Petición de una visita real a la isla. Recuperación del comercio y aumento de las nupcias en Mallorca.

⁶ PIFERRER, QUADRADO, *Islas Baleares* (Barcelona 1888), (Palma 1971). 1208-1209.

- VI. Rendición del castillo de Santueri.
- VII. Rendición del castillo de Alaró.
- VIII. Expulsión de clérigos de Mallorca.
- IX. Justificase la prohibición de reunión de ciudadanos en los refectorios conventuales.
- X. Hay que socavar la oposición, avivada por Ferrer de Montpalau en Menorca, contra el gobernador local Gilabert de Corbera.
- XI. Encarcelamiento de presuntos mensajeros a Jaime III de Mallorca. Incidentes en la fiesta de la Caridad de Mallorca. Detención de un espía norteafricano.
- IIa. Erill no quiere facilitar ninguna galera a nadie porque las necesita para el sitio de Pollensa.
- IIIa. Se aviene a ceder una galera. Explica su táctica futura en el sitio del castillo de Pollensa.

En primer término resulta interesante la descripción del sitio del castillo de Pollensa, cuya situación estratégica se elogia, quizás con exageración. De todas maneras llama la atención de quien conozca *de visu* la fortaleza, hoy arruinada, pero diseñada todavía en *Die Felsenfesten Mallorkas* del archiduque Luis Salvador ( ), el que se afirme que tiene tres o cuatro accesos. La enroscada peña no nos parece a nosotros hoy, gente de ciudad, que disponga de tantos recursos. Otro tanto de admiración nos sugiere el hecho de que el barón se atreviera, no sólo a arreglar el camino que sube desde la Cala Castell, sino que también pudiera hacer subir a sus hombres, por las interminables cuestas de la costa brava, los trabucos, mayor y menor, que usó y después mandó al Rosellón. Tenía a su disposición diez carpinteros de ribera y montó un taller de herrería para fabricar las piezas de metal que se precisaran.

El campamento sitiador estaba montado el 26 de junio —el 23 habían salido de la ciudad de Mallorca las tropas— y se mantuvo hasta la rendición, que acaeció el 29 de agosto de 1343. O sea que el campamento se montó el mismo día que Pedro IV embarcaba de nuevo para la península. Aunque Erill canta la palinodia sobre la efectividad del cerco de los centinelas, la realidad no debía ser tan melodiosa a juzgar por la letra menuda que nos cuenta Mateo Rotger en su excelente *Historia de Pollensa*.⁸ La población campesina no era adicta a Pedro IV, el *batle reial* de Pollensa (Francesc Aragonés) tuvo que ser cambiado por Erill debido a su partidismo mallorquín, constaba que los sitiados salían del reducto y, al parecer, hubo quien introdujo bestias de lana en la peña fortificada.

Por ahora no consta el personal concentrado en el campamento. Estaba, sin duda, Arnau de Erill y su plana mayor —o familiares— entre otros Pere d'Ager, Artal de Castellví i Pere de Conanglell, que se quedó a residir luego en

7 L. SALVATOR VON HABSURG, *Die Felsenfesten Mallorkas* (Praga 1910).

8 MATEO ROTGER, *Historia de Pollensa III* (Palma 1906).

el Norte de la isla y fue *batle* de Pollensa. El paborde Jaume opina que habría unos 100 jinetes, dato que no sé de donde puede salir.⁹ Luego estaban los almo-gávares, que serían quizás 200, a juzgar por las peticiones de relevos que se hacen al monarca. Y, por fin, Rotger piensa en unos 250 hombres (peones) reclutados a la fuerza en la isla al urgir, contra las franquezas, el derecho de *host i cavalcada*.

Las escaramuzas mayores las realizaban los disparos de la artillería: el trabuco mayor y el menor. El ingeniero, sin embargo, no satisface cumplidamente a Erill, que pide al rey le mande otro más experto llamado *En Deniort, enginyedor*. El escaramuceo menor corre a cargo de la infantería, dado que ésta se dividía a la sazón en *escudats* y *ballesters*. Estos eran —la ballestería— los que llevaban el peso del hostigamiento del adversario. Curiosos los detalles que da Erill acerca de la destreza de sus tiradores y también del sentido poético del capitán del castillo, Guillem de So, gascón, que mandaba mensajes escritos en la varilla de las flechas: “Guillem de So, qui us tramet assò, qui no ha paor”. Sería familiar del escritor Bernat de So, cuya obra poética conserva la Sociedad Arqueològica Luliana, montañés pirenaico, como él, y contemporáneo.

El 16 de julio los sitiados vieron llegar la escuadra del almirante P. de Montcada, enviada para apoyar la efectividad del cerco; el 19 el peón Bernat Domenech, de la guarnición del fuerte, que fue atrapado en la ciudad, fue sometido a tormento por Erill, a consecuencia de lo cual murió; el 27 de julio toda la población mayor de edad de Pollensa hubo de jurar fidelidad y homenaje al veguer Berenguer d’Oms; con lo que comprometían su vida, caso de favorecer, a la gente del castillo; y, a primeros de agosto, venían obligados a cooperar en el ahogo de los jaimistas una serie de *cavalls armats* feudatarios de Pedro IV. Todos estos hechos, pesaban mas sobre el ánimo de los defensores del castillo que la pedrea de los trabucos y la lluvia de tiros de ballesta que los envolvía cuando levantaban cabeza. Al fin, amargados, como su rey en la famosa carta de despedida de Mallorca entintada de hiel y fechada en el mismo castillo el 29 de mayo, comenzaron las capitulaciones de rendición. Dos de los defensores, gascones —uno de ellos sería Guillem de So— partieron para el Rossellón a fin de entrevistarse con Pedro IV. El *Castell del Rei* había acabado sus días en los libros de historia...

Pasados unos meses del amargo trago y resignada la población al nuevo gobierno, Arnau d’Erill intercede por los ciudadanos que desean una normalización del estado de alarma vigente todavía en la isla. No pueden juntarse a hablar más de dos personas. A primeros de 1344 se pide el levantamiento de este estado de excepción. Erill explica al rey que, en enero de 1344, se han solemnizado alrededor de trescientas bodas en la ciudad de Mallorca, cosa que se iba dilatando desde años por causa de la guerra. El comercio levanta cabeza, el mercado agrícola se anima y Erill aprovecha el momento para insistir en la conveniencia de que el rey realice una visita, una larga visita a la isla, a fin de congraciarse los nuevos súbditos.

Las cartas de Felip de Boil comienzan a mitad de mayo de 1343, apenas él ha conseguido la rendición del castillo de Santueri (el día 13 de mayo). I.a

⁹ CAMPANER, *Cronicón* cit., Nota al 13-61-1343.

siguiente sale el 8 de junio en que logra la sucesiva rendición del de Alaró. En aquellos momentos decisivos quedan de guarnición unos veinte peones en cada fortaleza, a los que deben sumarse el castellano y el subcastellano. Nunca hubo en toda la historia del Medioevo tripulaciones más numerosas en ellas, a despecho de lo que alguno a veces imagina.

La carta VIII del barón de Manises, la manda siendo reformador, una vez que Erill hubo entrado en desgracia como gobernador. Es la primavera de 1346 y estamos en plena euforia de la represión antijaimista. La lista del clero sospechoso —16 canónigos, rectores y capellanes— que consigue arrancar Felip de Boil a monseñor, ya era conocida en la bibliografía insular tradicional (Campaner). A últimos de abril, veinte días después de la anterior misiva, sale otra para la corte en que se subraya la necesidad de prohibir absolutamente las reuniones de seglares en los refectorios de los conventos —debe tratarse sobre todo de los franciscanos, dominicos y carmelitas— que podían ser importantes dadas las dimensiones de dichas estancias. Boil quiere evitar las conspiraciones.

Un año más tarde se envía la carta X (18-4-1347). La situación es la misma: represiva. El *affaire* Montpalau en Menorca está que arde y el noble ciudadelano ha conseguido que los jurados de la isla rechacen al gobernador Gilabert de Corbera. Quien haya seguido el proceso abierto contra Ferrer de Montpalau¹⁰ verá en esta carta como fluyen los acontecimientos vistos desde el otro lado: antes, desde la óptica de Muntpalau; ahora, desde la del bando oficial que pretende a toda costa y prisa apagar el fuego encendido en las instituciones populares menorquinas.

Prosigue el proceso represivo en la carta XI, en la cual vemos el seguimiento que hace el reformador Boil de la nobleza projaimista de Mallorca (la casa Brondo).¹¹

Otros pormenores tocantes a impuestos requieren para poder ser entendidos ser contextualizados en el archivo del Reino de Mallorca, lo cual no va a ser fácil, o bien esperar el hallazgo de las cartas perdidas de la serie que presentamos, escuálida, es verdad pero interesante. ¿O no es así?

¹⁰ Cfr. arriba nota 2.

¹¹ G. LLOMPART, "Rei de Mallorches, mal regnatz..." *Una enquesta secreta feta pel governador Arnau d'Erill en 1344* "Randa" 29 (1991) 51-62.

I

AL REY PEDRO IV

1343, 5 julio, Pollensa.

Molt alt e poderós princep e senyor.

Sàpia, senyor, la vostra reyal magestat, que só el setge del castell de Pollença e he reconegut lo castell, per tot, en tota la terra e per mar. E verdaderament, senyor, que tot quant faç no va res, menys de galees. E si galees, senyor, me trametets, la meytat, senyor, de la messiò vos alevyare.

En altre manera, senyor, siats cert que la messiò serà grossa e gran. E les gents, senyor, qui han molt gran despler, per sò com galees no hic tenits. E de més, senyor, tenen l'uyll en aquest castell. E no és sens rahó, que, verdaderament, senyor, una és de les beles fortees del mon. E és posada en loch, que gran destrucció del rechne e desonor seran, si.s té.

Los ginys, senyor, son en terra, ab gran afan que la nau no.s podia calar, però una gran partida de la fusta he feyta ja tirà là on los ginys se dreçan. E les verdesques son ja feytes. E son fort, senyor, en bon loch, a gran destrucció del castell.

En acabament, senyor, si galees hic trametets lo castell és vostre e en breu, sinò darà hic ha prou que fer.

En lo castell ha per capitans I guascó que li dien Guillem de So, segons lo titoll que escriu en les astes dels quarells que.n.s tramet. E diu l'escrit: "Guillem de So, qui us tramet assò, qui no ha paor".

E defenen-se bé. E han molta vianda. Más ab la volentat del dit Senyor, jo, ab la companyia qui ens havets lexada, los adobarem tals que tot l'erguyll los passarà.

E l'altre és I aragonès. E an çò que fa e diu hauriem obs adob. Senyor, la vostra mercè sie que galees me trametats, si bon estament volets de la terra i el castell, que s'hic venen les galees, senyor, vinguen via dreta a Pollença.

Besan la terra quals vostres peus calcigan, senyor, homilment me coman en vostra gràcia.

Dat e.l setge del castell de Pollença, a V dies de julioll.

Se(rvent) vostre, Arnau d'Erill,
governador del vostre rechne de Maylorques.

A.C.A. Cancilleria. Cartes reials de Pere el Cerimoniós, Núm. 4144.

II

AL REY PEDRO IV

1343, 17 de julio. Pollensa.

Molt alt e molt poderós príncep e senyor.

Sàpia la vostra reyal magestat que só al setge del castell de Pollença. E ver-taderament, senyor, que ab tan pocha gent anc hom non vee miyls assayat, que com ve a la nit la guayta que està en la serra dirà una paraula a la gayta del giyn mayor e.n pres la del giyn a la de la cala e de la barracha, e de barracha en barracha torna en la serra, en gir e entorn del castell. E açò és feyt enants que hom no haurie dits II pater nostres.

E si la gent, senyor, ere de Catalunya yo porie.n miyls dormir que no fag, que dupte he, pus a ells haja fet, lo setge que, de nits, no.ls fasen moltes saboderies e que no.ls enaguen, encara que hi porien metre armes, que a III o IIII parts del castell poden entrar e exir.

De la terra, senyor, hic ha CCL servents. E tenen-so a tan gran dolor e afan, que no poden pus, que non son veats E segons lo loc, senyor no me.n maravéyil que yo que só nodrit en roques ho tinc a I^a estranya cosa, que dia o nit no podem escorere a tan gran vent que les cases que yc havem feytes e les tendes, tot ho cuyda derrocar. E sol, tan gran, que tota res cuyda cremar. E si és nuvell, podets dir, senyor, que som servits de lamps. E la gent, senyor, d'aquesta terra, que és molt delicada, d'estar en aytal loch, tenen-se per morts.

Per que, senyor, si bé dels afers volets, havets hic obs a trametre bons CXC servents e que hayen bons conestables. E en açò, senyor, no plangats res, que ab aqst castell havets lo regne quiti. Encara que a les gents pesàs. E tots aquels que no aman vostra senyoria hi tenen l'uyl e son molt dolents de çò que yo hic faz.

E a veritat, senyor, d'aquests han hich molts, que cert siats, senyor, que axí com lo cap del hom és cap de tota la persona, axí és cap aquest castell del regne de Maylorques, ço és, per raó de la mar. Jo, senyor, no us sabria dir la noblesa e fortaleza del castell, que si aquels que y son, eren aytals com aquell que.n és cap, encara, senyor, que tota la obra fos derrocada, ab que hi haguessen que menyar, nul temps no.l hauriets.

Tres dies, senyor, son exits a palatiz. E no y han res guanyat, que havem-los aportats a açò, que I non ix del castell, ans hi tramet a II e III hores lo dia IIII o V balestés e atretants escudats que.ls mogan de palatiz, e sol non trau I lo cap. E és-me semblant a mi, e a aquests que aquí son, que fort sien esglayats.

E tots aquests vostres, senyor, que yc son estats nafrats per passadors son guarits. Mas son certs que, d'aquels del castell, ni ha de nafrats IIII o V. Lo giyn mayor, senyor, ab gran afan que és estat de portar la fusta tan és luy n la mar del castell e tan mal (?) loch hi havie, però, senyor, yo fiu adobar lo camí, axí,

senyor, que.l giyn, demà que serà divenres, serà apareylat e dissabta tirarà. E ferrà lo castell denanç lo mur i la torre mayor. L'altre giyn és en la serra. E ferrà de plè la torre del esperó. E, de lonc en lonc, tot lo castell. E aquell tirarà. si a Déu plau, dins VIII dies. E, si vostra mercè és, senyor, que posets açò en vostre cor, que yo, e aquests que aci son, farem en los afers tot çò que fer se puga a honor vostra, senyor.

Ha aci, senyor, autres dues persones, que.ns servexen molt leyalment e bé. E ab gran afan que.n han, la I^a, senyor, és En Valet, que nit ne dia quaixs no dorm, que de cert, senyor, que de pus aci és, no ha dormit de nit, ants cerca tota la host en gir e entorn. L'altre és I ballester de Mayllorques, que dien en Suyner, que.ls ha més esglayats que no hagren feyts C d'altres ballesters, que de après l'alba comença, ell se.n va a I cayró que ha prop lo castell e no partex sinó a menyar trò a la nit. E no poden treer lo cap, que ja no hayen lo passador. E, per Déu, senyor, que en I^a asta que estave en cap de la torre, que havia I penonet, que III passadors hi fermà. E yo els profert, de part vostra, que si ells continuen de fer lo servici, axí com en trò ara han feyt, que vos, senyor, los farets bé e grans. E havets ho obs a fer.

Les galees, senyor, vengueren hir, que fo divendres. E Déu sap, senyor, lo pagament que tuyt n'havem haut. E.l desplaer los del castell. E axi, senyor, sia, vostra mercè que.m trametats tots los CXC servents, per ço com en Ramon Ferrer de Figueres, qui és I^a bona persona, hic romandrà ab X, els altres tornaran-se.n com aquests seran venguts, que, en breu, si a Déu plau, jo us faré saber tal novell del castell, que vos, senyor, ne serets pagat.

Despus vos, senyor, hic partís, negun ardit no he haud de vos. E par, senyor, que oblidat ho hayats quant hic ha. Però, senyor, no us costa tan poch ne us valdrà tan poch que.m deyats oblidar que soven deuriets trametre, per saber l'estament de la terra, e les gents què.n haurien gran plaer e refermament. E parrie que, en cor, vos estigués.

Plàcie a Déu, senyor, que us dó bona vida e longa e tot çò que vos li demanats.

Sia vostra mercè, senyor, que, com haurets Rosseylló, que tan tost ho façats saber a mí e a la ciutat, per consolació d'aquels que us son devots e per desplaer dels infeels.

Besan la terra que.ls vostres peus calcigan, homllment, senyor, me coman en vostra gràcia.

Datum e.l setge del dit castell, a XVII de juliol.

Jo, Arnau d'Eriyll, homil vassall, sotsmeses vostre, senyor, governador del Regne vostre de Mayllorques.

Ibid. Nr. 4152. Esta carta fue transcrita por Josep Maria Roca en la revista "Catalana" (1925) pp. 27-29.

II a

AL ESCRIBANO MAYOR DEL REY

1343 ,18 de julio. Pollensa.

Item vos scrich, senyer, que huy qui és divenres, a XVIII de juliol, reebé vostra letra e.l setge del castell de Pollença.

E con.s fet.s saber que no havets vaxell en que.n ...*

E que.ns pregats que us trameta II galees. Responem vos que.l senyor rey nos tramesés les galeas per guardar les ylles e asenyaladament per lo setge del dit castell, que.n és pus asayat, e.ls de la establida qui n'han mayor [ajuda] que si hic havie mes a avant que no hic ha III milia servents i C homens de paratge. E que.l senyor, per aquesta raó, les no.s hage trameses. E sia cosa que a ell va molt en aquests afers.

E, per conseguint, a nos, que ha comanat, que.ns va tot nostre bé e honor, que en aquest cars que vos tremetessem les gualees, porie s'hic esdevenir cosa en gran colpa nostra, qu.ns valdrie més que fossem morts. Per què us pregam que.ns tengats per excusat.

Màs és nos semblat que dies ha passats que degrets haver feyt saber al senyor rey que.ns ne trametés. E pensam —nos, que trameses-vos n'hagra, que, a veritat, devets entendre que no us digats que III galees no hic sien obs, que VIII o X hic serien mester esguardar l'estament de la terra e la volentat de moltes gents qui hic ha, com sabets bé vos. E si res s.ic esdevenie per aquesta raó, que les galees ne fossen anades, podets dir quina remor hic haurie.

E axí, aquest càrrech, no.l havem obs nos a portar, ne vos no ho devets voler. E siats cert quens és molt greu, com d'açò no podem complir la vostra volentat.

E si negunes altres coses volets que faça per vos, francosament nos ho fet saber.

Encara us certificam, per ço com sabem que.n haurets plaer, que.l giny mayor tirarà dicmenge per lo matí, si a Déu plau i al altre dimecres primer vinent.

De.n Arnau d'Eriyl, special amich (vostre?), governador del rechne de Maylorques per lo molt alt i poderós princep e senyor lo rey (d'Aragó).

* ilegible.

III

AL REY PEDRO IV

1343, 21 de julio. Pollensa.

Molt alt e poderós princep e senyor.

Sàpia la vostra reyal matgestat que, disapte prop passat, a hora del mig dia, engegüé lo giny major. E ferí en lo mur del castell. E fee molt gran colp. A l'altre treyt passà sobre la torre mayor e, de lonch en lonch, tot lo castell. E donà la pedra de colp en la mar. E axi.n passà dues en aquela manera.

La terça ferí en mig del castell e trencà.s tota. E esglayà molt los del castell.

En après, de nit, fiu-los tirar. E ferí en aquel loch matex.

E d'açò, segons semblant, havien gran desplaer com de nit los faien tirar.

Hir, que fo dicmenge, semblantment, senyor, tirà. E tirà V pedres que no poch ferir el castell, tant és lo giny poderós. E les pedres, minves. E entre totes quantes vos, senyor, me.n fees lexar no son sinò CL pedres, que les altres a Barchinona les se.n tornaren.

Però, yo, senyor, enfeloni.m fort ab lo maestre del giny e feu tant que ferí en lo cantó de la torre major. E feu gran colp. E destroví moltes cases qui hi havien. L'altre colp ferí en lo merlet de la torre e en I bricola que hi havien feyta. E anà.n ab lo merlet. E ab la meytat de la bricola que.n.s és estat gran plaer, que, si aquela poguessen bé acabar, gran dampnatge nos hagrau feyt.

L'altre colp ferí en mig de la torre. E feu fort gran colp. L'altre pedra passà per lo cap del castell e anà en la mar. L'altra ferí en mig loch del castell, en la roca, e feu-se III parts. E la una ferí I hom del castell. E tan tost morí.

E verdaderament, senyor, que aquest enginyador que aci és, és fort bo i soptil e trebaylla molt volenters, màs ell, senyor, no és usat de treer ab giny, per què, senyor, no.n pot esser abte pus no.n és usat

Per què, senyor, sia vostre mercès que tan tost, sens tota triga, me vuyllats trametre en Deniort, enginyador, ab totes les pedres que a Barchinona son, que aci, senyor, ja ho he feyt guardar, que la pedrera no val res.

E açò, senyor, no triguets que I dia és I an a alevyar-vos, senyor, de la messió E a dar bon cap als afers. Per cert, senyor, que els se tenen bé e ferm e es-lo.s leu de fer, ca.l castell tenen.

Però, senyor, no dubptats que els son fort esglayats si bé no hu fan semblant. E axí, senyor, és mester que, de calt en calt, que hom los sopte.

E menys de les pedres, senyor, fort poch no ho pregarien, per que, senyor, en negun cars del mon no vuyllats tardar de trametre l'enginyador, aquel o altre que sia usat del ofici. E les pedres.

E ja, senyor, per en Jacme de Clariana, que, per manament vostre, senyor, vos tramís, vos fiu saber lo castell qui.n és, ne en quin loch posat, que, de cert, vos faç, senyor, que tant tost com yo l'haya, dins breus dies e ab poca messió,

jo.l faré obrar en guisa que si IIII reys dels pus poderosos del mon s'acordava de toldre a vos, senyor, lo dit castell, que no.n haurien poder, ne encara la cala de la mar, que, ab lo giny menor que yo entench a lexar en lo castell, no ha giny e.l mon que hom hi pogués posar.

Yo, senyor, no us sabrie escriure la noblea e fortalea del castell.

Dels almugàvers, senyor, sia vostra mercè que.m deyats trametre CXC, axí com dues vegades he escrit a la vostra reyal mayestat o, al menys, C. E aurar-m.he aquests que ya son ací, que tant los he feyt yo, que quelcom los he adobats. E adobaré, o.ls costarà la persona. E si vostra mercè, senyor, serà, fet los quitar per I mes i mig. E aquestes, senyor, que ací son, hauran servit de demà qui és dimarts a XV dies. E axí, senyor, fet-los trametre lo sou d'un mes més avant, que d'ací a aquel temps, senyor, ab la voluntat de Déu, yo entench a haver lo castell.

Los jurats de Mayllorques, senyor, foren hic hir, que fo dicmenge ací, ab gran res de promens del rechne.

Requiren a mí que yo no fes estar e.l setge les gents de la terra o que.ls fees sos obs, que, en altra guisa, jo.ls trencave sa franquesa. E ab gran dolor de sí matex i a mal enteniment ho deien.

E yo, senyor, respòs-los e dix-los ço que.m fo semblant i no seran lavats ab la primera aygua de ço que jo.ls dix.

A la derreria, els, veen lo meu enteniment, assuavaren-se. E fo emprès axí que els me.n protestassen. E axí.s feu. E yo respòs al protest. E plau-los que les gents romanguen ací, tro yo haya feyt saber a vos, senyor

E vertaderament, senyor, que, segons la sua franquesa, que vos senyor, los havets a fer sos obs, o.ls fariets tort. E pus sos obs los havets a fer, molt val més que d'aquex hic trametats.

Encara sàpia, senyor, la vostra reyal magestat que, digous primer vinent, tirarà l'altre giny que està en la serra. E ferrà de lonch en lonch lo castell. E hagra tirat demà, mas ha hic tant plogut que no se.s poguda ligar la perxa, per ço com les cordes son muyllades.

Besan la terra que.ls vostres peus calciga, homilment, senyor, me coman en vostra gràcia.

Datum, e.l setge del dit castell, a XXI de juliol.

Pus aquesta letra, senyor, fo feyta, tirà lo giny. E sàpia, senyor la vostra reyal mayestat que ha fesa per mig la torre mayor del dit castell e levats los merlets de çà e de là.

Encara d'una altra torre pus poca ha levada la cuberta on els se guaytaven. E aquela ha fesa per mig.

E encara n'ha levat I gran troç del mur de dit castell i gran res dels merlets.

E axí, senyor, ab la volentat de Déu los afers estan en bon estament.

Arnau d'Eriyll, homil vassal sotmeses vostre, governador del Regne vostre, senyor, de Maylorques.

III a

AL ESCRIBANO MAYOR DEL REY

1343, 23 de julio. Pollensa.

Senyor meu:

Fem-vos saber que havem vista vostra letra e.ls prechs que.ns fets, on vos certificam que.ls vostres prechs son a nos manament e força e axí, quina que minva a nos deia fer, nos vos trametrem, divenres o dissapte, una galea, e pregam-vos que, si vos, ne.ls scrivans altres, havets mester neguna res que nos pugem fer, pregam-vos que.ns façats saber que nos ho complirem.

Certificam-vos, per ço com n'haurets plaer, que.l castell és fort en aul estament, que nos hi feem tirar lo giny, axí de nit com de dia, que.ls és gran destrucció.

E divenres primer vinent tirar-a-hi l'altre giny, que.ls és la mort i consumament. En tal loch l'havem feyt posar. Axí que entenem que, dins breus dies, que no hi haurà romasa torre, ne casa en peus.

E puy entenen a haver molts balesters i molts d'altres homens guarnits i darem-los V o VI bataylles lo dia, e cada uns hauran sa tanda e no tots ensem, per ço que.ls consumem e que els no hu pugan sostenir. E que.ls nostres sien freschs tota hora. E de nit fer-los-hem tirar ab los ginys.

Plàcie-us que.ns comanats en gràcia del senyor rey e de la senyora reyna. E que.ns saludets molt tot lo conseyll.

Manat.s, senyer, ço que us plàcia. Plàcie-us que facets dar aquestes letres que nos trametem a.n Gilabert de Centeyles i a.n G. Miquel.

Dat e.l setge del castell de Pollença, a XXIII de julioll.

De.n Arnau d'Ariyll, governador del rechne de Malorques e de les yllas a aquel adjacents, per lo molt alt senyor rey d'Aragó.

Ibid. Nr. 4158.

IV

AL REY PEDRO IV

1343, 27 de julio. Pollensa.

Molt alt princep e senyor.

Per lo setge del castell de Pollença, qui'm estava molt a cor, mayorment esguardant la vostra lega e honor, i, veent que, per altra manera, conseyll no si podia donar, fiu manament que, de totes les parròquies de la ylla de Maylorques, fossen tremeses al setge del dit castell certes persones, a lur cost i messió.

E axí se seguí. De la qual cosa los jurats del regne de Maylorques se tengueren molt per agrevyats, per ço co.ls trencave lur franquesa, per la qual son franchs de tota host e de cavalcada e de tota exacció reyal i personal.

Per què, yo, estant al dit setge, me trameseren dues vegades missatges protestan a mi, en escrits, del greuge que yo.ls feia.

Yo, senyor, veent que, per alguna guisa, no podia fer compliment al dit setge, no contrastan lur franquesa, perseverí en lo dit manament, responnent-los enperò que la resposta mia e la determinació remetia a la vostra alta reyal mayestat.

Ara, senyor, com yo veyia trencament de la franquesa e lo greuge dels jurats e de tot lur conseyll, qui en tan gran començament se veyien trencar lur franquesa, soplech a la vostra altea que us plàcia alegrar-los de lurs franqueses.

E farets gran plasser a tot lo poble, sertificam-vos, senyor, que semblant cars en Mayllorques jamás nos pot esdevenir.

Siats cert, enperò, senyor, que lur greuge és estat molt gran, car dien que cuydaven esser exits de captivitats e paria que no ho fossen, trencan lur franquesa en lur comensament.

Per què, senyor, plàcie-us de porvehir-hi, axí com, a la vostra alta senyoria, serà vist faedor.

Encara, senyor, sàpia la vostra reyal mayestat que huy, que és digous, a hora del mig dia, vench lo noble en P. de Montcada, almirayl vostre ab les galees. E Déu sap, senyor, lo plaer que tuyt n'havem haud quants som e.l setge e.l dísplaer los del castell.

Demà que serà divenres, si a Déu plau, reebré lo dit castell.

Besan la terra que les vostres peus calciga, homilment, senyor, ab gran reverència, me coman en vostra gràcia.

Dat e.l setge del dit castell, a XXVII d'agost.

Yo, Arnau d'Eriyll, governador del Regna vostre de Maylorques.

V

AL REY PEDRO IV

1344, 25 de enero. Ciutat de Mallorca.

Molt alt, molt excellent e molt poderós príncep i senyor.

Sàpia la vostra reyal magestat que la vostra ciutat e regne de Mallorca estan en bon estament, e dien que, al dia que vengren a la vostra senyoria, nasqueren, e que, d'aquely temps en sà, Déus los ha fetes, senyor, moltes gràcies, i fa totz dies, e no desigen, ni tenen son cor en res, sinò solament que pregunten Déus que la venguda vostra, senyor, e de la senyora regina sia tost.

Vertaderament, senyor, yo no poria escriure a la vostra altea l'afany que eyls ne sofren, e el desplaer com tant triga, ni no.s poden justar en loch III persones, que tan tost no parlen d'assò.

Per què, senyor, sia la vostra mercè que.ns hei prenga pietat e que.ls vuylas consolar.

Senyor, no puch escriure a la vostra excellència lo gran profit e bé qui en aquest vostre regne se.seguirà, ni el dampnatge que les gens ne pendrien, si gayres trigava la venguda de la vostra reyal majestat.

Axi hu han posat en son cor. Hoc, senyor, encara com vos no hic poguessetz aturar com II meses, que, sol de la vostra presència, les gens seran escalfades e endressades e cuydarà quascú tenir un leó al cos.

Molt de temps, senyor, ha que les gens havien estat repremudes, que mercaderia, ni nesses, no s'hic feien i res fos.

Ara, senyor, la mercaderia fas hic fort vigorosament. De nesses, no hu cal dir, que en aquestz X dies de gener qui son estats de núpries, s'hic ha fetes aytantes nesses, senyor. E d'assò.m son yo certificat, senyor, per cada parròquia.

Primerament a la Seu LXXVIII, a Sancta Eulàlia LIX, a Sent Miquel XLII, a Sent Jacme LI, a Sancta Creu XLIII, a Sent Nicholau XIX. E totes nesses, senyor, son estades dels grans i dels cominals de la ciutat.

E axí, senyor, pot veure la vostra altesa com eran e son, que en X anys no se.n hic ha fetes tantes. E, si les núpries durassen més, hagrafen hic fetes altrettantes.

E segons, senyor, que he entès, vertaderament se.n ha fetes molt mes de gran res per les parròquies de fora.

Lo meylorament, senyor, que les gens de les parròquies de fora fan, totz jorns, és molt gran, que muntanyes i garrigues sé, que ço que no solia valer XX ll. ara val LX.

Alra, senyor, no hic fayll, sinò la vostra presència.

Escrita en la vostra ciutat de Mallorca, a XXV de gener any MCCCXLIII. Besan la terra que les vostres alts peus calsiguen, yo, Anau d'Arill, governador general del vostre Regne de Mallorca, molt humilment me recoman en la vostra gràcia, senyor.

VI

AL REY PEDRO IV

1343, 13 de mayo. Felanitx.

Senyor molt alt e molt poderós.

Sàpia la vostra altea que, vuy, a ora de nona, en G. Durfort i en Berenguer Tornamira, en nom vostre, senyor, m'an deliurat lo castell de Sentuiri.

Als quals, senyor, he promès que vos lus manarets fer semblant carta que havets manada fer al castellà de Belveer i als servents qui eren ab ells, a conservació de lur fe, i encara, que eils, com jo seré denant la vostra presència, hi seran, per fer-vos homenatge i sagrament de feultat e entre tant, senyor, que no perden lurs bens.

Açò, senyor, lus he haut a permetra, confian de la vostra mercè i per donar bon eximpli al castellà i als servents qui son en lo castell de Pollença. Lo qual castell, senyor, he comanat als honrats en Bernat Sebastià i en Peregrí de la Figuera, de casa vostra, entrò que la vostra reyal dignitat hi haia, en altra manera, proveit. Als quals, senyor, he lexats XX servents, d'aquells, senyor, que vos ordonàs que venguessen ab mí.

Lo dit castell, senyor, és mal fornit d'armes, de viandes i de tot ço qui és necessari a forniment de un castell, segons que, en l'inventari que jo he fet, de ço que he trobat en aquell, és contengut.

Per què, senyor, suplich a la vostra altea que, per necessitat i a conservació del dit castell, dissapte, per tot dia, primer vinent, trametats una persona al dit castell, la qual proveesca en lo forniment i coses necessàries a aquell, segons que per vos, ne serà informada.

En altra manera, senyor, seria gran perill del dit castell, si la provisió d'aquell i dels castellans i guardes, ultra lo dit dissapte, se allargava.

E jo, senyor, fas saber a la vostra reyal senyoria les dites coses a descàrech meu.

Senyor, jo, Déu volent, seré dicmenge primer vinent en la vila de Pollença i ab aquella manera que millor poré, ne sabré, tractaré que'l castell de Pollença vendrà, si a Déu plau, a mà de la vostra reyal senyoria.

Senyor, los fills de cavallers de casa vostra, qui ab mí son, m'han pregat que us deia suplicar, ab aquesta letra, que us plàcia quels façats trametra lo sou, al menys per XV dies, per tal, senyor, com ells despenen molt més que no farien si fossen romases en ciutat de Mallorques, e que és en veritat, senyor, ells ho han gran mester. E creu, senyor, que si e'l lloch de Pollença ells no han lur sou hauran a lexar aquí partida de lur arnés.

E semblantment, senyor, los servents qui ab mí son romases, qui son LXV, bé creu, senyor, que la vostra altea ha manat proveir en lo forniment del castell d'Alaró i dels castellans i servents qui en aquell son, si donch, senyor, no hi havets ja manat proveir.

Nostre Senyor Déus, per sa mercè, vos faça viure per lonch temps, a gl'ria sua ab crexement i exalçament de la vostra corona.

Scrit en Falanitx, dijous, a XII de juny, en l'any de Nostre Senyor MCCCXLIII. Felip de Boyl, humil servidor vostre, besa vostres mans i peus. Humilment me coman en la vostra gràcia i mercè.

Lo Rey d'Aragó.

Havem rebuda vostra letra sobre el liurament que és estat fet del castell de Sentuiri i el forniment que fets saber que hi trametam i el sou dels fills de cavallers.

E fem-vos saber que ns plau molt de vostra bona diligència. E trametem lo sou e'l fornimet en la manera que ns significats.

Dada en Mallorques, sots nostre segell, a XIII dias de maig, en l'any de MCCCXLIII.

Ibid. Nr.

VII

AL REY PEDRO IV

1343, 8 de junio. Alaró.

Molt alt i molt excellent príncep i senyor.

Sàpia la vostra reyal majestat que vuy, que és dissapte, a ora de mig jorn, és estat liurat a mí, en nom i en veu vostra, lo castell d'Alaró, del qual era castellà l'honrat n'Assalt de Galiana, al qual, senyor, i a tots aquells qui ab ell eren, he salvada vida i membres i he promès a ells que tot ço del lur lus sia salv i segur.

Lo qual castell, senyor, he comanat, entrò que l'alta reyal dignitat ho haia en altra manera proveit, és a saber als honrats Ferrán Çabata i Bernardico Morello, de casa vostra, als quals, senyor, oltra la lur companyia he comanats XV servents.

Plàcia, senyor, a la vostra reyal senyoria de manar que sia tramesa provisió als dits Ferran Çapata (sic) i Bernat de Moriello (sic) i a lurs companyes i als dits servents, com en lo dit castell no haia forniment de viandes sinò de forment.

Lo tractament, senyor, per lo qual lo dit castell he haut, no us puix bé recomptar per scrit. Com seré denant la vostra presència, senyor, ladonchs, la vostra reyal magestat serà bé i clarament per mí del dit tractament informada.

Nostre Senyor Déus, per la sua mercè, vos dó vida per lonch temps e us dó exalçament, a glòria sua, ab crexement i ab exalçament de la vostra corona.

Scrit dins lo castell d'Alaró, en la capella de madona Sancta Maria, dissapte a VIII de juny.

Felip de Boyl, servidor vostre humil. Besam vostres mans i peus, humilment, me coman en vostra gràcia i mercè.

Ibid. Nr. 4103.

VIII

AL REY PEDRO IV

1346, 7 de abril.

Molt alt e molt excellent e molt poderós princep e senyor:

Sàpia la vostra gran magnificència que vuy he request lo Bisbe de Mallorca que dege gitar de la ciutat e regne de Mallorca, axi com a sospitoses a la vostra magnificència en aquest regne, los clergues devall scrits:

Primerament Bernat Pujol, rector de Sancta Creu; Bernat Mora, canonge; Julià Barral, canonge; Pere Munar, rector de Sent Nicholau; Ramon Comte, rector de Sisneu; Francesch Camerada, Salvador Caules, Bernat Vilarnau, Bernat Terré, Guillem Figuera, Huguet Romeu, Guillem Nadal, Nicholau March, Pere Martoreyes, capellans de la Seu, e Francesch Marquès, rector de Sent Andreu.

Lo qual, ab aquella reverència que.s pertany, se oferi de complir la requesta, la qual, yo, de part de la vostra magnificència, li fiu.

Los quals, molt alt senyor, hic deven esser fora per l'endemà de Pascha, tot dia, primer vinent.

Déus per la sua mercè, molt alt senyor, vos mantenga per molts anys en bona vida ab exalçament de vostra corona.

Scrit en Mallorca, a VII dies del mes de abril, del any de Nostre Senyor MCCCXL sis.

Besan la terra, molt alt senyor, que.ls vostres peus calciguen, se comane en vostra gràcia e mercè, Phelip de Boil.

Ibid. Nr. 4438.

IX

AL REY PEDRO IV

1343, 27 de abril, Ciutat de Mallorques.

Molt alt, molt poderós e molt excellent princep e senyor:

Sàpia la vostra altesa que, a IX dies del present mes, me fo presentada I letra de la vostra magnificència per lo lector dels preycadors del convent de Mallorca e he vist en aquella contenir que, soplegat és estat a la vostra reyal magestat que yo he vedat enguany ésser fet ajust, axi de mercaders com de ciutadans i de menestrals, en lo covent dels dits perycadors per menjar aquí c per haver parlaments entre sí, per que.m manats que, d'aquí avant, no vet a les dites persones o a altres qualsevol de la dita ciutat de no fer ajust en lo

dit monastir o a menjar e pietança fer o a tractar d'aquella quant se volran, si donchs a mi en aytal ajust no m era vijarès que hagués evident perill, en lo qual cas, yo o los governadors qui per temps seran, elegissen II frares, madures persones i devotes, qui continuament fossen als parlaments.

Per què, molt alt senyor, reebuda la dita letra ab aquella humilitat i reverència qui s pertany, per ço que la vostra magnificència sàpia lo fet en que està e que proveir hi puscha al profit de la cosa pública, en quan se esguarda en los dits ajusts o parlaments, certifich-vos, molt alt senyor, que solament és estat vedat per mí, haut acort ab los consellers vostres qui aci son, que ajust no fos fet d'alcunes persones per fer algun parlament, no pas per vetar pietança o almoynes als convents.

E és cert, molt alt senyor, que per alcunes persones son estades fetes pietances als ordens dels religiosos e no hi és estat dat per mí algun embarch.

La raó, molt alt senyor, de vedar los parlaments és aquesta, car moltes coses se menegen e s tracten entre aquells d'un mester o d'un ofici qui son molt dampnoses a la cosa pública e non pot venir sinò dampnatge d'aytals parlaments, segons que a mí és estat dat a entendre e segons que, de totes aquestes coses, lo discret en P. de Ciutadela, és plenament informat.

Quant és, molt alt senyor, de la provisió que II frares hi sien als parlaments, los frares qui son preveres e persones religioses non denunciarien alcú de alcu crim e tals coses se porien menegar en lo parlament qui serien crim gran que los frares no so pensarien.

Per què, molt alt senyor, manats de certa sciència, que plaurà a la vostra magnificència que si fassa.

Nostre Senyor Déus, per la sua bonea i mercè, molt alt senyor, vos don bona vida i longa i exalçament de bé i d'honor.

Escrit en Mallorca, a XXVII dies del mes d'abril, any MCCCXL sis.

Besan la terra que ls vostres peus calsiguen, Phelip de Boyl, conseller vostre.

Molt alt Senyor, molt humilment me coman en vostra gràcia e mercè.

Ibid. Nr. 4440.

X

AL REY PEDRO IV

1347, 18 de abril, Ciutat de Mallorca.

Molt alt, molt excellent i molt poderós princep i mon senyor.

Sàpia la vostra reyal magestat que hir, que fo dimarts, hora fort tarda, rebí una letra dels prohomens i jurats de la illa de Manorcha, dins la qual era enclòs I traslat de requesta a ells feta per en Ferrer de Montpalau, donzel, de la

qual letra i traslat, molt alt senyor, tramet a la vostra reyal magnificència I traslat, dins les presents enclòs, e vuy matí fiu ajustar mon consell per haver deliberació, jo, per quina manera proveiria en los dits afers, i haguí de acort i de consell ab mon assessor e ab los del vostre consell qui aci son, molt alt senyor, que con esguardan la tenor de la dita letra dels dits jurats i de la requesta a ells feta per lo dit Ferrer de Montpalau fos dubte que, si l'honrat en Guilabert de Corbera venia en la dita illa, abans que jo hagués feta alguna provisió, que no hi hagués alguna rumor o escandil, ordone que l'honrat en G. Valenti, del consell vostre, molt alt senyor, de present anàs a la dita illa de Manorcha, al qual jo he comès que ell regesca l'ofici de portants veus de governador estrò que l dit Guilabert de Corbera hi sia.

E no res menys, que, de present, con lo dit G. Valenti sia en la dita illa que dega fer ajustar los dits jurats ab lur ple consell e dir-los, per aquelles mellors paraules que a ell sia vist feedor, que ells degen estar bé i saviament e reebre lo dit Guilabert de Corbera axí com aquell qui hi és tremès per vos, molt alt senyor, e que.s guarden bé que, de fet, ni de paraula, alguna desobediencia contra ell no cometen, car si ho feien, ço que a Déu no plàcia, jo.n faria tal justícia que a tots seria exempli e a ells pena.

Encara més, molt alt senyor, he ordonat que, de continent, lo dit G. Valenti secretament fassa manament al dit Ferrer de Montpalau i a alguns altres qui paren principals de la dita requesta, que, de continent, se.n degen venir en la Ciutat de Mallorques, los quals, senyor, jo no enten jaquir de tornar en la illa de Manorcha fins que per la vostra reyal magnificència en altra manera hi sia proveit.

Per semblant manera, molt alt senyor, lo dit G. Valenti deu dir al dit en Guilabert de Corbera, com a Déu plàcia que sia en la dita illa, que.s quart que bé i saviament se haja en son regiment e que per odi, ne per rancor algú, no deja agreviar contra justícia.

Aquestes son, molt alt senyor, en suma les provisions que adès en present hi he fetes.

Sia de la vostra mercè, senyor, de proveir-hi i de manar-mi que plaurà a la vostra altesa, si vol que si faça més avant.

Nostre Senyor Déus vos bó bona vida i longa, molt alt senyor, ab exalsament de la vostra alta corona.

Scrit en la vostra ciutat de Mallorca, dimecres, a XVIII del mes de abril, en l'any de Nostre Senyor MCCCXLVII.

Besan la terra que.ls vostres alts peus calciguen, se recomana en vostra gràcia, molt senyor, Phelip de Boyl.

XI

AL REY PEDRO IV

1347, 26 de abril. Ciutat de Mallorca.

Molt alt, molt excellent e molt poderós princep e mon senyor.

Sàpia la vostra reyal excellència que, dimarç a vespre, prop passat, fo a mi secretament denunciat que dues fembres devien anar [al] [Senyor] de Montpestler, les quals hi trametien les mullers den Guerau Adarró, donzeyl, e den Poli Brondo, les quals fembres se devien reculir en I leny qui anava a Cohliure e que metien [escusa,] que anaven a Santa Maria de Vallvert per romeria. Per què, molt alt senyor, yo, aquell vespre, enleix, fiu tenir tan après les dites fembres que foren preses [10, 12 ó 15 letras illegibles] cullides e encontinent lo dimecres mati yo fuy en la presó. E primerament fo presa confessió de la una appellada Gueraula, la qual ha estat per dida en casa dels ditz Guerau e Poli, hoc encara en casa d'en Jacme Brondo.

E jatsesia que la dita Gueraula a comensament me negàs tot lo fet, emperò dién-li algunes circumstàncies que yo sabia ja, e encara asseguran-li, la persona, per ço car yo conexia que per temor de pendre mort no volia dir la veritat, la dita Gueraula depossà clarament tot lo fet, qui la trametia, ni per què, al dit senyor de Montpestler, axí con la vostra reyal magnificència aquestes coses e d'altres en la confessió de la dita Gueraula, de la qual dins les presens tramet translat, largament veurà contenir.

L'altra fembra, molt alt senyor, no [sab]ia res en los dits affers, axí con yo he sabut, axí per confessió sua con per confessió de la dita Gueraula, sino que anava en companyhia sua. Bé és ver, molt alt senyor, que sabia que la dita Gueraula anava a Montpestler, mas la rahó per què clarament no.

De les mullers dels ditz Guerau e Poli he presa confessió e han-m'o tot negat. És ver, molt alt senyor, que les he confrontades ab la dita Gueraula, la qual los dix clarament e enfortidament sus a la cara, axí com eylla havia confessat, e eylles ho negaven tot. Per què, man, molt alt senyor, la vostra reyal magnificència, què us plaurà que yo fassa en assò e que us vaja lo cor, molt alt senyor, si aytals persones estan bé en aquest vostre regne, ne què farien los marits [con] lurs mullers se meten de fer e tractar aytals coses. Bé.m pens, senyor, que ja eylles no.u farien si non havien sentiment de lurs marits jassia que a adés non aja pogut pus saber.

Yo, de tot açò, molt alt senyor, he haut acort ab los del vostre conseyll qui assí son e ab los honrats jurats, que ho degué significar a la vostra altesa e al endemig comanar les dites dones a alguns lurs amichs, qui sota bona pena, en lurs propis alberchs d'eyls les guarden fins que per vós, molt alt senyor, hi sia per altra via provehit.

Més encara, molt alt senyor, significh a la vostra molt alta corona que yo, a instància dels cavallers e generoses d'aquest vostre regne, he sobressegut de complir les coses contengudes en una letra vostra reyal, la qual de part lur és estada empetrada sobre la comissió per mi feta al executador de la casa dels jurats sobre.

destrenyiment de les ajudes. Los quals cavallers e generoses, presentada per eyls a mi la dita letra, e, per mi, enaprés, als juratz mostrada, foren davant mi, requerén que sobressegués sobre les coses en la dita letra reyal contengudes. Bé és ver, molt alt senyor, que, sabut per los dits jurats e.l conseyll, que la dita letra era a mi presentada, decontinent han cessat que en les galeas nos dona [fi]? ni se enanta re ni altra cosa no s'hic fa, car no troben qui.ls hic prest 1 diner, saben que, si les ajudes s'ich levaven no haurien da què pagar, les quals ajudes, senyor, siatz cert que cessaran si hom los muda re en lur ordinació, axí con d'assò altres vegades, molt alt senyor, vos he scrit. Car jatsesia que a adés los cavallers sobresseguen a requerir les coses en la dita letra reyal contengudes, emperò a lur mà s'és, cos.s dien los jurats e.l conseyll a fer-ho, tota vegada que.s vullen, e plagués a Déu que, almenys, fins que les galeas fossen estades acabades eylla fo sa fer. No esperetz, molt alt senyor, que d'aquí avant s'ich fassa molt, si donchs, per la vostra reyal magnificència, altra provisió no s'i fa, ço és, que confirmació de vós, molt alt senyor, los ditz juratz haguessen sobre los capitols per eylls e lur conseyll aordonatz, axí com ja, per altres vegades, vos he, molt alt senyor, significat.

Lo digmenge, molt [alt se]nyor, après Pasqua, en lo qual assi.s fa bella caritat, hac assí algun contrast de poch recapte entre los jurats e.l rector de Sancta Eulalia sobre lo benehir del pa, mas, yo, senyor, ho levaré de carrera, en tal manera que cascuns seran pagats, si a Déu plau.

Assí, molt alt senyor, tench pres I moro qui ha estat molt catiu en les parts de Casteylla e lo qual hic era tramès per espia, segons que eyll mateix ha confessat, per lo senyor se[pti]? qui [Ce]pta ten per lo rey del Garp e parla lo dit moro bé lolenguatge castellanesch; per què manatz, molt alt senyor, què.us plaurà que yo.n fassa, car no he volgut en àls enantar t[ro] que.n aja altre manament de la vostra gran altesa, majorment per la missatgeria que vós, molt alt senyor havetz tramesa al dit rey del Garp.

Nostre Senyor Déus, molt alt senyor, vos do bona vida e longa e exalçament de la vostra alta corona.

Scrita en la vostra ciutat de Mallorca, a XXVI jorns del mes de abril, any de Nostre Senyor MCCCXL set. Ja[cobus] asse[ssor].

Besan la terra que.ls vostre[s peus] calsiguen, se recomana [en] vostra gràcia e mercè, molt alt senyor,
Phelip de Boyl.

[Al dorso:] Sacre Regie Aragonum Majestati.

Ibid. Nr. 4610. He de agradecer a Jaume Riera Sans, buen amigo, la revisión de esta carta que presentaba especial dificultad.

Inventari de l'església parroquial de Sa Pobla. 1514

JOSEP OBRADOR, M. SS. CC.

A l'arxiu municipal de Sa Pobla (AMSP) es conserva un còdex de 1401. Els fulls esgrogueits per la tinta ja prou esvaïda no el fan gaire voluminós. La seva foliació sols abarca la quantitat de 44 fulls, en paper selecte que transparenta l'empremta constant de filigrana en figura d'àguila. El seu format és de 290 x 220 mms. i guardes de pergami. En temps recent ha estat objecte de meticulosa restauració, encara que primària, en vista a una més acurada conservació.

Està escrit —tot ell— en bella caligrafia d'època, en el nostre idioma mateix: un català que jo catalogaria de perfecte.

Aquest còdex és el primer en antiquitat de la secció de Clavaria, a l'Arxiu Municipal; la sèrie més antiga i més completa fins avui conservada. A una i altra cara enclou els assentaments del clavariat o tresoreria de la vila dita llavors Huyalfas.

Per dissort acabà la vida abans d'hora —al nostre dir— potser amb el període mateix del Clavari En Guiller mó Ventayol, que figura en actes; o potser per alguna altra causa ignorada, perquè dels 44 fulls que té el còdex sols 21 parlen d'administració, que era l'objectiu del llibre. Els 22 restants quedaren buits i el llibre aniria a parar al seu lloc en el registre. Sols després de cent i més anys aquelles pàgines en blanc anaren omplint-se de nòmines de batles; de jurats i consellers; eleccions de càrrecs a la universitat, i coses semblants. Aquesta fou la sort d'un còdex tan interessant, que no anàs al foc, o que en fessen taps d'escopeta, o altres usos encara pitjors.

Havia canviat el tema; també la ma de l'escrivà i la seva caligrafia tan bella d'abans. Els fulls són menys llegívols i es deixen entendre no sense alguna dificultat.

Entre llistes i nòmines, un inventari de l'església de Huyalfas, de l'any 1514, que crida fort l'atenció. Potser seria el primer inventari —més antic, fins ara no se'n coneix— ni consta tampoc manament de bisbes, com faran més tard, ni urgència de ninguna classe, sinó que en el foli 27 es diu que els vicaris de la dita parròquia, Mn. Joan Ballester i Martí Poquet, amb bona harmonia amb els jurats Antoni Sucies i Salvador Serra feren inventari de les "robes de la dita església e joies de aquella".¹

¹ AMSP. / Clavaria (Cl)-1. fol 27.

No sé si en comparació d'altres inventaris d'època podria considerar-se avançada la titular de St. Antoni d'Huyalfas. Certament no excel·lia ni per ricor ni per abundància, mes dins la seva pobretat artística i sumptuària ens deixa entreveure una capella bastida en la part forana, d'uns 200 anys —mínim— d'existència, dins una comunitat cristiana que tenia ordenació cultural ben arrelada, tot i que no encetà parròquia fins a l'any 1366, quan la seva emancipació de St. Miquel de Campanet. Dins aquesta comunitat cristiana uns preveres animarien la fe dels feligresos, i es faria provisió d'ornaments, vasos sagrats, imatges, etc. que convertirien en casa de família aquella capella.

L'estructura tradicional de les esglésies del S. XIV devia ésser segurament la mateixa aquí que a St. Miquel; que a St. Pere d'Escorca; a Crestatx; a la Sang, de Muro, i a St.^a Anna d'Alcúdia, etc. és a dir: nau rectangular, a dues vessants, enteixinat de postissada amb un finestral estret i llarguer o claraboia, i altar únic vers l'orient. Mes, passant el temps vendria la multiplicació d'altars i la profusió de les imatges per foment de la devoció i mestratge de les veritats bíbliques a la massa cristiana illiterata.

Baix d'aquesta advertència serà més fàcil penetrar el contingut de l'inventari.

Passant revista a la distribució interior del temple en estudi, com a possible reproducció ideal podríem considerar-lo dividit en sis altars (no es diu de capelles), apart de l'altar major

L'altar major, amb el seu presbiteri, a un extrem del recinte.

L'altar de St. Antoni, el titular; l'altar de Nostra Dona.

L'altar de Nostra Dona d'Esperança; l'altar de Purgatori.

L'altar de St. Cristòfol; l'altar de St. Sebastià.

Apart dels altars hi ha també "les fonts baptismals" i potser capella fonda, quí sab si de la Verge de la Rosa (substituïda més tard per la devoció del Roser o Rosari?).

Després de la ressenya dels altars, cada un amb el seu adreç, vindran els ornaments sacerdotals i robes; les joies, vasos sagrats i objectes de culte. Particularment en serà agradós un petit comentari als llibres tan escassos de la nostra capella.

El capítol de les joies i objectes de culte de l'inventari ens descobreix dues custòdies d'argent. Aquí custòdia voldrà significar píxide o copó on es guardaven les formes consagrades per donar la comunió. Una custòdia per al peu de l'altar; l'altra custòdia per portar als malalts el Viàtic. L'any 1725 un altre inventari transcrit de ma del Vicari Parera, dirà que aquestes custòdies eren unes capsetes de plata, sobredaurades per dins; segurament les mateixes de l'inventari que comentam.²

També consten dues altres capsetes d'argent: una per batejar; l'altra, per pernoliar, o sia, donar l'unció als malalts.

Hi havia també 3 calzes, amb ses patenes per la santa Missa. No diu si serien de bronze o de plata, mes vull creure que un dels tres seria aquell calze

² AMSP. Es tracta d'unes transcripcions de Parera conservades en dit arxiu.

que l'any 1323 surtí de les mans de l'argenter innominat, i per la seva adquisició es feren diverses deixes, algunes de les quals ens ha conservat el Notari Terriola, com la de Guillem de Montjuic (de Monte Judaico), natural de Barcelona i veí de Huyalfas que deixà per amor de Déu un cert llegat "in adiutorium ementibus unum calicem argenti in dicta ecclesia Sancti Antonii de Huyalfas",³ és a dir per òbol d'un calze d'argent, a benefici de la dita església. Al testament del marit segueix el de la dona Elisenda, sa muller, que especifica un llegat de 10 sous, per l'obsequi del calze d'argent.—A l'inventari citat per Parera figuren 5 calzes, entre ells, dos de plata sobredaurada.

El reliquiari de la Vera Creu no admet comentari ni suposicions. Sols que Parera diu: "Item una creu de plata sobredaurada, reserva del lignum crucis",⁴ i en quant a la creu de plata tenc una cita d'una deixa testamentària recollida en els protocols del Notari Terriola ja citat: "Item lego cruci argenti que fieri debet in ecclesia Beati Antonii de Huyalfas, 20 solidos" —la cita és de 1348— i la inscripció diu així: Item llega a una creu d'argent que s'ha de fer a l'església de St. Antoni de Huyalfas, 20 sous. Com que l'inventari no cita cap creu d'argent potser quedaria incluída dins la inscripció de la vera creu.⁵

Es consigna també un encenser de plata, i deu ser el mateix que l'any 1725 es descriu com encenser, amb sa barqueta i cullereta de plata.⁶

Dins la llista de les joies caldrà fer menció del collar d'or, i un de perles, de Nostra Dona i de l'Infant Jesús; les penitències de coral o d'atzabeja i la corona de perles amb grans d'argent. Com era costum també duia gonella la figura de Maria, i l'inventari li atribueix quatre mantells, de variats colors, ornats amb "roses de perles". Igualment la figura del nin Jesús, amb un devanter, florit de perles.

Els ornaments sacerdotals que anuncia el repertori es completen en 7 casulles per la celebració eucarística. El seu teixit és de setí, de girasol, de ximellot o de bustani. El color és blanc o verd o vermell o negre. Existeix una dalmàtica, de vellut verd; una capa de vellut vermell per les festes; una altra de setí carmesí, i una negra, de cànem.

Els quatre mandils "per lo pa beneït" ens voldran recordar l'antiga pràctica litúrgica de l'oferta, els diumenges a la missa solemne, on els assistents, entre altres dons, oferien pans per les necessitats dels pobres. Els pans eren col·locats sobre els mandils, rebien la benedicció del celebrant, aspergits amb l'aigua salpasa, i es repartien entre els indigents.⁷

L'inventari ha anunciat "la figura de Nostra Dona" i cal qüestionar-se sobre quina figura de Nostra Dona, ja que a la mateixa llista llegim "Nostra Dona d'Esperança", avui conservada dins una capella, i es tracta d'una talla magnífica, de molta veneració en temps passat. D'altra banda en el museu local té estada l'antiquíssima talla sedent de Nostra Dona de la Rosa de la qual he fet ja memòria.

3 ARM. / T-400, f. 9 v. i 11 v.

4 PARERA, l. c.

5 ARM. / T-647, f. 25 v. Test. Esperança, muller de Guillem Torrent.

6 PARERA, l. c.

7 G. MUNAR: "L'antic Ritual Mallorquí", Palma 1961, pàgs. 12-13.

Aquesta figura de Nostra Dona deu haver-se de identificar amb l'anomenada Mare de Déu de Vialfas, verge-sagrari, mil vegades descrita i reproduïda gràficament, obrada amb gràcia i mestria, atribuïble al conegut imaginair-prevere Mn. Gabriel Mòger, vers l'any mil i cincents. Ella polaritzaria la devoció intensa mariana de les generacions antigues: era la Verge titular de la parròquia. El notari Joan Morro ens ha conservat un testament dins els seus protocols que dona fe d'aquesta devoció. Diu: "Item lego Beate Marie dicte ecclesie Beati Antonii unum cereum album", és a dir també deix a la Benaventurada Maria de la dita església de Sant Antoni, un ciri blanc, de pes de quatre lliures.⁸

L'escultura soberga de St. Antoni no admet discussió. Allà està ell, presidint el museu local: no és ell el Patró? Imatge de gran tamany, de fusta sobredaurada, de faç bondadosa i atraient, que centra tota una història secular del seu patronatge.

St. Sebastià tenia a Huyalfas prou devoció. Era l'Advocat contra la pesta i a ell atribuï sempre veure's escàpola de les repetides incursions epidèmiques. De temps antic actuava una confraria en honor seu, sobre la qual quedà escrita aquesta partida pocs anys després del nostre inventari: "Manen los jurats al honrat En Gabriel Ferragut, Clavari, que don a N'En Gabriel Seguí i Antoni Ferragut, Obrés de Sant Sebastià, onze lliures, per una festa havia fer de Sant Sebastià".⁹ Succeïa l'any 1527, uns quatre anys lluny de la pesta d'En Boga, de trista anomenada, que a Sa Pobla no hi va tocar, segons la fama. Són moltes les notícies que es podrien donar d'aquesta devoció a St. Sebastià, mes no és el lloc ni el temps. Sols afegiré una deixa testimonial, gairebé insignificant. És el testament de Martí Ferragut que fa un llegat de 6 diners "al bací de Sant Sebastià".¹⁰

De St. Cristòfol sols puc dir que ha quedat el nom dins la vila, i poca cosa més. La seva imatge de l'inventari degué finir ja fa molts anys.

A St. Martí l'antiga església sols li dedicà una cortina o tapiç. Mes aquest sant tenia prou devoció a Huyalfas, per la fama de la cova o balma, santuari freqüentadíssim dels nostres majors, i era també molt usual el nom de Martí, i les deixes testamentàries a St. Martí de la Cova. Encara l'alqueria que es deia de St. Martí es diu avui Can Vauma, o millor Balma.

Després de passar revista a imatges i ornaments l'inventari denuncia uns poquets llibres que hi ha a la parròquia. Vegem. Un breviarí amb cant, forrat de vellut vermell. Entre els protocols del notari Vicens Terriola hi ha aquest acte singular: Els jurats de Uyalfas Pere Crespí, Jaume Cantallops i Jaume Berga, síndics i procuradors de tota la universitat, vila i parròquia susdita, confessen i reconeixen deure a Bernat Riera (de Riària), Rector de l'església de dita parròquia, trenta lliures per les quals "ad opus dicte ville" han comprat un llibre "qui dicitur Breviarí". Per complir això obliguen tots sos bens i els de tota

⁸ ARM. / M-540, f. 50. Test. Antoni Serra; 23/9/1473.

⁹ AMSP. / CI-1527-1528.

¹⁰ ARM / M-540, fol. 112. Fou a 24/12/1479.—Vde. també "Marginalia", pàg. 124.—Últimament l'amic En B. Siquier ha publicat un "Recull de notícies històriques" sobre la devoció a St. Antoni i St. Sebastià a Sa Pobla (1990) baix l'auspici de "Jonqueres Veres", entitat cultural d'aquesta vila.

la universitat.—Per testimonis segueixen set firmes. Fet dia 13 d'abril de 1339.¹¹ Potser serà massa llarg el temps de cent i vuitanta anys per un breviari, si es dedica a la tasca diària de la pregària litúrgica, mes no deixa d'esser possible. Aquí tendríem —si es conservàs, és clar— un còdex preciós amb nota musical sense pentagrama ni tetragrama, a l'entorn d'una sola línia, i qui sab si tot en pergami. Són suposicions no massa aventurades, per les mostres que he pogut examinar tant al nostre arxiu com a l'arxiu de la Col·legiata de Lluc i altres bandes.

Aquest breviari no seria segurament el de 1488 editat a Mallorca pels Drs. Caldentey i Prats, per la raó que devia tenir música el de l'inventari, i el breviari mallorquí al parèixer no disposaria de notació musical. Es tractaria, doncs, del breviari de Venècia de 1506?

—El missal nou, vermell, no seria altre que el de 1506, estampat a Venècia en el taller de Lluc-Antoni de Giunta. Imprès a dues tintes, lletra gòtica, ornat amb moltes estampes i caplletres historiades, fou imprimit com a servei de la diòcesi mallorquina per decisió del Bisbe Antoni de Rojas, valguent-se de la voluntat i favor del llibrer mallorquí Jacobo de Hirdis. Fou el primer missal que es donà a l'estampa, segons us i consuetud de la litúrgia privativa de Mallorca.¹²

—De l'Evangelister no en sabré dir res, ja que no se'n ha conservat més que el títol.

—L'inventari fa recensió d'un missal vell. Vell, a principis del S. XVI, de quin any seria? Manuscrit, sense dupte, tot una joia de biblioteca que els segles no ens han permès contemplar. A més abundància hi havia encara un missalet petit. Sense comentaris.

—L'ordinari i la consueta, un i altra eren manuscrits, ja que la primera edició feta a València a l'oficina de Joan Jofre, és de l'any 1516, a cura de Mn. Joan Font i Roig, Domer de la Seu.¹³

Acabada la present anotació a la lletra venerable del nostre inventari, interessa conèixer el seu contingut. La transcripció està feta amb fidelitat textual, incluits defectes possibles a l'original.

Com advertència he de dir que queden desfetes abreviatures, passades a xifres usuals les romanes; regularitzades majúscules, signes de puntuació i accents. He conservat el mot "item", "també" propi dels inventaris i llistes, i he simplificat les consonants reduplicatives.

¹¹ ARM. / T-376, f. 9.

¹² G. MUNAR, "Misal según uso de la Santa Iglesia de Mallorca", Palma 1962, pág. 6. Item "El antiguo Breviario Mayoricense, Palma 1963, pág. 4.

¹³ G. MUNAR, "L'Antic ritual mallorquí", Palma 1961, pàgs. 4-5.

DIE PRIMA MAII ANNO A NATIVITATE DOMINI

MDXIII (1514)

Los dies e any desús dits los Discrets Mossen Joan Balester e Martí Poquet, Preveres, Vicaris de le Església de Vialfas feren lampar de les robes de le dita església e joyes de aquella als honrats jurats, so és Anthoni Socies e Vador Serra, altre dels jurats, en lo modo següent.

Primo depossen an als dits jurats la custòdia de argent lo qual dona a combregar, e una altre custòdia per combregar a le Església.

Item une capse de argent per batetjar.

Item une capse de argent per pernuthiar.

Item en la figura de Nostra Dona una panitència e una branca de coral, e una panitència de atzebeya negra.¹⁴

Item un collar dor e un de perles. Item altre panitència de coral, del coll.

Item una altre de coral e argent al col del Jesusset.

Item una panitència de fust ab coral e atsebege detras la cortina de valut, devant la custòdie.¹⁵

Item lo altar major, tres tovalles e una tovallola ample.

Item una tovallola de seda.

Item al altar de Sent Anthoni, duas tovalles e una tovallola ample listades.

Item lo altar de Nostra Dona, dues tovalles e una tovellola ample.

Item a lo altar de purgatori dues tovalles e dues tovelloles.

Item Sent Cristòfol, dues tovalles e dues tovalloles.

Item Sent Sebastià, dues tovalles e une tovellola ample.

Item una cortina de Sant Mertí prop la trona.

Item una altra cortina ab les posales de Nostra Dona.¹⁶

Prop lo altar de Nostra Dona una cortina ab los Reys.

Item prop la capella una cortina dels XV greons.¹⁷

Item una cortina blava devant la capella.

Item les fons, una cortina de le passió e laltre de la Netivitat.¹⁸

Item un drap de càvem vermel sobre les fons.

Item una cortina de la salutació.

Item una cortina de la passió del altar major.

Item XV tovalles, dich quinsa tovalles listades.

Item deset tovelloles amples de altar, entre bones e dolentes.

Item quatre tovelloles rentades.

Item una cortina devant lo altar, de coresma, ab creu blava.

¹⁴ Penitència era un enfilall de grans, a manera de rosari, destinats a comptar les avemaries o altres oracions, segons Alcover, en el seu Diccionari.

¹⁵ Atsabege = atzabeja; varietat de lignit molt negre i lluent. Id.

¹⁶ "posales"; cal interpretar les "Esposalles" de la Verge Maria.

¹⁷ Cortina "dels quinze graons", deu fer referència als 15 graons del Temple, que a l'edat de 3 anys pujà la Verge Maria el dia de la seva presentació en el Temple, segons la tradició antiga d'orient.

¹⁸ "Les fons", són sens dupte "les fonts baptismals".

- Item altra cortina de creu blava.
 Item quatre palis de drap de lli per de corema.
 Item vint y tres tovalloles.
 Item tres tovalloles amples.
 Item tres frontals vells.
 Item uns vanevats de altar e un manill de fil am pua.¹⁹
 Item una cuberta de missal de setí, ab boces vermelles.
 Item una tovallola de vengeli, de li obrade de sade vermela.
 Item dues tovalles blanques.
 Item dues tovalloles petites.
 Item tres calses ab ses patenes.
 Item un cuxinet de domàs vert.
 Item un tros de drap per fer àmit.
 Item quatre mandils per lo pa baneyt.
 Item un bestiment per tot dia per les misses de purgatori.
 Item una casula de ximalot vermel e maniple y astola.²⁰
 Item una casula vermela ab flors de brocat, stola, maniple de ximelot.
 Item dos camis, en dos àmits e dos senyels.
 Item altre camis, àmit e senyel no beneyt.
 Item una cortina devant lo altar ,de valut negre.
 Item dos palis de domàs vert amb sos frontals.
 Item un pali de velut vermel e frontal.
 Item altre pali de setí vermel ab dos frontals.
 Item un pali de ximelot blanch ab son frontal.
 Item un pali de ximelot negre ab son frontal.
 Item un pali de domàs blau ab son frontal.
 Item un pavalló de setí groch.
 Item una casula de cetí verd.
 Item una casula de girasol ab fres de setí verd.²¹
 Item una casula de ximalot blanch, stola e maniple.
 Item una deumàtiga de velut vert, stola, maniple a stola.
 Item un maniple de domàs verd, e hun de velut vermel.
 Item hun mantell de Nostra Dona, vermel, ab roses de perles, ab nou roses, e un de Jesús, amb sis roses de perles.
 Item un deventer blau de Nostra Dona, de velut, devant quatre ramps de perles.
 Item un mantell de valut verd, ab vuit roses de perles.
 Item un del Jesusset ab sis roses de perles.
 Item un mantell de Nostra Dona de satí blau, ab so mantellet de Jesús.
 Item un mantell de Nostra Dona de valut vermel ab un de Jesús ab sis roses de perles cascun.

¹⁹ vanevats, serien uns teixits de llana embotits de cotó "cotonats" o de llana. El "filempua" era un drap de tela clara i prima, brodada en fil de seda que s'emprava per fer tavalloles, cortines, etc. Alcover, l. c.

²⁰ Ximellot o xamellot = camelot: teixit de llana mesclada amb pel de camell o de cabra. Alcover, l. c.

²¹ Girasol: roba fina teixida amb fils de diversos colors. Alcover, l. c.

Item dues corones de perles ab grans de argent de Nostra Dona e son fill.

Item una capa per les festes ab capula de velut vermell.

Item dues tovelloles de le evengeli, una de ximelot negre, e altre d'esusada.

Item una capa de requiem de canyem negre.

Item una casula de requiem squinsade e un pali de requiem vell, de pinsel.

Item un pali de possa s defunts e trossos de canyem blau dolents.

Item lo ansenser de argent.

Item lo reliquari ab la vera creu.

Item un missal nou, vermell, hun alfeyer.²²

Item un breviari ab cant, un libre de velut vermell.

Item un missalet petit. Item un avengelister, un missal vell, un ordinari, una consueta, un libre de cuyro vermell; una caxa vermela, un archibanch, una caxa grossa, o cofre.

Les quals cosses foren rebudes per los honrats jurats, presents per testimonis, En Thoni Ferregut e Jacme Ferregut, e per quant lo inventari no ses trobat, no sie present a les altres cosses, les quals coses foren per los honrats jurats liurades al Venerable Mossen Bernat Caldés, Prevare y Vicari de le dita Eclésia. E aquí lo honrat Bernat Caldés ensemps ab lo honrat En Jacme Caldés, son pare cascun per lo tot (segueix la última linia que no sé interpretar).

Testimonis: Joan Palou e Lorens Ferregut, Nadal Benet.

Any mil cinccents desset.

Lo primer de maig foren rebigudes les coses següents:

Primo huna capa de siti carmesí.

Mes una casula bustani negre, astola, maniple.²³

Mes quatre tovaes.

Mes huna tovalola.

Mes quatre camis.

Mes hun pali de Sent Sabastià, de setí torogat.²⁴

Les coses desus dites foren acomanades al Venerable Mossen Joan Balester, present lo batla e jurats, e Gabriel Fornari (e) Miquel Tortela.

Transcripció i comentari: J. OBRADOR, M. SS. CC.

²² Alfeyer, significa llibre d'oficis litúrgics, dervat del llatí "officiariu", segons DCVB, art. *Oficier*. Item Diccionari Aguiló, art. *Ofayes o Ofay*. La dificultat que oferia l'ètim en qüestió rau en les grafies diverses que es troben en els inventaris. Alfeyer, així escrit, hom diria que és un mot àrab; mes no fou possible trobar-li significat. Els inventaris de Lluçmajor que ens ofereix Font Obrador (1335 i 1384) grafien "O Seyer". El de St. Pere d'Escorca, en vies de publicació (1395) diu "Offeyer". Alguns inventaris catalans del XIV transcriuen "Officier".

²³ Fustana (també fustani o fustany i fustaina) era un teixit de cotó gruixat, pelut per una cara, que s'usava per a confeccionar folres i coixins, i juntament altres articles i robes litúrgiques.

²⁴ Torogat. Sembla que voldrà dir de color taronja = taronjat.

Per a una aproximació a la climatologia de Mallorca baixmedieval a través dels textos històrics

MARIA BARCELÓ CRESPI

1. INTRODUCCIÓ.

A l'hora d'intentar entreveure com devia ser el clima en èpoques pretèrites així com els fenòmens atmosfèrics que es produïen amb més freqüència, les dificultats que sorgeixen són moltes. Tractar sobre paleoclima no resulta una tasca fàcil perquè manquen les dades climatològiques *strictu sensu*, és a dir, no es disposa d'estadístiques, ni xifres, ni relacions numèriques de cap tipus.

Ara bé, així mateix i de manera indirecta a les fonts documentals van apareixent algunes dades que sense tenir un caire precisament climatològic aporten informació vàlida des del punt de vista històric per tal de aproximar-nos al coneixement del clima en el passat. En general, són textos que emanaren dels contemporanis dels aconteixements.

Actualment obren valuoses treballs en aquest sentit i sens dubte cal situar als historiadors francesos, sobretot, a la avantguarda. Entre ells, destaca, potser, Le Roy Ladurie. Aquest autor, per exemple, a l'obra *Histoire du climat depuis l'année mil* estudia trenta sis regions de l'Europa centre-occidental però no fa cap referència a la Península Ibèrica i per suposat a Mallorca.¹

Efectivament, els estudis sobre aquesta illa són més bé escassos o per a èpoques més recents i provenen de l'àmbit dels geògrafs.²

---

¹ LE ROI LADURIE, E.: *Histoire du climat depuis l'année mil*. París, 1983.

Vegi's també com a obres de conjunt, entre d'altres:

ALEXANDRE, Pierre: *Le climat en Europe au Moyen Age. Contribution à l'histoire des variations climatiques de 1000 à 1425, d'après les sources narratives de l'Europe occidentale*. París, 1987.

LAMB, H.: *Climate present, past and future*. London, 1977.

² Cal esmentar la tesi doctoral, inèdita de Miquel Grimalt Gelabert titulada *Aproximació a una Geografia del risc a Mallorca. Les inundacions*. Fou llegida en el mes de juny de 1989.

MIRÓ-GRANADA, Jaime: *La metereologia en el siglo XIII: la conquista de Mallorca*. "Revista de Metereologia" 7-8 (Madrid, 1972). Pp. 11-13 i 10-12.

Ens interessa, ara i ací, exposar a través de casos ben concrets i analitzar des de l'angle històric les característiques i repercussions d'aquests fenòmens en l'ordre social i econòmic, preferentment, a l'illa de Mallorca a les acaballes de l'època medieval.

2. LA IRREGULARITAT DE LES PLUGES I LES SEVES REPERCUSIONS.

Les dades més nombroses en relació a aspectes climatològics són les que fan referència a la pluja. L'excés o la manca de pluja era motiu de seriosos problemes que tenien la seva expressió social des de les rogatives a les accions de gràcies. Fortes fluctuacions climàtiques degut a les pluges o a les sequeres podien provocar possibles canvis en el paisatge agrari i deficients collites cerealícoles. Els problemes derivats de la manca de blat, tot i sent cultiu dominant a gairebé totes les zones de Mallorca, era motiu de preocupació i malestar i obligava a efectuar importacions considerables amb les consegüents despeses.³

En general, la documentació relaciona pluja-collita predominant els casos d'acusades sequeres.

2.1. LA MANCA DE PLUGES.

D'una manera especial, en distints moments del segle XV, es succeïren situacions crítiques pel fet de ploure molt poc. Eren el resultat de fortes sequeres i pluges esporàdiques mal distribuïdes i escasses. Vet ací alguns exemples:⁴

1454.

El dia 3 de març, els jurats expressaven la seva preocupació amb aquests termes: “[havent passat] *desembre, janer e ffabrer en lo qual [temps] solen grans ayguats e grans inundacons e no haver cayguda una patita gota sobre aquesta illa e esser stat fet en aquest any maior e més sementer que vint anys atràs si fos fet per lo qual se sperave e se arbitrava ubèrrima anyada e inmensa abundància de viures ara se spera sterelíssima e misèrrima si lo avitori de déus omnipotent no socorre*”.⁵

³ Aquesta problemàtica queda ben palesa en diversos treballs d'Alvaro Santamaría i de Josep Juan Vidal i entre ells:

JUAN VIDAL, José: *Problemas trigueros en la época de las Germanías de Mallorca*. Valencia, 1975.

SANTAMARÍA, Alvaro: *El mercado triguero en Mallorca en la época de Fernando el Católico*. Cagliari, 1957.

⁴ Ja el 1409 es deia: “*fo tanta la esterilitat y sequeadat en lo reyne de Mallorques que los delmes no.s posqueren vendre ab los càrrechs acustumats*”.

PASCUAL, Bartolomé: *Misceláneas*. Vol. III. Pg. 219. Obra manuscrita conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

⁵ A.R.M., A.H. 679, f. 3.

1455.

De bell nou s'insistia en què per la "*escasa e mala anyada la qual l'any pessat és stada en aquesta illa som posats en gran congoxa*".⁶

1456.

Fou un any de gran sequera la qual cosa es va traduir en una mínima collita de blat. Tot just començar l'any, el dia 2 de gener, els jurats de la ciutat i Regne de Mallorca escrivien una carta al prior del monestir de Cartoixa i li comunicaven que donada l'extrema necessitat de cereals havien acordat que a la ciutat fossin celebrades en les esglésies i monestirs "*les misses dels set goigs de la humil Verge Maria mara de Déu*" a partir del diumenge primer vinent, és a dir, el dia 4 del mateix mes; li pregaven que també es celebrassin a Cartoixa. Al mateix temps, trametien una carta amb semblants termes a la prioressa del monestir del puig de Pollença.⁷

Pocs dies després, concretament el dia 10 de febrer, els mateixos jurats enviaven vàries cartes en les que aquest tema hi quedava ben palès com a principal preocupació del moment. Quan es dirigien al monarca deien: "*gran secadat que hic és e per los blats sembrats qui.s perden nos haiam fetes e fassam tots dies e vespres professons axí d'infants e infantes escaballades e dones e hòmens a peus descals e assotant sercant les sgleyes de la ciutat e fora la ciutat*". Amb els mateixos termes també se n'enviaren als concellers de la ciutat de Barcelona i al rei de Navarra com a Iloctinent general del monarca, als procuradors dels censalers i creadors de la Universitat de Mallorca, que eren ciutadans de Barcelona, i a Joan Stela, síndic de Mallorca en la Ciutat Comtal.⁸ I afegien "*congoxa que pessam per la fretura de forment en què som constituïts e posats e are més per la saccadat del temps que los blats sembrats passen gran desayre per fretura d'aygo*".⁹

La necessitat de blat es manifestava, generalment, degut a la sequera de l'any anterior, d'un any per a l'altre. Si no es recollia no havia per menjar persones ni bestiar així com tampoc la llavor per sembrar. El dijous 11 de març es retreia la necessitat de comprar blat "*per rahó de la gran secada de l'any proppessat la qual hic és stada en la present illa*".¹⁰ Els exemples textuals com aquest es succeïen amb freqüència.

⁶ La data és el 21 de setembre.

A.R.M., A.H. 679, f. 29 v.

⁷ A.R.M., A.H. 679, f. 34 v.

⁸ A.R.M., A.H. 679, f. 39-40.

Era cosa freqüent davant la manca de pluja recórrer a la pregària col·lectiva mitjançant una processó per tal de demanar la gràcia de Déu. Vet ací un cas: el 30 d'abril de 1393 en un pregó es publicava "*que tot hom seguezca la processó que.s farà partint de la Seu e anant a Sancta Clara per demanar pluja*". "B.S.A.L." IX (1901). Pg. 63.

⁹ A.R.M., A.H. 679, f. 40.

¹⁰ A.R.M., A.H. 679, f. 45.

Certament va ser un any de sequera arreu de l'àrea mediterrània i es tornava repetir la preocupació derivada de la "*gran sacadat que hic és com los blats sembrats se perden e havem fet mastay que menjam*".¹¹

1457.

Reproduïm un fragment ben eloqüent de l'angoixa situació en què vivia l'illa de Mallorca en aquells dies (9 maig): "*Vuy les gents de aquest Regne en special los hòmens de les parts foranes són axí greument affigits de pobresa e posats en tanta a axí extrema necessitat que los hòmens de la ciutat axí los que són de condició com los altres als quals havia restat algun poch de argent causants aquestes dues anyades passades e per la grandíssima sterelitat de aquelles per lo viure quotidià e singularment per comprar forment han haut fondre lo argent e fer diners de aquell per passar llur vida*".¹²

1470.

Potser la situació havia arribat a un dels extrems més insuportables. I una de les causes, evidentment, calia cercar-la en la fretura de pluges. Així es comentava "*per les passades sterilitats són donats a tanta congoxa que nosaltres tots stam al derrer grau en tant que en moltes parts de la part forana les gents qui no han blats ne menys manera d'haver segons havem repost, mengen erbes e passen llur trista vida*".¹³

Passaren els mesos i no queia una sola gota d'aigua. En una carta datada el dia 1 de maig i que dirigien els jurats al rei, entre altres coses, comentaven: "*per causa de la gran fretura d'aygües que déu no.s ha donada que de tot lo mes d'abril proppassat no y ha gens plogut. Per causa de la qual fretura d'aygües los blats de la present ylla són molt strets e molts del tot perduts per que.ns ha convengut molts dies ha fer pregàries e professons les quals encara tots dies continuam axí com millor podem en tant que és mester treballar en provehir de blats lo present Regne lo qual se troba en buyt e ab flaqua anyada*".¹⁴

Tot sovint es relacionava el fet de què hi hagués males collites amb la conducta personal i col·lectiva i de manera més concreta amb els pecats comesos per les gents. Així, doncs, s'establí una estreta relació entre el bé/bones collites i el mal/males collites. La sensibilitat religiosa del moment s'expressava en tots els detalls de la vida. Un text del dia 5 de maig n'és ben clarificador: "*Com la present anyada se era demostrada bona fins a l'antrament del mes de març passat sperants ab molt desig aquella seguís fètil... E per nostres peccats, Senyor, del*

¹¹ La data és el 10 de febrer.

A.R.M., A.H. 679, f. 39 v.

¹² A.R.M., A.H. 679, f. 93-93 v.

¹³ La data és el 12 de març.

A.R.M., A.H. 680, f. 40.

¹⁴ A.R.M., A.H. 680, f. 47 v.

dit mes de març fins ací no hic ha plogut entant, Senyor, que los blats se són molt strets e molts de aquells totalment perduts... e vehem, evidentment, la present anyada molt stèril e mala de què, Senyor, som stats e som molt spantats e trists e hic havem fetes moltes professons ab grans plors e disciplines e per molt haiam recorregut a nostre Senyor Déu no som dignes siam stats hoïts e socorreguts de la sua gràcia".¹⁵

1473.

La crítica situació persistia. El dia 3 d'abril els jurats, mitjançant una carta dirigida als consellers de Barcelona, demanaven poder-hi comprar blat perquè *"aquesta ciutat e Regne sta en gran necessitat e fretura de dits forments e se spera la anyada fallada car de Nadal ensà no y ha plogut e tots jorns fem professons e fer dir continuadament los set guoyts de Nostra Dona suplicant a Déu per sa clemència nos haia mercè e do pluja"*.¹⁶

Més o menys s'argumentaven els mateixos motius quan el 14 de setembre escrivien a la priora —no s'especifica el monestir— demanant pregàries i oracions a Déu perquè mancaven els blats *"per la indisposició del temps com encara per molts impediments"*.¹⁷

1478.

La irregularitat quant a pluges era ben evident. L'any anterior, el 1477, així mateix havia plogut però, no obstant, de bell nou el dia 11 de febrer de 1478 els jurats en una missiva adreçada a frare Miquel Desclapés, prior del monestir de Jesús de Nazaret de l'orde de Cartoixa a Valldemossa, li pregaven que en dit monestir volguessin cantar *"los set goigs de Nostra Dona e fer continues e expresses pregàries e oracions"*. El motiu no era altre sinó el *"manchament de aygos per lo qual no sols cesse la culturació de la terra més encare los splets de aquella comensen pendre gran alteració"*.¹⁸

Sovint les autoritats mallorquines designaven un síndic que, a manera d'ambaixador, acudia a l'indret on es trobava la Cort per tal d'exposar al monarca els principals i més acucians problemes del moment a l'illa. El 27 de maig, en sessió del General Consell, s'indicava que l'ambaixador que acudiria a Barcelona tractaria de les necessitats del regne degudes en part als infortunis dels darrers anys i entre ells *"les grans cequades, esterelitats per les quals havem haut a comprar grans quantitats de forment fora lo Regne"*.¹⁹

¹⁵ A.R.M., A.H. 680, f. 49 v.

¹⁶ A.R.M., A.H. 680, f. 134 v. - 135.

¹⁷ La data és 14 de setembre.

A.R.M., A.H. 680, f. 165 v.

¹⁸ A.R.M., A.H. 681, f. 6 v.

¹⁹ A.R.M., A.G.C. 11, f. 17.

1484.

Tornà ser un any de sequera i en són mostra les següents dades:

19 de març: el delme dels blats de la vila de Campos no pogué ser venut "*per la sterelitat e saquedat que era en lo terme de la dita parròquia*". La mateixa circumstància afectava també a Santanyí, on, però, fou venut.²⁰

26 de maig: els jurats tornaven manifestar la seva preocupació per haver d'efectuar compres de blat fora de l'illa pel "*gran mancament de aygües*".²¹

13 de setembre: en aquella ocasió els jurats es dirigien al rei i demanaven permís de treta de forment castellà "*per la siccitat strana seguida en aquest vostre Regne. Per deffecte de aygües les messes són stades tant stèrils e infructuoses que per suctentació e provisió de aquesta vostra ciutat y Regne hic manquen més de 100.000 quarteres*".²²

1485.

El dia 1 de novembre els jurats demanaven al lloctinent del rei en el Principat de Catalunya la concessió de permís als mercaders d'allí que volguessin aportar blat a Mallorca perquè la collita passada havia estat molt estèril.²³

1489.

A principis d'any de bell nou es pregava al lloctinent en el Principat de Catalunya concedís la llicència de poder exportar blats destinats a Mallorca als mercaders Pere Mertí i Guillem Gibelí a causa de l'estèril anyada.

El dia 28 del mateix mes el permís era per al mercader Rafel Font perquè aportàs 500 quarteres de forment "*per obs de la villa de Sóller e parròquia*".²⁴

1491.

Segons indica Alvaro Santamaría per a aquest any la collita de blat, a conseqüència de les tardanes pluges, resultà mitjana.²⁵

²⁰ A.R.M., R.P. 3.882, f. 130 v. i 134 v.

²¹ A.R.M., A.H. 683, f. 24 v. i 35 v.

²² A.R.M., A.H. 683, f. 36.

²³ A.R.M., A.H. 683, f. 62.

²⁴ A.R.M., A.H. 684, f. 1-2.

²⁵ SANTAMARÍA, Alvaro: *La época de Fernando el Católico y la Germania*. A "Historia de Mallorca" coordinada por José Mascaró Pasarius. Vol. III. Palma, 1970. Pg. 305.

1493.

A les acaballes del mes de gener Mallorca tornava trobar-se sense blat "*per lo temps qui.s deté de ploure*". No obstant, entrà a Portopí, obligada pel temporal, la barca de Miquel Barceló amb una càrrega de blat provinent de Sardenya, propietat del comerciant de Càller Nicolau Pasqual. Els jurats ordonaren detenir-la embargant la càrrega. El dia 28 de gener es produïa una protesta per part del patró al·legant que el blat anava destinat a Dènia i perquè —deia— no estava declarada la veda a més de què en la Quartera els magatzems estaven replets. Sabem per altres fonts que el 1492 havia estat bastant plujós. De vegades les informacions poden resultar contradictòries.²⁶

El dia 22 de febrer es va celebrar una gran processó en la qual es va treure la Vera Creu fins a Nostra Dona de Jesús on el prevere Miquel Morro predicà el sermó (a la plaça del Peiró?) a causa de l'esterilitat existent a l'illa "*com hagués molts dies no haia plogut*".²⁷ El dilluns dia 25 es tornava repetir la processó.

Dia 6 de maig els jurats adreçant-se al rei li explicaven la problemàtica derivada de l'estèril anyada "*per causa de les aygües qui han manchat*"²⁸ i el 29 del mateix mes argumentaven la necessitat de blat "*per lo temps qui.s deté de ploure*".²⁹

1501.

Tengueren lloc tantes i tan freqüents rogatives per la pluja que el Capítol de la Seu se lamentava dels treballs que això raportava "*en fer pregàries e processons per aygües, en les quals coses les capes de la sacristia se guasten*" i afegien, en la comunicació que dirigiren al General Consell sol·licitant un ajut econòmic, "*e los scolans suporten treballs en tocar n'Aloi e altres campanes*".³⁰

1502.

No degué ploure durant mesos perquè tant el dia 4 de maig com el dia 5 de setembre es repetia que el problema de la manca de blat esdevenia greu i "*molt major a causa de la gran sequedat y sterelitat és stade*".³¹

²⁶ Ibidem.

²⁷ MUNTANER, Joan: *Un noticiari de finals del segle XV*. "B.S.A.L." XXVI (Palma, 1935). Pg. 137.

²⁸ A.R.M., A.H. 684, f. 118.

²⁹ A.R.M., E.U. 20, f. 9.

³⁰ SANTAMARÍA, Alvaro: *La época de...* Pg. 278.

³¹ A.R.M., A.H. 685, f. 19 v. i 34 v.

1505.

Els jurats es dirigiren al rei demanant-li la concessió de tret de forment tant de Sicília com de les parts de ponent perquè l'anyada havia estat "*molt falada i flaqua de forments*".³²

1507.

"*Fue el año de 1507 de los más estériles y en todo él no llovió en ninguna parte de la isla*".³³ Aquestes paraules extreïtes del *Cronicón Mayoricense* reflexen, potser, la imatge corresponent a l'any més dramàtic del període que estudiem. Efectivament, l'any 1507 significà el punt àlgid de l'endèmica situació referida a la manca de blat que registrava des de temps enrere la terra mallorquina. Els textos coetanis són ben eloqüents al respecte i valgui d'exemple el que segueix:

El dia 16 de gener (el problema, idò, ja arrancava de l'any anterior) s'organitzava una processó "*com per la gran sterilitat e mancament de aygues que a present per nostres pecats e demèrits tenim en la major part del present Regne, sia stat deliberat demà que serà diumenge fer solemne procesó la qual partirà de la Seu i amb el cos de la gloriosa Sancta Prexedis anirà al monestir de la Verge Maria del Socós. E dimecres e divendres de la setmana vinent fer la mateixa solemne e general processó*". A la del dimecres s'havien de treure les relíquies de Sant Sebastià i havia de dirigir-se cap a l'església de Sant Jaume mentre que la darrera processó, amb la túnica de Jesucrist havia d'arribar fins a l'hospital general amb les relíquies de Sant Vicenç.³⁴

El problema de l'aigua afectava a tots els nivells de la vida individual i col·lectiva i, per suposat, tenia implicacions en múltiples facetes de la vida quotidiana. Del 24 de març data un pregó manant a tothom que disposàs d'aigua de la ciutat a casa seva, no posàs impediments per a que qualsevol que n'hagués de mester la prengués. D'aquesta manera s'impedia tancar les fibres de la síquia sota pena de perdre el dret otorgat al respecte.³⁵

1516.

Sobre l'aprofitament de l'aigua així com el seu bon ús davant les freqüents sequeres a què es veia sotmesa Mallorca, n'era una mostra el següent text; consistent en un fragment d'una acta referida a una sessió del General Consell celebrada el dimarts dia 9 de gener: "*la molta necessitat que incorre de adobar la*

³² A.R.M., A.H. 686, f. 44.

³³ CAMPANER Y FUERTES, Alvaro: *Cronicón Mayoricense Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 a 1800*. Palma, 1967. Pg. 221.

³⁴ A.R.M., 626, f. 57 v. - 58 v.

Document transcrit per Antoni Pons i publicat al "B.S.A.L." XXI (Palma, 1927). Pg. 366.

³⁵ "B.S.A.L." XXI (Palma, 1927). Pg. 368.

cèqija de la aygo de la font de la Ciutat la qual ruyna en diverses parts y com ve en los stius la Ciutat passa molta penúria y necessitat de aygos lo que és dan no sols dels habitants de la Ciutat més encara dels qui venen de la part forana per quant no troben aygos en los abeuradors per abeurar llur bísties".³⁶

La problemàtica que engendraven les sequeres tenia la seva repercussió no sols a l'àmbit estrictament socio-econòmic sinó que també es traslluïa en manifestacions arquitectòniques, urbanístiques, etc. José M.ª Fontana dirà al respecte: "*cisternas, 'minas', pozos, conducciones, molinos de viento y demás ingenios para extraer o almacenar agua nos hablan del esfuerzo humano para combatir y defenderse de la escasez de lluvia*".³⁷ I per tal de trobar solució a dit problema s'arribà a pensar en potabilitzar l'aigua de la mar. El dia 9 d'agost de 1560 els jurats comunicaven al rei "*com se és trobada una invenció singularíssima de fer que l'aigua de mar se pugja beure passada per alambí*".³⁸ La inventiva venia forçada per la necessitat.

2.2. LA PRESENCIA DE PLUGES.

A partir de les referències documentals de què disposem no són molts els anys que registraren abundants pluges sinó que més aviat donen compte d'haver plogut simplement el necessari.

No obstant, al llarg del segle XV es produïren, en alguns moments ben concrets, pluges molt desmesurades que ocasionaren greus conseqüències com foren les de 1403, 1408, 1444 o 1490.

L'anomenat diluvi ocorregut durant la nit del 14 al 15 d'octubre de 1403 és el cas de més trist record i a nivell bibliogràfic el més tractat i el més conegut. Els desastres materials sobrevinguts a causa del desbordament de Sa Riera encara eren ben visibles molts anys després a la Ciutat i de les pèrdues humanes ni tan sols cal incidir-hi.³⁹

³⁶ A.R.M., A.G.C. 22, f. 59 v.

³⁷ FONTANA TARRATS, José M.^a y otros: *El clima en Baleares, hoy y ayer. 1450-1700*. Madrid, 1974. Pg. 101.

³⁸ SANTAMARÍA, Alvaro: *La época de...* Pg. 280.

³⁹ Entre d'altres, cal citar els següents treballs:

PEÑA, Pedro de A.: *Inundaciones de la Ciudad de Mallorca (Palma) en el año 1403*. "B.S.A.L." IV (Palma, 1889). Pp. 151-155.

DAMIANS Y MANTÉ, Alfons: *Ayguat en Mallorca en 1403*. "B.S.A.L." VIII (Palma, 1997). Pp. 289-290.

ROSSELLÓ, Ramon: *El diluvi de l'any 1403*. "Elements" n.º 4 (Palma, 1985). Pp. 15-16.

GRIMALT GELABERT, Miquel: *Les inundacions històriques de Sa Riera*. "Treballs de Geografia" 42 (Palma, 1989). Pp. 19-26.

Vegi's també la relació que en fa el Paborde Terrassa i que es reproduïx a: ZAFORTEZA Y MUSOLES, Diego: *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico*. Tomo I. Palma, 1987. Pp. 100-107.

En relació al desordre que sobrevingué com a conseqüència de l'aiguat el dia 15 de novembre es publicava per al coneixement públic el següent pregó: "*que tots aquells qui tenguen ceres, robes, diners, argent ne altres béns trobats après la destrucció que novellament se és seguida en aquesta ciutat per diluvi d'aygües, dins XV dies ho hagen denunciat als diputats a rebre les dites coses; y promet lo governador fer-los donar, ço és, de la cera denunciada la terça part y de tots altres*

La presència de la pluja, idò, podia aportar molts beneficis però també greus perjudicis.

1477.

El dimarts 31 de març els jurats donaven llicència a Francí Bartomeu de poder treure del Regne de 80 a 200 quarteres de civada. El moment era apropiat per a la concessió de la llicència perquè "*Déus per a infinida clemència nos ha vulgudes donar congruitat de pluges per tota la ylla*".⁴⁰

1479.

Del 12 de maig data una carta del monarca adreçada als jurats en relació al debat sostingut entre el bisbe i Capítol per una part i els jurats per l'altra. Els eclesiàstics —en relació a les seves rendes dels delmars— volien fer valer

---

béns la quarta, mas passat lo dit terme lo que no hagen denunciat los serà pres per ladrociní". Document transcrit per Estanislau de K. Aguiló i publicat al "B.S.A.L." IX (Palma, 1902). Pp. 274-275.

Anys després, la documentació encara es feia ressò dels desastres materials ocasionats pel diluvi i sobretot de les repercussions de tipus urbanístic:

— Any 1430. Antoni Jordi, hortolà, pagava 6 diners de cens per l'hort de la Riera que havien estat alberchs enderrocats pel diluvi.

A.R.M., R.P. 1.678, f. 91 v.

— Any 1434. Micer Gabriel Castanyer, llicenciat en decrets, pagava 1 lliura i 4 sous de cens, a la festa de Sant Joan de juny, per un pati de terra que li fou establert pel procuçador reial "*quí antigament foren cases e alberchs darrocats per lo diluvi, situats al cap del Born devant lo pont dit de la carnisseria devall*".

A.R.M., R.P. 1.678, f. 98 v.

— Any 1436. Monseñat Filotxa, guàrdia de la mar, pagava 16 sous de cens en la festa de Sant Bartomeu "*per hun pati de terra qui antigament foren cases endarrocades per lo diluvi scituades en la parròquia de Santa Creu fora el portal d'en Saguarra en lo carrer de les Stores que eren tres statges*".

A.R.M., R.P. 1.678, f. 97 v.

— Any 1436. Guillem Sagrera i Jaume Servera, picapedrers, pagaven per la festa de Tots Sants un cens d'1 lliura i 4 sous "*per huns patis de terra qui antigament solien esser cases les quals foren enderrocades per lo diluvi scituats en la parròquia de Santa Creu en el carrer antigament appellat de la Mar*".

A.R.M., R.P. 1.678, f. 100 v.

— Any 1459. Per raó del diluvi de 1403 "*en torn la plasa apellada lo mercat del fil sien stats destruyts alguns alberchs alou del dit Senyor Rey*".

A.R.M., R.P. 44, f. 189 v.

— Any 1459. Es comentava que a la Ciutat "*és ffort necessari ffer de nou 1 celler en loch sufficient en lo qual sien fets los vins dels delmes del dit Sanyor [ref] com aquell celler que l dit Sanyor rey havia prop del mercat del fil sia stat derroquat en part per lo diluvi de la Riera qui passa devant lo dit celler*".

A.R.M., R.P. 44, f. 190 v.

— Any 1483. Mestre Pere Doto, argenter, pagava 1 lliura i 4 sous de cens, en la festa de Tots Sants, per uns pams de terra que foren cases destruïdes pel diluvi.

A.R.M., R.P. 1.681, f. 97 v.

⁴⁰ A.R.M., E.U. 16, f. 7.

cert privilegi de poder treure els delmars d'aquest Regne i portar-los on volguessin i vendre'ls fora davant l'oposició dels jurats. El rei hi donava el consentiment perquè "*per gràcia de nostre Senyor ab lo temps e plües que són sobrevengudes lo Regne, segons se diu, està prou abundós*".⁴¹

1486.

Són de gran interès les notes històriques degudes al notari Joan Porquers contingudes en el *Noticiari* i, entre elles, destaquen, potser, aquelles que fan referència a fenòmens atmosfèrics. Es tracta d'anotacions que van de 1483 a 1490 dutes a terme pel notari (aleshores regia l'escrivania de la cúria civil) al començament dels folis dels llibres de la sèrie d'Extraordinaris de la Cúria de la Governació. Referint-se al dimecres dia 22 de febrer apuntava: "*aquest die e la nit pessada ha molt plogut. Deo gratias*".⁴²

1488.

Tenim constància, per altra banda, de pluges tardanes, fora temps amb el consegüent trastoc que el mateix fet comportava. L'autor de l'esmentat *Noticiari* escrivia que el dilluns 23 de juny, vigília de Sant Joan, havia tengut lloc una forta pluja cosa que la gent no recordava haver vist en tal data. I afegia "*lo die present e lo die abans ha tant plogut que per assò la festa de Sent Johan és stada molt freda*".⁴³

1489.

La pluja repercutia en la vida social, lúdica i en les manifestacions de religiositat popular. Si la festivitat de Sant Joan de l'any anterior havia quedat deslluïda, la festa de l'Àngel de 1489 a celebrar el dia 26 d'abril no es pogué solemnitzar "*per molta aygo que feu aquell dia*" posposant-se per a una altra diada.⁴⁴

⁴¹ A.R.M., A.H. 681, f. 72 v.

⁴² MUNTANER, Joan: Op. cit. Pg. 28.

⁴³ Ibidem. Pg. 31.

El més normal hauria estat, per aquelles dates, fer calor. Els jurats en carta dirigida a mossèn Joan Valero que es trobava a la Cort, el 1459, li deien: "*som tinguts vestir-nos les gramalles del stiu lo jorn de Sant Johan en lo qual temps fa ia molts grans calors e és necessari vestir aquelles abans de la dita festa de Sant Johan. E axí havem acordat que vistam aquelles lo jorn de Corpore Christi*".

A.R.M., A.H. 679, f. 131.

⁴⁴ MUNTANER, Joan: Op. Cit. Pg. 32.

1490.

A l'hivern podien registrar-se plogudes que duraven bastants dies seguits. Així el 13 de novembre es comentava que *"en dissabte, començà a ploure grans aigües, e durà XIII dies, fou gran aigua, e la cisterna comuna se omplí"*.⁴⁵

1492.

Després de la presa de la ciutat de Granada per part dels Reis Catòlics, a principis de gener, arreu dels territoris que integraven la monarquia es celebraren festivitats per tal de commemorar dit aconteixement. Una vegada que la notícia arribà a la Ciutat de Mallorca també es feren preparatius per als actes, que havien de tenir lloc a finals de febrer. No obstant, fins a les festes de Pasqua no fou possible la celebració degut a l'impediment de la pluja cada vegada que es convocava la gent al carrer per participar en la festa. Almenys així ho indica el següent text *"lo die proppassat que ere diumenge a XXV de febrer se devia traure lo standart o panó rayal a causa de la conquesta de Granada e per ser lo temps plugós fo porrogat per avuy que ere dilluns e per quant axí mateix plugué fo porrogat fins a diumenge primer vinent... Lo diumenge après que lo dit standart se devia treure plugué e fonch porrogat per les festes de Pascho"*.⁴⁶

1493.

La irregularitat quant a presència de pluges, tan pròpia de les regions mediterrànies, també podia deixar sentir els seus efectes a l'àmbit sanitari.

En una missiva del 12 de juny escrita pels jurats a distints oficials reials i a altres càrrecs s'exposava que *"en aquests proppassats dies en la present Ciutat alguns són en nombre vuyt o deu sien morts 4 de mal de costat, 4 de mal que los metges no podien dir prou en certitut qual era tement o crehent haver-ho causat lo temps lo qual per sis mesos ha stat de pluges freturós e ara ha plugut e fetes unes fredors per les quals serien inconvenients seguits..."*. En principi es pensava si aquest mal seria pesta i algunes persones fogiren de la ciutat però quan es demostrà que no ho era hi tornaren. Altrament els jurats enviaren una carta semblant a diverses autoritats per prevenció del morbo en la que s'insistia altra volta en què *"ha stat circa sis mesos que no ha plugut e hare ha fetes unes grosses aygües refredant molt la terra"*.⁴⁷

⁴⁵ SANTAMARÍA, Alvaro: *La época de...* Pg. 278.

L'autor indica que ha extret la notícia d'un còdex del Sindicat Forà.

⁴⁶ MUNTANER, Joan: Op. cit. Pg. 37.

Es repetien casos de no poder celebrar processons commemoratives de festes a causa de l'impediment que suposaven les pluges. L'any 1672 la processó de Sant Sebastià sols va consistir en una volta curta sortint pel portal de l'almoina i entrant pel portal major de la catedral *"per rahó de moltíssims fanchs"*. També el 1744, el 1750 i el 1758 la pluja fou un impediment.

"B.S.A.L." XII (Palma, 1908). Pp. 90-92.

⁴⁷ A.R.M., A.H. 684, f. 120 v. - 121.

En aquesta línia, anys després, concretament pel novembre de 1537, ocorria quelcom de semblant. Així, els jurats de Mallorca comunicaven als de Menorca que s'havia desencadenat un mal contagiós i que havia provocat morts “*y és stada la causa per esser stat lo yvern passat molt sech y lo stiu o primavera umida. Segons havem entès ha causades algunes malalties, però, a Déu mercè, no n'és sospit de pesta*”. Per tant, de moment, podien restar tranquils.⁴⁸

1495.

L'excés d'aigua tendia a conduir a la perdició de la collita podrint-la. L'aigua per defecte o per excés provocava problemes i el punt mig era molt difícil de donar-se. El següent text, fragment d'una carta dels jurats al rei del 12 de gener, n'és un exponent: “*a causa de les sterelitats dels anys prop passats que en la part forana aquest any no si menja sinó ordi sol e molts menjen avena sola cosa de gran dolor e per lo avenir se dubte de maior necessitat per les moltes aygües són stades sobre los sementers part dels quals són perduts e les terres fetes per aquest any infructuoses*”. El problema en aquell moment venia donat “*per les grans aygües són stades en lo dit regne vingudes sobre los sementers podrint e destruint aquells*”.⁴⁹

1505.

En l'habitual informació remesa pels jurats al rei a principis de cada any donant compte de qui eren els nous jurats recentment elegits, en aquesta ocasió (30 de gener) aprofitaren, a més, per comunicar-li que tant la ciutat com l'illa, gràcies a Déu, “*sta vuy ben fornida de viures, ha plogut congruamient per tota la ylla e la anyade entre a demostració de esser molt bona*”.⁵⁰

1510.

Semblava com si en l'ànim dels jurats es respiràs la idea d'assistir a un canvi climàtic per a bé. La idea es desprèn d'una carta datada el dia 16 de desembre i dirigida al monarca en la que escrivien: “*ha molt bon temps de pluges e molt temps ha que tantes non hi ha haudes en aquest seu regne, lo qual se té speranza per açò mitgençant Déu, se reparà algun tant*”.⁵¹

⁴⁸ A.R.M., A.H. 693, f. 7.

⁴⁹ A.R.M., A.H. 684, f. 136 v. - 137 v.

⁵⁰ A.R.M., A.H. 686, f. 54.

⁵¹ A.R.M., A.H. 687, f. 29.

Document citat per SANTAMARÍA, Alvaro: *Sobre la gestión fiscal y la coyuntura económica en Mallorca en torno al año 1510*. “Mayurqa” 14. (Palma, 1975). Pg. 40.

La presència de pluja, sempre que fos en mesura, era motiu d'alegria i de satisfacció i es donaven gràcies a Déu per a tal bé. Són molts els casos coneguts d'organització de processons en tal sentit la qual cosa esdevenia un fet religiós i social a la vegada al que se li conferia un to de quasi obligatorietat i que, a més, podia arribar a paraitzar la vida laboral. Es publicava a través d'un pregó, que mitjançant el so de trompeta, anunciava el contingut del mateix pels llocs acostumats, espargits pels punts vitals o estratègics de la Ciutat. Ja el 30 d'abril de 1388 es deia: "*que tothom segueisca que s'ha de fer demà dematí donant gràcies per la pluja*" o ja el dia 11 de març de 1395 s'insistia en què "*demà dematí tot hom generalment tinga los obradors tancats y segueisca la processó que.s farà a la Seu faent lahors e gràcies a nostre Senyor Déus per la pluja que.ns ha dada*".⁵²

3. ALTRES FENÒMENS METEOROLÒGICS.

3.1. LES VENTADES.

El vent, amb la seva força, era un fenomen que més aviat produïa efectes perjudicials exceptuant l'aspecte d'aplicació de la seva energia sobretot als molins. Mallorca i les regions mediterrànies sovint es veieren sotmeses a les inclemències del vent i a les seves conseqüències ja que una tempesta de vent era un perill per tot allà on passava.

Ja el 1411, durant les festes de Nadal, es va desencadenar una forta tempesta de vent que destruï les teulades del castell reial, enderrocà dotze grans pins en el castell d'Alaró així com les forques del pont d'Inca. De tot això es pot deduir també els danys que degué ocasionar en altres parts.⁵³

1468.

Del 23 de desembre consta el pagament de 41 lliures i 14 sous efectuat a Cristòfol Vilasclar, picapedrer, per obres realitzades en el castell reial consistents en "*tornar les colones e pilars de les parets del prat del dit castell los quals per lo gran vent qui en los dies passats era estat havia enderrocades*".⁵⁴

1484.

Entre les rebudes extraordinàries del Reial Patrimoni figura 1 lliura i 4 sous que el procurador reial va rebre de mestre Joan Remolar i eren pel preu de "*hun*

⁵² Documents transcrits per Estanislau de K. Aguiló i publicats en el "B.S.A.L." IX (Palma, 1901). Pp. 16 i 129.

⁵³ PASCUAL, Bartolomé: Op. cit. Pg. 224.

Als anys 1673 i 1697 la processó per celebrar la festa de Sant Sebastià es va dur a terme "*per ambitum Ecclesiae*" a causa d'una gran ventada. El mateix va ocórrer el 1735, 1768 i 1769.

⁵⁴ A.R.M., R. P. 3.579, f. 49 v.

tros de ledoner lo qual era plantat en lo carrer dit dels oms e aquell per tempestat de vent és stat romput del dit ledoner e aquell li fou liurat al mes donant migansant en Làtzer Pellisser, corredor de les Corts". Del dit preu es descomptava 1 sou que s'entregaria al corredor per dret de corredures i treball.⁵⁵

1487.

Al *Noticiari* esmentat, en referència al dijous dia 25 de gener, es comentava que havia estat un dia ennuvolat amb un poc de vent i de pluja. Es tracta d'una dada simplement puntual però interessant per allò de què són més aviat escasses les existents en aquest aspecte de detall.⁵⁶

1488.

Seguint la mateixa font que hem esmentat a la notícia anterior, per al divendres 25 de gener s'assenyalava que al final del dia feu un poc de vent.⁵⁷

1490.

I encara en el mateix *Noticiari* per al dijous 29 d'abril s'escrivia: "*fas recort que demenant a Déu que.ns donàs aygua en la terra, per més pecats nos ha donat vent qui és stat la nit pessada e lo die present tan fort que és stat hun gran dan*".⁵⁸

3.2. TEMPESTES.

No són moltes les dades, plasmades a la documentació coetània, que de manera explícita tractin sobre aquest aspecte.

1431.

Un llamp destruí la torre de l'Angel del castell reial i causà grans desperfectes a l'edifici.⁵⁹

⁵⁵ A.R.M., R.P. 3.882, f. 184.

⁵⁶ MUNTANER, Joan: Op. cit. Pg. 28.

⁵⁷ Ibidem. Pg. 30.

⁵⁸ Ibidem. Pg. 53.

⁵⁹ CAMPANER Y FUERTES, Alvaro: *Cronicón...* Pg. 210.

La notícia també es recull a PASCUAL, Bartolomé: *Misceláneas*. Vol. III. Pg. 239.

A finals del segle XVI, el 1593 i el 1595, uns llamps enderrocaren distintes parts del monestir de Sant Bartomeu d'Inca durant una forta tempesta acompanyada de vent.⁶⁰

3.3. TEMPORALS A LA MAR.

1458.

Els jurats "*attenents que grantment per la adversitat del temps la qual tots aquests dies passats e quasi per més de hun mes és stat en la mar les fustes no han puscut navegar ne venir assí aportant lo blat que era stat assegurat e promés de aportar en la present Ciutat*". Per tant, en data 3 de febrer, prorrogaren el termini per tot el mes a Joan Bartomeu per complir l'obligació que havia contret de portar cereals a Mallorca.⁶¹

1485.

El dia 21 de març la nau del genovès Bernardo de Nigro "*en dies passats per fortuna de mal temps, sens arbre e veles, arribà en lo port de Sant Jordi de la parròquia de Arthà*" i naufragà en aquelles aigües.⁶²

1495.

A mitjan mes de maig, obligada pel temporal que regnava a la mar, "*con arto contraste de tiempo*", segons indica Zurita, Gonzalo Fernández de Córdoba es va veure obligat a recalar a Mallorca quan anava camí d'Itàlia.⁶³

3.3. NEVADES.

Poca constància de nevades es troba a la documentació per al període que ens ocupa. Sí per a èpoques posteriors.⁶⁴

⁶⁰ Document transcrit per Enrique Fajarnés i publicat al "B.S.A.L." VII (Palma, 1897-98). Pp. 210-211.

⁶¹ A.R.M., E.U. 11, f. 103.

⁶² A.R.M., R.P. 3.882, f. 186 v.

⁶³ ZURITA, Gerónimo: *Anales*. Vol. V. Zaragoza, 1670. Pg. 65 v.

⁶⁴ Sabem que a finals de 1487 va nevar a Saragossa a través de les informacions facilitades pel notari mallorquí Pere Llitrà qui hi anà per aconseguir del monarca la sentència revocant uns privilegis del gremi dels tintorers. En una carta dirigida als jurats deia: "*grans neus que hic ja*".

A.R.M., A.H. 683, f. 111.

El 1726 no es podia celebrar la processó per commemorar la festa de Sant Sebastià "*per rahó de una grandíssima nevada general*".

"B.S.A.L." XII (Palma, 1908). Pp. 90-92.

Malgrat tot, Inocencio Font assenvala que per al 1469 i el 1487 les ones de fred, exteses en general en el Nord de Mallorca, provocaren notables nevades.⁶⁵

3.4. ECLIPSES.

Ja del 1379 coneixem un eclipse a través d'un document transcrit per Francesc de Bofarull i Sans en el que es fa una referència al "*eclipse del sol et de la luna et del girament et del ple de la luna*".⁶⁶

1485.

Segons dades facilitades pel *Noticiari*, encara que molt poc explícites, el dimecres dia 17 de març va tenir lloc un eclipse.⁶⁷

1491.

El divendres 26 de novembre s'esdevenia un eclipse de lluna a la matinalada.⁶⁸

1539.

A les 10'30 hores del matí del dimecres dia 18 d'abril es pogué contemplar, per espai d'un quart, un eclipse total de sol i "*dit eclipsi fonch vist y assenyaldament per molts hòmens qui les hores eren en la plaça de les Corts y qui eren exits de les scrivanies de la dita plaça, spantats de tal visió (...) vist en subito esser lo dia com la nit*".⁶⁹

Per altra banda Enrique Fajarnés va transcriure un document referent a les nevades de 1788 i 1789 les quals provocaren "*muchos daños en los algarrovos, hygueras, naranjos y limones, algunos de los aceytunos pero lexos de ocasionarles en los sembrados, se experimentó cosechas más abundantes de granos en los años de 1789 y 1790*".

"B.S.A.L." VII (Palma, 1897). Pg. 35.

⁶⁵ FONT TULLOT, Inocencio: *Historia del clima de España. Cambios climáticos y sus causas*. Madrid, 1988. Pg. 64.

⁶⁶ "B.S.A.L." II (Palma, 1887-1888). Pg. 162.

⁶⁷ MUNTANER, Joan: Op. cit. Pg. 27.

⁶⁸ Ibidem. Pg. 36.

⁶⁹ Document transcrit per Pere A. Sancho i publicat en el "B.S.A.L." VI (Palma, 1895). Pg. 132.

3.5. TERRATRÈMOLS.

D'aquest tipus de fenomen, si n'hi va haver, poc se'n sap. Gabriel Llabrés en el seu article sobre terratrèmols a Mallorca no n'esmenta cap per a l'època medieval.⁷⁰ En canvi en altres indrets de la mateixa Corona d'Aragó, per exemple, es deixaren sentir els seus efectes. El més conegut, potser, és el que abastà la comarca catalana de la Garrotxa el 1427.⁷¹

Per a dates més tardanes sí que obren referències de terratrèmols tenint com a marc l'illa de Mallorca. L'any 1660 els moviments sísmics es deixaven sentir a les viles de Campos i Sóller, el 1755 a Pollença; desvellaments a Selva el 1721 i a Formentor el 1757, i moviments de terra, en general, es registraren en els anys 1733, 1783, 1827, 1835, 1851 i 1887.⁷²

---

⁷⁰ LLABRÉS, Gabriel: *Noticias de algunos terremotos en Mallorca*. "B.S.A.L." II (Palma, 1887). Pp. 72-76.

⁷¹ Vegi's, entre altres, els següents treballs:

OLIVAR, Alexandre: *Sobre els terratrèmols dels anys 1427 i 1428 a Catalunya*. "Medievalia" 8 (Barcelona, 1989). Pp. 287-294.

RIERA MELIS, Antoni i altres: *La societat catalana baixmedieval davant els sismes. I. Els terratrèmols de 1373*. "Anuario de Estudios Medievales" 16 (Barcelona, 1986). Pp. 251-306.

⁷² LLABRÉS, Gabriel: Op. cit.

Unos relieves de Juan de Salas recuperados por el Museo de Mallorca

G. ROSSELLÓ BORDOY

De tarde en tarde el agreste panorama que contornea nuestro Patrimonio Artístico se ve conmocionado de modo inhabitual: el descubrimiento de algo fuera de serie o el salvamento de algún elemento capital para el conocimiento y valoración de este Patrimonio. Desgraciadamente estas noticias no suelen prodigarse, pero cuando ello ocurre es preciso lanzar las campanas al vuelo y expandir la buena nueva con el deseo esperanzado de que otra noticia placentera se incorpore al elenco, magro en verdad sea dicha, de recuperaciones y salvamentos que, poco a poco, permiten engrosar nuestra riqueza monumental.

En 1991 la suerte ha favorecido uno de estos aspectos y con ello el conocimiento de un singular escultor, que significó para Mallorca la apertura hacia el Renacimiento, podrá ser revalorizado. Me refiero a Juan de Salas,¹ aragonés que, en circunstancias que se nos escapan, llegó a Mallorca a inicios del siglo XVI, trabajó en la Catedral y en ella dejó algunas de sus más singulares realizaciones. Su figura no tuvo, entre los interesados por el arte que han laborado en nuestra tierra, una especial importancia. Algunas referencias sueltas del Canónigo Matheu² nos informan de su participación en la reali-

---

¹ Juan de Salas, escultor aragonés, nacido a fines del siglo XIV, posiblemente hacia 1497. Fue discípulo del célebre imaginero Damián Forment y, con el tiempo, su colaborador. Su obra documentada se encuentra en Jaca, Tauste y Santa María del Campo en Burgos. La actividad mallorquina del escultor está comprobada a partir de 1529, fecha en la que controla la conclusión del coro de la Catedral de Mallorca. Obra suya son el arco triunfal de acceso al coro y los dos púlpitos, el mayor de ellos una de las piezas capitales del renacimiento en los países catalanes. La actividad de Salas es bien conocida en Mallorca y entre otras se le atribuye el sepulcro del Obispo Santacilia y la ventana de Carlos V que procedente de la casa de los Juny, en la calle de Zavellá, se conserva hoy en el palacio March. Hacia 1536 abandonó Mallorca para trasladarse a Teruel. A partir de entonces se pierde su rastro, desconociendo fecha y lugar de su muerte.

² MATHEU MULET, Pedro Antonio: Guías de la Seo de Mallorca. La Capilla Real. Palma.—Ed. Mallorquina de Francisco Pons, 1954, pp. 12-14 y 109.

MATHEU MULET, Pedro Antonio: Palma de Mallorca monumental. Madrid.—Ed. Plus-Ultra, pp. 42-44. Matheu en sus dos trabajos considera que Salas trabajó en colaboración con otro es-

zación de una serie de piezas excepcionales en nuestra Catedral: los dos púlpitos y la portada de entrada al Coro que, trasladada por Gaudí en 1904, a la capilla de Santa Ana, da acceso a la Sacristía de Vermells. Esta referencia fue documentada posteriormente por el profesor Hillgarth³ que pudo demostrar la autoría de los púlpitos al publicar el contrato y varios albaranes de pagos que se hicieron a Salas para saldar de su actividad en la Catedral entre 1529 y 1536.

Accidentalmente se consideraba obra de este autor el sepulcro del Obispo Santacilia, en la capilla catedralicia del Santo Cristo del Descendimiento, sepulcro maltratado por el tiempo y la escasa sensibilidad de los responsables de la Catedral, hasta su debida reposición en época reciente a su emplazamiento original.⁴

Fue la de Santiago Sebastián la primera voz autorizada que prestó atención a la obra y a la persona de Juan de Salas. Debo reconocer que su paso, meteórico, por nuestra, en aquel entonces, embrionaria Universidad, fue productivo, pues no sólo dio a conocer, de modo coherente, el renacimiento mallorquín y sus secuelas, sino que impulsó la investigación de aquellas manifestaciones artísticas sino despreciadas, mas bien preteridas y olvidadas.⁵

Sebastián, aragonés como Salas, dedicó no sólo este artículo fundamental a la obra de su paisano en Mallorca, sino que posteriormente amplió su estudio con otras aportaciones. Gracias a estos trabajos tenemos un punto de partida para ulteriores investigaciones sobre la época, que culminaron en una amplia referencia sobre este autor y sus imitadores que se pueden rastrear en Mallorca a lo largo de todo el siglo XVI.⁶ Estas investigaciones contaron con el apoyo de la documentación gráfica recogida a lo largo de su vida por el Coronel Rafael de Ysasi, que en sus álbumes de dibujo plasmó con gran fidelidad un sinnúmero de monumentos desaparecidos a lo largo de las cuatro primeras décadas del siglo XX. Interesados en dar a conocer esta especial aportación a la historia del arte y de la arqueología mallorquinas se organizó en el

---

cultor: "ayudado por Magín Mari (ambos aragoneses)" personaje no identificado entre los escultores que trabajan en Mallorca en esta época. Véanse a título orientativo los Índices del Boletín de la Soc. Arqueológica Luliana.

³ HILLGARTH, J. N.: Nuevos datos sobre Juan de Sales y los púlpitos de la Catedral, en *BSAL XXXI* (Palma, 1953-1960) pp. 664-666. De la lectura del contrato transcrito por el profesor Hillgarth se desprende que el tal Magín Mari no es más que una invención de Matheu al transcribir el oficio de Salas como si de un nombre propio se tratara: "et Johannes de Sales, ymaginarius partibus ex altera". Con ello se zanja la cooperación con un Magín Mari que en verdad no es mas que un imaginero imaginario.

⁴ En la época en que Matheu escribe sobre Salas este sepulcro se hallaba adosado a uno de los paños laterales de la capilla y uno plafones había pasado a la colección de la Sociedad Arq. Luliana cuando, hacia 1931, se desmembraron sus colecciones de las del Museo Diocesano. El relieve en cuestión pasó al Museo de Mallorca (N. Inv. Gral. 4101) en calidad de depósito de la Sociedad. En el momento en que el Cabildo acordó reintegrar el sepulcro a su lugar de origen se reincorporó este fragmento al conjunto primitivo.

COLL THOMÁS, Baltasar: *Catedral de Mallorca* (Palma, 1977) p. 56.

⁵ SEBASTIÁN, Santiago: *Arquitectura del protorenacimiento en Palma*. En *MAYURQA VI* (Palma, 1971) pp. 5-33.

⁶ SEBASTIÁN LÓPEZ, S. y ALONSO FERNÁNDEZ, A.: *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*. (Palma.—Estudio General Luliano, 1973) pp. 21-34.

claustro del Estudio General Luliano, sede entonces de la Facultad de Letras, una exposición homenaje a Ysasi, donde se recogieron muestras de su recopilación artística.⁷ Entre los dibujos expuestos figuraban algunos detalles de la sillería del coro de la Catedral, desmontados a lo largo de la actuación de Antonio Gaudí en la Catedral de Mallorca hacia 1904. Se trataba de dos plumbas que recogían parte de los relieves sobre madera que fueron deshechados. En aquel entonces afirmé que tales dibujos podían ser considerados "como un testimonio único de una obra singular que ya no existe"⁸ y en este sentido se pronunciaba también Santiago Sebastián: "Prácticamente nada nos ha llegado de este hermoso friso del Renacimiento, contra él se ensañó el genio de Gaudí que juzgó inadecuada aquella "intrusión" del Renacimiento en el coro, que él, lo veía y deseaba puramente gótico. Las manías y prevenciones de Gaudí contra lo que no le gustaba le llevaron a mantener una posición antihistórica, cuyas consecuencias sufrió la Catedral de Palma con motivo de su infeliz intervención. El hermoso friso renacentista de Juan de Salas fue sustituido por otro anodino de carácter gótico, los bajorrelieves renacentistas, gloria de un buen museo, pasaron a los desvanes de la Catedral, donde sirvieron para alimentar el fuego de unos obreros que trabajaron en la Catedral no hace muchos años. Gracias a los dibujos de Ysasi en aquellas fechas nos podemos hacer una idea de su valor e importancia".⁹

La exposición de Ysasi y la inusitada aparición de unos testimonios gráficos que documentaban de modo fehaciente el trabajo de Juan de Salas parecía, de momento, que ponía fin a una desdichada intervención que, por irremediable tan solo nos quedaba la posibilidad del lamento. Es preciso reconocer que nuestra historia, en todos los campos, está empedrada de continuos lamentos, de actuaciones desafortunadas, de pérdidas irre recuperables... y esto no sólo en épocas lejanas, como pueda ser la actuación de Gaudí en el ya lejano 1904, sino en tiempos más recientes, sin que sea preciso aducir las actuaciones presentes que van menguando, estúpidamente nuestra riqueza artística.

Sin embargo la recuperación de los dibujos de Ysasi y la revalorización del arte renacentista en Mallorca por el profesor Sebastián no cerraban un capítulo. Al parecer éste quedaba simplemente entornado hasta que el azar, de súbito, vino en nuestra ayuda aportando nuevos datos sobre la obra de Juan de Salas considerada definitivamente perdida.

A raíz de la exposición homenaje a Rafael de Ysasi, Federico Soberats Liegey que en aquel entonces iniciaba su fructuosa colaboración con el Museo de Mallorca, al cotejar los dibujos expuestos, pudo comprobar que uno de ellos coincidía con un fragmento de relieve que obraba en su poder desde el año 1959, cuando se hizo cargo de las pertenencias del escultor Joan Serra Femenías. El hallazgo consistía en una pequeña tablilla, tallada en madera de roble,

⁷ Exposición Homenaje en Memoria del investigador don Rafael de Ysasi. Palma 19 de mayo - 5 de junio (1971) 2 hojas sin numerar.

ROSSELLÓ, Guillermo: Homenaje al investigador Rafael de Ysasi. En MAYURQA VI, (Palma, 1971) pp. 87-92.

⁸ ROSSELLÓ, Guillermo: Homenaje, cit. p. 91.

⁹ SEBASTIÁN, Santiago y ALONSO, Antonio: Arquitectura mallorquina... cit. pp. 21-22.

con la representación de uno de los característicos angelotes en conexión con un ave rapaz, con alas explayadas que, estilísticamente, se podía entroncar con una de las figuras reproducidas por Ysasi.

Posteriormente el mismo Soberats en un intento de profundizar en el tema pudo comprobar en una visita al coro de la Catedral, la existencia de uno de los plafones originales del dosel, todavía in situ, conservado en la parte superior del arranque de la sillería, que fue colocada en su actual emplazamiento por Gaudí, el cual, por razones que se nos escapan, no lo había eliminado como hizo con el resto. El tema decorativo de este plafón coincidía, estilísticamente, no solo con los dibujos de Ysasi, sino con el fragmento que Federico Soberats conservaba en su poder. De esta manera, un tanto insólita, a través de un exposición dedicada a dar a conocer la larga y callada dedicación del Sr. Ysasi a su insobornable pasión por la defensa del Patrimonio Artístico de nuestra tierra, obtenía un resultado inesperado. Resultado que justificaba, con creces, el esfuerzo realizado en la preparación y montaje de tal exposición. Al parecer el fuego no había acabado con la parte despreciada del dosel de la sillería. El descubrimiento no tuvo mayor transcendencia y dudo fuera publicada la noticia. Documentada la obra, fue fotografiada y catalogada por los servicios técnicos del Museo de Mallorca quedando, como es lógico, en manos de su propietario. Queda en el campo de las conjeturas si el escultor Serra colaboró en la labor de desguace del antiguo coro catedralicio, ordenada por Gaudí, conservando como recuerdo un pequeño fragmento del friso despreciado. (Figura 1).

Este fragmento de Juan de Salas, así recuperado, sí parecía poner broche final a la historia, sin embargo no fue así. Simplemente se cerró un paréntesis, largo en verdad, pues el tema no volvió a airearse hasta transcurridos veinte años.

En enero de 1991 fue el propio Federico Soberats quien alertó al Museo de Mallorca acerca de la presencia en el mercado de antigüedades en Palma de dos relieves dentro de la misma línea de los supuestamente desaparecidos plafones de Juan de Salas. Según su opinión, de técnico avezado en la materia, correspondían a los fragmentos dibujados por Ysasi, aunque el tamaño de las piezas conservadas no coincidiera con lo dibujado. Iniciadas las gestiones pertinentes, se abrió el proceso de adquisición que, si burocráticamente fue lento, no tuvo problemas insalvables pues tanto las disponibilidades económicas del Museo como el interés de los responsables de la Conselleria de Cultura en tal recuperación, hicieron posible que la adquisición de ambos relieves con destino a los fondos del Museo de Mallorca, fuera una realidad.

En mayo del mismo año se expusieron provisionalmente al público como muestra tangible de que, si en muchas ocasiones los mallorquines hemos dilapidado alegremente nuestro tesoro artístico, cuando ha sido preciso se ha contado con la sensibilidad necesaria y con el aporte económico suficiente, para obviar antiguos desmanes. Gracias a esta actuación es posible hoy dar a conocer al mundo científico interesado en el tema la recuperación para nuestro Museo de dos obras capitales que documentan adecuadamente los orígenes del Renacimiento en Mallorca. (Figuras 2 y 3).

El tema decorativo que se desarrolla a lo largo de los dos fragmentos cabe dentro de los esquemas icónicos del renacimiento, jugando con la combinación

de "putti", guirnalda vegetales y frutales, aves, bandas entrelazadas, todo ello centrado a partir de elementos verticales a modo de trípodes que sirven de eje de simetría a la composición.

Según lo conservado la composición se centra a partir de estos ejes de simetría que permiten establecer el desarrollo de diferentes elementos que conectados unos a otros forman el friso en cuestión. Estos elementos no se repiten exactamente, pues hay variantes formales tanto en talla como en composición y aun en las formas de los diversos componentes que individualizan cada uno de estos elementos.

El motivo axial es una especie de soporte vertical a modo de columna, con su basa y capitel, flanqueado por dos elementos curvos, cuyo elemento basal es una cabeza fantástica a modo de pez, mientras el extremo distal es el origen del racimo de hojas y frutos que sostienen los angelotes (Figura 4). Un anillo enlaza estos elementos. Los "putti" con las piernas flexionadas apoyan una de sus manos en el capitel del eje de simetría y soportan sobre sus espaldas la guirnalda vegetal que se desparrama por el suelo enlazando con unas bandas curvas que sirven de apoyo a las rapaces con las cabezas enfrentadas, picos enhiestos, alas explayadas apoyando sus garras sobre los frutos (Fig. 5). Cierran la composición sendos "putti" arrodillado uno y sentado el contrapuesto, blandiendo astas con remate en forma de tridente que esgrimen para hostigar las aves de rapiña (Figuras 6 y 7). El fragmento menor conserva este esquema completo. A causa de la reciente restauración que afecta prácticamente a toda la parte superior del friso no nos es posible analizar con detalle los rasgos anatómicos de las aves, pues el anónimo restaurador, si bien se ha inspirado en los modelos del fragmento mayor, mejor conservado, lo ha hecho con una absoluta libertad tallando una cabeza totalmente imaginaria.

La composición escultórica conservada en el fragmento mayor recoge un motivo completo y la mitad de otro. El motivo completo presenta ligeras variantes respecto al anteriormente descrito: los "putti" de los extremos enarbolan lanzas con un elemento bipenne (Figura 8) y las aves presentan una cabeza oval rematada por un largo pico contrarrestado por un pequeño muñón de plumas en la parte posterior de la cabeza (Figura 9). En la composición restante se evidencia un nuevo tipo de ave de cabeza circular, pico corto, muy curvado (Figura 10), mientras que la figura masculina del extremo conservado aparece recostada sin blandir arma alguna (Figura 11). La cabeza de esta ave ha servido de modelo, libremente interpretado, para la restauración del fragmento menor (Figura 12).

Las guirnalda vegetales que portan los "putti" presentan una gran variedad formal, atribuible no solo a la traza original sino a la variedad de labras que se pueden identificar en los fragmentos estudiados. Estas diferencias no solo afectan a los frutos: conos de piña, peras, manzanas y granadas sino a la forma y modelado de las hojas (Figura 13).

A través de los fragmentos conservados podemos afirmar que el dosel añadido por Salas a la sillería coral adoptaba la forma de un friso corrido con repetición de estos elementos sin solución de continuidad. Las fotos existentes del coro en su emplazamiento anterior a la reforma de Gaudí apoyan esta idea aunque los detalles no puedan apreciarse (Figuras 14 y 15). Según planos de

la época¹⁰ se puede evaluar la longitud de los dos tramos de la sillería coral en unos 26 m. sin contar los remates de las dos sillas (Figura 16), inicio de cada uno de los tramos, que al parecer se conservan intactas en la actual disposición del coro catedralicio, por lo tanto la longitud total de lo perdido supera los 18 m. Como es lógico esta pérdida nos impide estudiar con más detalle las variantes en la traza de los diferentes componentes. A partir de los plafones del dosel en las cabeceras de los tramos de la sillería conservada, observamos que la composición adopta otro esquema. En la actualidad en el arranque de la sillería, en el lado de la epístola, se puede ver un relieve con dos "putti" alados (?), contrapuestos y dispuestos de modo diferente a lo que se aprecia en los frisos del dosel central. Ambos sostienen una guirnalda vegetal con una figura de ave (?) en el centro (Figura 17). Si corresponde a la traza de Salas no puede definirse adecuadamente a causa de la altura en que se hallan colocadas en la actualidad. El arranque del lado del Evangelio presenta un motivo, sin representación humana ni zoomórfica, a modo de los trípod-columna que centran el esquema del dosel corrido (Figura 18).

La obra es de gran calidad, pero se observa la presencia de diferentes manos, lo que hace pensar en la colaboración de ayudantes que se limitarían a reproducir miméticamente la traza dibujada por el maestro. Pese a estas variantes no hay duda en cuanto a la atribución del friso a Salas. Los "putti" son análogos a los labrados en piedra en el interior de la jamba del arco triunfal de acceso al coro, pese a que éstos se conservan hoy muy maltratados (Figura 19). La disposición y traza de los rostros es análoga a la del los querubines que bordean el arco (Figura 20). Los detalles anatómicos son idénticos, acusando la musculatura con un interesante efecto de contraste. Paralelos en la restante obra de piedra de Juan de Salas conservada en la catedral no faltan. Se precisa un minucioso estudio de detalles para establecer la completa tipología de los temas decorativos utilizados por el maestro que, sin lugar a dudas, estaría especializado en la labra de la piedra, pues es a partir de esta materia donde consigue sus mejores logros. Para ello solo cabe observar con detalle su vigorosa actuación en el púlpito mayor donde tenemos lo mejor de su arte (Figura 21).

Los temas zoomórficos del dosel se repiten casi miméticamente, partiendo de los tipos de aves constatados a través de lo conservado. Se trata de animales de robustas patas, plumaje muy trabajado y cabezas de módulos distintos: alargado uno, con pico recto y largo, mientras la otra tiene una cabeza circular con pico curvado. Las garras de una de las patas se aferran sobre uno de los frutos de la guirnalda, con un fuerte efecto de presión, mientras la otra se apoya, de modo más ligero, sobre la banda entrelazada (Figura 22). El cuerpo y las alas explayadas están finamente trazadas con incisiones al buril, a base de fuertes trazos curvos que definen el plumaje. En las cabezas de estas rapaces se puede observar la especial variedad en la traza de las

¹⁰ Palma de Mallorca, artística, arqueológica, monumental. Nueva edición del álbum publicado en el año 1892. Notablemente aumentado con un texto compilado en vista a los de Piferer y Quadrado. Barcelona.—Parera y Cía., 1897. Láms. XVI y XVII.

mismas, pues alternan las cabezas alargadas de largo pico con copete recto de plumas en la parte posterior de la cabeza que viene a contrarrestar lo alargado del pico con el otro tipo de animal de cabeza circular, pico corto, recurvado, ojo diminuto y plumón curvo que también remata la parte posterior de la cabeza. Este tipo puede observarse, con las variantes propias de los diversos fragmentos, tanto en el fragmento mayor como en el fragmento, sin restaurar y por ello libre de aditamentos modernos, de la colección Soberats. El trazado de las aves del dosel supone una aportación nueva al bestiario de Juan de Salas pues son tipos no recogidos en lo que hasta ahora conocíamos del autor reflejado, básicamente, en los relieves variados y realmente exuberantes del púlpito mayor.

La impronta de Salas y su taller en el arte renacentista mallorquín debería ser reestudiada de nuevo, pues los detalles estilísticos que permiten atribuir al círculo de Salas otras piezas mallorquinas precisan de una más atenta contemplación. La ventana de los Juny, hoy en el palacio March y en un estado de conservación deplorable, presenta en el ático una parte central: el medallón con la efigie del emperador Carlos y la fecha 1529, dentro de una láurea circular, de labra magnífica que contrasta con el tratamiento dado a los monstruos contrapuestos que actúan de tenantes, que si bien podrían ser de la misma mano no tienen la fuerza del elemento central (Figura 23). De todos modos la situación actual no permite apreciar los detalles con la debida perspectiva y las fotografías obtenidas, hasta el momento, acusan un excesivo escorzo que no he podido obviar. El dintel y las jambas de tal ventana, en cambio, nada tienen a ver con el motivo que remata la ventana. Algo similar podría decirse de los ventanales de Can Bordils y Can Oleza donde la presencia de labras diferentes es evidente. Por lo que respecta al sepulcro del Obispo Santacilia la traza arquitectónica recuerda el basamento del púlpito, en especial la forma agallonada de los remates de los nichos (Figura 24) y las figuras que se albergan en ellos, mientras que la decoración complementaria es mucho más tosca (Figura 25). Esta circunstancia no invalida la actuación de Salas y sus colaboradores en una pieza tan singular que, de todos modos, necesita ser revisada tanto histórica como estilísticamente, sin embargo no puede obviarse que el influjo de Salas en la ulterior evolución del arte mallorquín fue realmente impresionante. Su rastro puede seguirse hasta la decoración del portal mayor de la misma Catedral, obra de Verger, realizada a fines del siglo XVI y culminada en 1601.

Los elementos decorativos esculpidos en los dinteles de ventana procedentes de la colección de la Sociedad Arqueológica Luliana, hoy en el Museo de Mallorca, suponen una fase mucho más tardía, evidentemente alejada del arte de Salas, pero dentro de sus directrices (Figuras 26 y 27), del mismo modo que los tenantes de la bóveda de la capilla del Consulado de Mar se inspiran en los atlantes que soportan el ambón del púlpito mayor de la Catedral, pero muy lejos de la alta calidad técnica de estos últimos.

Sea, pues, esta presentación de un obra recuperada de Juan de Salas un punto de partida para la revisión de la actividad del maestro en la Catedral de Mallorca. La recuperación de los relieves de la antigua sillería del coro catedralicio es no sólo un aporte excepcional en la revitalización de nuestro patrimonio artístico sino también un toque de atención sobre la actividad, bien

documentada en verdad, del introductor de nuevas concepciones estéticas en una Mallorca que no se sentía dispuesta a abandonar las directrices góticas y que, pese a los esfuerzos realizados por el profesor Sebastián, aun puede proporcionar muchas sorpresas.

ÍNDICE DE ILUSTRACIONES

- Figura 1.—Fragmento sin restaurar localizado en 1971 (Colección Soberrats Liegey).
- Figura 2.—Friso decorativo del dosel de la sillería coral de la Catedral de Mallorca (Museo de Mallorca NIG. 25274). (Foto Juan Ramón Bonet).
- Figura 3.—Friso decorativo del dosel de la sillería coral de la Catedral de Mallorca (Museo de Mallorca NIG. 25275). (Foto Juan Ramón Bonet).
- Figura 4.—Motivo vertical que actúa de eje en la composición del tema decorativo.
- Figura 5.—Elementos antropomorfos que flanquean el eje de simetría.
- Figura 6.—Figura humana arrodillada, blandiendo tridente.
- Figura 7.—Figura humana sentada, blandiendo tridente.
- Figura 8.—Figura humana que flanquea la composición, blandiendo lanza con apéndice bipenne.
- Figura 9.—Ave fantástica de cabeza y pico alargados.
- Figura 10.—Ave fantástica de cabeza circular y pico curvo.
- Figura 11.—Figura humana recostada.
- Figura 12.—Ave fantástica restaurada recientemente, inspirándose en el ave de cabeza circular.
- Figura 13.—Diferentes guirnaldas identificadas en los fragmentos estudiados.
- Figura 14.—Fotografía de la sillería coral antes de la reforma de Gaudí. (Según el álbum editado por Parera en 1897).
- Figura 15.—Detalle de la sillería en su anterior emplazamiento. Se puede observar plenamente el remate que se conserva hoy en el lado del Evangelio (Según el álbum editado por Parera en 1879).
- Figura 16.—Plano del coro en su anterior emplazamiento (Según el álbum editado por Parera en 1897).
- Figura 17.—El plafón original conservado en el lado de la epístola, según la disposición actual. (Foto Juan Ramón Bonet).
- Figura 18.—El plafón original conservado en el lado del evangelio según la disposición actual. (Foto Juan Ramón Bonet).

- Figura 19.—“Putti” vestidos con túnica en el interior de la jamba izquierda del arco de acceso al coro. (Foto Juan Ramón Bonet).
- Figura 20.—Querubines que bordean el arco de entrada al coro. (Foto Juan Ramón Bonet).
- Figura 21.—Soporte del ambón del púlpito mayor de la Catedral.
- Figura 22.—Detalle de las garras de las aves del friso escultórico en madera.
- Figura 23.—Atico de la ventana de los Juny, hoy en el palacio March. (Foto Ramón Bonet).
- Figura 24.—Detalle de la pared frontal del basamento de la sepultura del Obispo Santacilia.
- Figura 25.—Decoración complementaria del mismo sepulcro.
- Figura 26.—Relieve con el escudo de los Fuster de Pax (Depósito de la S. A. L. en el Museo de Mallorca). (Foto Juan Ramón Bonet).
- Figura 27.—Relieve con elementos geométricos y grutescos (Depósito de la S. A. L. en el Museo de Mallorca). (Foto Juan Ramón Bonet).

Bandolerisme i Real Audiència: El procés de residència del Sr. Albanell

JAUME SERRA I BARCELÓ

No cal dubte que la creació de les Reials Audiències, a partir de la segona meitat del S. XVI, va esser una fita important en el context de la política dels Austries.¹ Emperò, quant es refereix a la mallorquina hi hagueren, al manco per part dels illencs, consideracions molt diferents. La manca d'unes corts pròpies deixava Mallorca coixa des del punt de vista institucional² i, en gran part, es pretenia que una Reial Audiència servís de vehicle per a les aspiracons polítiques dels diferents grups enfrontats. D'altra banda, el desgavell econòmic de la Taula Nummulària³ i la perillosa violència que es detecta a partir de la represió de Les Germanies,⁴ foren amplament esgrimides pels ambaixadors que s'enviaren a Felip II.⁵

---

¹ AGUNDEZ, A.: *La Audiencia de Mallorca. Organización judicial de las Baleares*. Palma 1963.

ALVAREZ NOVOA, A.: *La Justicia en el Antiguo Reino de Mallorca*. Palma 1973.

JUAN VIDAL, J.: "Administración y poder territorial en la Mallorca de los Austrias". In *Bolletí de l'Institut Baleàric* n.º 29-30, pp. 69-72.

URGELL, R.: "Introducción al estudio de la Audiencia de Mallorca como institución judicial (siglos XVI-XIX)". In *Bolletí de l'Institut d'Estudis Baleàrics* n.º 36, pp. 25-39.

GARCÍA MARÍN, J.: *La Burocracia Castellana bajo los Austrias*. Sevilla 1976.

GIL PUJOL, J.: "La Integración en la Monarquía Hispánica a través de la administración". In *Estudios* (1978) pp. 239-265.

MOLAS RIBALTA, P. et alii: *Historia Social de la administración española*. Barcelona 1980.

ROSA OLIVERA, L. de la: "La Real Audiencia de Canarias. Notas para su historia". In *Anuario de Estudios Atlánticos* (1957) pp. 91-161.

TUERO BERTRAND, F.: *La Creación de la Real Audiencia en la Asturias de su tiempo (siglos XVII-XVIII)*. Oviedo 1979.

² SERRA I BARCELÓ, J.: "Mallorca i la Unió d'Armes: primeres aportacions". In *Randa* n.º 18 pp. 25-44.

³ ALEMANY, G.: *Historia de Mallorca*. (Exemplar de la Biblioteca March, en part imprès i en part manuscrit). Llibres 2 i 3.

⁴ DURAN, E.: *Les Germanies als Països Catalans*. Barcelona 1982 pp. 334 i ss.

⁵ ALVAREZ DE NOVOA: *Opus Cit.* pp. 51 i ss.

Les negociacions estaren marcades per la polèmica ⁶ ja que el rei es resistia a crear el nou organisme. A la fi el concedí, però amb tantes modificacions respecte del que havien demanat els mallorquins, que no s'atreví a donar les cartes i privilegis al síndic. Les trameté directament al virrei ⁷ al que prevenia de les possibles queixes de la Universitat. La Reial Audiència, tal com va néixer a partir de la Pragmàtica fundacional, va caure com una bomba. Era un instrument reforçador del poder reial i, en molts d'aspectes, anul·lava la Universitat. Era un organisme judicial, però també de control i repressió política. No és d'estranyar que poc temps després es demanàs la seva supressió, acusant-la d'inoperant, de provocar problemes d'etiqueta i de tenir les presons plenes.⁸

De fet, una bona part dels problemes que suscità, foren provocats pels oïdors mallorquins, entroncats de natura amb els partits nobiliaris enfrontats entre sí.⁹ Aquest fenomen no fou exclusiu de la Reial Audiència. Un organisme tan minuciós com el Tribunal del Sant Ofici es va veure impotent per evitar l'abús que feien de la institució els seus familiars lligats amb Canamunt o Canavall.¹⁰

DON AGUSTÍ D'ALBANELL.

Coneixem encara molt poc de la vida d'aquest oïdor de la Reial Audiència. Degué néixer cap a 1578 i pràcticament no tenim cap notícia sobre la seva família i estudis. Nogensmenys s'ha de destacar que Bover non l'esmenta en una obra com el "Nobiliario Mallorquín" en la qual, per tal d'ennobrir-se ell mateix, arribà a ennobrir mitja Mallorca.¹¹

⁶ SERRA I BARCELÓ: Opus Cit. pp. 25-27.

ALVAREZ DE NOVOA: Opus Cit. pp. 55-61.

⁷ ALVAREZ DE NOVOA: Opus Cit. pp. 101-103.

⁸ AGUNDEZ: Opus Cit. pp. 5-6.

QUADRADO, J. M.^a: Islas Baleares. Palma 1969, p. 210.

A.R.M. - L.R. 91 ff. 117 v.º-118. A 2 de juny de 1584 el rei escrivia:

Espectable nuestro Lugarteniente y Capitán General; por la instantia que el syndico de la Parte Forana d.esse Reyno ha hecho ante nos, teniendo la administración de la justitia que en él se haze por la Rota y Consejo Real por muy conveniente y assentada supplicando que se continua ally como está puesta y por lo que agora Joan Anglada, syndico embiado por essa Ciudad en nombre d.esse Reyno dize que, en instrucción por ella, por ser contrario a lo propuesto por el syndico de la Parte Forana, manifestamente arguya que la instrucción que ha traydo el syndico de la Ciudad en este propósito no es con acuerdo del Consejo General d.esse Reyno, cosa que assí acerca d.esto como en otros semejantes contrariedades podría ser de mucho inconveniente y para.a remedio d.ella nos dezimos y mandamos que con parecer d.essa nuestra Audientia Real proveáys de aquí al delante que las instrucciones que se dieran a qualquier syndico que huviera de venir a nuestra Corte con la forma que está senyalada se vean y passen por el Consejo General d.essa Universidad...

⁹ LE-SENNE, A.: Canamunt i Canavall. Palma 1981.

¹⁰ COLOM, M.: El Tribunal de la Inquisición de Mallorca. Memòria de Llicenciatura inèdita. Universitat de les Illes Balears. Facultat de Fiosofia i Lletres. Palma 1982, ff. 54-59.

¹¹ BOVER, J. M.: Nobilario Mallorquín. Barcelona 1983.

MONTANER, P. DE: "El 'nobilario' o la nostalgia del no ser". Estudi preliminar del "Nobilario Mallorquín".

La seva entrada a la Reial Audiència vengué precedida per un "cursus honorem" semblant al de d. Jaume Joan de Berga. Com ell, fou jutge del Patriatge,¹² al mateix temps que advocat perpetu de la Universitat.¹³

Estava molt relacionat amb Santanyí, on un germà seu era carnisser,¹⁴ fet que inclinà a Pascual a opinar que tal ofici no devia ésser considerat com infamant.¹⁵ Un altre germà seu era capellà¹⁶ i, com veurem, fou còmplice de molts dels delictes i malifetes que cometé d. Agustí.

Fou nomenat oïdor de la Reial Audiència a 1619 i, malgrat a què Pascual opina que el cessaren a conseqüència del procés de residència,¹⁷ hem trobat documents que el relacionen directament amb la institució a 1.624.¹⁸ De totes maneres, en el curt espai de tres anys va estar mesclat en tot quant delictes, incorrecció, parcialitat i fet dubtós pugui incórrer un jutge. A tal efecte resulta important fer notar que Pascual, al principi del seus comentaris diu:

MONTANER, P. DE: "La estructura del brazo noble mallorquín" in Bolletí d'Estudis Balearics n.º 27 (1987) pp. 3-38. P. 10: "En este estamento (ciudadans militars), que en realidad puede ser considerado como intermedio entre el de mercaderes y el de caballeros, se incluían honorariamente los doctores en Derecho..."

¹² A.R.M. - L.R. 94 folis 21 v.º-24. Nomenament d'Albanell com a Jutge del Patriatge.

¹³ A.R.M. - Miscel·lànees Pascual. Tom XIX (M.P.) pp. 657-659. Aleshores era jurat en cap Nicolau Rossinyol.

¹⁴ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 566.

¹⁵ L'opinió de Pascual és precipitada. De fet, més que carnisser hom pot suposar que el germà d'Albanell devia comprar el dret de la carn. L'abastiment d'aquest producte era molt important com ens ho demostra el llarg plet dels carnisseres amb la Universitat a principis de segle (A.R.M. - A.R. SU. 66). D'altra banda, els robatoris de bestiar eren molt freqüents. Confer:

SERRA I BARCELÓ, J.: "Delinqüència a Mallorca en el segle XVII (1613-1618)". In B.S.A.L. XLIII (1987) pp. 105-146.

¹⁶ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 605.

¹⁷ A.R.M. - M.R. T. XIX p. 568.

¹⁸ A.R.M. - L.R. 94, folis 290-290 v.º.

Die 20 mensis martiis
anno a Nativitati Domini MDCXXIII

Los dits die y any, comparagué lo molt magnífic Sr. el doctor Juan Francisco de Gràtia, Regent la Real Cancilleria devant lo Ilm. Sr. el mestre de camp don Hieroni Agustí, comanador de Bélmez, Alcàyt de sa fortaleza y de la Higuera del orda de la Calatrava, del Consell de sa Magestad, Lloctinent y Capità General per sa Magestad en lo present Regne de Mallorca e isles adjacents y dise que per nominatió feta per el Ilm. Sr. don Juan de Torres virrey que fonch de aquest Regne, y des.de que sa S.ª Ilma. presidex en ells ha tingut y té a son càrrech la averiguació dels fraus que se han comesos en la Taula de la Universitat ab tots los incidents y dependents en la qual ha treballat per spay de més de tres anys, havent tingut aquest y altres treballs per haver faltat molt temps y vagat dos plaçes en esta Real Audiència y ara que totes estan proveïdes per trobar.se el dit Sr. Regent ab les ocupacions de la vista d'esta Universitat que son tantes y tan contínues que ellas ab les del officí de Regent volen un home a sols seus que puga còmodament atendre a altres, supplicant a sa s.ª Ilma. sia servit per les dites ocupacions nomenar en conseller per a la dita Taula al Mag. doctor Agustí Albanell qui la començà essent jutge de corts o a altre dels Mags. doctors de la Real Audiència y sa s.ª Ilma., considerades dites ocupacions del dit Molt Mag. Regent, anomenà en conseller per.a la averiguatió dels fraus de la dita taula ab los dependents y emargents al dit Mag. doctor Agustí Albanell.

“Advierto que tanto en las noticias que siguen como en las que dejo de transcribir la más o menos culpabilidad personal de Albanell, que no me importa para nada, me importa sí mucho consignar las fechorías de los magistrados de Justicia en unos tiempos que son considerados modelos de honradez y buena administración...”¹⁹

Aquesta primera opinió s'anirà modificant a mesura que transcriu el procés, inclinant-se a considerar Albanell com un delinqüent, criticant-lo i no dubtant de cap de les acusacions que se li feren.

La seva entrada a la Reial Audiència tengué lloc amb ocasió de la mort del Dr. Salvà, el 18 de març de 1618.²⁰ Immediatament començà a moure's per tal d'aconseguir la vacant. Ens temem que el joc d'interessos d'Albanell no fos exclusivament personal ja que, entre altres coses, la Reial Audiència li suposava una minva en els emoluments que cobrava anteriorment.²¹ Per diferents indicis podem deduir que l'arribada d'Albanell a la Reial Audiència fou una tàctica ben planejada pels Canamunt per tal de tenir copada la institució. Els moviments encaminats a aconseguir el càrrec començaren amb una carta que dirigí als jurats,²² al mateix temps, tots els membres influents de Canamunt es mogueren per secundar-lo, especialment d. Antoni Orlandis, secretari del rei²³ al que protegiria posteriorment tornant-li el favor. A més a més, Albanell envià a d. Juan Lira de Madrid una crescuda suma en rals castellans.²⁴

Una de les persones a les que acudí sollicitant la seva influència fou l'ardiacà Pau Duran, futur Comissari Apostòlic en el procés Berga i, per tant, jutge del propi Albanell.²⁵ Mantingué amb ell correspondència, segons sembla comprometedra, ja que l'amenaçà amb presentar-la en el procés. En una carta, Duran li contestà:

¹⁹ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 618.

²⁰ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 657-659 i 778.

A.R.M. - L.R. 94 ff. 59 v.º-62: Acta de possessió del dr. Albanell com a oïdor de la Reial Audiència per la mort del dr. Onofre Salva (18 de juny de 1618).

²¹ A.R.M. - M.P. T. XIX, p. 658 “que era molt cert que en respecte de interès pecuniari guanyave advocant y ab los officis que tenia dos voltes més que no pot valer lo salari y emoluments de hu dels oïdors de dit Real Consell”.

²² Aleshores la juraria estava en mans de Canamunt. Confer. nota 13.

²³ Vidit supra.

A.R.M. - L.R. 94 foli 210 v.º i ss. Privilegi de noblesa de d. Antoni Orlandis.

MONTANER, P. DE: “La estructura del brazo noble...” p. 33.

²⁴ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 659: (Albanell) “era advocat del secretari de sa Majestat Antoni Orlandis, havent-li defensades causes de molta importància de totes les heretats de sos pares, y també en una que's tracta de la sua nobilitat...”. El Comissari Apostòlic Duran diu d'ell “...No sols gastave la sua hizenda o la que li entrave com a procurador de son pare, pero encare quant se'n anà romangué endeutat en molts grosses quantitats...”.

A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 659-660. Diu Pascual: “Constan fielmente una infinidad de cargos que no extracto per serme ya enojoso ocuparme de ello, y porque en último resultado sólo prueban que Albanell era un pilla de mayor marca, y sus amigos y paniaguados, incluso los de la nobleza, dignos todos ellos de llevar grilletes y arrastrar cadenas toda su vida”.

²⁵ A.R.M. - R.A. - Criminal L. XVI-445 f. 1 v.º i ss.

“Yo, señor, siempre me he preciado de hacer amistad a buenos y de servirlos y así en sabiendo la vacante de Mallorca y los ternos tan sin fundamento que de ahí se han enviado, poniendo en ellos el mal espíritu y el otro el bellacazo que Vd. sabe...”²⁶

No és d'estranyar que havent de combatre amb un “mal espíritu” i amb un “bellacazo” se li concedís la vacant. Entrà a la Reial Audiència el 19 de juliol de 1618, en el moments en què la Colla de Selva, al servei de Canamunt, començava a actuar.²⁷ Fou jutge de cort fins que arribà el Dr. Marimon, encarregant-se, per tant, de la majoria de plets criminals i de la persecució de bandolers.

A través del procés es destria gran part de la seva psicologia imbuïda d'un fort complex d'inferioritat. Ell mateix confirma que als seus 43 anys era sord,²⁸ cosa que el degué fer desconfiat i irritable. Esclatava violentament contra inferiors seus, fins i tot quant havien actuat d'acord amb les seves instruccions. En canvi es mostrava servil amb els nobles de Canamunt. Menyspreava els seus companys i les altres autoritats jurídiques del Regne i, si hem de fer cas a les seves pròpies paraules, tenia gran predicament amb el virrei, cosa més que dubtosa si tenim en compte que freqüentment li llevà processos que havia iniciat per por de la seva parcialitat.

EL PROCÉS ALBANELL.

El procés de residència contra el dr. Albanell²⁹ és l'únic d'aquest tipus localitzat pel moment a Mallorca.³⁰ En gran part, això és explicable per les relacions d'aquest amb l'assassinat de d. Jaume Joan de Berga,³¹ fet que provocà

²⁶ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 659.

²⁷ SERRA I BARCELÓ: “Delinqüència a Mallorca...” p. 126 i ss.

²⁸ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 642 “Nostre Señor es estat servit de donar.me un poch de tardat en la oyda”.

²⁹ Sobre procesos de residencia vidit:

LALINDE ABADIA, J.: Derecho Histórico Español. Barcelona 1974 pp. 276-277.

TOMÁS Y VALIENTE, F.: Gobierno e instituciones en la España del Antiguo Régimen. Madrid 1982 pp. 179-252.

LE-SENNE: “La justicia en Mallorca en el Siglo XVII a través de los procesos Berga, Pont y Albanell”. In Bolletí de l'Institut d'Estudis Baleàrics n.º 29-30, pp. 95-100.

³⁰ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 594. Per notícies del propi procés Albanell sabem que n'hi hagueren d'altres, oberts contra el dr. Miralles i d. Francisco Pacheco, dels quals no en tenim altre informació.

³¹ El procés Berga, copiat en part per Pascual, s'ha perdut. A l'Arxiu del Regne de Mallorca (A.R.M. - R.A. Cr. L. 445 i 445 B), aparegueren els processos Mut i Busquets, que repeteixen en gran part els testimonis copiats per Pascual, però no són el nucli principal de l'afer, sinó dos processos parcials dirigits contra aquests dos esglésiàstics. L'única font, pel moment, per estudiar el Procés Berga original és la copia que va fer Pascual.

Aquestes fonts documentals romanen inèdites, encara que parcialment s'han utilitzat per:

LE-SENNE, A.: Canamunt i Canavall pp. 113-127.

LE-SENNE, A.: “La justicia en Mallorca en el siglo XVII...”.

SERRA I BARCELÓ, J.: “Delinqüència a Mallorca...”.

un allau d'investigacions, detencions i condemnes.³² Com a tal, és un dels processos collaterals que s'obriren a conseqüència de les investigacions de l'assassinat. Com hem vist, malgrat a què Pascual opina que degué acabar en condemna, a 1624 se nomenava Albanell jutge especial per investigar la Taula de la Universitat.

Immediatament després de la mort d'En Berga, les pròpies autoritats judicials sospitaren de les relacions que podien existir entre Albanell i aquest delictu. Per això se li obrí una Comissió Investigadora Secreta³³ que fou suspesa amb l'arribada a Mallorca de Pau Duran.

Pau Duran fou nomenat Comissari Apostòlic i jutge especial del procés Berga tota vegada que part dels inculpats, a més d'esser nobles, eren tonsurats. Així, i de fet, gran part del procés Berga es va portar en una institució jurídica especial i fora de la Reial Audiència, cosa que demostrà ésser positiu en vista de les profundes relacions que existien entre aquesta institució i les parcialitats de Canamunt i Canavall.

Quan es va saber que s'obria residència a Albanell, arribaren al Reial Consell nombroses denúncies. Es digne de destacar que els testimonis havien perdut la por a les possibles represàlies.³⁴ Això es pot explicar per la pròpia categoria de magnicidi que es donà a l'afer Berga i al rigor amb què s'executaren les investigacions i sentències en aquest cas.

El procés contra Albanell s'obrí oficialment a conseqüència d'una denúncia de la viuda de Berga. L'acusà d'haver provocat la seva mort publicant els vots secrets del consell.³⁵ Fins aquest moment, havia actuat amb total impunitat, emparant-se, no sols en el càrrec, sinó també en les seves relacions particulars.

La crida pública en contra d'ell es va fer el 5 de maig de 1621, reclamant que tothom qui tengués agravis que denunciar es presentàs davant el comissari Duran. El 7 del mateix mes se li donà com a residència la vila d'Artà, ordenant-li que hi anàs en el termini de tres dies i que no se mogués d'allà.³⁶ El seu germà Miquel s'encarregà dels seus afers i de trametre contínues queixes a la Ciutat. El 7 d'agost, envià un suplicatori demanant la supressió de la residència per defectes de forma, al mateix temps que acusava a Pau Duran de

³² LE-SENNE: Canamunt i Canavall pp. 113-127.

³³ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 607.

³⁴ Durant tot el S. XVII hi hagué una autèntica lluita per atemorir i callar els testimonis. Per una part nobles i bandolers els compraven, atemorien, feien sortir de Mallorca i, fins i tot, assassinaven. Per l'altra, la Reial Audiència lluitava amb els que tenien informació i per por o interessos partidistes no volien testificar; per aquest motiu acudien a tancar-los a la presó o fins i tot — i en conta de privilegis — sometre'ls a tortura. De res valia que els testimonis fossin tenguets en salvaguarda reial. Confer:

VIDAL RETTICH, A. A.: "Los pregones del virrey D. Hernando Çanoguera (1595 y 1604)" in B.S.A.L. XL pp. 221 i 223.

³⁵ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 790.

³⁶ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 716 i ss.

parcial i de voler-lo perdre.³⁷ A través d'una altra suplicatòria aconseguí que se li canviàs la vila de residència per Sóller, més a prop de les seves possessions. De fet, anà a viure a Bunyola, des d'on seguí enviant documentació a Ciutat, queixant-se del dany que patia la seva fama i hisenda. En un altre escrit, protestà de què el Comissari Duran havia anat a les cases d'amics i mercaders on havia segrestat documents relatius als seus negocis.³⁸ En conjunt, donava la culpa de tot el que li passava a obscures campanyes promogudes pels seus enemics personals i a Pau Duran de què havia rebut a ca seva a famosos delinqüents que es volien venjar d'ell així com d'haver abusat de la tortura.³⁹

El 16 d'agost, el Procurador Fiscal de la Règia Visita contestà que havia rebut tots els documents d'Albanell. Recusà la major part de les seves al·legacions per poc fundades i insolents, queixant-se també de què havia pressionat a altres oïdors per a què el rebessen en Consell refuant les prohibicions d'assistir-hi.⁴⁰

En el moment en què Pau Duran replegava informació, tant Albanell com el seu germà preparaven la defensa atemorint testimonis, tornant penyores que havien segrestat i movent les seves influències. Quant se li ordenà que baixàs a declarar a Ciutat ho diletà per un parell de vegades a base de suplicatoris.⁴¹ No cal dubte que guanyava temps esperant una resolució favorable del Consell d'Aragó o del propi monarca. A la fi, el dia 23 d'agost començà un llarg interrogatori ple d'evasives i incongruències.⁴²

Sols parlà clar en aquelles qüestions que cregué que havia pogut arreglar o en les que en podia sortir airós. Normalment es remetia als diferents processos dels que s'havia encarregat, on constaven, segons ell, les raons de les seves actuacions. En altres casos afirma que no recorda el que se li demana o que ho dirà en el seu moment: "Que sempre que sa mercè se servezca interrogar sobre coses y persones particulars, yo satisfaré y responderé *particularment* y en tot diré la veritat".⁴³

37 A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 564-565: El propi Pascual qualifica de parcial a Duran: "¿...a qué viene la saña y rigor inusitado desplegado por el Comisario Apostólico Sr. Durán contra Geraldo Pont y hasta con el infeliz y simpático esclavo de este, dándole tormento desapiadamente (sic) del que se había librado hasta el mismo Treucho que era el verdadero asesino? No me cabe duda que el Sr. Durán a más de cruel era vengativo y que no obraba con imparcialidad".

38 A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 720-721.

39 De fet sols utilitza la tortura amb l'esclau de Garau Pont, Athanasi. Es baixa a la cambra de tortura a Antoni Gibert i a Cavalleria, pero confessaren per si mateixos.

40 A.R.M. - M.P. T. XIX p. 725.

41 A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 726 i ss. La primera vegada se'l comminà sots multa de 500 ducats. Fou enviat l'alguatir Andreu Ballester, acompanyat d'Antoni Ferragut "a tres hores de nit que són les nou d'Espanya" a la casa d'Albanell, però no li trobaren.

42 Segons Pascual, el testimoni anava des del foli 846 al 986 (?). A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 618-660 i 730-796.

43 A.R.M. - M.P. T. XIX p. 730.

De totes maneres, el punt més important de la seva defensa es bassà en la figura del virrei Juan de Torres ⁴⁴ que acabava de morir. Com no se li havia demanat testimoni, no podia contradir les declaracions d'Albanell.⁴⁵

Formalment, el procés es pot dividir en les següents parts:

- a).—Capítols de l'acusació.
- b).—Qüestionari enviat als oïdors de la Reial Audiència.
- c).—Testimonis dels agraviats.
- d).—Defensa d'Albanell.

ELS CAPÍTOLS DE L'ACUSACIÓ.

El Procurador Fiscal, comença fent notar que ja s'havia obert una investigació a Albanell sobre les seves relacions amb els Canamunt a 1620. Després fa un repàs a l'estat de l'ordre públic, qualificant-lo de violent, relacionant l'acusat amb gran part dels delictes comesos en els darrers anys. A continuació, i en 21 capítols, resumeix les acusacions:

— Tengué relacions amb els assassins del comissari Nadal Mussa, als quals ajudà a embarcar-se (Capítols del 1 al 5).

— Actuà parcialment en un tret accidental que disparà Jaume Anglada (Capítols 6 i 7).

— Amb motiu de l'alliberament per la força de Francesc Viacana per part d'alguns cavallers, va retornar la investigació i manipulà els testimonis (Capítols 8 i 9).

— A 22 de maig de 1619, un criat d'Antoni Orlandis assassinà a Valentí Fluxà, comissari reial. Essent pública l'autoria, deixà embarcar senyor i criat (Capítol 10).

---

⁴⁴ Aquest virrei es autor d'uns Edictes Reials publicats a 1618 que foren l'inici de la repressió del bandolerisme a gran escala.

JUAN DE TORRES, Francisco: Edictes Reals fets per lo Illustríssim Senyor don Francisco Juan de Torres, Virrey, Capità General en lo present Regne de Mallorca. Estampat en Mallorca per Manuel Rodríguez y Juan Pizá, Any 1618.

⁴⁵ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 738 "Recuerdo con este motivo al lector que según un noticiario coetáneo, este Sr. Virrey en quien tanto pretende apoyarse Albanell en muchas de sus respuestas, era D. Francisco Juan de Torres que había fallecido dos días antes de empezarse este interrogatorio, esto es el día 21 de agosto de 1621, y por cierta competencia el obispo Bauzá no permitió tuese enterrado en Montesión, el día 25 de dicho mes le sacaron los intestinos dentro del cementerio de Sta. Cruz y fue devuelto a Palacio, y el 11 de setiembre siguiente la virreina se lo llevó a Valencia para ser allí enterrado sin competencias tontas. El interrogatorio fue concluido en 9 de setiembre expresado, por consiguiente estaba aun insepulto el virrey citado por Albanell como testigo lo que no abona mucho en favor de la veracidad de Albanell ni es decente apoyarse en testigos que, aunque de cuerpo presente, no pueden responder.

Ibidem p. 739. El propi Comissari Apostòlic, Pau Duran, opinava d'ell "que essent lo Sr. Virrey (que està en lo cel) tan tímido de conciencia como era y tant arrimat a lo que feye lo con-cell..."

— En diverses ocasions va fer públics els vots i comentaris dels altres oïdors, singularment els de Jaume Joan de Berga (Capítol 11).

— Essent en una persecució de bandejats, un comissari prengué un lladre. Quant va saber que l'empresonat era criat de d. Pere Callar el va alliberar i empresonà el comissari que l'havia detingut (Capítols 12 i 13).

— 1620 la viuda Joana Tries acudí a demanar justícia, ja que Nicolau Castelló l'havia intentat assassinar dins ca seva. A causa de les relacions que tenia Albanell amb Castelló, tractà de mala manera a la dita Tries i no li va fer justícia (Capítol 14).

— Estant pres Llorenç Viacana se li envià una carta per tal de fer-lo fugir de la presó. Se li encomanà la investigació al dr. Albanell que, a més de no investigar-ho, deixà lliure a Viacana (Capítol 15).

— Freqüentment es deixava comprar per interès, tal com passà amb el plet entre Jaume Barceló i Antoni Orell (Capítols 16 i 17).

— Cada cop que anava a fora de Ciutat es feia pagar dietes dobles (Capítol 18).

— Se l'acusà d'estar totalment subordinat als Canamunt (Capítol 19).

— Que havia fet la vida impossible a tots quants anaren en persecució dels assassins de d. Jaume J. Berga (Capítol 21).

— Que havia comès molts de delictes en son ofici, tant per acció com per omissió (Capítol 21).⁴⁶

LA INVESTIGACIÓ A LA REIAL AUDIÈNCIA.

Una de les primeres mesures que emprengueren els membres de la comissió investigadora fou enviar un qüestionari als altres oïdors de la Reial Audiència sobre les actuacions judicials del Dr. Albanell.⁴⁷

Tots els oïdors respongueren⁴⁸ i, si les postures són variades, es nota un sentiment general de protegir corporativament l'acusat.⁴⁹ En els diferents testimonis queda clar que la causa del procés està en el vot particular del dr. Jaume J. de Berga que provocà l'execució d'alguns bandolers.

Entre totes les coses que s'investigà, cal destacar la desaparició d'una declaració de d. Albertí Dameto feta poc temps després de l'assassinat Berga, en la qual es delataven autors i encobridors.

Contestaren, també, sobre els processos que havia portat el dr. Albanell, singularment el de les pistoles de Jaume Anglada. En aquesta investigació els constava que havia estat totalment parcial, així com en la desaparició de certs documents d'un plet entre Onofra Stada i Gabriel Deià que provocaren una sentència favorable al darrer.⁵⁰

⁴⁶ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 607-614.

⁴⁷ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 705 i ss. Tots contestaren en català, manco el Dr. Mendieta i el Dr. Gràcia que ho feren en castellà.

⁴⁸ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 706-707.

⁴⁹ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 706.

⁵⁰ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 712 i 734.

En general, es volia saber en quins processos havia participat i les raons per les quals el virrei l'havia retirat tan sovint d'alguns d'ells.⁵¹

ELS PRECEDENTS.

Des de l'esclafit de les parcialitats de Canamunt i Canavall hi hagué una certa tendència a crear escamots particulars al servei d'uns i dels altres.⁵² La persona més efectiva fou d. Arnau de Santacília⁵³ que aconseguí crear, a través de la família Ferragut (a) Boda de Selva, una primera gran colla de bandolers al servei de Canamunt.

De totes maneres, aquesta tàctica no resultà esser tan efectiva com hom creia. A més de l'assassinat de d. Arnau de Santacília, una baralla de comissaris reials amb bandolers en el Grau de Lluç,⁵⁴ provocà la desfeta parcial de la colla de Selva i l'empresonament del seu cap operatiu.

Els bandolers foren portats a Ciutat i empresonats a la Torre de l'Àngel que aleshores servia de presó de màxima seguretat. Es reuní, mentrestant, la Reial Audiència per tal d'evitar que els presos fossin alliberats, ja que, com després es va saber, Albanell informava als seus valedors de tot quant es discutia en Consell.⁵⁵

La Reial Audiència decidí anul·lar el guiatge dels bandolers i condemnar-ne una sèrie a la pena capital. En aquest afer, el vot de d. Jaume Joan de Berga fou decisiu, ja que els bandolers havien perdut l'excepció del guiatge:

“...por el delito de traer armas prohibidas por los reales edictos, por haberles dado el dicho guiaje con condición de que no las llevassen”.⁵⁶

Un cop que foren executats els bandolers, el dirigent de la colla, Mateu Ferragut (a) Lo Capellà Boda, decidí venjar-se i ajudat pel bandoler Antoni Gibert (a) Treufoc i un aristòcrata, Geroni Pau Cavalleria, assassinaren a d. Jaume J. de Berga en el mes de maig de 1619.⁵⁷

El crim fou qualificat com a de lesa majestat i immediatament es posà en estat d'alerta la Ciutat i el Regne. El propi Albanell, com a jutge de cort, es

⁵¹ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 716.

⁵² SERRA I BARCELÓ: “Delinqüència a Mallorca...” pp. 122 i ss.

⁵³ CAMPANER, A.: Cronicón Maioricense. E·Luis Ripoll i Ajuntament de Palma. Palma 1984 p. 365.

SALVÀ, J.: “Don Pedro de Santacília y Pax”. In B.S.A.L. XXXI pp. 203-210.

⁵⁴ SERRA I BARCELÓ, J.: Delinqüència i societat a la Mallorca del S. XVII. Memòria de Llicenciatura. Facultat de Filosofia i Lletres. Pama 1981. Apèndix documental 1: Liber Carceris 1613-1619 n.º 1.656 a 1.659.

⁵⁵ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 731.

⁵⁶ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 707.

⁵⁷ Vidit nota 32.

posà al cap dels perseguïdors i empresonà a diverses persones⁵⁸ deixant-ne fugir d'altres. Emperò ja es parlava que la culpa de la mort la tenia el propi Albanell per informar als Canamunt de tot el que deia Berga. De fet, el propi mort s'havia queixat reiteradament de què "tot lo que jo deia passava a Pere Callar, Nicolau Togores i altres".⁵⁹ Així no és d'estranyar que la viuda del mort, vilipendiada a més a més per codolets,⁶⁰ anàs a denunciar el jutge poc temps després de l'assassinat.

RELACIONS AMB ELS CANAMUNT.

Un dels punts que més clar volia deixar el fiscal és el de la profunda relació que unia al Dr. Albanell amb una part dels nobles de Canamunt. Així, Francesc de Villalonga testificà que Albanell "és per a fer qualsevol cosa per los dits Antoni Orlandis y Pere Canyelles, notari, per la gran amistad y confederació que té ab ells y per la correspondència déu dit Dr. Albanell al dit Orlandis, per la negociació li feu de la plaça de la Audiència".⁶¹ Miquel Serra es mostra molt més explícit quan testifica que "lo dit Albanell està tingut en opinió dels homes més parcials de la parcialitat que diuen Canamunt que y haje en aquesta terra, per la gran amistad que té ab Nicolau Togores, Pere Callar, Jordi Sureda, Pere Anglada, Miquel Anglada, son germà, y altres cavallers de la mateixa parcialitat".⁶² Antoni d'Oms hi afegia a aquestes amistats Jaume Togores, Joanot Anglada, Albertí Dameto, el canonge Cotoner i d. Pere Forteza.⁶³

⁵⁸ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 772 "...seguit lo cas de a mort del dit noble don Jaume Berga, jo prenguí, la mateixa nit, a Nicholau Quint Burgos y Joanot Mut y també foren presos Miquel Anglada y altres y fent axí lo Sr Virrey com lo Real Concell y jo particularment totes les diligències humanes per averiguar dit cas fonch pres ab dites diligències Pere Joan Burgos que, essent lladre famós, era fuyt temps antes dels càrcers ahont stave pres". Anà a la presó a prendre testimoni al dit Burgos que prometé informació sobre els assassinats Berga i Oller. Segons Albanell, el remeté al virrei que li assegura a vida.

Dels assassins de Berga, el bandoler Antoni Gibert (a) Treufoc i el cavaller Geroni Pau Cavailleria foren executats. El capellà Boda aconseguí fugir amb lles naus de Sant Joan de Malta, sense que es tornàs a saber d'ell a Mallorca.

⁵⁹ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 731.

⁶⁰ LE-SENNE: Canamunt i Canavall pp. 123-124

⁶¹ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 595.

⁶² A.R.M. - M.P. T. XIX p. 596. Es molt important aquest testimoni ja que cita clarament membres de la parcialitat de Canamunt. Aina Le-Senne que estudià les bandositats (Canamunt i canavall) reconstruí part d'elles a base d'arbres genealògics i de les signatures de les diferents paus. Pensem que el rei prohibí citar de paraula o per escrit els noms de Canamunt i Canavall.

⁶³ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 596-597. Malgrat això, Albanell es declarava enemic mortal del valedor de la colla de Selva, d. Pedro Forteza (A.R.M. - M.P. T. XIX p. 752).

El cap de Canamunt era d. Pere de Santacília, però aquest, perseguït per la justícia, s'hagué de refugiar a les muntanyes i sortir de Mallorca. Confer:

CAMPANER: Opus Cit. pp. 459-460.

SALVÀ: Opus Cit.

Recordem que el 25 de juny de 1620 s'obrí una Reial Comissió Secreta d'investigació per tal d'esbrinar aquestes relacions.⁶⁴ Aquesta, sens dubte, va estar motivada pels assassinats de Nadal Mussa i de Joan Baptista Oller, atribuïts a Canamunt. Fou fama pública que els assassins foren protegits d'Albanell, i especialment els del darrer afer als que "los donà loch y temps d'escapar, com en efecte escaparen, havent hi moltes persones per los lochs per a.hont fugiren y els dits delinqüents, de pur glassats, se anaven cahient per los carrers".⁶⁵

PESQUISES D'ALBANELL EN L'AFER BERGA.

Degut al seu càrrec, el dr. Albanell actuà molt directament en la persecució dels assassins de d. Jaume J. de Berga. Entre les primeres detencions, hi hagué les d'alguns nobles que foren conduïts a la Torre de l'Àngel.⁶⁶ Entre ells hi havia els Cavalleria, que aconseguiren fugir de la presó i refugiar-se en sagrat.⁶⁷

Aviat va córrer la veu de què a Sant Francesc de Paula hi havia Sebastià Sbert i Ferrando de la Cavalleria. Cap allà s'hi dirigien el Regent, el dr. Albanell i els comissaris. En el procés s'explica que:

"...estant de posta en una porta Juan Antoni Pons, hortolà, ell, lo dit deposant, lo.n feu anar de dita porta sens ocasió ninguna y havent ho sabut lo magch. Regent, manà al dit Pons que tant matex, de lluny, fes sentinella y guarda de dita porta..."⁶⁸

Es a dir, es deixà una via per a què poguessin fugir els asilats. Com a demostració que eren en el convent, es presentà el testimoni d'haver trobat un frare que portava un bolic de roba pertanyent a Cavalleria.⁶⁹

De totes maneres, i a més de la laxitud que mostrà Albanell en la persecució dels assassins per les muntanyes,⁷⁰ la vertadera postura queda reflectida en l'afer d'Albertí Dameto, menor.⁷¹

Es aquest un dels punt més importants de l'acusació: d. Albertí Dameto, menor, va tenir notícies dels autors del crim poc temps després d'haver-se produït. Es dirigí a l'Almudaina per a testificar, però remarcant que volia que se'l tergués en secret. El dr. Albanell es va veure obligat a prendre-li declaració en

64 A.R.M. - M.P. T. XIX p. 607.

65 A.R.M. - M.P. T. XIX p. 608.

66 SERRA I BARCELÓ: "Mallorca i la Unió d'Armes..." p. 29.

67 LE-SENNE: Canamunt i Canavall 116-119.

68 A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 732-733. Comenta Pascual la poca energia del Regent i l'alt predicament que sobre ell tenia Albanell.

69 A.R.M. - M.P. T. XIX p. 733.

70 A.R.M. - R.A. L. 445 B. Folis 194-218 v.º Testimoni d'Antoni Gibert (a) Treufoc, es poden rastrejar perfectament les passes dels bandolers per la Muntanya i el Raiguer.

71 A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 631-633, 709-710, 714, 744-746 i 750-752.

presència del fiscal Alcover.⁷² Segons ell, comunicà el fet al virrei que passà el testimoni al dr. Gràcia ja que ell havia de sortir en persecució de bandolers.

El Comissari Apostòlic es queixà de què dit testimoni no estava en el procés, ni n'havien sentit parlar els altres docters de la Reial Audiència. Gràcies a què l'assabentaren de la declaració i de què Albertí Dameto partia cap a Barcelona pogué reconstruir-se. Albanell es defensa tot passant la responsabilitat al virrei:

“Insiste Albanell en que lo que ha dicho es lo que pasó y que el virrey, a no ser por descuido, no podía decir otra cosa. En todo el interrogatorio se apoya muchas veces en cosas que dice pasaron entre el virrey y él, y como el virrey no podía contestar ni se le había tomado declaración y por lo que hizo o se dejó de hacer en los procesos que instruyó. Dice que él no entregó la escritura al virrey ni se la mandó por ningún criado, sino que el virrey le dijo que la había hallado en el proceso”.⁷³

La desaparició d'aquest testimoni, en el qual s'implicava en l'assassinat a parents propers del mort com el cunyat de Berga, Jordi de Santacília, o el seu nebot, Joan Sureda, returà molt la investigació i donà lloc a què alguns dels implicats fugissin.⁷⁴

RELACIÓ D'ALBANELL AMB LA COLLA DE SELVA.

El dr. Albanell tengué bones relacions amb la Colla de Selva abans de l'assassinat Berga. Havia guiat el bandejat Joan Mulet, criat de Felip Fuster, entregant-li una carta “perquè pogués guiar a quisculla que aniria ab ell”, document que serví per guiar al Bort Gater,⁷⁵ En Fembra⁷⁶ i altres bandejats.⁷⁷

En molts d'aspectes, el testimoni del Bandoler-comissari Pere Llofriu és un dels mes valuosos de tot el procés.⁷⁸ En ell, relata la conversa que havia

⁷² A.R.M. - M.P. T. XIX p. 599. El fiscal Alcover estava lligat per negocis i delictes amb Albanell.

⁷³ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 744.

⁷⁴ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 742.

⁷⁵ Del conegut bandoler “Lo Bort Gater” ho desconeixem quasi tot. Sabem que fou davallat per d. Pere de Santacília per tal d'intentar assassinar el virrei. Nomia Pere, però desconeixem el seu vertader llinatge. Forma part, des de la seva creació, de la Colla de Selva.

⁷⁶ Jaume Gamundí (a) Fembra, fou un altre bandoler de la Colla de Selva. Va ser famós per les seves fugues de la presó o de mans de comissaris. Ell fou l'encarregat de “introduir” a Antoni Gibert (a) Treufoc i a Sebastià Eibert a la Colla (A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 473-475).

⁷⁷ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 568.

⁷⁸ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 5668-584. Pere Llofriu (a) Menorquí, natural de Pollença, testifica el dia 11 de maig de 1621. Consta que tenia 33 anys i que en el temps que mataren a Berga, ell anava per la garriga per una mort que li inculpaven, feta entre Inca i Sa Pobla. Consta que era amic de Felip Fuster i que se refugià a la possessió de Joan Antoni Fuster. Davall una figura hi troba al criat de Felip, Joan Mulet, bandoler de Canamunt, que anava amb la Colla de Selva.

Pere Llofriu relata amb un estiu viu, clar i col·loquial la conversa que tengueren que ens aporta importants pistes sobre la vida d'aquest escamot.

mantingut amb el bandoler de la colla de Selva Joan Mulet. Aquest deixà l'escamot després de l'assassinat, ja que veia perillar la seva vida.⁷⁹ Amb motiu de la persecució de la colla, Pere Llofriu fou fet comissari per acompanyar a Albanell i al dr. Gràcia a Selva. Segons ell, Albanell manipulà tota la informació que li dóna i fins i tot la llevà del sumari:

“...me rebé la depositió M.^o Ginebreda, nott, y quant diguí que aquells havien de anar a casa de dits missers, entrà M.^o Gràtia, que digueren que venia de missa, y digué: Què diu en Llofriu? y respongué Ms. Albanell rient: No, señor, diu que misserets nos havien de matar; si axò és matem.los a ells primer; y a.les.hores se.n isqué lo doctor Gràtia y lo dit dr. Albanell lo acompanyà fins fora del aposento romanent jo dins v me feren exir per la porta falsa que surt a la vista de la montaña; y recort.me que al temps que se eren tornats ajuntar sobre la casa de.n Albertí v que havien sopat en dita casa, se dexaren de escriure y no.u scrigueren ni tampoch me llegiren la depositió, sinó que adjegaren dient.me: Ja tornareu; y al cap de dues hores ey torní y dit dr. Albanell me digué que cercava allà, que me.n anàs con Dios. Y he entès que la dita depositió que jo fiu no se.s vista...”⁸⁰

L'interès personal d'aquest testimoni radicava en cobrar el premi que s'oferí per la captura dels assassins de Berga.⁸¹ A la segona deposició que va fer Llofriu davant el Comissari Apostòlic, s'aportaren noves notícies força importants: Digué, per exemple, que algun temps després va veure a Joan Mulet a una finestra d'un estudi de la casa del dr. Albanell, amb la camisa molt bruta i que, per les notícies que tenia, el jutge el va fer embarcar.⁸²

El virrei, assabentat de les converses que sobre el tema tenia Llofriu amb un altre comissari-bandoler, l'envià a testificar al Regent. Quant arribà al Palau de l'Almudàina, el Regent estava amb el dr. Albanell que el despedí de males maneres.⁸³

Com a conseqüència de tot això, Albanell prengué un odi mortal a Llofriu. En certa ocasió el va fer empresonar, juntament amb altres comissaris, acusant-lo d'haver violat una possessió seva i d'haver maltractat els posaders.⁸⁴ Així

⁷⁹ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 570-571. “...però com puc esser jo amich vostre si vos anau agavellat ab los bandejats grossos de Selva que.m perseguexen?; y respongué dit Mulet a les hores jo.us done ma paraula y la donaré a qui voldreu si voleu que siam amichs, que no aniré més ab ells perquè jo vull viurer y ells han fetes coses que no són de fer...”.

⁸⁰ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 577-578.

⁸¹ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 578. El descobridor oficial fou Joan Güells que, en posterioritat provocà molts de problemes a la Reial Audiència. Confer:

SERRA I BARCELÓ: “Mallorca i la Unió d'Armes...” p. 29.

⁸² A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 578-579.

⁸³ A.R.M. M.P. T. XIX p. 580. Segons Albanell, Mulet s'havia embarcat i no es podia fer res.

⁸⁴ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 580-581 i 589. Sabem que Llofriu estava casat amb segones núpcies amb Francina Llofriu. Pel Nadal de 1621 aquest comissari-bandoler anà amb companyia de Guillem Oliver, Miquel Cabot i altres, comandats per l'algtzir Montblanch, a una possessió llogada per Albanell, per tal de prendre a Joan Riera que s'escapà gràcies a una contrasenya secreta. Al demà, algtzir i comissaris, acabaren a la presó, acusats per Albanell.

mateix, i com veurem amb l'afer Llofriu, maltractà de fets i paraules a la seva esposa Francina.

L'INFANTICIDI.

Damiana Albanella, cosina germanan de l'oidor i habitadora de Santanyí, quedà embarassada de l'espòs de la seva germana. Per tapar el fet, quant donà a llum, ofegà la criatura i la va fer enterrar en un molí.⁸⁵

Emperò, malgrat el pacte de silenci establert a la família, el fet transcendí. Albanell, que encara no estava a la Reial Audiència, va escriure al rector de la vila demanant que cercàs fiadors per a les acusades. Foren Antoni Garau, del Prat de Sant Jordi, i Mateu Ferrer de la Torre, de Santanyí.⁸⁶ Aquests donaren les fermances per les acusades fiats de les cartes d'Albanell en les quals els donava la seva paraula de guardar-lis les espatles en tot temps.

Els dos fiadors es dirigiren amb les acusades a Ciutat. A mig camí es trobaren amb el Tort Murdoy, enviat per Albanell, que els digué que no entrassin a Ciutat sinó de nit i per la Porta Pintada. Per si aquest avis no bastava, al Prat de Sant Jordi trobaren a M.^o Aguiló, prevere, que els encomanà el mateix.

Quan arribaren a la Porta Pintada, els sortiren el dr. Albanell i el seu germà que, valent-se d'enganys, els llevaren les dones i les feren sortir de l'illa. Els dos afermadors acudiren a la casa del jutge per mostrar-li les cartes que tenien. Ell les esquinçà i, malgrat que pagà part de les fermances, Antoni Garau i Mateu Ferrer hagueren de pagar i passar un temps a la presó, quedant totalment arruïnats.

UN INTENT DE FUGA DE LA PRESÓ.

La presó reial de Ciutat no era gens segura.⁸⁷ Abundaven les fugues fetes amb ajuda exterior.⁸⁸ Així, per exemple, Antoni Gibert (a) Treufoc fou reclutat per la Colla de Selva gràcies a què el traqueren dels càrcers per aquest sistema.⁸⁹

⁸⁵ L'infanticidi fou un mètode de control de natalitat molt usat a l'Antic Règim. Confer:

FLANDIN, J. L.: *La moral sexual en occidente*. Barcelona 1984. pp. 153 i ss.

SAUVY, A. / BERGUES, H. / RIQUEL, M.: *Historia del control de nacimientos*. Barcelona 1977, pp. 171 i ss.

Això no vol dir que no s'emprassin sistemes anti-conceptius, especialment el "coitus interruptus" i el coït anal. Emperò aquestes pràctiques eren considerades anti-naturals ja que suposaven el vessament estèril del semen, fet considerat com agreujant de qualsevol delictes sexual. Confer:

SERRA I BARCELÓ, J.: "Postura de la societat mallorquina davant algunes pautes sexuals". In *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica*. Palma 1985 pp. 205-211.

⁸⁶ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 604-607 i 700-704.

⁸⁷ SERRA I BARCELÓ: "Delinqüència a Mallorca..." pp. 109-110.

⁸⁸ CAMPANER: *Opus Cit.* p. 360.

⁸⁹ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 468 i ss. Fugiren de la presó Antoni Gibert (a) Treufoc, Sebastià Sbert i un altre home, per l'excusat. Foren acullits per M.^o Busquets i portats a les muntanyes. Vidit nota 76.

Llorenç Viacana testificà que, estant ell a la presó, rebé una carta en la qual se li comunicava que si volia sortir, un dia convingut, post el sol, el trauien. Si calia, matarien tots els que ho volguessin impedir. Un altre pres llegí també la carta i ho comunicà a l'alguatzir Ferrando de la Càrcel⁹⁰ que a la vegada ho posà en comunicació del virrei.

Aquest encarregà la investigació al dr. Albanell que interrogà a Viacana posant-lo immediatament en llibertat, sense que se li acabàs el procés ni se'l molestàs més.⁹¹

L'AFER ESTELRICH.

El 8 de maig de 1621 presentà testimoni en contra del dr. Albanell Joan Estelrich. Havia comprat un hort al carrer dels Olms, que també volia Josep Ferragut (a) Beato. Aquest li demanà diverses vegades que li vengués, i, quant això no donà resultat, començà a perseguir-lo a ell i a la seva família.

Començà dient d'ell que no era de fiar, i que els paraires no li volien donar treball.⁹² Al mateix temps comentava que des de ca seva havia vist com Estelrich i un altre home intercanviaven les dones.⁹³

De la dona deia que era alcavota, prostituta i filla borda de Joan Vivot. Atacà també la seva filla de 13 anys, que aleshores començava a festejar,⁹⁴ dient que portava el mateix camí de sa mare. Per si tot això no bastàs, Josep Ferragut es baixava els calçons davant mare i filla oferint fer el mateix sempre que les ves.

Joan Estelrich decidí acudir a la justícia, malgrat a què el capdeguaita Julià Trullol li aconsellà el contrari.⁹⁵ Es dirigí al virrei⁹⁶ que encarregà el cas al dr. Mendieta.⁹⁷ En el decurs dels esdeveniments prengué possessori el dr. Albanell que, com nou jutge de cort, s'encarregà del cas.

Segons els demandants, el dr Albanell els rebé cridant i acusant-los de calumniadors. Ordenà a un oficial reial que els portàs a la presó, emperò davant els crits de Joan Estelrich i la seva dona, que fins i tot demanaven que portassin

⁹⁰ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 603 i ss. Al procés surt un altre Viacana (A.R.M. - M.P. T. XIX p. 612), bandoler de Canamunt, pres pel comissari Nadal Mussa, assassinat per ordre dels Rossinyol.

⁹¹ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 603.

⁹² A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 590, 592 i 594.

⁹³ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 661.

⁹⁴ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 590 i 592.

⁹⁵ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 594 "Este declarante aconsejaba a Estelrich no reclamara contra Albanell, "que demà pot tornar a son lloch y que li porà succehir com als que deposaren contra de don Franco. Pacheco y de misser Miralles que després tornaren a la Audiència y destentaren y tragueren de ses cases als que havien testificat contra ells".

⁹⁶ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 593.

⁹⁷ El dr. Mendieta es va salvar de morir assassinat amb d. Jaume J. de Berga perquè aquell el deixà i no l'acompanyà a ca seva. Confer:

A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 564 i ss.

la seva filla al Bordell,⁹⁸ se'ls permutà la presó pel propi domicili per 15 dies. El dr. Albanell, a més a més, aturà totes les possibles accions en contra de Josep Ferragut.

L'AFER LLOFRIU.

Francina Llofriu⁹⁹ declarà el 5 de juny de 1621 que, en vida del seu primer marit, tingué unes paraules amb la seva veïnada Hierònima Dimas. L'acusadora es presentà a demanar justícia al virrei, que la remeté al dr. Albanell. Aquest la despedí amb males maneres.

A 1619, Francina Llofriu, s'assabentà de que el bandejat Sebastià Sbert¹⁰⁰ anava moltes vegades a la casa de Hierònima Dimas, per la qual cosa es dedicà a espiar-lo i a conèixer els seus costums.

Un picapedrer, Jaume Soler, li proposà partir-se la recompensa¹⁰¹ si aconseguien entregar el bandoler a la justícia. El propi Soler li comunicà que Sebastià Sbert aniria a sopar a la casa de la Dimas en una de les festes de cinquagesma. Tots dos es dirigiren a veure el virrei, que va estar molt satisfet de poder agafar el famós bandoler. El virrei recomanà a Francina Llofriu que es quedàs de guàrdia i que, en veure'l entrar, li enviàs una persona amb la contrasenya "Santiago".

Així ho va fer. Quant va veure entrar el bandoler, envià el seu marit al palau.¹⁰² Mentrestant, ella vigilava des d'una finestra, preocupant-se de la tardança de la justícia. Passà el temps i el bandoler va fugir cap el Carme.¹⁰³

⁹⁸ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 593. Testimoni de Damià Domenge (a) Bonjorn: "...y recort.me molt bé que lo dit Estelrich digué que, puix lo aportaven a la presó per demanar justícia que volia aportar sa filla al Bordell...".

⁹⁹ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 584 i ss.

¹⁰⁰ Sebastià Sbert o Esbert, fou un conegut bandoler de la Colla de Selva. Aconseguí fugir de la presó amb Antoni Gibert (a) Treufoch (Confer nota 89) refugiant-se amb ell a les muntanyes amb ajuda del capellà Busquets. Els replegà el famós bandoler Jaume Gamundí (a) Fembra.

Pel mateix procés Albanell, sabem que estava amistançat amb Hierònim Dimas (Confer *L'AFER LLOFRIU*) i que va estar diverses vegades a la presó.

BERNAT, M. / GONZÁLEZ, E. / SERRA, J.: "Els graffiti del Campaner de la Seu de Mallorca". In *Bolletí de l'Institut d'Estudis Balearics* (1986) n.º 26 pp. 24, 31 i il·lustracions 11 i 12. Es presenten dues inscripcions fetes per aquest bandoler sumament interessants. Per una d'elles sabem que era d'ofici passamaner i en l'altra hi ha armes de les usades a l'època.

¹⁰¹ Les recompenses solien sortir dels béns del delat, si en tenien, i si no en tenien de la Pròpia Reial Audiència, però, en aquest cas, solien reduir-se un 50 %. A més a més hi havia la possibilitat d'aconseguir el perdó per un bandejat, per això, molts de bandolers eren, al manco en un determinat període, comissaris reials. Confer:

A.R.M. - R.A. - Llibre de Pregons Criminals 1630-1649. En els primers anys del S. XVII una recompensa crescuda solia esser de 100 L. A la meitat de segle n'arribam a trobar de 1.000 L. (equivalents a uns 4.000 jornals).

¹⁰² A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 584-589.

¹⁰³ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 587. Un parell de dies després, la justícia reconegué el convent del Carme, però no es sabé si era per trobar a Sbert o els germans Samores.

Poc temps després de què se n'hagués anat el bandejat arribaren el dr. Albanell i els altres ministres. Escorcollaren la casa de Hierònima Dimas i, lògicament, no hi trobaren res sospitos. El dr. Albanell l'emprengué contra el matrimoni, acusant-los de malvolença. Francina Llofriu es defensà dient que era pú-
blic i notori que dita Dimas estava amistançada amb Sebastià Sbert i que, quant
està a la presó, era ella qui li portava el dinar. Per altra part, i pel testimoni
del capdeguaita Joan Gibert, sabem que la Dimas:

“...és molt de se casa de Pere Callar, hont son marit fa feine de ordinari, y he oyt jo a la dita Dimas, brevejar del dit Pere Callar y confiava molt ab ell; y quant pegaren unes coltellades a son fill, li hoy a dir que no perdonaria per ningú, sinó per dit Callar”.¹⁰⁴

Lògicament, amb aquestes relacions, era coherent que el dr. Albanell fes tot el possible per desbaratar els plans dels Canavall Llofriu. Per diversos testimonis coneixem el que va fer per alliberar del perill el bandoler: Quant el virrei li encarregà la investigació se'n portà a Pere Llofriu i els comissaris a ca seva, tancant-los a un estudi,¹⁰⁵ mentre ell donava avís a per a què fugís.

L'AFER TRIES.

El 13 de juliol de 1621 es presentà Joana Tries (a) Ventallet, viuda i tavernera. Explicà com havia deixades 3 L. a M.^o Joan, dit de les Banyes, sobre unes arracades. Joana Tries, mentrestant, deixà que les portàs la seva filla de 14 anys.

Al cap d'un parell de dies, es presentà Nicolau Castelló, que, com veurem, estava molt lligat amb Albanell, dient-li que coneixia les joies que portava la seva filla. Afirmà que eren de M.^o Joan, i que el propietari anava dient que les havia donades a Joana Tries per poder jeure amb la seva filla.

Al cap d'un parell de dies, es presentaren al domicili de la vídua M.^o Joan, Nicolau Castelló, Hierònim Gonsales i Antoni Font.¹⁰⁶ Castelló escometé a la vídua acusant-la de difamació. Quant Joana Tries confirmà el que li havia dit Castelló, aquell l'investí a cops cridant que era una puta i una alcavota. Quant la dona caigué a terra, desmaiada, Castelló intentà apunyalar-la, salvant-se gràcies a la filla i als presents que s'interposaren.

Al cap d'un parell de dies, M.^o Joan, Antoni Flor i Hierònim Gonsales acudiren a la casa de la vídua a demanar disculpes i a convèncer-la de que no anàs a la justícia, ja que “lo fisch Alcover, Ms. Albanell, Na Clara Mascaronà y dit

¹⁰⁴ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 589.

¹⁰⁵ Així ho reconeixen tots els capdeguaites: Joan Busquets, Joan Gibert i Joan Vanrell.

A.R.M. - M.P. T. XIX p. 589: Pascual s'exclama de que haguessin de jeure en terra i es demana per què servien les cadires.

¹⁰⁶ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 600. Segons el seu propi testimoni, Hieronim Gonsales havia anat a provar un parell de sabates. Ell mateix diu que “la sogra de Castelló se avanave públicament que Déu li prestàs a Mr. Albanell, que tot quant volia alcançar de ell ho alcançave”.

Castelló, tots eren una mescla".¹⁰⁷ De totes maneres, ella es dirigí al domicili d'Albanell a demanar justícia, ja que l'havien atacada en sa casa.¹⁰⁸ Albanell la rebé amb grans crits i la despedí dient-li que donàs gràcies a què non l'haguessin morta.¹⁰⁹

NICOLAU CASTELLÓ I ANTONI FLOR.

Les obscures relacions que fermem el "paniaguado de Albanell", Antoni Flor,¹¹⁰ Nicolau Castelló i el fisc Alcover són força complexes.

Per unan part, la sogra del dit Castelló era considerada íntima del dr. Albanell. Per l'altra, el fisc Alcover estava amistançat amb Clara Mascarona, cosina germana de la muller de Castelló. Emperò aquest matrimoni —de Nicolau Castelló i Catalina Parets— non fou més que una componenda per tal de salvar de la forca a Antoni Flor.

Aquest era un lladre habitual. Per les notícies que tenim, sabem que robà a la casa de Clara Mascarona,¹¹¹ i a la "tenda" d'Esperança Mestra, tia de la que seria muller de Castelló.¹¹²

Sembla que Albanell pogué lliurar a Flor d'aquests robatoris, però quant robà una partida de cànjom que anà a vendre al Mercat,¹¹³ fou pres pel propi virrei. Si en les primeres causes se l'havia condemnat a galeres, en aquell moment hi va haver la certesa de què, aquest cop, ho seria a la forca. Immediatament, Albanell i altres —entre els que destaca Miquel Ferrandell— començaren a planejar la forma de salvar-lo. Una bona solució seria l'obtenció del perdó d'una de les parts ofeses. Per aquest motiu decidiren que el matrimoni entre Nicolau Castelló i a la neboda d'una de les robades podria esser una possible sortida.¹¹⁴ A tal efecte Pascual comenta:

"Este caballero (Miquel Ferrandell) es uno de los amigotes de Albanell y también lo era, según declara éste de todos los Srs. del Real Consejo: es un gusto ver a estos dos compinches metidos a casamenteros".¹¹⁵

Per dur a bon port el matrimoni, pressionaren a Antoni Flor, sa mare, i s'esposa de tal manera que aconseguiren la donació de la meitat d'unes cases en favor del dit Castelló. Emperò l'escàndol esclatà quant Flor es començà a passe-

¹⁰⁷ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 599.

¹⁰⁸ VIDAL RETTICH: Opus Cit. 217. Hom considerava que intentar atacar algú en son domicili era delictu horrorós i quasi sempre mereixedor de pena capital.

¹⁰⁹ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 599-600.

¹¹⁰ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 735.

¹¹¹ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 736-737.

¹¹² A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 602-603. La pròpia filla de Joana Tries li demanà a Castelló per què s'hi havia casat.

¹¹³ A.R.M. - M. P. T. XIX p. 735.

¹¹⁴ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 602-603 i 736-737.

¹¹⁵ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 741.

jar impunament per la Ciutat. Albanell es defensà retornant al virrei. Segons ell, d. Juan de Torres li ordenà posar-lo en llibertat, amb una fiança molt baixa, ja que Antoni Flor havia promès entregar un conegut bandoler.¹¹⁶ Segons Albanell, protestà al virrei dient que es tractava d'una actuació irregular. Però, com es sap, el virrei no podia contestar.

L'AFER VILAR.

El 14 de gener de 1619 tiraren una arcabussada a la porta de la casa i taller de Bartomeu Villar, escultor. Aquest acudí a la Reial Audiència a denunciar-ho i a acusar del fet a un tal Vallespir d'Inca, que fou empresonat.

Emperò Vallespir tornà la pilota, acusant a Villar d'haver provocat ell l'incident. Tots dos acabaren a la presó. El dr. Albanell explica:

“y me recorde que los dissaptes, en les visites,¹¹⁷ exien dits dos hòmens altercant devant el Sr. virrey y Real Consell y fent-se instàntia uns als altres y donant peticions; se provehí que aparagué de justícia conforme apar ab dit procés al qual me refer”.¹¹⁸

El que no surt al procés, segurament, és que s'alliberà a Vallespir per les pressions de Pere Callar, de M.^o Aguiló, prevere, i per les mules que Vallespir li regalà a Albanell.¹¹⁹

L'AFER DEL JURAT DE SINEU I ELS NEGOCIS DE VI.

L'hivern de 1620, en temps de pluges, el dr. Albanell hagué d'acudir a Manacor per a dilucidar una gran brega que hi havia hagut. Segons ell, l'estat dels

¹¹⁶ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 737-739. Es defensa Albanell: “Lo temps que anave instruhint io procés sobre dit furt, contra dit Flor, un dia estant jo en ma casa me vengué cert ministre de part del Sr. Virrey y me digué que sa S.^a manave que en continent isqués dit Flor de la presó per un cert effecte que deye importave en servey de la règia Cort y yo li diguí que besave les mans a sa S.^a Ilma y que li advertia que dit Flor estave pres per un furt y delictè grave y que si lo negoci no era de mayor importància no.m aparexia convingués traure.l de la presó sinó que.s fes la sua causa, y a cap de un rato me vingué una altra persona de part del mateix Sr. virrey que.s fes traure dit Flor ab una fiança, que importave per cert effecte y jo a.les.hores aní a parlar ab sa S.^a lo virrey y Linferí lo perquè estava dit Flor pres y dit Sor. virey dié que en hora bona que.s tragués ab una fiança y jo li diguí que fos de bona suma, a lo menos de trescentes lliures, y lo Sr. Virrey die que bastave de cent lliures...”.

¹¹⁷ SERRA I BARCELÓ: “Delinquència a Mallorca...” p. 107.

¹¹⁸ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 793.

¹¹⁹ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 792-793. Albanell es defensa dient que Vallespir deia que l'escultor, per no pagar-li un deute, el denuncià falsament. Que tot el demés, incluint-hi l'afer de les mules, es ficció de poetes.

camins li impedí fer via directa i s'hagué de desviar cap a Sineu. Aprofitant que era a la vila decidí (?) investigar un pretès frau electoral:

“...se havia seguit que havien falsament posat en lo sac y matrícula de jurats de dita vila de Sineu al dit Garsies y havent-se feta istància sobre de açò, manà lo Sr. virrey y Real Consell que se'n rebés informació”.¹²⁰

Segons ell, envià un notari i un escrivà a reconèixer la caixa i matrícula. Però l'únic jurat present a la vila era el dit Garsies, sobre el que requeien les sospites. El jurat es negà a col·laborar i fugí, per la qual cosa el Dr. Albanell penyorà certs objectes a ca seva per tal de poder allotjar la comitiva.¹²¹

Aquest plantejament de la defensa d'Albanell quedà totalment desbaratat pel Comissari Apostòlic. L'excusa d'anar a Sineu a investigar el pretès frau no es podia considerar com a vàlida, ja que aquest afer s'havia investigat sense trobar res il·legal. Segons Duran, les raons d'anar a Sineu eren per tal d'entrevistar-se amb Pere Seguí, que li portava els negocis de vi:

“Este Pedro Seguí era uno que a escondidas compraba vendimia y vino por cuenta de Albanell, lo que era entonces considerado como delito enorme¹²² y se hace por ello un gran cargo a Albanell porque daba lugar a muchos abusos de autoridad contra los pobres payeses cuya cosecha convenía al comprador”.¹²³

Albanell es defensa dient que, des de que morí son pare, ell es va fer càrrec de la casa i que tenia per costum proveir-se de tots els queviures necessaris. Per aquest motiu, solia comprar a Pere Sineu vi blanc, negre i vinagre, per valor d'unes 100 L. anuals. El jutge li respongué que no era tal, ja que acostumava a comprar grans partides i que, per altra part, a ca seva consumien vi de Binissalem.

De fet, Pere Sineu anava bravejant de les seves relacions amb Albanell. Els propis jurats de la vila confirmaren que aforava la verema a 5 sous manco per càrrega degut a unes cartes del Regent, i que era públic que dita verema era propietat del dr. Albanell.

¹²⁰ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 752.

Els fraus electorals eren relativament freqüents. Confer:

ROCA RODRÍGUEZ, P. / ALEMANY, G.: “Aproximació a l'estudi de les estructures de poder a Campanet”. In *Mayurqa* n.º 20 (1980-1984) pp. 333-334.

¹²¹ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 755. Segons Albanell, la penyora fou un llençol. Segons Pau Duran, foren més, i ordenà a Pere Sineu i el seu germà que els tornassin quant s'obrí el procés de residència.

¹²² VIDAL RETTICH: *Opus Cit.* p. 231.

¹²³ A.R.M. M.P. T. XIX p. 757. No sabem si aquest Pere Seguí era el comissari reial que els bandolers de la Colla de Selva volien matar, però tot ens inclina a pensar que no, ja que aquell seria Canavall.

LA PISTOLA DE JOAN ANGLADA.

Aquest fou un dels afer que més interessaren a l'acusació, tota vegada que posava en entredit la forma d'actuar d'Albanell en un delictes considerat com a molt greu pels Edictes Reials: el port d'armes vedades.¹²⁴

A Jaume Anglada, quant sortia de ca seva emboçat, li caigué una pistola curta que se li disparà.¹²⁵ El fet fou presenciat per nombrosos testimonis¹²⁶ que reconeixeren l'autor i la causa del tret sense cap dubte. Albanell s'encarregà de les diligències, però es cuidà de donar instruccions als Anglades. Al dia següent, els forats de la paret produïts pels trets, estaven tapats amb fang. Emperò foren reconeguts com a causats per arma de foc per les persones que els anaren a visurar.

Albanell tancà el procés donant la culpa a un coet que dispararen uns nins. I per si això no bastàs, es dedicà a empresonar a tots els possibles testimonis.¹²⁷

El propi Jaume Anglada, empresonat per l'afer Berga, es mostrà evasiu en aquest capítol. Quant se l'interrogà sobre quines podien esser les causes del seu empresonament, contestà que devia esser perquè havia segrestat una tal Margalida Sastre i que la portà a les cases de M.^o Pons, prevere i de Berenguer d'Oms. Posteriorment la casaren amb Miquel Sastre. Gràcies a aquest matrimoni, Miquel Sastre aconseguí una plaça d'escrivà a la Cúria del Batle, 100 L, comptants i 8 L. de renda.¹²⁸

L'ASSASSINAT DE NADAL MUSSA.

El comissari reial Nadal Mussa fou mort d'arcabussades prop del Carme per Alexandre i Miquel Oliver, nebots d'Antoni Orlandis. Quant es va saber el fet, el dr. Albanell es dirigí cap el lloc de l'assassinat, reconeixent el cadàver que estava a la casa d'un teixidor.

Es va saber que els assassins havien pres una cavalcadura de la casa d'un tal Montaner, que estava devers l'església de Sant Francesc, per la qual cosa es feren diligències contra ell per fautor.

Malgrat a què el primer en investigar la mort fos el dr. Albanell, el virrei encarregà l'afer al dr. Gràcia. Albanell es defensà dient que, en aquells moments, estava molt ocupat perseguint bandolers a la Part Forana. Fou fama pública que els assassins s'embarcaren amb ajuda d'importants personalitats.¹²⁹

¹²⁴ VIDAL RETTICH: Opus Cit. pp. 225-229.

¹²⁵ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 669-695.

¹²⁶ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 680. Emperò els testimonis estaven asustats. Així Francina Planes diu: "al temps que deposí no tinguí ànimo de dir la veritat per por que tinguí que no.m matasen, y ara, encara que estiga ab la mateixa por, confiada del favor de Déu y de la justícia, y perquè veig que tinch obligació de dir la veritat...". Reconegué a Jaume Anglada clarament i va veure la pistola quant li queia, així com el tret.

¹²⁷ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 770.

¹²⁸ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 687-695.

¹²⁹ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 666 i ss. i p. 769.

L'ASSASSINAT DE VALENTÍ FLUXÀ.

Dos dies abans de la mort de d. Jaume Joan de Berga, mataren a Valentí Fluxà. Fou inculpat un criat d'Antoni Orlandis que havia actuat per ordres del seu amo. El criat s'embarcà amb el seu senyor quant aquest partí cap a Madrid. Es volgueren fer procediments en contra del patró,¹³⁰ que a la fi fou exculpat.¹³¹

L'ASSASSINAT OLLER.

Aquest fet va estar íntimament lligat en els processos que provocaren la mort de d. Jaume J. de Berga.¹³² M.^o Joan Baptista Oller fou assassinat la segona festa de Pasqua de 1619 davant Sant Feliu.

El motiu d'aquesta mort s'ha de cercar en l'odi que li tenia Miquel Anglada, ja que es deia que Oller, juntament amb altres, havia mort un criat seu.¹³³ Els Anglades feren baixar diversos bandolers de les muntanyes per a tal efecte. El primer fou Joan Güells¹³⁴ que no el pogué dur a terme. Posteriorment, el lladre Pere Joan Burgos¹³⁵ testificà que els assassins foren Hiacinto Amengual i Miquel Cardell¹³⁶ que li dispararen per un finestró quant sortia de la casa del notari Bartomeu Vilar.

El propi Joan Güells deposà que el baixaren de les muntanyes per matar a d. Príam Morlà, Miquel Serra, Joan Baptista Oller i al dr. Mayans. Va estar refugiat a uns estudis de Miquel Anglada i certs cavallers li portaven noves d'on es trobaven els que havia d'assassinar.¹³⁷ Entre tots aquests cavallers, recorda especialment Garau Pont¹³⁸ que aportava les armes per cometre tal efecte. Emperò Güells fou empresonat i no pogué dur a terme l'assassinat. Ens conta que:

“Estant jo pres en las càrcers reals de la present Ciutat, mataren al dit Joan Bta. Oller y vuyt o deu dies après de la mort del dit Oller jo, ab altres fugírem de la presó y no.ns ne anàrem a les montanyes de Lluch a juntar.nos ab los bandejats de Selva, per què éram tots de una parciali-

¹³⁰ A.R.M. - R.A. Llibre de Pregons Criminals (1630-1649). Els càstigs contra patrons i mariners que se n'haguessin portat bandejats del Regne eren molt forts. Així es cremava la barca, malgrat a que el propietari no en fos responsable de la fuga.

¹³¹ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 776-778.

¹³² LE-SENNE: Canamunt i Canavall pp. 113 i ss.

¹³³ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 535 i 773. El criat era Antoni Ferrà.

¹³⁴ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 535 i ss. Joan Güells fou qui denuncià els assassins de N Berga. Per aquest motiu alguns Canamunt i bandolers posaren preu a la seva vida. Confer:

SERRA I BARCELÓ: “Mallorca i la Unió d'Armes...”.

¹³⁵ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 773.

¹³⁶ LE-SENNE: Canamunt i Canavall p. 122. Eren bandolers de la Colla de Selva.

¹³⁷ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 535.

¹³⁸ LE-SENNE: Canamunt i Canavall pp. 124-127. En el procés Berga, els germans Pont, i especialment Garau, foren acusats d'aportar les armes que serviren per assassinar a d. Jaume J. de Berga.

tat, entre ls quals eran Hiacinto Armengol y Miquel Cardell, que havien mort, per ordre de dit Miquel Anglada, al dit Juan Baptista Oller; y un dia, entre altres, tractant jo ab ells de dita mort de dit Oller me digueren queixant-se de dit Miquel Anglada per lo que ls havia fetes moltes promeses per la mort de Oller y no les cumplia, ço és que ls vestiria, que ls acomodaria y que sols havia enviat dit Miquel Anglada un parell de sebatos...".¹³⁹

Sabem, també, que els assassins foren conduïts a la casa de Gabriel Berga enganyant-lo, ja que li feren creure que es tractava de dones per "usar-les" en temps de Quaresma si en tenien necessitat. D'allà se'ls endugueren a la casa que tenia Garau Pont per guardar-hi un cavall. A dita casa hi acudia diàriament Pere Oliva, criat de Pont, per portar menjar pel cavall i pels bandolers. Poc temps després de la mort d'Oller, el criat desaparegué i la seva dona es començà a preocupar.

Després de l'assassinat Berga, Garau Pont fou tancat a la presó episcopal per haver portat les armes que empraren els assassins.¹⁴⁰ La muller del seu criat començà a anar-hi a demanar noves de Pere Oliva. Al principi es contentà amb què li donassin alguns diners, però després seguí insistint de tal manera que Garau Pont es queixà:

"Al diable de la dona, que m enfisa y ve assí a menut y lo bisbe pensa que es altre cosa y a son marit ja li hem donat cobro...".¹⁴¹

El seu disgust arribà a tal punt que digué que si la dona tornava faria venir el seu espòs i que se les arreglàs amb la justícia (?).

Havent-hi els Anglades implicats, el dr. Albanell intentà ajudar-los per tots els medis. S'assabentà del fet quant estava de visita a casa d'una parenta de la seva dona. Segons ell, intentà trobar l'algutzir Capdebou, però al no trobar-lo s'hagué de dirigir tot sol al lloc del crim.¹⁴²

Quant va esser prop del pedrís del Born, es trobà amb diferents cavallers i allà, amb secret, parlà amb Jordi Sureda,¹⁴³ menyspreant al veguer Brondo que havia iniciat les diligències.

Arribat al lloc del crim, se li comunicà que els assassins havien fugit cap a les Drassanes i que no podien esser molt lluny ja que anaven glaçats pel fred. Emperò ell començà a demorar-se: va fer entrar el cadàver a la casa del notari Bartomeu Vila, on hi va estar més d'una hora; es dedicà a interrogar i empresonar diversos testimonis presencials...¹⁴⁴

¹³⁹ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 537-538.

¹⁴⁰ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 495-563.

¹⁴¹ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 540-541.

¹⁴² A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 634-647. El propi Comissari Apostòlic critica aquest fet, ja que Albanell hagués pogut tocar viafora i requerir auxili a la justícia a tots els presents.

¹⁴³ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 638 i ss.

¹⁴⁴ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. i ss.

En el decurs de les investigacions, la notícia arribà al virrei que havia reunit la Reial Audiència. Estava molt preocupat ja que:

“...tenia entès que havian de entrar dins de la Ciutat molts bandejats y altre gent y anar al Castell Real per.a aportar.se.n y alliberar tretze hòmens que estaven presos en la torra del Angel,¹⁴⁵ y que com veyé tants grans atreviments temia dit succés; majorment per lo que dies antes se havia regonegut lo monestir de Sant Francesc de Paula y se havie trobat allí una escala de corda molt llarga que.s suspita si seria de dit efecte...”¹⁴⁶

Assabentat el virrei de l'assassinat, acudí al lloc on encarregà de les investigacions al dr. Gràcia, mentres que a Albanell se li encarregà que anàs a prendre testimoni, un a un, als tretze empresonats a la Torre de l'Angel, i que no tornàs al Consell que no hagués acabat.

RELACIÓ AMB ELS BANDEJATS.

Ja hem tengut ocasió de veure com el dr. Albanell, bé per les seves relacions amb nobles de Canamunt, bé personalment, contactà sovint amb bandejats, bandolers i altres delinqüents.¹⁴⁷ Ens toca veure ara com els perseguí.

El conegut bandoler Lo Bort Gater, fou perseguit (?) pel dr. Albanell en més d'una ocasió. A finals d'abril o principis de maig de 1619, es rebé avís del batle de Santanyí que Pere Gater es trobava a la vila.

Aleshores Albanell era a Manacor per investigar un fet sumament dolorós. El bandoler Gomila (a) Ros havia disparat una arcabussada al pare d'un altre bandoler, Antoni Fullana.¹⁴⁸ Aquest:

“no havent pogut trobar al dit Gomila Ros, anà a una casa de una possessió a.hont hi havia un fillet de dit Ros, de edat de uns dotse anys, y lo prengué y matà desparant.li una arcabussada als pits”.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Segurament es tracta dels membres de la Colla de Selva empresonats per la batalla del Grau de Lluc, que provocà l'assassinat Berga. Confer:

SERRA I BARCELÓ: “Delinqüència a Mallorca...” pp. 144-145.

¹⁴⁶ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 638-639.

¹⁴⁷ Malgrat a que la pròpia documentació ha fet sinònims els termes bandoler i bandejat, no tenien el mateix significat, bandoler era el membre d'un escamot organitzat, fora de la llei. Bandejat era una persona, animal o cosa, a la qual es declarava fora de la llei, mitjançant un acte legal (ban). Hi podien haver per tant, bandolers que encara no havien estat bandejats i bandejats que no eren bandolers.

¹⁴⁸ Sols tenim notícies d'un Antoni Gibert (a) Fullana, que era membre de la Colla de Selva, emperò no sabem si era la mateixa persona.

¹⁴⁹ A.R.M. - M.P. T. XIX p. 648. Aquest tipus de delictes no eren molt habituals, emperò l'assassinat d'infants es dona com a sistema de venjança; tal es el conegut cas del “nin de Llorito”.

Segons les notícies del batle de Santanyí, lo Bort Gater havia entrat a la vila a les anques del cavall del capellà Tallades. El batle havia alçat el poble i els havia perseguit fins el Rafal dels Porcs, Ses Salines i S'Avall.

El virrei ordenà a Albanell que iniciàs la persecució, donant-li un extraordinari de 100 L. Albanell es dirigí cap a la vila returant-se contínuament amb l'excusa de perseguir a Damià Vidal, que feia pocs dies que havia fuit de la presó.¹⁵⁰

Dividí les seves forces i les envià a reconèixer cases i llocs situats en el sentit contrari d'on es suposava que era el bandoler. Arribà a la vila on escometé al batle rient-se d'ell i de les mesures que havia pres.¹⁵¹

Sembla que tenia gran amistat amb el capellà Tallades i que s'entrevstà amb ell a la posada de Santanyí.¹⁵² A més d'aquests càrrecs, a Albanell se l'inculpà d'haver malgastat els diners concedits pel virrei i d'haver exigit a les viles extraordinaris per hostejar-se ell i tot el seu seguici.¹⁵³

Un altre fet singular tengué lloc durant una persecució a les muntanyes. El comissari-bandoler, Miquel Cabot¹⁵⁴ testificà que, poc més poc manco, un mes després de l'assassinat Berga, quan eren a perseguir la Colla de Selva, rebé denúncia de Hierònym Figot, de Muro, per tal de capturar un lladre de bestiar,¹⁵⁵ de llinatge Martorell, que havia robat un porc a son cunyat.

Miquel Cabot capturà al dit Martorell i l'empresonà, essent felicitat per Albanell. Al cap de cert temps, el jutge l'envià a demanar. El trobà acompanyat de Pere Callar; Albanell l'escometé renyant-lo per haver empresonat un criat del Sr. Callar, sense la seva autorització. Mentrestant d. Pere comentà airat: "los que anaven servint al Rey no,y anaven sinó per vellaqueria".¹⁵⁶

Miquel Cabot, que confirmà l'odi que sentia Albanell per tots els que perseguïen a la Colla de Selva i als assassins d'En Berga, acabà a la presó. S'alliberà el lladre amb l'excusa de que tot havia estat una broma. Que era cert que havien pres el porc, l'havien mort i rostit a les terres del propietari, però que fins i tot l'havien convidat.

Tots aquests fets, els confirmen diversos comissaris, especificant que es temia una revolta dels Bandolers de Canavall que els ajudaven en la persecució.¹⁵⁷ El propi algtzmir Ferrando de la Càrcel es va veure perjudicat per intentar defensar a Miquel Cabot.

En un altre afer se'ns explica l'especial odi que tenia Albanell per l'algutzir de la Càrcel. El batle de Pollença testificà que, poc abans de la mort d'En Ber-

150 A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 6650 i ss.

151 A.R.M. - M.P. T. XIX p. 653. Albanell li digué: "Batle que.s asò del Bort Gater .. rieu.vos de asò Batle, Lo Bort Gater baxerà assí, no.u cregau...".

152 A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 653-654. El capellà portà vi a Albanell.

153 A.R.M. - M.P. T. XIX p. 657. No és d'estranyar que les viles tenguessin odi mortal a comissaris i algtzirs.

154 A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 661-664.

155 SERRA I BARCELÓ: "Delinqüència a Mallorca..." pp. 128-140.

156 A.R.M. - M.P. T. XIX p. 662.

157 A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 663-667.

ga, vingué a la vila el dr. Albanell amb molts de comissaris. Degut a què el batle reial era a la presó, nomenà tres lloctinents per tal de suplir-lo. En el decurs d'aquest fet, aconseguí empresonar els bandolers Grua i Roger, remetent-los a Ciutat. Emperò, quant foren en camí, els alliberà un escamot de bandolers que anaren després a refugiar-se a les muntanyes.¹⁵⁸

Albanell va fer aixicar el poble i posà setge a la casa de Joan Grua. En ella no hi trobaren més que dues dones que foren enviades a la presó. Quan un dels lloctinents de batle li suplicà que n'alliberàs una que estava de visita, el dr. Albanell el maltractà i li posà una pistola als pits amenaçant-lo de penjar d'una branca.

Per tal de perseguir els bandolers, el dr. Albanell va fer aixicar Alcúdia i Campanet. Es dirigí cap a Selva on va fer tocar viafora amb trompetes i tambors per espai d'una hora. La seva sorpresa fou, quant ell hi acudí, que no hi trobà més que els seus homes. Degut a què l'únic jurat present a la vila, Pere Morro, es presentà, li va fer aparellar queviures per les forces. Pere Morro es va disculpar dient que no n'hi havia tants a la vila, que caldria baixar a comprar-ne a Inca i ell no tenia la clau dels diners. Albanell s'encengué de còlera, li posà una pistola als pits, i sols es salvà gràcies a què diferents persones s'hi interposaren.

Abans de la fuga dels bandolers, l'algutzir Ferrando de la Càrcel es trobava a Selva amb un escamot de Canavalls esperant poder empresonar la Colla de Selva. Una vegada que es fugaren els bandolers pollencins, i amb bandolers de Canamunt per aquells indrets, Albanell li ordenà que es dirigís cap a Pollença. El propi de la Càrcel era conscient del perill que corria i es dirigí a la vila per camins inusuals i estant a l'aguait, ja que sabia que els Canamunt havien posat preu al seu cap. Quant arribà a Pollença es trobà que les forces havien partit. Emperò Albanell hi tornà ordenant a l'algutzir que segrestàs els béns d'En Grua. També el posà al front d'un escamot de bandolers enemics. Tothom va estar d'acord en què Albanell disposà les coses per a què els Canamunt l'assassinassin. Ell es defensà dient que eren mesures tàctiques per tal de fer més operatives les seves forces.

CONCLUSIONS.

S'ha dit ja diverses vegades que el Procés Berga és fonamental per entendre la societat mallorquina de principis del S. XVII. Emperò fins ara sols havíem entrevist les relacions que tengueren les bandositats nobiliàries de Canamunt i Canavall amb les institucions.

El procés seguit contra el dr. Albanell és singular en molts d'aspectes. No sols per esser l'únic d'aquest tipus que s'ha pogut localitzar fins ara a Mallorca, sinó per que d'ell es poden deduir molts d'aspectes que fins ara no s'havien valorat prou:

158 A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 695-699.

— Els partits nobiliaris de Canamunt i Canamunt disposaren per a les seves aliances no sols d'escamots de criats i bandolers, sinó que procuraren infiltrar-se en els organismes de govern, de tal manera que el veritable control illenc estava en les seves mans.

— Malgrat això, els partits nobiliaris i especialment els Canamunt, disten molt d'aparèixer com a grups homogenis. Es cert que els lligams eren forts i els sistemes d'ajuda mútua i protecció funcionaren molt bé. Emperò, sovint, els nobles es mouen per interessos individuals, sense que les seves accions es puguin considerar com a integrants d'una planificació general. Provocaven atemptats i assassinats sense consultar als dirigents, refiant-se dels pactes de silenci i ajuda mútua. Aquestes accions es podien realitzar fins i tot enganant a membres de la pròpia bandositat, implicant-los indirectament en els resultats.

— La Reial Audiència, durant aquest període, va estar completament dominada per les bandositats nobiliàries. No ens referim sols al dr. Albanell o al "Fisch Alcover", sinó que del conjunt del procés hom pot deduir que els altres membres del consell, bé per acció, bé per omissió, afavoriren d'alguna manera la parcialitat i injustícia en benefici propi, d'amics o parents.

— En aquestes condicions, no ens pot estranyar que el degavell social fos total. La gent, veient la justícia que imperava, intentava passar sense ella i acudia a la venjança privada.¹⁵⁹

— La relació existent entre les colles de bandolers i les parcialitats nobiliàries era molt forta, però no es pot parlar d'una subordinació incondicional.¹⁶⁰ El que es detecta es una sèrie de relacions d'interdependència que es poden relacionar amb el "patronatus" romà.

— La situació provocada per les colles és molt més complexa que la d'un simple esclafit de bandolerisme. Amaga una societat profundament dividida en una sèrie de parcialitats irreconciliables que deixaven les autoritats reials, de facto, inoperants. El perill d'un assalt dels bandolers a la Ciutat que es detecta en el procés, no és un fet aïllat¹⁶¹ i per força ens fa pensar en els moviments socials dels segles anteriors.¹⁶²

— Queda confirmada la tendència, en aquest període, de fer baixar bandolers de les muntanyes per cometre atemptats "poc honorables". Després de la

¹⁵⁹ TOMÁS Y VALIENTE, F.: El derecho penal de la Monarquía absoluta (siglos XVI-XVII-XVIII) Madrid 1969 pp. 24-32.

HENTIG, H. von: La pena I. Madrid 1967 pp. 21 i ss., 132 i ss. i 137 i ss.

¹⁶⁰ A.R.M. - M.P. T. XIX pp. 568-584. En aquest aspecte és fonamental el testimoni de Pere Llofriu. Per ell sabem que el bandoler de la Colla de Selva Joan Mulet li contà que el capellà Voda digué "ja ls tinch massa enfisats als de aqueixa casa (es refereix a la de d. Pere de Santacília) perquè cada dia los demanam serveys sens haver fet res per ells...".

¹⁶¹ Hi ha diversos intents de fer entrar bandolers a Ciutat per a prendre-la. Tal es el cas que ens explica Viquet de l'intent de Llorenç Coll Barona d'entrar a Ciutat per Santa Creu. Confer:

CAMPANER: Opus Cit.p. 465.

LE-SENNE: Canamunt i Canavall pp. 97-98.

¹⁶² SERRA, I BARCELÓ: "Mallorca i la Unió d'Armes...". Hom demostra fins a quin punt es recordaven les Germanies a principis del S. XVII.

desfeta de la Colla de Selva, no queda més remei als nobles d'esser ells mateixos els que els haguessin de protagonitzar.

— Des de la seva entrada a la Reial Audiència, fins a la seva mort a 1628,¹⁶³ els Canamunt tengueren amb el dr. Albanell una de les armes més importants de la bandositat.

— Finalment s'ha de remarcar que foren els propis organismes judicials i polítics els que agreujaren la situació nomenant bandolers com a comissaris. Això no provocà més que el naixement i perduració de comunitats de venjança que pervisqueren per més d'un segle.

---

¹⁶³ Biblioteca Balear del Monestir de la Reial. JAUME, B.: Miscelània Històrica del Archivo del Real Patrimonio, 11-104 f. 172.

La biblioteca de Lluç Estaci, Rector de Puigpunyent, Mallorca. 1644

JAUME BOVER

Entre els papers de la biblioteca de Josep Porter, llibreter antiquari de Barcelona, es localitzà el 1983, un llibre manuscrit relligat en pergami que contenia diverses actes notarials, testaments, etc. que fan referència a un pleït promogut pels frares dominicans de la Ciutat de Mallorca i els hereus de Lluç Baptista Estaci, també anomenat Lluç Cortell Estaci, doctor en teologia i rector de la parròquia de Puigpunyent, Mallorca.

El volum, que porta el títol genèric *Actes de Son Cortey*, inclou inventari del béns del prevere. La relació consta de dues parts. La primera amb l'inventari dels béns mobles seguint l'ordre de les dependències de la casa, i d'una altra vivenda a la Ciutat de Mallorca, al *cab devall del Born*; i la segona amb la relació de 253 volums manuscrits i impressos, d'un interès extraordinari.

El manuscrit en qüestió, juntament amb altres de tema català, epistolari i demés, havia d'ésser dipositat a la Biblioteca de Catalunya. Ignora on es troba a hores d'ara. Maria Porter i Moix, dilecta amiga, filla de l'insigne llibreter, em permeté treure'n una còpia, la qual cosa li agraeisc de tot cor.

He procurat fer un ràpid intent d'aproximació a la identificació dels llibres impresos amb l'ajuda de les bibliografies de Graesse, Palau i altres.

Lluç Baptista Estaci, fill del mestre Damià Estaci, i nebot de Lluç Ballester, prevere, feu testament el 28 de gener de 1644 instituint hereus als seus nebots, davant el notari Bartomeu Coll, foren testimonis Francesc Andreu, militar de Mallorca i l'honor Pere Antelm Alemany, de l'Alqueria, del terme d'Andratx. Tenia una germana casada amb Joan Cortei. El 7 d'abril de 1644, havent mort el rector, es feu inventari dels béns.

Lluç Cortei, procurador de Jerònima Cortei i Estaci, beneficiat de la parròquia de Santa Eulàlia, de la Ciutat de Mallorca vengué el 1.er d'octubre de 1644 la biblioteca de Lluç Baptista Estaci a Joan Pau Ferragut per 103 lliures.

1644 abril 7

[INVENTARI]

[Rectoria de Puigpunyent]

[Sala de la rectoria]

Primo atrobí en dita heretat, ço és, en la rectoria del dit lloch de Purpunyent, en la sala de la dita rectoria nou cadiras de repòs ab sos sitials y respalles de cuyro usades.

Item un banch de respalles de sapí usat y vell.

Item una conca de llautó vella, que era de la heretat de Damià Stasi quondam son pare.

Item dos bufets usats de noguer ab sas vergas de ferro.

Item un altre bufet de pi usat.

[Cambra]

En la cambra ha hont dit rector jeya.

Primo uns cuyros de guadamacil vells, que eran de la heretat de mestre Damià Stasi quondam son pare, que són quatre.

Item dos caxes de sapí usades, la una és de Hierònima Cortey y Stasi, viuda hereve de dit diffunct, la una se'n sarvia dit rector en roba de llane, y l'altre de lli hi havia dos parells de llansols, ço és, dos de bri y stopa y dos de bri.

Item sis torcabocas de gra de ordí usats.

Item tres tavallolas de axugar les mans.

Item quatre mocadors; quatre colls de capellà, dos nous y dos vells.

Item dos pavallons de filampua de capell de demprimer y són de la heretat de Damià Stasi quondam son pare.

Item en la caixa de la roba de llana. Primo una lloba de ximallot negre per anar per Ciutat ancare bone.

Item un mantèu de scot. Item altre mantèu de vintè negre.

Item una capa de drap de color de flor de romani per anar de camí.

Item una sotaneta per lo mateix, de color morada, vella y squinsada.

Item un parell de mànegues velles de ximallot negre.

Item un caputxó ros de drap forrat de frisata blane, vell.

Item una gara (?) de drap color de pebret usat.

Item una cadireta comune vella

Item una roba llarga de gorgaran de aygües usada.

Item dos cadires comunes ab son sitals de cuyro usades.

Item un lit en què jeye dit diffunt de bancs y pots y sos pilars de poll teñit negre sols dos bancs de pi y sinch pots de pi y quatre pilars de poll en quatre vases de pi y quatre poms de poll.

Item dos matalassos del dit llit usats.

Item dos llansols de bri del dit llit.

Item una flassada de la gran fort usada.

Item una llumanera de llautó usada.

[Biblioteca]

Item en la cambre ha hont dit rector tenia los libres y stà en llista y són 253 llibres.

Item una taula llargue de pi en sos petjas llavadissos.

Item altre taula llargue de pi ab sos petjas tornajats.

Item un tinter de bañe gran ab son arener.

Item un tinter de llautó patit, més mitja mà de paper blanc per scriura.

Item un llit de bancs y pots de pi vells ab màrfaga plena de palla per jeura sos nebots.

Item dos llansols, lo un de stopa y l'altra de bri.

Item una flassada vella.

Item un llit nou de hom de camp, sens matalàs ni llansols ni flassada.

Item una arquimesa gran ab sos calaxos petits, dins la qual hi havia y s'i troben moltes scriptures de mà del diffunt com són coses de theologia, que havia estudiade y los altres del doctorat, y altres papés de poca importància.

Item dins dita arquimesa se trobe un llibre de albarans de forma de octau dels pagaments, que feya dit diffunt.

Item tres llibres més de albarans de forma de octau, lo un és de la heretat de Damià Stasi quondam y de los pagaments, y lo altre de la heretat del reverend mossèn Lluch Ballester prevere son onclo y lo altre és dels pagaments de Juan Cortey quondam son cunyat.

Item altre libre prim de forma de octau dels pagaments y començaments de com llogave los misatjes lo dit diffunt.

Item altre libre prim que dit diffunt l'a fet cabreu per les rendas que té de la heretat de son pare y de la heretat de son onclo mossèn Lluch Ballester prevere quondam.

Item sis altres en pragami jahens ha la heretat del dit diffunt.

Item un breviar modern nou y usat en que deye offici dit diffunt

Item un diurnal modern vell.

Item cinch hurons d'espert buyts y vells.

Item una stora de espert vella per baix del llit

[Cambra de les dones]

Item en la cambra ha hont jeyen las dones y la germane de dit diffunct se trobe lo següent:

Primo un llit de bancs y pots de pi ab sos pilars de poll sens tañir.

Item una màrfegue plena de palla de cañem usada.

Item dos llansols, lo un de stopa y lo altre de bri usats.

Item una flassada usada.

Item una caixa de pi corcada ab son pañy y clau dins la qual hi havia vels, mocadors y manudayes de la viuda germane del dit diffunct.

Item en dita caixa hi havia un parell de calsates de lli y dos peus del diffunct.

Item un llitoxo vell de sapí dins lo qual hi a un ruquet y un sobrepalis y una muça y un barret de capellà del dit diffunct.

[Cambra del vicari]

Item en lo estudi ha hont jeye al Vicari que dit diffunct tania, sa troba lo següent:

Primo un llit de bancs y pots de pi ab sos pilars de poll.

Item un matalàs usat.

Item dos llansols de bri y stopa prims.

Item una flassada de la gran fort usada.

Item una cadira comune ab sos sitals de cuyro usada.

Item uns cuyros de guadamacil vells, qui era de la heretat de mestre Damià Staci quondam son pare y són 3.

[Pastador]

Item en lo estudi pastador una pastera de pi vella.

Item un sarnador y un sadàs tot usat.

Item dos rahols par tanir al pa.

Item una post de pastar usada de pi.

Item una caixa farinera gran buyda de pi usada.

Item tres alfàbias petitas, una per olives, y l'altre per oli y l'altre per tanir vinagre.

[Cuina]

Item en la cuyna dos olles de terra, dos casoles tot de terra.

Item una dotzena de plats de tall de argent comuns de terra.

Item un saler de pisa de terra blanch ab un plat ab tres culleretes de plata y tres forquetes tot de plata.

Item un morter de coura ab sa massa.

Item sis scudellas ab orelles de tall de argent de terra.

Item dos cubertores de terra per tapar las ollas.

Item dos pellas de aram per fragir usades.

Item dos ferros de posar la olla al foch.

Item unes mollas de ferro, més dos llumanetes usats, per llum.

Item dos llumaners de la tafona de ferro.

Item un morter de pedra ab sa masa.

Item una caldera de aram mitjansera vella y foradada de la heretat de mestre Damià Estasi quondam son pare.

Item una gerreta de taula, de terra, y dos gerras mitjanseras de terra y una somadal tot de terra.

[Estable]

En la estable se toban un mul y una mula negra en la casa darrera trancada de edat de deu anys y al mul gris de edat de quatorze anys ab dos bastos de les dites bèsties vells.

Item dues cadenas del bestiar.

Item dues sàrries per tragar, de espart, usades.

Item dues cordes usades de palme per lo mateix ofici.

Item una sella de mul per vanir en Ciutat usada.

Item dues brilles, la una és de mul y l'altre de cavall usades.

Açò es troba en la rectoria de Purpunyent de hont dit diffunct here rector.

[Casa de Ciutat]

En les cases de Ciutat que continua en lo inventari present scituades el cab devall del Born s'itroba lo següent:

[Estudi]

Primo en als studis ha hont dit diffunct jeye, sinch cadires de repòs usades.

Item dues cadires comunes velles usades y una patita comuna usada.

Item un lit baxet de morer y sos caragols y pots de pi.

Item un traspontí usat.

Item dos llansols de bri usats.

Item una flassada vella encare un poch bone.

Item una mitja caixa de noguer negra y s'i trobe lo següent:

Item un vestit molt vell del dit diffunct, ço és calçons y gipó.

Item una beca de pebret usada.

Item un capell forrat de tafatà negra ja vellet.

Item un braser de aram ab sa caixa sens forrar, vell de la heretat de son pare mestre Damià Stasi quondam.

Item unes grellas en lo mànach trencat y unes mollas usades.

Item un bufet mitjanser de noguer usat.

Item altre bufet petit vell per tanir al vidre hora de dinar.

Item una caxa gran de reura buyda de la heretat de son pare mestre Damià Stasi quondam son pare.

Item uns estans de tanir los libres.

Item una credensa ab son parador de sapi vella de la heretat de mestre Damià Stasi quondam son pare.

Item sis retaulets mitjanserats al holi.

Item quatre Doctors del mateix ja vells.

Item un Sant Pere y un Sant Pau, quadros petitets.

Item quatre quadros grans de la història de Troya de colors comuns ja vells y foradats.

Item un armari de fuste de sapi molt vell de la heretat de mestre Damià Stasi quondam son pare.

[Botigues]

Item en les botigas del oli devall los studis s'i troba trenta alfabias buydas de 80, 90 ò 100 cortans cade hune.

En la libreria

[1].—Primo set libres, que són los set toms de los Annales del cardenal César Baronio, ço és de un fins a set inclusive.*

[2].—Item un libre, qu'és lo setè tom de dit cardenal César Baronio.

[3].—Item dos libres, que són primer y segon tom intitulats Rerum hispaniarum scriptoris aliquo ex bibliotheca don Roberti Bili Angli.

[4].—Item onse libres, ço és deu toms Operum divi Aurelii Augustini, y un qui es diu Index operum divi Augustini.

[5].—Item quatre toms de les obres de sanct Hierònim, que són quatre llibres.

[6].—Item un libre, qui es diu Opuscula, qua olim inveniebant inter opera sancti Hieronimi.

[7].—Item sis libres, que són les parts de la Theologia de sanct Thomàs de Aquino ab lo índice.

[8].—Item un tom de las obras de sanct Bernat.

[9].—Item un tom de les obres de Tertuliano.

[10].—Item un libre gran, qui's diu Vita Christi, a P. Ludolpho Sarine, carthusiano.

[11].—Item un libre, qui es diu De emendatione temporum, Josephi Scaligeri.*

[12].—Item un libre, qui's diu Genebrar, Di Libri.*

[13].—Item dos llibres, que's diu Opera D. Stanislai Hosii, són duplicats.*

[14].—Item altre libre, Pauli Joncinatis, Quastiones metaphisicales.

[15].—Item altre Libre, Fr. Adami Jasbont de Geluy, Opera omnia.

[16].—Item altre libre, Expositiones in libros de sophisticis elenchis Aristotelis, Augustini Niphi.

[17].—Item un libre, Themistii cognomento Suadae orationes XIX grecis et latine coniunctim editae.*

- [18].—Item altre libre, que's diu Etymologium trilingue, Joannis Fungeri.*
- [19].—Item un libre, Beatus Theodoretus, In Davidis Psalmos.
- [20].—Item un libre, Quaestionum regularium seu de lasibus conscientiae as personas religiosas fr. Joannis Baptistae de Lezana, carmelitae.*
- [21].—Item un libre, Don Joannis Alba, cartusiae, In varia utriusque testamenti loca.*
- [22].—Item un libre, sancti Joannis Chrisostomi, De virginitate.*
- [23].—Item un libre, J. Drussi, Annotat in totum Jesuchristi testamentum.
- [24].—Item un libre, Epithome Thesauri linguae, Sanctae Pagnini.*
- [25].—Item altre libre, Francisci Toleti a Societatis Jesu cardinalis, De instructione sacerdotum, et peccatis mortalibus.*
- [26].—Item tres libres, Titi Livii, Decades.
- [27].—Item dos libres, In universam Aristotelis dialecticam collegii conimbricensis.
- [28].—Item un libre, in octo libros, Phisicorum Aristotelis, dicti collegii conimbricensis.
- [29].—Item altre libres, in tres libros, De anima, Aristotelis, dicti collegii conimbricensis.
- [30].—Item altre libre, in quator libros, De coelo, Aristotelis, dicti collegii conimbricensis.
- [31].—Item altre libre, in duos libros, De generatione et correctione, Aristotelis, dicti collegii conimbricensis.
- [32].—Item dos libres, Publii Papini Statii Thebaydorum, et Sylvarum cum expositionibus diversorum.
- [33].—Item tres libres, Petri Canysii, Societatis Jesu, De Fide, spe, et charitate, De peccatis, De sacramentis Ecclesiae.
- [34].—Item un libre, Usuardi Martyrologium Opera, Joannis Molarii.
- [35].—Item un libre, Martyrologium romanum, Caesaris Baronio.*
- [36].—Item dos toms, Theaurus sanctae linguae, autore Sanctae Pagnino.*
- [37].—Item un tomo, Paraphrasis in Psalmos David, Jansenii episcopi.
- [38].—Item un tomo, In concordiam et historiam evangelicam, Jansenii episcopi.
- [39].—Item dos libres, primer y segon tom de les obres de sanct Gregori.
- [40].—Item tres libres, Francisci Lucae Burgensiae, Commentaria in Evangelii.
- [41].—Item De comunia bibliorum, auctore Georgio Edono.
- [42].—Item tres libres, Thomae Waldensis Anglici, Doctrinale antiquitatum dei Ecclesie Catholicae.
- [43].—Item dos libres, primer y segon tom de Domingo Soto, In quarto sententiarum.
- [44].—Item un libre, Blasii Navarri, De potestate Ecclesiae.
- [45].—Item un libre, Martini Azpiluceta, De Reditibus ecclesiasticis.*
- [46].—Item un lib., Martini Azpiluceta, De jubileo et indulgentia.*
- [47].—Item un lib., eiusdem Azpiluceta, De voto paupertatis et sine religionis.*
- [48].—Item altre libre, dicti Azpiluceta, De judiciis.*
- [49].—Item un libre, dicti Martini Azpiluceta, De penitentia.*
- [50].—Item dos libres, Josephi, De bello judayco et antiquitatibus.

- [51].—Item un libre, Pharetra Divini Amoris Joannis Lanspergii carthusiani.
- [52].—Item sis toms, Patris Vázquez, Societatis Jesu, In divinum Thomas.
- [53].—Item un libre, Canones apostolorum et Photiscum comentariis.
- [54].—Item un libre, Danielis Barbari, In Psalmos David.
- [55].—Item dos libres, primus y segon tom, Bibliorum sacrorum Francisci Vatabli.
- [56].—Item un libre, Joannis Marianae, Societatis Jesus, Scholia in vetus et novum testamentum.
- [57].—Item un libre, Summa sylustrinae.
- [58].—Item un libre, De historia humana, Aris Montani.*
- [59].—Item libri, Francisci Turriani, Societatis Jesu, De sanctissima Eucharistia.*
- [60].—Item un libre, Gabrielis Vázques, Societatis Jesu, De cultu adorationis et de adoptione Christi.*
- [61].—Item, Francisci Turriani, Dogmatici characteris Verbi Dei.*
- [62].—Item dos toms de Covarrubias, Variarum resolutionum.*
- [63].—Item un libre, De rebus Eucharistiae controversia, Fr. Claud. Desacristes.
- [64].—Item un libre, Michaelis Ghislerii Romani, In Canticum canticorum Salomonis.
- [65].—Item un libre, Vetus testamentum ex editione Sexti Quinti Pontificius max.
- [66].—Item un libre, Thomae Staplitone, Principiorum fidei demonstratio per controversias.
- [67].—Item un libre, Concordantiae novae utriusque testamenti Joannis Benedicti parisiensis.
- [68].—Item un libre, Gabrielis Vázques, Opuscula in secundam secundae S. Thom.*
- [69].—Item quatre llibres, Nicholai Serarii, Societatis Jesu, In libros Josuae, Judicum, Ruth, Thobiae, Judith, Ester, Machabeorum.
- [70].—Item un libre, De justitia et juce, Leonardi Lesio, societatis Jesu.
- [71].—Item un libre, Andreae Massii, In Josuae.
- [72].—Item un libre, Bibliotheca sancta, Sixti Senensis.*
- [73].—Item un libre, Francisci Turriani, Societatis Jesu, Adversus magreburgenses.*
- [74].—Item un libre, Ariae Montani, In Isaiae prophetae sermonis.*
- [75].—Item un libre, fray Michaelis Salon, De Justitia.*
- [76].—Item un libre, divi Prosperi, Opera.*
- [77].—Item un libre, alter thomus operum Angeli Politiani.
- [78].—Item un libre, Onuphrii Pasmimi, Factorum a Rege Romulo usque ad imperatorum Carolum Quintum, et comentarii inductorum factorum libros.
- [79].—Item un libre, Psalterium hebraeum, grecum, arabicum, et chalueum cum glosis latinis.*
- [80].—Item un libre, que's diu Sanctorum Patrum Leonis maxime, Fulgentii Petri Grinsalgi Valerani, Asterii, Opera omnia.
- [81].—Item un libre, Strabonis, Rerum geographicarum.*
- [82].—Item un libre, Joannis Maldonati, societatis Jesu, In quator evangelistas.*

[83].—Item un libre, Biblia hebraica, cum interpretatione Xantii Pagnini, en què hi ha Novus testamentum grecum, et bibliorum pars quae hebraice non invenitur.*

[84].—Item un libre, De visibili monarchia Ecclesiae, Nicholai Sanderii.*

[85].—Item un libre, Photii Bibliotheca cum scholiis Andreae Schoti, de Societate Jesu.

[86].—Item un libre, De locis, Theologicis, Melchionis Cani episcopi.*

[87].—Item un libre, Petri Galatini ordinis minorum, De Archanis fidei veritatis.*

[88].—Item un libre, Adriani, Turnebi adversariorum.

[89].—Item dos libres, Scotti, In libros sententiarum.*

[90].—Item un libre, divi Thomae Aquinatis, In epistolis beati Pauli.

[91].—Item un libre, divi Cypriani, Opera.*

[92].—Item un libre, Domini Soto, De justitia et jure.*

[93].—Item un libre, divi Laurentii Justiniani, Opera omnia.*

[94].—Item un libre, Cornelius, Si lapide in omnes d. Pauli epistolae.

[95].—Item un libre, Tthenaei Deipnosophistarum libri XV.

[96].—Item un libre, sancti Cyrilli, De adoratione in spiritu ex veritate.

[97].—Item un libre, Demosthenis et Aeschinis, Principum Graeciae oratorum opera cum commentariis.*

[98].—Item un libre, Sanctis Pagnini, Isagoge ad sacras litteras et ad mysticos sacrae scripturae sensus.*

[99].—Item un libre, Isaaci Casauboni, Animadversionum in athenei dig-nosophistas.

[100].—Item dos libres, duplicats, Durandi a Sancto Portiano, In sententia theologicas Petri Lombardi.

[101].—Item un libre, Summae de Ecclesia Domini Joannis de Turrecremata.*

[102].—Item un libre, In libros Plini, Stephani Aquei.*

[103].—Item un libre, Tridentini decreti de justificatione expositio, fr. Andrea de Vega.*

[104].—Item un libre, De penitentia, fr. Melchioris Cani.*

[105].—Item un libre, Historia Joannis Magni gothi de omnibus gothorum sutoriumque regibus.

[106].—Item un libre, Leonardi Lessii, Societatis Jesu, De Gratia efficacitii et alii tractatus.

[107].—Item dos libres, primer y segon tom, De physica, de Mas.

[108].—Item un libre, Augustini Stenchi, De perenni philosophia.

[109].—Item un libre, Joannis Petri Mastei (?), Societatis Jesu, Historiarum judicarum libri XVI et Selectarum ex India libri quator.

[110].—Item un libre de pergami escrit de mà de bona lletra, De las institutions divinas, de Lactancio Firmiano.

[111].—Item un libre, Justi Lipsi, Epistolarum centuriae.*

[112].—Item un libre, Justi Lipsi, Politicorum.*

[113].—Item un libre, Relectiones theologiae Fr. Francisci a Victoria.*

[114].—Item dos libres, Luciani, Opera, primer y segon tom.*

[115].—Item un libre, Euthymius, In Psalm a David.

[116].—Item un libre, De locis theologicis, Melchioris Cani.*

[117].—Item un libre, Valerius Maximus.

[118].—Item un libre, Julius Caesaris Saligen, De causis linguae latinae.

[119].—Item un libre, Publii Aulii Persis, Familiaris exploratio.*

[20].—Item un libre, Aristotelis, Logica.*

[121].—Item un libre, Josephi Stephani Valentini, De bello sacro religionis causa.

[122].—Item un libre, d. Francisci Toleti, Societatis Jesu, Comentariorum in octo libros Aristotelis.*

[123].—Item un libre, De sacra ratione conficiendi, Jacobi Peresii.

[124].—Item un libre, Epithome geographicum, fr. Philippi Ferrarii.

[125].—Item un libre manuscrit, Commentaria in categorias Aristotelis, fr. Jacobi Roig.

[126].—Item un libre, Canonis poenitentialis cum nottis.

[127].—Item un libre, Virgili comentat.

[128].—Item un libre, Philippi Beroaldi, De felicitate.*

[129].—Item un libre, Moral, sens principi ni fi.

[130].—Item un libre, Joannis Baptistae Monlori, In libros Aristotelis.

[131].—Item un libre, De auxiliis, fr. Didaci Alvarez, ordinis predicatorum.*

[132].—Item un libre, Juvenal.

[133].—Item un libre manuscrit, De logica magna.

[134].—Item un libre, Jesaiae prophetae vetus et nova ex hebraico versio, fr. Francisci Forerii ( ).

[135].—Item un libre, Officina Joannis Ravisii Sextoris.

[136].—Item un libre, Petri Lombardi, Sententiarum libri quator.*

[137].—Item un libre, Antidola apostolica contra nostris temporis haereses, Thomae Stapletonis Angli.

[138].—Item un libre, Homeri, Ilias, Andrea Divo interprete.

[139].—Item un libre, Isichii presbiteri, In leviticum commentarium.

[140].—Item un libre, De sancta Trinitate, Genebrardi.*

[141].—Item un libre, divi Augustini, Meditationis soliloquia manuale.

[142].—Item un libre, De magistrati degli atheniesi, de Guglielmo Postelio Barentonio.*

[143].—Item un libre, Stephanis Duranti, De ritibus Ecclesiae Catholicae.

[144].—Item un libre, Terentis, Comoediae.

[145].—Item un libre, divi Clementis, Opera omnia.

[146].—Item un libre, Theophilacti, In omnes divi Pauli epistolas.*

[147].—Item un libret manuscrit.

[148].—Item un libre, Summae controversiarum in primam partem, Angelis doctoris sancti Thomae, thomus primus.

[149].—Item un libre, Libro secundo delli littere de Don Antonio di Guevara.*

[150].—Item un libre, M. Tulli Ciceronis, Epistole ad Atticum.*

[151].—Item un libre, Catullus, Tibullus, Propertius.*

[152].—Item un libre, Liturgiae, sine missae sanctorum patrum et de ritu missae et eucharistia.

[153].—Item un libre, Francisci Turriani, De hierarchicis ordinationibus ministrorum ecclesiae catholicae.

[154].—Item un libre manuscrit, Brevis institutio artium mathematicas.

- [155].—Item un libre, Psalmi Davidis variis calendariis et commentariis a Gil. Genebrardo.
- [156].—Item un libre, De recte formando theologiae studio, fr. Laurentii a Villavicentio.*
- [157].—Item un libre, Cathechismus ex decreto sacro sancti consilii tridentini.*
- [158].—Item un libre, Petri Joannis Nunnesii Valentini, Sustitutionum rethoricarum.
- [159].—Item un libre, d. Haymonis, In Psalmos explanatio.*
- [160].—Item un libre, M. Antonii Flamini, In librum psalmorum explanatio.
- [161].—Item un libre, Arnolii Api Vetusti, Comentarii in omnes psalmos.
- [162].—Item un libre, divi Theodreti, Explanations in duodecim prophetas.*
- [163].—Item un libre manuscrit, Commentarii in psalmos, autore Trilles.
- [164].—Item un libre, M. Fabii Quintiliani, Institutionum oratoriarum libri XII.
- [165].—Item un libre, Euthimiimonachi, Orthodoxae fidei dogmatica.
- [166].—Item un libre, Orationes, Philippi Beroaldi, litteras linas (?) doctis.*
- [167].—Item un libre manuscrit, In Aristotelis dialecticam.
- [168].—Item un libre, Jo. Jovianni Pontani, Commentariorum in centum Claudii Ptolomei sententias.*
- [169].—Item un libre, Proverbia Bensirae oera Drusii.
- [170].—Item un libre, Quintus Hortii, cum commentariis Dionisii Lambini.*
- [171].—Item un libre, Joannis Lucidi Samothei, Chronicon seu emendatio temporum.*
- [172].—Item un libre manuscrit d. Petri Joannis Trillesii, Defensibus sacrae scripturae.
- [173].—Item Commentaria in XVII quaestionis primae partis sancti Thomae de Aquino, De ineffabili trinitatis mysterio, Bartholomei Torres.
- [174].—Item un libre, Elenchus haereticorum omnium, per Gabriellem Praetheolum Marcassium.
- [175].—Item un libre, Don Joannis Thaulerii, Sermones de tempore et de sanctis totius anni.*
- [176].—Item un libre, Opuscula, fr. Ambrós, cath., Politisenen.
- [177].—Item un libre, Diogenes Laertii, Historici de vita et moribus philosophorum.*
- [178].—Item un libre, Opuscula theologia, Julii Rugerii.
- [179].—Item un libre manuscrit, Aristotelis methaphysicorum.
- [180].—Item un libre, Caeremoniale episcoporum.*
- [181].—Item un libre, Annei Lucam, Pharfalliae.
- [182].—Item un libre, Grammatica hebraea, Ionnis Isaaci.
- [183].—Item un libri, Loci communes similium et dissimilium per Joannem Dradoeum.
- [184].—Item un libre, Phitarchi Vitarum Paralilas, Guilielmo Xylandro interprete.
- [185].—Item un libre, Justi Lipsi, Opera omnia.
- [186].—Item un libre, Angeli Politiani, Opera, tomus primus et secundus.

[187].—Item un libre, *Decretorum, secunda pars.*

[188].—Item un libre, *Jacobi Gretseri, Societatis Jesu, Institutionum linguae graecae de octo partibus orationis.**

[189].—Item un libre, *Joannis Cassiani eremitae, De institutionis renuntiationum collationes.**

[190].—Item un libre, *Panoplia evangelica sine de verbo Dei, Guihelmo Lindario auctore.*

[191].—Item un libre, *Promptuarium catholicum super evangelia ferialia, per Thomam Staplilonum.**

[192].—Item un libre, *divi Prosperi, Opera.*

[193].—Item un libre, *Angeli Politiani, alter thomus operum.*

[194].—Item deset libres petitets de differents authors y matèrias en llatí.

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

1.—Cesare Baronio. *Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198.* Romae 1588-1593, 12 v.

11.—Joseph Jules Scaliger. *Opus de emendatione temporum.* Paris 1583.

12.—Gilbertus Genebrardus?

13.—Stanislaus Hosius.

17.—Paris 1618.

18.—*Interpretatio in omnes Davidis psalmos.* Patavii 1565.

20.—*Summa quaestionum regularium seu de casibus conscientiae ad personas regulares utriusque sexus valde spentantibus.* Romae 1634.

21.—*Selectae annotationes et expositiones in variae utriusque testamenti.* Valentiae 1603.

22.—Antverpia 1575.

24.—Xantes Pagnini. *Thesaurus linguae sanctae.* Lugduni 1575.

25.—*De sacerdotum instructione libri VII. De peccatis mortalibus.* Antverpiae 1600.

35.—Antverpiae 1589.

36.—Vd. 24.

45.—Martin de Azpilcueta Navarro. *Apologia libri de reatibus ecclesiasticis.* Romae 1571.

46.—Azpilcueta. *Commentariis de iobileo et indulgentiis omnibus.* Romae 1575.

47.—Azpilcueta. *Commentarius de voto paupertatis, deque sine religionis.* Romae 1574.

48.—Azpilcueta. *Commentariis utilis in rubricam de iudicis.* Romae 1585.

49.—Azpilcueta. *Commentario in septem distinctiones de poenitentia.* Romae 1581.

58.—Arias Montano. *Naturae historia prima in magnis operis corpore pars.* Antverpiae 1601?

59.—Francisco Torres. *De sanctissima Eucharistia. Tractatus primus contra Volanum Polonum.* Florentiae 1575.

60.—*De cultu adorationis libri tres.* Francoforti 1594.

- 61.—*Dogmatici characteres verbi dei ad catholicos Germaniae adversus novos Evangelicos. Libri IIII.* Florentiae 1561.
- 62.—Diego Covarrubias de Leyva. *Varianum ex jure pontificio regio et caesare resolutionum libri III.* Lugduni 1557.
- 66.—Thomas Stapleton. *Principiorum fidei doctrinalium demonstratio catholicorum per controversias.* Paris 1579.
- 68.—Venetiis 1618.
- 72.—Sixt de Siena. *Bibliotheca sancta, criticis ac theologici animadversarii...* Venetiis 1566.
- 73.—*Adversus magdeburgenses centuriatores pro canonibus apostolorum et epistolis decertalibus pontificum apostolicorum libri quinque.* Florentiae 1573.
- 74.—*Commentaria in Isaiae prophetae. Sermones.* Antuerpiae 1599.
- 75.—*De justitia in secundam sancti Thomae de Aquino.* Valencia 1581.
- 76.—Sant Pròsper d'Aquitània. *D. Prosperi Aquitanici episcopi regiensis ex sententiis S. Augustini.* Cordubae 1558.
- 79.—*Psalterium hebraeum, grecaum, arabicum et chaldeum cum tribus latinis.* Genuae 1516.
- 81.—Basilea 1571.
- 82.—Juan Maldonado. *Comentarii in quator evangelistas.* Mussiponti 1596.
- 83.—*Biblia sancta hebraica cum interlineari interpretatione lat. Xantis Pagnini acc. bibliorum pars, quae hebraice non reperitur, item Novum testamentum grecum.* Antuerpiae 1672.
- 84.—Nicolaus Sanderus. *De visibile monarchia ecclesiae libri VIII.* Antverpiae 1578.
- 866.—*De locis theologis libri duodecim.* Salmanticae 1563.
- 87.—*Columna, a patria. Opus de arcanis catholicae veritatis.* Orthonae Maris 1518.
- 89.—Duns Escot. *Scriptum in quator libros sententiarum.* Venetiis 1477.
- 91.—Sant Ciprià. *Divi Caecilii Cypriani opera ad veritatem vetustissima exemplaria summa...* Antverpiae 1568.
- 92.—Domingo de Soto. *De justitia et jure libri decem.* Salmanticae 1553.
- 93.—*Operum collectio.* Brixiae 1506.
- 97.—Basilae 1572.
- 98.—Xantes Pagninus. *Habes, candide lector, duos tomos Isagogae ad linguam graecam litteras...* Avenioni 1525.
- 101.—Juan de Torquemada. *Summa de ecclesia una cum ejusdem apparatus nunc primum in lucem edite...* Venetiis 1561.
- 102.—Stephani Aquaeus = Étienne de l'Aigue. *In omnes Plinii secundi naturae historiae libros commentaria.* Paris 1530.
- 103.—Venetiis 1548.
- 104.—*Relectio de poenitentia.* Salamanca 1555.
- 111.—Justus Lipsius. *Epistola quam respondit viro principi deleberanti Beatumne an Pax an potius inducia expediant regi Hispaniarum cum Gallo, Angla, Batava.* S. l. 1608.
- 112.—*Politicorum libri IV.* Lugduni 1590.
- 113.—*Relectionis theologicae XII.* Lugduni 1557.
- 114.—Lucià. *Opera Omnia.* Basileae 1545, 2 v.; *Opera omnia in duos tomus dividida.* Salmurii 1619.

- 116.—*De locis theologicis libri duodecim*. Salmanticae 1563.
 119.—Mediolinae 1510.
 120.—*Opera omnia. Omnen logicam, rethoricam et poeticam disciplinam continens. Tomus I*. Venetiis 1551.
 122.—*Comentaria una cum quaestionibus in octo libros Aristotelis de physica auscultatione*. Venetiis 1573.
 128.—*De felicitate opusculum...* Bononiae 1521.
 131.—Diego Álvarez de Medina. *De auxiliis divinae gratiae et humani arbitri viribus et libertate...* Romae 1610.
 136.—*Sententiarum libri IV*. Venetiis 1477.
 140.—Gilbertus Genebrardus?
 142.—Guillem Postel Barentio. Venetiis 1542.
 146.—Teofilacte. Coloniae 1527.
 149.—*Lettere*, trad. da Domenico di Catzela. Verona 1545.
 150.—Romae 1470.
 151.—*Catulli, Tibulli et Propertii carmina cum Statii sylvis*. S. l. 1472.
 156.—*De recte formando theologiae studio libri quator*. Antuerpiae 1565.
 157.—Romae 1566.
 159.—H. Haymó. *Explanatio in omnes psalmos*. Friburg Brisgovia 1533.
 162.—Lugduni 1533.
 166.—*Orationes et carmina Beroaldi*. Bononiae 1502.
 168.—Joannes Jovianus Pontanus. *Pontani commentationes super centum sententiis Ptolomaei*. Neapolis 1512.
 170.—*Horatius ex fide atque auctoritate X libri mss. opera Dionisii Lambini emendada*. Lugduni 1561.
 171.—Venetiis 1535.
 175.—Coloniae 1572.
 177.—Basileae 1524.
 180.—Romae 1600.
 188.—Jacobus Gretser. Ingolstadt 1598?
 189.—Basileae 1485
 191.—Thomas Stapleton. Coloniae 1592?

Epitafis i inscripcions dels cavallers mallorquins de l'ordre de Sant Joan de Jerusalem a la Catedral de Malta

M. L. MAS LATRIE¹

Traducció de JAUME BOVER

Fotografies de JOSEP MASCARÓ PASARIUS

La major part de les inscripcions següents ja es troben a una obra publicada a Malta per el difunt Rafaele Caruana, amb la col·laboració del seu fill, P. Paul Caruana, amb el títol *Collezione di monumenti e lapidi sepolcrali del militi Gerosolimitani nella chiesa de San Giovanni in Malta, disegnati in contorno litografico da Rafaele Caruana*, Malta, a casa de P. P. Caruana, 3 v. in f.º 1838, 1839, 1840.

No ens hauríem atrevit a reproduir dites inscripcions, malgrat la raresa a França de l'obra de Caruana, si el recull hagués inclòs totes les inscripcions de la catedral de Sant Joan, la qual és, per la riquesa de l'ornamentació, una obra d'art molt notable, i per el nombre de les sepultures un vertader monument de la història de l'ordre de Sant Joan de Jerusalem. Examinant els diversos elements que decoren la catedral, tals com les làpides de mosaïc, els cenotafis, les làmines de plata dispostes en quadres, hem tengut l'ocasió de notar com diverses inscripcions dels monuments no més que parcialment eren reproduïdes a l'obra de Caruana, per altra banda tan recomenable i tan digna de confiança; i que d'altres (més particularment les inscripcions commemoratives i no funeràries) hi mancaven per complet. Resolguérem, per tant, recollir la totalitat de les inscripcions, tan funeràries com purament històriques, i dedicar al recordat ministre, que ens havia manifestat el desig, una nova edició, revisada, corregida i, mentre fos possible, completada. Aquest treball, molt llarg, a vegades difícil ha estat acabat el mes d'agost de 1855, gràcies a la cura intel·ligent i a la perseverància dels senyors Auguste Paradis, arxiver-paleògraf, i Athanase Rendu, alumne de l'École des Chartes.

El conjunt de l'obra de Caruana comprèn 24 epitafis de grans mestres i 345 epitafis de cavallers, en total 369 inscripcions. El nostre recull es compon

---

¹ Extret de *Epitaphes et inscriptions de l'église cathédrale de Malte, à Citè-la-Valette*, "Archives des missions scientifiques et littéraires", 6 (1857) 50-240.—Hem traduït el text preliminar, i reproduït les inscripcions dels personatges mallorquins o vinculats a Mallorca.

de 421 inscripcions, incluint-hi les llegendes dels frisos i de les claus de volta, generalment molt sumàries. És precís fer algunes explicacions sobre el sistema que hem adoptat per a la classificació i publicació d'aquests textos.

No sembla que l'editor de *Monumenti e lapidi sepolcrali* hagi seguit cap pla metòdic en el seu repertori. Pareix que Caruana donà successivament al públic entregues de planxes a mesura s'anava acabant el treball dels dibuixos i de la litografia; el text dels epitafis era seguidament reunit al final de cada volum, quan les planxes havien aparegut i sense cap correlació amb la situació dels monuments a l'església. Disposició tan arbitrària i irregular, fa que els monuments de la nau i de les capelles no es succeeixen amb ordre a l'obra de Caruana, i que sia bastant difícil, sobretot per a les làpides dels cavallers, comparar el dibuix i l'inscripció publicats amb el monument original de l'església.

Nosaltres hem volgut, al contrari, que sempre fóra possible i fàcil anar del nostre text al monument mateix a on es troba l'inscripció que publicam. Per això, avançant progressivament des del sepulcre subterrani fins al final de la nau gran, hem repartit i classificat les inscripcions en les 17 divisions següents, que comprenen tot el conjunt de l'església de Sant Joan.

1. Sepulcre dels grans mestres, o capella de la Santa Creu.
2. Capella de Sant Carles, o de la llengua de Provença.
3. Capella de Sant Miquel. Llengua anglò-bavaresa.
4. Capella de Sant Pau. Llengua de França.
5. Capella de Santa Caterina. Llengua d'Itàlia.
6. Capella, sense altar, anomenada de la porta de Strada Reale.
7. Capella dels Tres Reis. Llengua d'Alemanya.
8. Capella, sense altar, que comunica amb la sagristia.
9. Sagristia.
10. Capella de la Verge o della Venerabile.
11. Capella de Sant Sebastià. Llengua d'Alvèrnia.
12. Capella de Sant Jordi. Llengua d'Aragó.
13. Capella, sense altar, que dona pas per anar al claustre.
14. Capella de Sant Jaume. Llengua de Castella i Portugal.
15. Capella, sense altar, que comunica amb l'oratori.
16. Oratori o capella de Sant Joan Baptista.
17. Nau gran.

Dins cada una d'aquestes divisions hem col·locat en primer lloc les inscripcions dels frisos i de la clau de volta, després els epitafis dels grans mestres que s'hi poden trobar, i finalment les inscripcions d'altres personatges, tot seguint l'ordre alfabètic de llur nom. Avui no ens seria possible, sense una nova comprovació, disposar els epitafis en el mateix ordre que ocupen sobre el paviment de l'església.

El text de Caruana ha estat curosament cotejat sobre cada monument, conservat la majoria de les vegades, per que és exacte gairebé sempre, corregit algunes vegades, més sovint completat. Tots els epitafis o inscripcions històriques que manquen al seu recull, una cinquantena més o menys, han estat fidelment i enterament transcrits. Es reconeixeran amb facilitat aquestes inscripcions

de entre les altres per l'absència del nom de Caruana, que hem col·locat, amb el número d'ordre de la seva publicació, a baix de cada una de les inscripcions per ell publicades.

Sens dubte, hauria estat d'una gran utilitat adjuntar a les inscripcions alguns aclariments sobre els personatges i els esdeveniments a ells referits. Però aquests detalls ens haurien portat massa enfora, i a més, això ja ha estat explicat. Per al que respecta als grans mestres, en qui es personifica la part més important d'aquesta història, es poden trobar algunes nocions interessants a l'obra de M. de Villeneuve-Bergemont, titulada: *Monuments des grands maîtres de l'ordre de Saint-Jean de Jérusalem, ou vues des tombeaux élevés à Jérusalem, à Rhodes, à Malte, etc. accompagnés de notices historiques*, Paris, 1829, 2 v. gran in 8.º

Aquesta publicació, adornada de nombroses planxes, estava dedicada sobretot a reproduir els monuments i epitafis dels grans mestres. Cada un dels caps suprems de l'ordre hi té la seva tomba, amb el seu epitafi, qualche vegada dos, o més. No en manca cap per a la galeria sense exceptuar ni tan sols el famós Gérard Tunc.

El primer volum dels *Monuments des grands maîtres* no conté, en realitat, més que dos monuments autèntics: la làpida de Raymond Zacosta, conservat encara a Sant Pere de Roma, i el de Pierre Fabrice, dibuixat a Rodes, pel coronel Rottiers.² El disseny de les altres tombes, ornades d'estatuetes i de cúpules, ha estat compost i entregat a la bona fe de M. de Villeneuve per algun artista enginyós, no com a reproducció dels cenotafis que mai han existit, sino, sens dubte, com a motius de monuments per a erigir qualche dia en honor dels antics grans mestres de l'ordre. No mereixen cap crèdit.

Amb el segon volum i amb la tomba de Villiers de l'Isle-Adam, primer gran mestre enterrat a Malta, comença la part més útil de l'obra de M. de Villeneuve, encara que sovint en aquest volum hi ha inscripcions més que dubtoses i alguns monuments imaginaris.

Hem preferit admetre en el nostre recull únicament les inscripcions que encara avui existeixen dins l'església de Malta i que hem vist nosaltres mateixos.

Capella de Sant Miquel. Llengua anglo-bavaresa.
Sobre el fris interior.

...NDATARIUS FR: JO: JACOBUS DE VERDELIN HOC SACELLUM D.
[MICHAELI
DICATUM

Capella de Santa Caterina. Llengua d'Itàlia.

Sobre els murs de la capella, hi ha les lletres R i C enllaçades amb àguiles bicèfales i cotoners, emblemes del gran mestre Ramon Cotoner [i. e. Rafel Cotoner i d'Olesa], el qual feu restaurar la capella³

² Nota de l'autor. *Description des monuments de Rhodes, dédiés à S. M. le roi des Pays-Bas, par le colonel Rottiers*. Bruxelles, 1 v. apaisat.

³ Nota del traductor. Feu restaurar i pintar l'església per l'artista calabrès Mattia Preti.

Capella sense altar i que serveix de pas, enfront de la porta lateral anomenada de la Strada Reale.

Sobre el fris interior.

SUPPEDITANS ADITUM HUNC HAC NOBILIORI FORMA EXORNAVIT
 [A. MDCLXVI
 EMi M.M.F.D. NICOLAI COTONER AUREIS SUB AUSPICII F. FRANCIS-
 [CUS SULOS PALATII PRAEFECTUS
 PAN. ET AGRIGENTI COMMENDATORIUS. COMPUTATIS MONUMENTA
 [ERGA ORDINEM ET HOC TEMPLUM IN DIES

Sobre els murs hi figuren les lletres N i C (Nicolau Cotoner [i d'Olesa]) enllaçades amb cotoners. Sobre el medalló de la volta: 1576.

Antoni de Ribas i Castellbell.

D.O.M.

ANTONIUS DE RIBAS ET CASTELLBELL
 EX MARCHIONIBUS DE ALFARRAS
 MAJORUM INSTAR EQUES HIEROSOLIMITANUS
 IN CASTRIS REGIS CATHOLICI DUX
 CENSUUM DE TORRES DE SEGRE, ET DE VILLAFRANCA
 ADMINISTRATOR.
 IN CATALAUNIA SUI ORDINIS DIUTIUS QUAESTOR,
 MILITIAE MELITENSIS TRIBUNUS LYCAEO PRAESES
 ARCI RICASOLAE, ET CONCILIO BELLICO PRAEFECTUS,
 MONETAE PRAEPOSITUS,
 AERARII, ET REI PUBLICAE
 EX SELECTIORIBUS VIRIS,
 BAIULIUS ANTEA OB OFFICIA PRAESTITA AD HONORES
 INDE PER AETATEM BALEARICUS,
 SUB ROHANO PRINCIPE SENESCALCUS,
 HAEC MISERA ET BREVI OMNIA INTERITURA
 PRAENOSCENS
 HANC SUO CINERI SEDEM
 FRATUM PIETATEM ADHUC VIVENS IMPLORATURUS
 PRAEPARAVIT
 VIXIT ANN : LXX. MENS VIII DIEM I.
 OBIIT ANN A. P. V. MDCCLXXXI
 DIE XI MENSIS AUCUSTI.

Capella sense altar que comunica amb la sagristia.
Jaume Rull.

D.O.M.
F. JACOBO RULL EX INSULIS BALEARIBUS
QUI
M. ET GENLIS HUJUS S.R.H. BASILICAE PRIORIS
AB ANNO 1747, IN ECCLESIASIS. FUNCTIONIB. VICES GERENS
PRUDENTIA, PIETATE, SOLICITUDE. VIGILANTIA, ZELO
ADIMPLERE MINISTERIUM SATAGEBAT,
MAJORES CONSEQUITURUS HONORES,
NISI MORS INVIDA ERIPERET
OB IJT AN. AERE VULG. 1760. 6. IDUS JANUARIJ AET. 42.
FR. D. BARTHOLOMAERUS RULL⁴
EX MAG.º ET GENLI PRIORE EPUS MELITENS.
NEPOTI ALUMNO, AEMULO MOERENS P.

(Caruana, n.º 222)

Capella de la Verge o della Venerabile.
Joan Garcés de Pueyo.

D.O.M.
SISTE, VIATOR ITER MODICUM : LEGE LUGE : JOANNIS
OSSA SUB HOC MARMORE CLAUSA JACENT
CLARUS AB ARAGONA GARZES, EX STIRPE PUEYO
SED MERITIS LONGE CLARIOR ILLE SUIS
CUI FUIT ADSRIPTUS, MAGNA VIRTUTE DECORUS
ORDINIS IMPLEVIT MUNERA PRIMA SACRI.
LUSTRIS QUINQUE REGENS COMMUNIS JURA THESAURI
MIRA AUXIT CURA DEXTERITATE NOVA.
INDE SENESCALLUS DESPUIG REGNANTE, CREATUS.
EXTITIT, AC MAGNAE DIGNUS HONORE CRUCIS.
QUIN IPSO GRAVITER MAGNO INFIRMATE MAGISTRO
ALTA MAGISTERII FRAENA REGENDA SUBIT.
SIC VISUS SUPLERE VICES, MAGIS ESSET, (UT ANCEPS,
JUTITIAE ZELANS. AN PIETATIS AMANS,
HEU NIMIUM CELERI MORBI PEDCUSSUS AB ICTU
ECCE, PIE, SANCTE; QUOMODO VIXIT OBIT)
SED QUID? JAM MELITAE POPULUS GAVISUS, ET ORDO;

⁴ NT. Bartomeu Rull i Cànaves (Ciutat de Mallorca 1691 — Malta 1763).

NUNC TANTO GAUDENT ASTRA SUPERNA BONO.
 OBIIT DIE XIV. MENSIS MAY ANNO PER. SAL.
 MDCCXLII AET. SVAE LXIII.

HOC LACRYMAS POSUIT MONUMENTUM GRATUS AMICUS
 UT CELSUM MEMORENT SVAECLIA FUTURA VIRUM

(Caruana, n.º 22)

Capella de Sant Jordi. Llengua d'Aragó.
 Sobre el fris interior dels murs de la capella.

SACELUM HOC QUOD EMIE
 NTISSIMUS AC REVERENDISSIMUS D.F.D.
 [NICOLAUS COTONER] OLIM PRIOR IN HONOREM D. GEORGII M.
 [EXORNANDUM
 SUSCEPERAT IDEM NUNC M.M. SUMPTUOSIUS ANNO...
 ERY SUI SECUNDO PERFICIENDUM CURAVIT AD MAJOREM DEI
 [GLORIAM.]

Tomba del gran mestre Nicolau Cotoner [i d'Olesa], mort el 1680

F.D. NICOLAO. COTTONER
 MAGNO HIEROSOLYMITANI ORDINIS MAGISTRO
 ANIMI MAGNITUDE CONSILIO MUNIFICENTIA MAIESTATE
 PRINCIPI
 ERECTO AD MAHOMETIS DEDECUS
 E NAVIGII ROSTRIS AC SULTANAE PRAEDA TROPHAEO
 MELITA
 MAGNIFICIS EXTRUCTIONIBUS TEMPLORUM NITORE
 EXULICATO MUNITIQUE URBIS POMOERIO
 SPLENDIDE AUCTA
 CIVE E PESTILENTIAE FAUCIBUS PAENE RAPTO
 HIEROSOLYMITANO ORDINE
 CUI PRIMUS POST FRATEM PRAEFUIT
 LEGIBUS AUCTORITATE SPOLIIS AMPLIFICATO
 REPUB. DIFFICILLIMIS SAECULI BELLII TEMPORIBUS SERVATA
 VERE MAGNO
 QUOD TANTI NOMINIS MENSURAM GESTIS IMPLEVERIT
 PYRAMIDEM HANC EXCELSI TESTEM ANIMI
 DAT DICAT DEDICAT

FAMA SUPERSTES
 VIXIT IN MAGISTERIO ANNOS XVI MENSES VI
 OBYT 20 APRILIS 1680 AETATIS SVAE 73 POST CUIUS OBITUM
 EXECUTORES TESTAMENTARY TUMULUM HUNC FIERI MANDAVE.

(Caruana, n.º 14 dels Grands Maîtres)

Tomba del gran mestre Rafael Cotoner [i d'Olesa], mort el 1663.

D.O.M.
 AETna. MEMriae. F.D. RAPHAELIS COTONER
 RELIGIONIS HIER. M. MAGISTRI
 MAIORICAE PATRICII, AC PRIMUM BAIULIVI

EPITAPHIUM.

ARROGONUM QUICUMQUE TERIS MELITENSE SACELLUM
 SACRAQUE SIGNA VIDES SISTE VIATOR ITER.
 HIC ILLE EST PRIMUS COTONERA E STIRPE MAGISTER.
 HIC ILLE EST RAPHAEL CONDITUS ANTE DIEM.
 TALIS ERAT CERVIX MELITENSI DIGNA CORONA
 TALLE FUT BELLO CONSILIIQUE CAPUT
 CURA, FIDES, PIETAS, GENIUM, PRUDENTIA ROBUR
 TOT DEDERANT VITAE PIGNORA CARA SVAE
 UT DUM COELESTES CITIUS REPERETUR AD ARCES,
 ORDINIS ILEC FUERIT MORS PROPERATA DOLOR
 QUI NE MUTATAS REGNI SENTIRET HABENAS
 GERMANO RERUM PROENA REGENNDA DEDIT
 COMTERANE QUAS PRIMUS DE STIRPE SECUNDUM
 PROMERVIT, SATIS HOC PERCE VIATOR ITER.
 OBIIT ANNO MDCLXIII. DIE. XX. OCT. AETAT. SVAE LXIII
 MAGISTERII. III. ET VII. MENS.

(Caruana, n.º 13 dels Grands Maîtres)

Melcior Dureta.

D.O.M.
 F. MELCHIOR DURETA MAJORICARUM
 BAIULIUS, INSIGNIS MERITIS, PRAECLA-
 RUSQUE VIRTUTIBUS, MORTIS HAUD IMME-

MOR, DUM VITA FRUERETUR OSSIBUS
 HIC LAPIDEM, IN COELO VERO ANIMAE,
 DIVINO MANSIONEM PRAEPARAVIT,
 AUXILIO. OBIT DIE XVII MENSIS
 APRILIS, ANNO MDCLIII AT
 AETATIS SUAE LXXIII

(Caruana, n.º 33)

Arnau Moix.

D.O.M.

IACET HIC FR. D. ARNALDUS MOIX, MAJORICENSIS,
 COMMum. DE SPLUGA FRANCOLis. DE BARBENS, ET DE SPLU-
 GA CALVA COMMus. EQUES ANIMI PRAESTANTIA
 AC JUDICII MATURITATE ET ACUMINE VERE CONSPI-
 CUUS, QUOD CUM IN MAGISTRALIS AERARII PRAEFE-
 CTURA, MOX GENERALI RELIGIONIS MANDATO IN
 CATALAUNIA, ALIISQ. PERMULTIS PUBLICIS PRI-
 VATISQ. MUNERIBUS COMPROBASSET.
 EMIN. M.M. FR. D. GREGORIUS CARAFA,
 NON EXPECTATO ANTIANITATIS SUF-
 FRAGIO IN SUPREMUM PROCER ORDI-
 NEM VOLVIT COOPTATUM, SED AD VI-
 RI GLORIAM QUID ISTA : NISI SUMMAM
 FORTITUDINEM IN DOLORIBUS TOLERAN-
 DIS RECENSEAS AD PLURES QUIPPE ANNOS ARTI-
 CULARI MORBO CONTINUO VEXATUS ITA TAMEN
 DIVINAE SUBDEBATUR EX ANIMO VOLUNTATI, UT NE
 INTER ACERBIORES QUIDEM CRUCIATUS LEVAMEN DE
 PRECARETUR. NEC CONQUERENDUM AJEBAT INTER
 ANGSTIAS CUM IN CORPORE ABSQUE ANGSTIIS
 ESSE NON LICEAT. TANDEM EX DIUTURNA
 MORTIS EXPERIENTIA OPTIME MORI EDO
 CTUS EDOCUIT. AN. 1696 AET. SUAE 61.

(Caruana, n.º 55)

Arnau Serralta.

D.O.M.

VENERARE HIC CINERES
 F.D. ARNALDI SERALTA MAIORICENSIS, CATALAUNIAE PRIORIS
 QUI POST PUBLICA MUNERA CUM LAUDE GESTA,

SUB EMmo. M.M.D. NICOLAO COTONER MAGISTRALIS AERARII
 MOX PALATII PRAEFECTUS
 POSTMODUM EIUSDEM EMmi. M.M. LOCUMTENENS,
 NECNON MAGISTERII REGENS, SEDE VACANTE,
 ATQUE IN AEDAM GENERALIUM COMITIORUM PRAESES
 SUPREMUM HYEROSnae. REIPcae. APICEM. FORTE ATTIGISSET
 NI RESTITISSET INSIGNIS ANIMI MODERATIO,
 QUA GLORIAM DUM. SUBTRAXIT, IMPLEVIT
 TANDEM ANNIS AEQUE, AC MERITIS GRAVIS
 AETERNITATI MATURUS
 SERENITATE QUA DUXIT. PRESENTEM. VITAM FINIVIT,
 NOVAM INCHOATURUS
 ANNO DOMINI 1696. DIE 24 DECEMBRIS
 AETATIS SUAE 85.

(Caruana, n.º 46)

Capella de Sant Joan Baptista, o de l'oratori.
 Nicolau Abrí-Descatllar.⁵

AQUI DESCANSEN LES CENDRES
 DE
 FR. NICOLAU ABRI-DEZCALLAR
 GR. PRIOR DE CATALUÑA
 COMDOR. DE ESPIUGA CALVA, Y DE
 BARCELONA
 PECADOR MISERABLE
 MORI ALS 21. NOVEMB. 1704.

(Caruana, n.º 156)

Ramon Soler.

VIVUS MORITURO
 IN TENEBRIS STRAVI LECTULUM
 MEUM, ET RURSUM POST TENEBRAS
 SPERO LUCEM, QUANDO VENIET IMMUN-
 TATIO MEA IN NOVISSIMO DIE

FR. D. RAYMUNDUS SOLER MAIORI
 CARUM BAIULIUUS ET COMMENDARU

⁵ NT. Parent directe de Guillem Descatllar i d'Olesa (1746-1801), cognomenat també Abrí-Decatllar. L'epitafi és l'únic redactat en català, llengua oficial de l'ordre de Sant Joan de Jerusalem fins entrat el segle XIX.

BARCINONAE, AC BAGIOLES COMMEN
 DATARIUS DIE. IS. IUNII AÑO
 1674 OBIIT DIE XX. MAR.
 1680 AET. 77.

DIES MEI BREVIABUNTUR
 SI LARENA SON LOS DIAS
 YASI PASANDO SE VAN
 POCO TIEMPO DURARAN.

(Caruana, n.º 247)

Nau gran. 3.ª línia.
 Miquel Joan Cotoiner.

N.D.D.F.
 MICHAEL IO. COTONER MAIORICEN.
 AN. 1630. DIE 20. APRIL. AET. AN. 20
 MARTIS SIGNE IN BARBAROS P. FIDE SECUTUS
 MORTIS ILLICO CONCESSIT IMPERIO
 MARTIS MORTIS
 DISCRIMINI TENUISSIMA VITAE LINEA EXPERT,
 CINERES COM. FF. ORD. URNA SERVAT.
 QUID NI DECEDAT
 DUORU M. MAG. ORD. FRATRE
 CENOTAPHIUM.

E.M.M.H.H.
 D.D.F. NICOLA COTONER
 COTONERAE ⁶ CONDIOR URB,
 POSUIET ⁷ 3. JANUARIU
 1673

(Caruana, n.º 129)

⁶ NA. La Cotonera, fortaleza de la ciutat de La Vallette, la qual fou feta construir pel gran mestre Nicolau Cotoner [i d'Olesa].

⁷ NA. *Posuit*.

PEU DE LES IL·LUSTRACIONS

- 1.—Rafael Cotoner i d'Olesa, LX gran mestre. Biblioteca Nacional de Malta. (Foto Mascaró Pasarius).
- 2.—Nicolau Cotoner i d'Olesa, LXI gran mestre. Biblioteca Nacional de Malta. (Foto Mascaró Pasarius).
- 3.—Vista general de La Valletta, Malta. Al centre l'església catedral de Sant Joan. (Foto Mascaró Pasarius).
- 4.—Detall d'un canó situat davant la catedral de Sant Joan, La Valletta, Malta. (Foto Mascaró Pasarius).
- 5.—Cenotafi de Miquel Joan Cotoner, catedral de Sant Joan, La Valletta, Malta. (Foto Mascaró Pasarius).
- 6.—Escut dels Cotoners a la catedral de Sant Joan, La Valletta, Malta. (Foto Mascaró Pasarius).

Bru Cortès o un fracassat intent de promoció social

FRANCESC RIERA MONTSERRAT

En els paràgrafs que segueixen estudiarem l'intent fallit d'un xueta molt acabat que, a finals del segle XVIII, maldà per elevar-se en l'escala social de la societat mallorquina de llavors tan rígidament estratificada, i que no reeixí en el seu propòsit per culpa dels prejudicis racistas i per la de les lleis dels regnes hispànics, que tot s'ha de dir, que, una vegada més, demostraren ser d'una fermesa increbantable.

Bru Cortès i Aguiló nasqué a Palma el 13 de gener de 1766, fill de Domingo i Elionor,¹ va ser batiat a sant Nicolau aquell mateix dia amb els noms de Bru, Domingo, Tomàs, Joan, Josep, Agustí i Vicenç;² es casà, també a sant Nicolau, amb la seva cosina germana Paula Cortès, el 18 de març de 1795,³ i morí, sense testar, el primer d'abril de 1811. Va ser enterrat a la Seu, a la tomba

1 Per a tot el que es refereix a la família de Bru Cortès vid. FRANCESC RIERA MONTSERRAT, "Esbós biogràfic dels sis perruques", *Estudis Baleàrics*, n.º 36 pàgs. 9-10.

2 A.D.M. "Llibre de baptismes de Sant Nicolau 1742-1774" foli 97.

3 Cal rectificar un *lapsus* que vaig cometre en el meu treball esmentat en la nota primera: Paula Cortès era filla de Tomàs Cortès i Elionor Aguiló, no, com vaig escriure llavors, de Rafel Ignasi Cortès i Maria Cortès. Aquest matrimoni fou un típic matrimoni endogàmic com tants n'hi havia entre la comunitat xueta palmesana. Perquè es pugui tenir idea fins a quin punt estava estesa la plaga de l'endogàmia entre els xuetes, bastarà dir que la partida matrimonial de Bru i Paula fa constar que els nuvis hagueren de demanar dispensa canònica perquè ~~eren~~ *eren* parents "en segundo grado por línea recta igual de una parte; en tercero de otra; y en triplicado quarto grado por otra". L'aspecte atípic d'aquesta unió rau en què no era normal que dos joves solters i pertanyents a famílies més que benestants es casassin a mitjan Quaresma (llavors només s'hi casaven els viudus o les viudes, car els solters esperaven passat Pasqua) i que a més, els documents parroquials ens assabenten que el Vicari General dispensà les obligades proclames. Els testimonis foren: mossèn Salvador Oliver, beneficiat de la parròquia, i Bartomeu Palmer, dos perfectes desconeguts que no tenien res a veure amb els nuvis ni amb les seves famílies. No consta que cap dels seus parents assistís a la cerimònia. Per ventura es casaren contra la voluntat dels pares respectius, perquè pensar que la núvia etsava embarassada seria una falsa suposició. El primer fruit d'aquest enllaç nasqué el 5 de gener de 1796 (una nina anomenada Maria Lluïsa) quan feia 9 mesos i 18 dies que els seus progenitors s'havien casat. La nina va ser apadrinada pel seu avi patern Domingo Cortès i per la seva àvia materna Elionor Aguiló. Així que el conflicte familiar (si és que n'hi va haver) acabà amb reconciliació total. Després de Maria Lluïsa, nasqueren Domingo, Paula, Tomàs, Maria Josepa, Aina, Bru i Maria Teresa. Tots ells foren batians a sant Nicolau. A.D.M. "Llibre matrimonis Santi Nicolau 1787-1805" foli 201. "Llibre de baptismes sant Nicolau 1783-1800", 1801-1806, 1806-1809, 1810-1816.

del seus avantpassats situada davant la capella de la Mare de Déu de la Pietat, allà on ja hi descansaven les restes mortals dels seus pares Domingo i Elionor.⁴

Bru era fill únic de Domingo Cortès que, sense cap casta de dubte, era el xueta més ric de Mallorca. Atesa la seva privilegiada posició econòmica, és natural que pare i fill pensassin que seria bo de donar una passa envant que els permetés promocionar-se cívicament a fi de sortir del *ghetto* a què estaven condemnats de manera irremissible pel poble mallorquí. Crec que, donades les circumstàncies, els Cortès volien atènyer una meta a la qual no era possible arribar, car no sols era l'ambient tan privatiu de Mallorca que els era contrari, sinó que les lleis vigents no els permetien per cap estil donar el salt, mitjançant el qual podrien pujar, des de la més ínfima consideració social amb què eren tinguts els de la seva nissaga, al *status* nobiliari a què aspiraven, enc que només fos en el graó més humil. El fracàs del seu intent era ineludible, sempre tenint en compte l'ordenament jurídic i constitucional de l'Antic Règim que, en aquells temps, a Espanya encara es mantenia inalterat.

Per si això fos poc, les famosas Reials Cèdules que Carles III havia promulgat a favor dels xuetes els anys 1782, 1785 i 1788, més que a resoldre el problema havien contribuït a agreujar-lo, perquè el poble mallorquí havia reaccionat tocant a sometent, i tots, rics i pobres, nobles i plebeis, es conjuminaren per invalidar-les i reduir-les a no-res.

Doncs bé, el 8 de novembre de 1791 Bru Cortès⁵ presentava una petició al Sr. Alcalde Major on diu que "es uno de los que son conocidos en esta Ciudad por hacendado, cuya circunstancia se verifica por el Certificado n.º 2. Que vive de sus rentas propias y productos de sus mismos bienes con mucho honor y esplendor, que tiene su casa sita en esta misma Ciudad en la parroquia de San Nicolás, dispuesta y adornada con la misma decencia que acostumbra tenerlas cualquier otro de los Hacendados, que en su trato y operaciones es conocido por sujeto honrado, de mucho juicio, hombría de bien y legalidad, tratando continuamente y con mucha frecuencia con personas de mayor distinción, como son Caballeros, Canónigos, y otras personas de carácter: Que entre otros bienes que posee es el predio Son Vich, sito en el término de la villa de Calviá, con Oratorio público y Capellanía fundada en el mismo según los documentos n.º 3 y 4,⁶ gracia que sólo se concede a personas de distinción y honor y a ha-

⁴ A.C.M. "Llibre de sacristia major. Any 1811" foli 47 b. Que Bru morís sense fer testament fa creure que la seva mort fou inesperada.

⁵ El lector s'adonarà que en tot el que segueix, per causes que veurem més avall, el nom de Domingo Cortès, pare de Bru, està sempre en segon terme, però és que hi havia raons molt serioses per fer-ho així.

⁶ Sobre la pertinença de Son Vic pels Cortès i la seva capellania vid. FRANCESC RIERA MONTSERRAT, *Lluites antixuetes en el segle XVIII*, 1973 pàgs. 96-97. Cal advertir que quan no s'indiqui altra font s'ha d'entendre que totes les notícies que ara vénen procedeixen de l'A.R.M. Real Acuerdo, año 1791 n.º 1. Quan mossèn Gabriel Carrió, vicari general de la diòcesi durant el pontificat del bisbe Guerra, el 6 de gener de 1777, confirmà a Domingo Cortès el privilegi apostòlic de gaudir d'Oratori particular *tam intra quam extra civitatem* a qualsevol de les seves cases, ho féu amb les següents paraules: "*notum facimus et attestamur Dominicum Cortez more Nobilium in hac Dioecesi vivere, et taliter apud Nos pro certo haberi, quatenus nottorie asseritur et ex informatione ad ejus instantiam jussu nostro recepta ita constat, aliundeque probitate vitae et*

condados de cualidad, y que semejante concesión no se ha visto jamás a favor de personas del estado llano que es (aquí el document està foradat) hacendado y que no ha ejercitado jamás oficio vil ni mecánico, y cuanto va dicho es público y notorio, pública voz y fama, y que no se ha advertido, sabido ni oído jamás en tiempo alguno cosa en contrario... que es sujeto de buena vida, fama y costumbres y de mucha formalidad, legalidad y entereza en todos sus tratos... en tanto que siempre se ha merecido y se merece la atención y correspondencia de las personas más visibles de esta Ciudad... que su padre Domingo por su acreditada conducta y caritativo celo se mereció dejarle a su cuidado el manejo y dirección del alimento y subsistencia de los Pobres y Mujeres de la Real Cárcel y Galera de esta Ciudad...⁷ que (el pare) movido del amor al Monarca y a su Patria y Reino, en el año 1779 armó a sus costas con otro socio un jabeque en corso para perseguir a los enemigos de la misma Patria⁸ que siempre ha vivido y sido reputado en el público concepto con el mismo modo de vivir que los Nobles...”.

Després segueix l'apologia de la seva mare Elionor Aguiló,⁹ ponderant molt les seves riqueses i el seu tren de vida “que es propio de cualquier Señora de honor y carácter”, i acaba fent un repàs dels seus avis i besavis pa-

---

morum praedictum, acque Catholicae religionis devotissimum filium et Cultorem esse”. L'elogi no pot ser més complit; cal parar esment que quan Bru només tenia 11 anys, el seu pare Domingo ja es preocupava d'aconseguir un document eclesiàstic en què constàs que el seu tenor de vida era igual al dels Nobles.

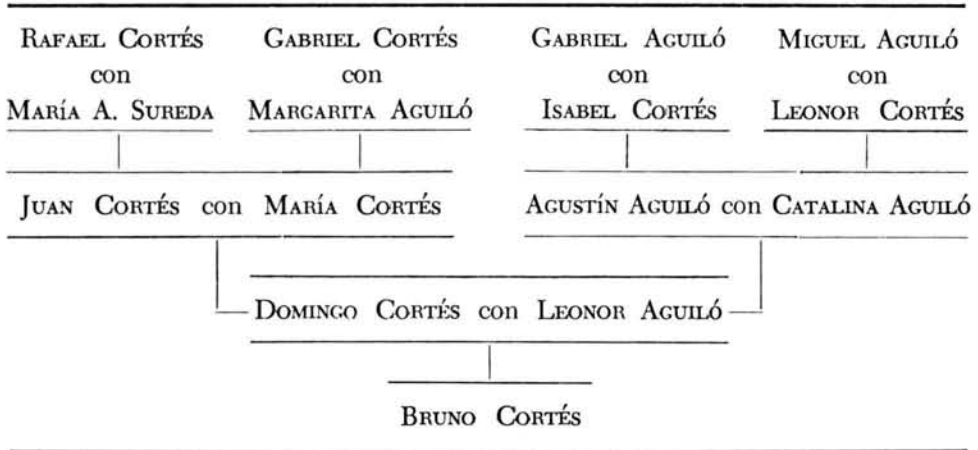
⁷ Efectivament, Domingo Cortès, a 23 de desembre de 1779, també aconseguí un Certificat de part de D. Jacobo María de Espinosa, oïdor de la Reial Audiència i procurador de la Reial Cárcel i Galera, on Espinosa declara que: “Desde el año 1777 en que entré a servir a esta Plaza y el encargo de protector de la Galera por disposición del Real Acuerdo me he valido en todas ocasiones del caritativo zelo de Domingo Cortés, vecino de esta Ciudad, quien ha trabajado continuamente en la recolección de limosnas, compra de utensilios y cuidado de los Pobres encarcelados, supliendo de su bolsillo muchas cantidades para pagar las obras que se han hecho en la enunciada casa, como fueron el Oratorio y todos sus útiles y ornamentos, las ollas para la comida; y finalmente dando orden al Proveedor para que en todos tiempos acudiese a su casa para lo que faltase en la cárcel, así por el alimento de los Pobres como por la ropa de cama y uso, habiendo ejercido antes el piadoso acto de adelantar el pan y legumbres que pudiesen consumir 24 personas en un año, con otros muchos de que sería largo hacer expresa mención y que me han edificado continuamente, siendo dignos del mayor elogio”.

⁸ Quant a aquest afer del xabec i de la carta d'agraïment que, en nom del rei Carles III, el comte de Floridablanca adreçà a Domingo Cortès i al seu soci Joan Valentí Forteza, vid. FRANCESC RIERA, *Lluites antixuetes...*, pàg. 170.

⁹ Elionor Aguiló, mare de Bru, havia estat batiada a la Seu el 31 de juliol de 1734, vid. A.C.M. “Llibre de baptismes de la Santa Església Catedral. Any 1727 al 1734” foli 169 b. El primer marit d'Elionor va ser Onofre Aguiló que morí el 14 de febrer de 1762, deixant dos fills molt petits: Agustí Antoni i Marian, sota la tutoria de la seva esposa Elionor i de la seva mare Paula Cortès que, gairebé tot d'una ja es desevingueren fort. vid. FRANCESC RIERA, op. cit. pàgs. 146-147. Sobre el segon matrimoni d'Elionor Aguiló amb Domingo Cortès, el naixement de Bru i la mort d'Elionor. vid. FRANCESC RIERA, “Esbós biogràfic dels sis perruques”. *Estudis Baleàrics* n.º 36 pàgs. 9-10. Cal afegir que una volta tornada casar, sembla que Elionor pogué escapar-se de la fèrula de la mare del seu primer espòs, car el 22 de maig de 1765 nomenava procuradors dels seus béns a Francesc Cortès i Domingo Taronjí “i per sou i exacció los abonaré i satisfaré un sou per cada lliura que efectivament cobraran i me entregaran” vid. A.R.M. “notari Roca Mora R-930 foli 52”. En el mateix llibre, foli 103, hi ha un altre document de 3 de novembre d'aquell mateix any, les causants del qual eren Paula Cortès (aquella sogra terrorífica!) i el seu fill Tomàs Aguiló que intentaven tornar moure renou; gràcies a aquest paper sabem que Elionor Aguiló,

terns i materns, afirmant que tots foren rics i persones de bona anomenada; així que suplica a l'Alcalde Major se serveixi tenir per presentat el seu escrit i els documents que adjunta, i que es faci informació de la veritat de tot quant exposa per tal de poder ser declarat Ciutadà Militar i Mercader de Llotja tancada.¹⁰

Heus ací l'arbre geneològic de Bru Cortès:

Crida l'atenció que la màquina burocràtica, d'ordinari tan lenta i feixuga, aquesta vegada es mogué amb una sorprenent celeritat, perquè el 9 de novembre d'aquell any, és a dir: el dia següent en què Bru havia fet arribar la seva Sollicitud a l'Alcalde Major, el Síndic Personer de Palma ja entregava al dit Alcalde un qüestionari que havia de ser contestat pels testimonis que el suplicant citava com avaladors de la seva persona i de la certesa de les seves afirmacions. El mateix dia, Bru havia presentat una llista amb el nom de sis individus que, al seu parer, podien donar fe i testimoniatge de què tot el que es podia llegir en el Memorial era innegable per evident.

Els sis testimonis adduïts per Bru eren: D. Nicolau Brondo i Villalonga, D. Francesc Villalonga i Mir, D. Jaume Rosselló, Francesc Lladó, llaurador, D. Andreu Oliver i D. Ramon Vallespir.

un cop viuda i abans de casar-se amb Domingo Cortès, havia firmat acte d'arrendament "de los predios son Cotoner i son Calafat herència del seu difunt marit, en lo districte del Viuet de la present Ciutat, a favor d'Onofre Salom, conrador, per temps de sis anys..." (l'arrendament eren 700 lliures i 25 lliures de millores). La sogra i el cunyat s'enfuriaren força i s'entremeteren tant que ho disbarataren tot.

¹⁰ Bru Cortès presentà també un Certificat escrit pels encarregats del Llibre de Cadastre de la ciutat de Palma i Regne de Mallorca en que manifesten que el valor dels béns que Bru havia heretat de la seva mare muntava a 103.808 lliures, 12 sous i 11 diners. La data és del 4 novembre de 1791. Eren de compte les persones, exceptuats el nobles, que posseïen tanta riquesa. Cal afegir que el Certificat ens fa saber que "por muerte de Eleonor (tot aquest dineral) se puso a cargo de Domingo Cortés su marido como padre y legítimo administrador de Bruno Cortés y Aguiló su hijo, en cuya cabeza permanece desde el citado año 1767 (any de la mort d'Eleonor Aguiló) hasta el presente..." La llàstima és que el testament d'aquesta darrera s'hagi perdut.

Francesc Lladó, que prestà declaració el 15 de novembre, era un pagès de Calvià que potser estava relacionat amb Son Vic, l'estimada possessió dels Cortès. D. Andreu Oliver era Visitador de la Junta de Sanitat, Familiar del Sant Ofici i Vicecònsol de Venècia a Palma. Els altres no revelen la seva personalitat, però tots concorden a afirmar que Bru Cortès era un home amb molta hisenda que li rendia unes dues mil lliures cada any i tal volta més; recorden per enèsima vegada que Son Vic era propietat de Cortès i que el predi tenia Oratori públic i Capellania fundada, gràcia de la qual fruien exclusivament persones molt riques i distingides, i remarcaven que d'un privilegi així "no se tiene noticia, ni se ha visto concedido a persona alguna, aquí en Mallorca, del estado llano...". Quan parlen de Domingo Cortès asseguren que és un dels principals comerciants de Llotja tancada de Ciutat, que negocia en fruits de la terra i oli, exportant aquestes mercaderies, que és un home de vida i costums intègerrims, i que el seu prestigi i bon renom són tan reconeguts que hi ha gent "que ha confiado y confía y toma consejo y dirección del mismo Domingo en asuntos y negocios propios y en el manejo y modo de gobernar sus propios bienes y caudales..." cosa que li ha guanyat la confiança de moltíssims nobles i altres persones de categoria.

Després que el Síndic Personer hagué recopilat les declaracions de tots aquests testimonis, el 4 de desembre de 1791 les remetia a l'Alcalde Major amb un comunicat inclòs en què li feia avinent "que en descargo de mi obligación, algunos de los testigos parece no han distinguido bastantemente con relación a mi tercera antepregunta los dos estados de ciudadano honrado o militar y de mercader, pues en mi concepto el primero constituye uno de los grados de nobleza inmediato al caballero, y no debe confundirse con la clase o estado de mercader". I remata el seu escrit indicant que això es tengui molt en compte per tal d'evitar embulls.

El 10 de desembre l'Alcalde donava per bones les Informacions; però el 4 de març de 1793 l'Ajuntament de Palma sollicitava ser instruït sobre la demanda de Bru Cortès presentada davant la Reial Cambra del Consell de Castella per així procedir amb més encert en l'informe que requerien des de Madrid. S'ha de fer constar que dins l'expedient hi ha dues fulles soltes que són dues instàncies de Bru: la primera és de 25 de febrer de 1793 i va dirigida a l'Audiència de Mallorca en la qual, després de referir-se a la Informació rebuda, afegeix: "que para que V. S. tenga la correspondiente noticia de los honores que se han merecido sus dos tios carnales, el P. D. Francisco M.ª Cortés, y el otro P. D. Carlos M.ª Cortés, hace manifestación de los documentos que acompañan, por los cuales consta que el uno es Canónigo Penitenciario, y el otro Consultor del tribunal de la Inquisición de sus respectivos domicilios (Itàlia).¹¹ L'altre paper que acompanya l'expedient, i també signat per Bru, és un certificat en què "se hace ostención del Real Pregón de setiembre de 1722 en el cual se incluyeron y publicaron por Mercaderes a Gabriel Aguiló, su bisabuelo

¹¹ Per més dades sobre aquests oncles de Bru Cortès vid. FRANCESC RIERA, *Lluites antixuetes...*, pàgs. 80, 86.

materno, y a Juan Francisco Cortés, su abuelo paterno...".¹² Malauradament aquests dos comprovants aportats per Bru no són dins el lligall, sinó que han desaparegut.

La causa per la qual l'Ajuntament de Palma havia demanat a la Reial Audiència notícies sobre l'afer de Bru Cortès va ser perquè a la Sala havien rebut una comunicació de part del Consell de Castella, datada el 20 de novembre de 1792, interessant-se pel dit afer i demanant dades a fi de poder tenir elements de judicis clars i precisos.

El que havia succeït era que en aquella data fou presentada al rei Carles IV una petició de Bru Cortès, escrita a Madrid, amb demanda de la gràcia de ser declarat pel Monarca "Hacendado o Ciudadano Militar y Mercader de Lonja cerrada, con las mismas prerrogativas que gozan los de esta clase..." alhora que oferia trenta lliures anuals moneda de Mallorca, perpètuas i assegura-des sobre els seus propis béns i alou propi a favor dels pobres de la presó i galera. El 16 de gener de 1793 la petició de Bru era enviada de Madrid a Palma amb tots els testimoniatges que el demandant havia considerat necessaris incorporar-hi per obviar dificultats, car ell sabia prou bé que el camí que li quedava per córrer no seria un camí de roses, sinó d'espines punxegudes que, com veurem, al capdavant anorrearen el seu intent.¹³

Quan el dossier de Bru Cortès arribà a Palma les nostres autoritats, que ja devien estar entresentides de qualque cosa, havien tingut temps més que de sobra per organitzar una tàctica de defensa i d'atac que inutilitzàs per complet tot allò que Bru havia negociat a la Cort.

A petició dels Senyors de l'Audiència, el Fiscal de la mateixa havia redactat un Informe sobre l'assumpte de Bru Cortès, que porta la data del 7 d'agost de 1793. El Fiscal comença dient que és veritat que Domingo Cortès, pare de Bru, és una excellent persona, rica i de bona fama, però que, fet i fet, no podia ser oblidat que la família de Cortès "es una de las muchas que notoriamente se sabe descien den de judíos establecidos ha siglos en la isla... que la situación política de estas familias todas ellas son infames de hecho" i que per tant no eren admesos enlloc: ni a l'Església, ni a la Universitat, ni als Gremis, ni al Consolat de Mar; que no hi havia família, per pobre que fos, que consentís d'unir-se amb ells amb vincles matrimonials i que de resultes de l'endogàmia a què es veien obligats "se nota, a manera de los Brahamanes de Asia (1), una fisionomía propia, que declara los individuos de ellas entre los demás habitantes". Darrera aquest introit, el Fiscal admet que respecte als xuetes, a Mallorca hi ha molts de prejudicis infundats, i fins i tot arriba a dir "que da lástima contemplar esta situación de algunos centenares de personas",

¹² A l'"Estimació dels béns de Negoci dels Negociants y Mercaders de Palma feta per los Estimadors Electos als 15 Janer 1734" hi figuren els dos avantpassats de Bru. A Joan Francesc Cortès, que morí el 19 de juny de 1764, se li calcularen 6.000 lliures; i a Gabriel Aguiló, que morí el 3 d'agost de 1735, 1.200 lliures vid. A.R.M. A. H. n.º 2.000. Les dates de les defuncions són tretes de l'arbre geneològic que Bru presentà a l'Ajuntament i que són prou detallades. Vid. A.R.M. *Real Acuerdo*, año 1793 n.º 4.

¹³ A.R.M. "Expediente en que por el Supremo Real Consejo y la Cámara de Castilla se pide informe a instancia de Bruno Cortés, hijo de Domingo, sobre que se le declare por Hacendado o Mercader de Lonja Cerrada". *Ibidem*.

per afegir tot seguit que, de moment, ell no hi veu remei, encara que potser siguin innocents de tots els que se'ls acusa, i cita un text de les *Partides* d'Àlfons el Savi de Castella per recolzar el seu fatalisme.¹⁴

Dit això, afirma sense embuts que concedir a Cortès qualsevol distinció civil "sentiría tan mal... que lo haría ridículo delante de las demás familias honradas de la isla, y lo que es más, delante de sus propios parientes" i aquí vénen unes paraules escrites pel nostre Fiscal que poden interessar a un sociòleg estudiant de psicologia de grups minoritaris perseguits: "Porque estos mismos (els xuetes) viendo la opinión en que están, lo general de ella en todos los habitantes de la isla y la oposición tenaz que muestran en todo trance de alternar con ellos aun en las cosas que se reputan por gravosas, como el servicio de mar y tierra, han llegado a persuadirse y a consentir, por decirlo así, en su infamia...". L'observació del Fiscal, no per apassionada, deixa de ser d'una gran acuitat. La resta de l'Informe non és altra cosa que una envestida frontal contra la sollicitud de Bru.¹⁵

Tornant un poquet enrera en el nostre discurs, hem de dir que a la sessió tinguda el 4 de març de 1793, l'Ajuntament de Palma va estudiar el Memorial de Bru Cortès i després de discutir el tema "con toda circumspección y madurez" segons resa l'acta d'aquell dia, es va acordar demanar més informació a bé a l'Alcalde Major o bé al Real Acuerdo, i que el Síndic Arxiver donàs clarícies "de si consta o no en el Archivo de la Ciudad que alguno de los que traen origen en esta isla de Nación Hebrea ha obtenido título de Ciudadano o empleo público correspondiente a esta clase". També s'acorda que el Secretari certificàs si qualche xueta havia tinguts mai càrrec a la Llotja de Mar o al Col·legi de Mercaderia; el mateix certificat fou demanat als Defenedors de Comerç i a la Llotja.¹⁶

A la sessió del 15 d'abril d'aquell mateix any, varen tornar tractar de l'expedient de Bru, i en vista que ja havien arribat a l'Ajuntament alguns dels papers autèntics i certificats demanats a la sessió del 4 de març, cregueren oportú i convenient encarregar un Informe a l'advocat Bernat Contestí que els ajudàs a sortir del tràngol, i tot per culpa d'aquell xueta empipador que cercava cinc peus al gat.¹⁷

El 27 d'agost de 1793, el Síndic i Arxiver de la Sala, Miquel Puig, presentava a la Reial Audiència de Mallorca tota la paperassa que s'havia recollit, i el 30 de setembre d'aquell any, després d'haver-la examinada amb molta cura, els Senyors de l'Audiència decidiren que es redactàs l'Informe demanat des de Madrid, i prohibiren a l'Alcalde Major que en endavant no gosàs rebre més informacions, sobretot si provenien de Bru Cortès, car n'havia rebut una sense llicència; per tant castigaren a Miquel Puig i al seu escrivà Jeroni Cirer a restituir a Bru els diners que havien cobrat en concepte d'arbitri burocràtic,

14 El text que cita el Fiscal diu així: "que la nombradía mala la ganan los omes a las ve-gadas no se yendo en culpa, y que es de tal ratura que despues qque las lenguas de los omes la han puesto sobre alguno, non la pierde jamas,, maguer non la mereciese".

15 A.R.M. *ibidem*.

16 A.M.P. Llibre d'actes 1793 —I— n.º 33 folis 118-119.

17 A.M.P. *ibidem* foli 226.

i per si això no bastava, multaren a Cirer amb 10 lliures perquè així ho tingués ben entès i una altra vegada anàs amb esment a no propassar-se cap mica.¹⁸

La renyada acaba amb un paràgraf pintoresc i extraordinàriament significatiu: "Se manda así al Alcalde Mayor, como al escribano referido, y a todos los testigos que han declarado en la información mencionada que en lo sucesivo en sus expresiones judiciales no den el tratamiento de Don a los que no les corresponde, y de lo contrario se tomarán las providencias que haya lugar...".¹⁹

L'Informe de l'Ajuntament a l'Audiència duu la data de 14 d'agost de 1793. Cal dir que gairebé sempre es limita a copiar amb paraules diferents tot el que ja havia dit el Fiscal sobre les riqueses de Cortès, la seva inhabilitat per aconseguir el que pretenia, i d'altres raons molt matxucades en aquest tipus de literatura jurídica relativa a xuetes i que ens són més que conegudes.²⁰

No obstant, a l'Informe de la Sala hi ha tres observacions, totes elles adreçades, no cal dir-ho, a fer pols les aspiracions de Cortès, i que no són a l'Informe del Fiscal de l'Audiència:

Ja sabem que els Cortès es vanagloriaven del privilegi d'Oratori particular, i que, a més, en feien una prova principal per reforçar el seu prec davant el Rei. Doncs bé, l'Ajuntament assabenta l'Audiència que l'oratori de Son Vic "es un Oratori público, y como tal está cedido a la Iglesia; esta cesión puede hacerla cualquiera sin distinción de clase..." i ara ve la càrrega explosiva per anihilar l'intent de Bru de voler fer creure que ell gaudia de mercès reservades a la noblesa: "Pues es constante que muchos tienen concedida la gracia de Oratorio privado en las cosas de su habitación, y son del estado llano..." i s'indica que els testimonis havien callat "que el enunciado Cortés y otro de igual origen, que son los dos únicos entre aquellas familias que han obtenido la gracia de Oratorio privado, lo tienen suspendido por el Rvdo. Obispo de esta diócesis". Primera escopetada.²¹

Un altre motiu d'envaniment pels Cortès era que afirmaven que ningú mai de la seva família ni dels seus ascendents no havia exercit oficis baixos

¹⁸ El 25 de febrer Bru Cortès havia presentat una Instància a l'Ajuntament en què manifestava els seus propòsits i relatava les consultes que havien tingut lloc a Madrid. Però aquest escrit s'ha extraviat. La Comunicació de Bru degué accelerar les consultes de l'Ajuntament a fi de despatxar l'assumpte amb tota la promptitud possible.

¹⁹ Les informacions que obraven en poder de l'Ajuntament eren: arbre geneològic de la família de Bru Cortès; Relació de baptismes i enterraments dels seus avantpassats; Certificat de Rafel Manera, secretari de la Corporació Municipal, on fa constar que a la Relació de gramalletes editades pel Sant Ofici de Mallorca l'any 1755, els nombres 62, 88, 100, 121, 210, i 218 són de penitencians de llinatge Cortès; un altre Certificat de Manera en el qual afirma que cap individu de raça jueva no havia tingut mai càrrec algun a la Sala; un altre Paper escrit per Miquel Puig, síndic i arxiver, redactat quasi amb les mateixes paraules de l'anterior, assegurant que non hi havia memòria que un descendent de jueus hagués obtingut en temps passat el grau de Ciutadà Militar o haver gaudit dels seus privilegis. A.R.M. Real Acuerdo año 1793 n.º 4.

²⁰ A.R.M. *ibidem*.

²¹ Sobre el tema de l'Oratori cal fer una distinció a fi de precisar les coses: l'Oratori de Son Vic ja havia estat concedit com *Oratori públic* el 21 d'abril de 1754, i la gràcia havia estat atorgada a Elionor Aguiló, propietària de la finca. Vid. FRANCESC RIERA, *Lluites antixuetes...*, pàgs. 96-97. Quant a l'altre privilegi, aconseguit per Domingo Cortès de tenir *Oratori particular* a totes i cada una de les seves cases vid. la nota n.º 6 d'aquest treball.

ni mecànics. Resposta de l'Ajuntament a l'asseveració dels Cortès: "Oficio vil, según las Declaraciones de Su Majestad, no hay alguno en la República; y por lo respectivo a los Mecánicos es muy cierto lo que expresan, pero lo es igualmente que no podían ejercerlos porque ningún Gremio los había querido admitir e incorporar por repugnarlo sus Cofrades y hallarse prohibido en sus Estatutos...". Segona escopetada.²²

I com a final, un tret de canó de gros calibre que havia d'enfonsar sense remei les esperances dels Cortès. Quan aquests presentaren el seu arbre geneològic a l'Ajuntament a fi de demostrar que cap dels seus ascendents mai no havia estat penitenciat per la Inquisició, varen fer una magarrufa que els Regidors de la Sala descobriren tot d'una. L'argücia de què es valgueren Bru i Domingo resultava ingènua si tenim en compte que en matèria de geneologies aquells senyors del Consistori eren uns experts insuperables, així que intentar de donar-los gat per llebre era més que impossible. L'Informe municipal explica la maniobra dels Cortès dient: "Conociendo Domingo Cortés la mayor dificultad de intentar por sí esta pretensión, porque si presentaba el árbol genealógico comprehensivo de sus Bisabuelos era fácil de venir en conocimiento y justificar que varios de ellos habían sido castigados por el Tribunal de la St.^a Inquisición y penitenciados por Judíos relapsos, ha propuesto esta solicitud a nombre de su hijo Bruno, soltero, y con esta fundada sospecha, habiéndose buscado los nombres de sus terceros abuelos del pretendiente..." a la Sala varen esbrinar, ni més ni menys, que Maria Aina Sureda besàvia paterna filla de Joanot Sureda i d'Aina Cortès, aquesta darrera, esposa d'un altre Joanot Sureda, havia estat penitenciada i reconciliada per jueva el 16 d'abril de 1679; Gabriel Cortès, besavi patern, era fill de Rafel Jeroni Cortès que havia estat condemnat pel Sant Ofci a morir cremat en estàtua l'11 de setembre de 1695; Isabel Cortès, besàvia materna, era filla d'Agustí Alfons Cortès i d'Elionor Cortès, ambdós penitenciat per jueus i reconciliats, el primer el 23 d'abril de 1679, i la segona el 3 de maig del mateix any. Elionor Cortès, també besàvia materna, era filla de Gabriel Cortès i de Joana Cortès, tot dos també penitenciat i reconciliats, un el 16 d'abril de 1679, i l'altre el 3 de maig del mateix any; així que "seis ascendientes de Bruno Cortés —advertia l'Ajuntament— en quarto grado, bisabuelos del actual Domingo Cortés, su padre, se han disimulado en el árbol genealógico".²³

²² Per més dades sobre l'abrandat antixuetisme dels Gremis vid. FRANCESC RIERA, *Lluites antixuetes...*, àpgs. 36-54.

²³ En aquests casos, i en molts d'altres, era preceptiu que l'aspirant presentàs proves fefaents que no descendia de moros ni de jueus ni de penitenciat per la Inquisició pel crim d'heretgia; això era la famosa netedat de sang tan peculiar de l'entramat jurídic de la monarquia espanyola. S'ha de dir que, a pesar que el procediment va ser *conditio sine qua non* fins ben entrat el segle XIX, a la Península en aquestes dates que historiam ja no era més que un formalisme sense importància; no així a Mallorca, on aquesta odiosa exigència era aplicada amb inflexible rigor. Pel que fa al nostre problema racista illenc del segle XVIII, que era un total anacronisme dins el conjunt dels pobles hispànics vid. ANTONIO DOMINGUEZ ORTIZ, *La clase social de los conversos en Castilla en la Edad Moderna*, pàgs. 129-138. Es evident que els Cortès sabien per pedres menudes totes aquestes tenebroses històries familiars i, per això, iniciaren les negociacions a Madrid, amb la idea d'evitar els esculls que a Mallorca havia de trobar un projecte com el seu. Era fatal que, si les autoritats de l'illa intervenien, farien passar els Cortès per les forques caudines. 1

L'enquesta de la Sala significava per als Cortès el naufragi total dels seus anhels. Amb una galeria d'avantpassats com aquella on molts dels qui hi figuraven havien tingut topada seriosa amb el Sant Ofici, creure que la pretensió de Bru tenia la més mínima possibilitat de reixir era somiar truites.

Però encara no n'hi havia a bastament, s'havia de reblar el clau; i com a cimera s'hi havien d'ajuntar els inevitables escarafalls protocolaris que tant es prodigaven llavors i que ja hem vist més amunt. I és que l'Ajuntament palmèsà, en quant a xuetes, filava molt prim i, a exemple de la Audiència, tampoc no s'està de mostrar-se escandalitzat que, en l'última Instància que Bru Cortès havia presentat a aquest tribunal s'havia comès l'enormitat següent: "se repara el exceso de dar tratamiento de Don a dicho Bruno y a su padre Domingo, siendo de una familia de las circunstancias como se han explicado...". També es queixa que en les antepreguntes que el Síndic Personer havia presentat als testimonis per a ser contestades per aquests no se'ls demanà que opinaven sobre el concepte públic en què era tinguda la família de Bru, que els testimonis declarassin "casi por unas mismas voces, copiándose unos de otros"; denuncia que quan se'ls pregunta si són parents, amics o deudors de Bru o del seu pare Domingo "alguno de los Caballeros que han declarado dice expresamente que no es Deudor ni Socio de Bruno ni de su Padre, pero éstos se producen de modo que, sin evacuar la pregunta, se conoce que la refieren a Bruno y lo callan del padre...". Al Regidors tampoc no se'ls passa per alt el detall de voler presentar el testimoni Jaume Rosselló amb la dignitat de Ciutadà en anteposar-li el Don al seu nom, quan en realitat només era cerer d'ofici, i que a Francesc Lladó també se l'afavoresqui amb el títol d'Honor,²⁴ encara que més avall es diu que era camperol, rectificat així la ficada de peus anterior.

L'Ajuntament clou el seu Informe dient que en vista de tot el que precedia "no merece Bruno Cortés la gracia de Ciudadano Militar que solicita, antes bien hay motivos sustanciales para negársela, y que en cuanto a Comerciante de Lonja cerrada y Hacendado no hay tales clases ni distinción, sino que lo es y puede ser cualquiera por el mismo hecho de ser propietario o de tener giro en el Comercio...".

Quan l'Audiència hagué rebut els respectius Informes, procedents del Fiscal i dels Regidors, adreçà al rei Carles IV el seu propi dictamen que no és més que un resum dels dos anteriors, és a dir: oposat del tot a la petició dels Cortès. La data del document és de 18 d'octubre de 1793, i el seu darrer paràgraf diu així: "Así, pues, resulta que Brunon Cortés carece de disposición para obtener por gracia lo que solicita, que le están cerrados los caminos por donde

---

així va ser. L'arbre geneològic dels Cortès, com l'Ajuntament explica, estava trucat de la següent manera: per raons pràctiques i per estalviar enutjosos tràmits burocràtics, era suficient que l'aspirant, partint de la seva persona, només es remuntàs fins els besavis per demostrar la netedat de sang; ara bé, si Domingo Cortès hagués estat el peticionari, quan hagués arribat als seus besavis haguessin aparegut els penitenciat pel Sant Ofici; per conjurar tan temible i temuda apatició, la solució era davallar un escaló en el temps i començar pel seu fill Bru; el mal va ser que a la Sala s'adonaren de l'estratagema.

²⁴ Segons el Diccionari Alcover-Moll era el tractament respectuós que es donava als amos o arrendataris de possessió gran.

se obtiene la calidad de Ciudadano Militar de justicia, que puede ser hacendado y negociante, como que está en su mano, y que esta ocupación de suyo no produce ni atrae prerrogativa alguna, y que a los empleos de Consulado (del Mar) no puede aspirar porque no és capaz de hacer constar de las calidades necesarias”.

Així acabà l'intent de promoció social de Bru Cortès. Els entrebancs, una vegada més, es demostraren infranquejables, i els nostres prejudicis racistes, invictes.

Per si el lector té curiositat de saber què connotava a la Mallorca de l'Antic Règim ser Ciutadà Militar, l'Informe de l'Audiència ho explica ben clar: “*Ciudadanos Militares* (son los) que gozan de los privilegios de los *Milites* o Caballeros, y cuyo goce radicado en la familia pasa a todos los de ella de la manera que por derecho pasa la nobleza de sangre, salvos los tres fueros de ésta que al *Ciudadano Militar* no se comunican”.²⁵ Entre altres avantatges de que fruïen els Ciutadans Militars era poder ser Regidor de l'Ajuntament. Només de pensar que un xueta, algun dia, pogués assegurar-se entre ells en pla d'igualtat, devia fer aixicar els cabells de punta a aquells nobles senyors.²⁶

²⁵ L'Informe de l'Audiència al Rei no es troba a l'Arxiu del Regne de Mallorca; sortosament l'autor d'aquesta petita monografia en té una còpia manuscrita contemporània. “En Mallorca, pues, —especifica l'Audiència a Carles IV— Ciudadano Militar es como un noble o hidalgo en Castilla, pero sin exención de tributos Reales, aun cuando el noble de sangre la tenga...”, no obstant, no sempre *hidalgúia* i puresa de sang eren coincidents. A l'Antic Règim era possible ser *hidalgo* i no ser net de sang, i ser net de sang i no ser *hidalgo*, que així eren d'envitricolades les capes socials a l'avior. Un llibre especialment útil per comprendre la gènesi i el desenvolupament de la mentalitat racista espanyola és el d'ALBERT A. SICROFF, *Les controverses des statuts de “pureté de sang” en Espagne du XVe au XVIIIe siècle*, 1960. Hi ha traducció castellana.

²⁶ S'ha de dir que a la Sala non hagueren haver de suar massa per sortir de dubtes (si és que mai en tingueren) en el cas dels Cortès. *La Fe Triunfante* del P. Garau, tant l'edició de 1691 com la de 1755, era a l'abast de tothom; i si a això hi afegim la Llista que el Sant Ofici havia publicat, també el darrer any esmentat, amb 278 noms d'homes i dones penitenciatos gairebé tots per judaïtzants, les gramalletes dels quals penjaven en el claustre del convent de sant Domingo, hem de convenir que, sense molt d'esforç, era possible procurar-se una òptima i veritable informació. El que resulta inexplicable és que els Cortès, que devien ser homes experimentats i cautelosos, d'aquells que saben nadar i guardar la roba, es ficassin dins la gola del llop, calculant tan malament les seves possibilitats.

Inventario de documentos referentes a los antonianos de Palma en el Archivo Diocesano de Mallorca

JUAN ROSSELLÓ LLITERAS

El origen de la casa-hospital de S. Antonio se remonta a la época de la conquista de Mallorca; efectivamente, el 13 de septiembre de 1230 quedaba erigida por concesión de Jaime I el Conquistador en solar situado en la actual calle de S. Miguel, donde todavía se conserva el claustro y la iglesia, edificados en época más tardía. Era regentada por canónigos regulares de S. Agustín, los cuales cuidaban los enfermos heridos por el *mal de Sant Antoni*, fomentaban su culto y recogían las ofrendas de los devotos.

El 15 de marzo de 1502 el papa Alejandro VI agregó a esta casa-hospital la iglesia de S. Antonio de Padua, más conocida entre el pueblo con los nombres de *Sant Antoniet* o *Sant Antoni de sa Porta*, que desapareció al ensanchar la plaza que lleva su nombre; con esta agregación también se incluía la cofradía de S. Antonio de Padua, erigida el 25 de mayo de 1496.

Es indudable que la institución tuvo épocas de prosperidad, como lo atestiguan el edificio que todavía se conserva y los inventarios de sus bienes, pero también es cierto que atravesó períodos de crisis, tal vez extendida a toda la orden, que careció de la energía necesaria para superarlos. Por motivos que no es del caso analizar, la orden fue suprimida por breve de Pio VI datado el 24 de agosto de 1787,¹ si bien los individuos que integraban la comunidad, —4 sacerdotes y dos legos—, continuaron regentando la iglesia y habitando la casa; el hospital no se sabe hasta cuando funcionó.

A partir de este momento se van nombrando sucesivos comendadores, elegidos primero entre los ex-antonianos, ahora secularizados, y luego entre sacerdotes beneméritos del clero diocesano. Estos continuaron levantando las cargas de las mandas pías erigidas en ambas iglesias, —la de San Antonio Abad y la de San Antonio de Padua—, y fomentando la devoción a dichos santos.

Las vicisitudes del s. XIX causaron fuerte impacto en la vida económica de ambas iglesias; la de S. Antonio de Padua, previa incautación hecha por el ayuntamiento de Palma, fue derruida a comienzos del siglo XX; la de S. Antonio

---

¹ ADM. 17/18/7.

Abad, después de muchas penurias tuvo que desprenderse de alhajas y objetos de arte para sufragar restauraciones imprescindibles, sobre todo en tiempo de D. José Amengual que durante 32 años regentó gratuitamente el cargo de comendador, y lo renunció el 29 de septiembre de 1905.

A partir de esta fecha la iglesia va reduciendo su culto y teniendo cada vez más dependencia de la parroquia de S. Miguel.

D. Francisco Sitjar erigió la Congregación de María Inmaculada y S. José para jóvenes obreros, cuyo reglamento se aprueba en 1917.²

En 1946 el párroco de S. Miguel amplía el comedor infantil; se instala el aspirantado de Acción Católica y la escuela preparatoria para el seminario.

Durante el episcopado de D. Rafael Álvarez Lara (1965-197) se vendió el claustro de modo que en la actualidad solamente el templo está en manos de la Iglesia.³

---

² ADM. IV/32/94.

³ *Copia del Cabreo Mayor de los sufragios de la casa hospital del Padre San Antonio*. ADM. Cod. 12, fol. 123-125; Cfr. también IV/32/22, que al parecer es minuta de lo copiado en el cabreo, donde se dice tener a la vista el privilegio real y la bula pontificia que se mencionan, y que los reproduce D. Juan Dameto en su *Historia de Mallorca*, en fol. 319.

1523, noviembre, 26, Roma.

17/17/20

El papa Clemente (VII) concede a los RR. antonianos el monopolio en la propagación de la devoción y culto de san Antonio: sin el permiso de éstos y su intervención no se expondrán imágenes a la pública veneración ni se recogerán limosnas.

f. 8-12.

1534, Palma de Mallorca.

Cod. 75

Libro de cofrades de la iglesia de S. Antonio de Padua (Dependiente de los PP. antonianos); van distribuidos por orden alfabético. Al final hay nota de ingresos y gastos.

31 x 22, s/f., tapas perdidas.

1585, septiembre, 6, Palma de Mallorca.

17/30/9

Juanote Nadal, comendador de S. Antonio, reclama la propiedad de un censo de 3 libras a los herederos de Miguel de Pax, olim comendador de dicha casa, según legado hecho a favor del referido Miguel por Mateo Espanyol, ciudadano, sobre un predio que fue de Francisco Riera, su suegro.

31 x 22, fs. en mal estado.

1633, octubre, 17, Palma de Mallorca.

17/35/17

Pedro Mestre, tejedor de lana, se querella contra Bernardo Fábregues Pbro. sobre uso ("arrambatge") de una pared divisoria en un callejón que había contiguo a la casa de S. Antonio Abad.

31 x 22, 19 fs.

1636, abril, 7, Palma de Mallorca.

17/17/20

Los jurados de Sa Pobla instan para que Guillermo Barrera, comendador de los antonianos, les devuelva la imagen de S. Antonio que preside el retablo mayor de dicha villa, de la cual imagen se ha incautado con ocasión de ser restaurada.

31 x 22, 31 fs.

1645, noviembre, 6, Palma de Mallorca.

17/18/4

Guillermo Barrera, comendador de la casa de S. Antonio reclama a Isabel Bauçá, vda. de Ramón Ballester del Puerto de Sóller, cierta cantidad procedente de la venta del ganado recolectado para dicha casa en las villas de Artà, Alcúdia, Pollença, Campanet, Selva y Binissalem.

31 x 22, 35 fs.

1647, enero, 4, Palma de Mallorca.

19/6/1

Guillermo Barrera Pbro. es comendador del hospital de S. Antonio y José Simó, clérigo, le nombra su procurador a fin de que le presente para el beneficio de S. Bernardo de la catedral, vacante por muerte de Jaime Carbonell.

31 x 22, 21 fs.

1656, octubre, 22, Palma de Mallorca.

17/18/1

Rafael Prats, comendador de la casa de S. Antonio, y en su nombre Cristóbal Palet, se oponen a la visita canónica que intenta hacer Juan Ochoa, preceptor de Olite. Interviene el obispo y la Real Audiencia.—Cfr. 17/17/23 y 17/18/6.

31 x 22, 96 fs.

1657, agosto, 26, Palma de Mallorca.

17/17/23

Divergencias entre Rafael Prats, comendador de la casa de Palma, y Jaime Ferrer, procurador del preceptor de Olite; éste exige una fianza de mil libras a Rafael Prats antes que tome posesión del cargo, el cual nombra procurador a Cristóbal Palet, canónigo, y se marcha a Roma. Cfr. 17/18/1 y 6.

31 x 22, 14 fs.

1658, agosto, 22, Palma de Mallorca.

17/28/9

Felipe Seguí reclama al Comendador de la casa de S. Antonio el salario que le corresponde por el tiempo que ha servido de cuestor.

31 x 22, 4 fs., incompleto.

1658, Palma de Mallorca.

17/18/6

Cristóbal Palet, procurador del comendador de S. Antonio, recurre al prelado contra los ministros de la Real Audiencia. que le molestan por haber ejecutado una bula pontificia a favor de Rafael Prats, comendador de dicha casa. Cfr. 17/17/23 y 17/18/1.

31 x 22, 75 fs.

1681, diciembre, 3, Palma.

17/17/21

Información testifical sobre limosnas que recoge Miguel Mir, zapatero, para celebración de misas y adorno de la capilla de S. Antonio de la iglesia de S. Juan de Malta.

31 x 22, 11 fs.

1699, noviembre, 17, Palma de Mallorca.

17/17/24

Gabriel Torres, escultor, reclama el importe del retablo del Sto. Cristo de la iglesia de S. Antonio de Padua.

31 x 22, 46 fs.

S. XVIII.

IV/32/23

Plano parcial del edificio.
Sin fecha, 45 x 30, 1 f.

S. XVIII.

IV/32/22

Breve historia del origen y desarrollo de la orden en Mallorca, adquisición de diversas casas y rentas que percibe; enumera los censos que cobra, indicando el día del vencimiento, pero sólo alcanza el mes de enero y 25 días del mes de febrero.

Sin fecha, 31 x 22, 4 fs., incompleto.

S. XVIII.

Cod. 13

Libro de las fundaciones y obligaciones perpetuas de esta Real Casa Hospital de San Antonio: misas cantadas, misas rezadas, sufragios arbitrales.

33 x 24, 90 fs. numerados a veces por páginas y otras por folios.

S. XVIII.

Cod. 12

Copia del cabreo mayor de los sufragios de la Casa Hospital del Padre San Antonio. Hay una breve historia del mismo hospital.

33 x 24, 153 pp., tapas de pergamino.

1714, septiembre, 20, Palma de Mallorca.

17/18/2

Miguel Amorós, carnicero, reclama 100 libras a Antonio Gomila Puig, canónigo reglar de S. Antonio, cantidad que le debía su hermano. Es hijo de Francisco Gomila, sastre de Maón, y de Antonia Puig, hermano de Nicolás, también sastre, y de José Pbro. y tío de Francisco Gomila, clérigo.

31 x 22, 21 fs.

1717, febrero, 20, Porreres.

17/50/25

Divergencias entre el rector y comunidad de presbíteros de Porreres y el comendador de S. Antonio sobre administración de limosnas y culto del santo. Es un fragmento que contiene una declaración del rector y un certificado del bolsero. Hay referencias a Sa Pobla y Pollensa.

3 fs. Incompleto.

1722, marzo, 5, alma de Mallorca.

17/28/10

Antonio Roig, médico, reclama 80 libras que había prestado a Antonio Selma, comendador de la casa de S. Antonio.

31 x 22, 4 fs., incompleto.

1736, junio, 26, Palma de Mallorca.

17/50/26

Inter partes ex una conventum B. V. Mariae de Carmelo et Rdum. D. Damianum Gelabert presbiterum, commendatorem Sti. Antonii Viannensis. (Antonia Llosá debe cierta cantidad a Catalina Pou y ésta la destina a manda pia para los PP. carmelitas, pero dicha Josá habia hecho donación de sus bienes a favor del Hospital de San Antonio.

31 x 22, 56 fs.

1739, noviembre, 24, Palma de Mallorca.

17/50/27

Controversia entre el clero de Porreres, el de Lluchmayor y el convento de Sto. Domingo de Palma por una parte, y María Adda, vda. de José Cugullada, doctor en ambos derechos sobre la manda pia de Juana Ana Sansaloni, que consiste en celebración de misas perpétuas. Interviene también Esteban Cugullada Adda, canónigo reglar de S. Antonio. Hay muchos datos familiares. Cfr. f. 42 v. y ss.

31 x 22, 62 fs. mutilados en el ángulo derecho.

1745, julio, 1, Palma de Mallorca.

17/18/9-A

Damián Gelabert, comendador de la casa de S. Antonio actua de procurador en una causa promovida por Magdalena Bastán Gainza, natural de Tafalla (Navarra), la cual reclama parte de la manda pia de su tio Miguel Gil de Gainza Exague, ingeniero en jefe de Mallorca.

31 x 22, 80 + 32 fs.

1768, octubre, 31, Palma de Mallorca.

IV/32/1

Relación de las rentas ingresadas desde el 26 de septiembre de 1738 hasta el presente. Firma Juan Puig, archivero; hay el sello de la casa.

31 x 22, 4 fs.

1773, noviembre, 13, Palma de Mallorca.

21/7/13

Gabriel Ribas Oliver, hijo de Pedro Juan y Margarita, hermano de Jaime Pbro., natural de Algaida, vecino de Consell, tiene un beneficio en Alaró y una capellanía en S. Antonio de Padua de Palma, y para renunciarlos forma el título patrimonial.

31 x 22, 24 fs.

1776, marzo, 28, Palma de Mallorca.

17/18/5

Bartolomé Miralles reclama al comendador de S. Antonio cierta cantidad de dinero y alhajas de la herencia de Gabriel Miralles, su hermano, las cuales han de servir para Antonio, hijo de éste.

31 x 22, 3 fs.

1776, mayo, 21, Zaragoza.

IV/32/2

Cristóbal Llisio escribe al obispo D. Juan Díaz de la Guerra informándole que ha dado orden al superior local para que comunique al prelado los individuos, rentas, ingresos, gastos de fábrica, sacristía, reparaciones, etc. y número a que pueden reducirse los individuos, considerando la manutención de cada uno en 200 ducados.

31 x 22, 1 f.

1781, marzo, 31 — 1791, octubre, 7.

Documentación referente a la supresión de la orden de S. Antonio y de las casas de Mallorca y Menorca. Hay un ejemplar impreso del breve de Pío VI (Madrid, 1791, f., 16-25), otro de la Instrucción de lo que se debe hacer (f. 28-31), situación peculiar de la casa de Ciudadela (f. 33), acta de intimación del breve (f. 49).

1786, Palma de Mallorca.

MSL/296

Relación numérica de los religiosos e individuos que moran en su convento agrupados por edades. Cfr. fol. 23. Hay también estadística de los otros conventos, parroquias, gremios, etc.

126 fs. de varios tamaños, sin tapas.

1786, marzo, 3, Palma de Mallorca.

IV/32/3

Relación de rentas fijas y adventicias reguladas por un quinquenio. Firma Jaime Palou, comendador. Hay el sello de la casa.

31 x 22, 2 fs.

1786, junio, 28, Palma de Mallorca.

IV/32/4

Marcos Palou comunica al prelado el fallecimiento de Jaime Palou, comendador de la casa de S. Antonio y se ofrece como presidente de la misma.

31 x 22, 1 f.

1787, agosto, 24, Roma.

17/18/7

Copia del breve de extinción de la orden expedido por Pío VI el 24 de agosto de 1787. Texto bilingüe, latino-castellano.

Cfr. fol. 26-27.

1788, junio, 25, Madrid.

IV/32/6

Instrucción de lo que se deberá hacer para ocupar y aplicar las casas, rentas y efectos de la Orden de S. Antonio Abad de los reynos de España, extinguida por breve de S. S. Pío VI de 24 agosto de 1787, formada por la Cámara en virtud de resolución de S. M. tomada a su consulta de 22 de abril de 1788. Hay copia inserta en IV/32/7, f. 1 y ss.

31 x 22, 4 fs.

1788, septiembre, 6, Palma.

IV/32/5

Juan Odón Miralles Pbro. en virtud de bula pontificia despachada en Roma el 6 de mayo de 1788, toma posesión de la comendaduría, vacante por defunción de Jaime Miguel Palou Pbro.

31 x 22, 7 fs.

1791, diciembre, 21, Palma de Mallorca.

IV/32/8, a, b

Copia del inventario y demás diligencias practicadas por el Sr. D. Manuel de Llorca, alcalde mayor y theniente corregidor de la ciudad de Palma y su distrito en la casa y hospital de San Antonio Vienense en fuerza de la institución de la religión hospitalaria, arregladas a la instrucción de 4 de abril de 1791, cuyo original queda en la curia del corregidor. Se adjunta oficio dirigido al obispo, fechado el 21 de diciembre de 1791.

31 x 22, 55 fs.

1792, enero, 11, Palma de Mallorca.

IV/32/10

Decreto del obispo ordenando que se levanten las cargas de las mandas pias de la extinguida orden de S. Antonio en la iglesia que a su tiempo tenían los canónigos regulares.

31 x 22, 2 fs.

1792, enero, 15, Palma de Mallorca.

IV/32/9

Oficio del obispo al nuncio de S. S. comunicándole la cuantía de las rentas que tenía la casa en el momento de la supresión, y el destino que se les dará.

31 x 22, 1 f.

1792, enero, 15, Palma.

IV/32/11

Oficio del obispo al Conde de Valdehllano comunicándole que las cargas de las mandas pias que existían en la iglesia de S. Antonio en el momento de la supresión de la orden, se levantarán en dicha iglesia por la comunidad de presbíteros que la regenta.—Hay dos ejemplares con ligeras diferencias.

31 x 22, 3 fs.

1792, enero, 18, Palma de Mallorca.

IV/32/12

Oficio del obispo a Manuel de Llorca Agulló, alcalde mayor, comunicándole que las cargas de las mandas pias que existían en la iglesia de S. Antonio en el momento de la supresión, se levantarán en la misma por la comunidad de presbíteros que la regenta. Hay dos ejemplares.

31 x 22, 3 fs.

1792, octubre, 28, Palma de Mallorca.

IV/32/13

Onofre Ximelis habiéndosele hecho por S. S. gracia de la encomienda de S. Antonio Abad y de Padua, solicita copia del inventario de dichas casas.

31 x 22, 1 f.

1793, septiembre, 14, Madrid.

IV/32/120

El Conde de Valdellano escribe al obispo: Juan Pou es el recaudador de las rentas de la iglesia de S. Antonio, los ex-religiosos han decidido continuar en la misma casa, conviene que uno de los dos sacerdotes tenga la administración de los bienes de la misma; hay dos legos presos en el convento del Carmen de Mahón por haber dado muerte violenta al último comendador; los muebles innecesarios que se subasten y con su producto se repare la casa cuyo destino quedará en suspenso mientras vivan los ex-frailes.

31 x 22, 1 f.

1794, enero, 28, Palma de Mallorca.

17/18/7

Pedro Francisco García, Marcos Palou, Juan Pons, presbíteros secularizados de S. Antonio y Juan Salvá y Antonio Cabot, legos, denuncian al comendador Onofre Ximelis por los abusos que comete y el maltrato que les da.

31 x 22, 52 fs.

1795, octubre, 17, Palma de Mallorca.

17/18/8-A, B

Onofre Ximelis, comendador, quiere que Miguel Verd, rector de S. Miguel, rinda cuentas de la manda pia de María Ana Selma, que administraba el notario Ramón Pascual.

31 x 22, 9 + 73 fs.

1798, septiembre, 29, Palma de Mallorca.

IV/32/14

Oficio de Marcos Palou, comisionado para el gobierno de la casa de S. Antonio, dirigido al obispo, comunicándole el fallecimiento de Onofre Ximelis Pbro. ocurrido el 25 de julio, y dándole cuenta de las rentas que tiene la casa y destino que se da a las mismas.

31 x 22, 1 f.

1798, diciembre, 4, Palma de Mallorca.

IV/32/15

Relación que da D. Marcos Palou Pbro., ecónomo de las reales casas de S. Antonio Abad y de Padua de esta ciudad y reino de todos los bienes raíces existentes en ellas con expresión de su respectivo origen y título, de su valor, renta y crédito anual, de censos a que son tenidos y de las obligaciones a que son afectos.

31 x 22, 6 fs.

S. XIX.

IV/32/66

Relación de los censos... con expresión del rédito anual y el nombre del pres-tador..., la carga piadosa o de justicia..., y si es cobrable y corriente o si no se cobra y por qué causas.

31 x 22, 9 fs. Sin fecha.

S. XIX.

IV/32/16

Memorial en que se intenta probar que las limosnas en dinero o especie re-cogidas en la iglesia de S. Antonio y en las demás capillas de la isla de las que es titular, deben ser administradas por el comendador que fuere.

Sin fecha. 31 x 22, 2 fs.

1802, abril, 12, Palma de Mallorca.

IV/32/17

Memorial enviado por el obispo a Juan Ignacio Ayestarán para que se per-mita la rifa anual de un cerdo para mantenimiento de las dos casas de S. Antón y S. Antonio de Padua, y del personal que las sirve. El hospital hace tiempo que no funciona.

31 x 22, 2 fs.

1802, noviembre, 22, Madrid.

IV/32/18

Juan Ignacio de Ayestarán comunica al obispo que se ha denegado la licencia para rifar el cerdo y cuestuar como antes de la supresión de la orden.

21 x 15, 1 f.

1802, diciembre, 18, Palma.

IV/32/19

Oficio del obispo a Juan I. de Ayestarán. Acusa recibo del anterior, en que se deniega a Bartolomé Cloquell, comendador, la licencia de continuar haciendo la rifa; en compensación recibirá 200 libras anuales de los fondos de la ciudad. También alude a la aplicación que podrá darse a los edificios de los antonianos.

31 x 22, 1 f.

1803, enero, 19, Palma de Mallorca.

IV/32/20

Exposición enviada por el obispo a Juan I. Ayestarán: defiende los derechos económicos de la encomienda.

31 x 22, 2 fs.

1803, junio, 2, Madrid.

IV/32/21

D. Juan Ignacio de Ayestarán comunica al prelado que la Cámara acordó que el comendador siga haciendo la rifa del cerdo y las cuestaciones como antes de la extinción, para mantenimiento de la casa y sustento de los enfermos y propio. Hay la minuta de la respuesta del prelado dada el 30 del mismo mes.

31 x 22, 3 fs.

- 1803, agosto, 8, Palma de Mallorca. 17/28/11
El comendador Bartolomé Cloquell solicita copia de la sentencia de la causa que seguía contra el rector de S. Miguel. Cfr. 17 octubre 1795.
31 x 22, 1 f.
- 1807, junio, 8, Palma de Mallorca. 17/18/10
Divergencias entre Bartolomé Contreras, comendador de S. Antonio y Jaime Morey vicario perpétuo de Artá, sobre la colecta de S. Antonio.
31 x 22, 2 fs.
- 1804, agosto, 23, Palma de Mallorca. 17/28/16
Querrela entre Bartolomé Cloquell, comendador, contra la abadesa del Olivar y también contra Francisca María Pisá, esposa de Francisco Pons Homar y el agente fiscal del Real Patrimonio sobre usufructo de un callejón que media entre la casa de S. Antonio y el convento del Olivar.
31 x 22, 4 fs
- 1805, diciembre, 27, Palma. IV/32/41
Relación jurada que da el comendador de la real casa hospital de S. Antonio de esta ciudad de Palma en el reino de Mallorca de todos los bienes raíces pertenecientes a la misma. Cfr. IV/32/42: Relación jurada..., sin fecha.
31 x 22, 42 fs.
- 1807, julio, 12, Palma de Mallorca. IV/32/43
Relación jurada... Ut supra, 5 diciembre de 1805.
31 x 22, 2 fs.
- 1809, marzo, 21, Palma de Mallorca. IV/32/24
El comendador B. Cloquell solicita y obtiene permiso para variar fechas y horas de celebración de algunas fundaciones.
31 x 22, 2 fs.
- 1811, marzo, 13, Palma de Mallorca. 21/45/10
Bartolomé Cloquell Amengual, comendador de la casa de S. Antonio, hijo de Juan y Francisca otorga testamento ante Gabriel Nadal. Falleció el 16 id. También hay constancia de su muerte en 17/17/22, fol. 3.
V. fol. 3-6.
- 1815, diciembre, 1, Palma.
Marcos Palou Barrera, hijo de Marcos y Esperanza, natural de Palma, comendador de la casa de S. Antonio, hermano de Jaime Pbro. de dicha casa, otorga testamento ante Bartolomé José Rosselló. Falleció el 24 de septiembre de 1818.
V. fol. 9-12.

1816, junio, 15, Palma.

17/38/6

Marcos Palou, comendador, denuncia al rector de Lluchmayor por intentar apropiarse de las limosnas que se han recogido con el platillo de S. Antonio.

31 x 22, 5 fs.

1820, abril, 28, Palma de Mallorca.

17/17/22

Divergencias entre Salvador Balaguer Pbro., albacea de Marcos Palou Pbro. que fue comendador de la casa de S. Antonio desde marzo de 1811 hasta su fallecimiento el 24 de septiembre de 1818 (f. 3), y Melchor Frau Pbro. sucesor de dicho comendador, sobre liquidación de cuentas.

31 x 22, 100 fs.

1818, octubre, 13, Palma de Mallorca.

22/1/1

Melchor Frau Pbro. presidente de la casa de S. Antonio, intenta el embargo de los bienes de Marcos Palou, olim comendador, por las deudas que ha dejado en el hospital.

31 x 22, 58 fs.

1818, octubre, 25, Palma de Mallorca.

IV/32/25

Oficio de Melchor Frau, presidente de la casa de S. Antonio comunicando que el 24 de septiembre ha fallecido Marcos Palou, comendador; que el nombramiento de comendador está reservado a S. S.; y que tiene obligación de mantener la casa y hospital; y que el difunto comendador la ha dejado, cargada de deudas.

21 x 15, 1 f.

1819 ?

IV/32/26

Melchor Frau Planas recientemente ha sido nombrado comendador (Cfr. IV/32/25) y solicita copia de las letras pontificias de su nombramiento. Fallece el 21 de junio de 1838. Cfr. IV/32/32.

Sin fecha.—31 x 22, 1 f.

1820, abril, 28, Palma de Mallorca.

17/17/22

Divergencias entre Salvador Balaguer Pbro. albacea de Marcos Palou, olim comendador de S. Antonio, y Melchor Frau, comendador de id. sobre liquidación de las cuentas de Palou.

31 x 22, 100 fs.

1820, octubre, 10, Palma de Mallorca.

IV/32/27

Melchor Frau Planas, comendador, declara las piezas eclesiásticas que posee: la encomienda de S. Antonio y el prestimonio de Alcudia.

21 x 22, 1 f.

1822, mayo, 6-16, Lluchmayor.

IV/32/28

El ayuntamiento de Lluchmayor pretende intervenir las limosnas de S. Antonio y nombrar clavario. Se cruzan varios escritos.

10 fs.

1823, febrero, 21, Palma de Mallorca.

IV/32/29

Veintidós individuos de la *Tertulia Patriótica*, firman una solicitud para que el obispo les conceda como local social la casa de S. Antonio. Hay una nota marginal que dice: "No hubo lugar a esta solicitud". Cfr. IV/32/30.

31 x 22, 1 f.

1823, febrero, 22 y 27, Palma de Mallorca.

IV/32/30

A petición del canciller (Cfr. IV/32/29) el comendador informa sobre los cultos anuales que se celebran en su iglesia y número de fieles que asisten a ellos.

3 fs.

1828, Palma de Mallorca.

IV/32/31

Relación jurada que presenta Melchor Frau Pbro. comendador de S. Antonio de los censos que percibe y paga por razón de su encomienda, a quién los paga, de quién los recibe y qué cantidad anual gira.

31 x 22, 4 fs.

1830, marzo, 17, Palma de Mallorca.

IV/32/44

Melchor Frau, comendador, declara las rentas que anualmente percibe.

21 x 15, 1 f.

1840, septiembre, 17, Palma de Mallorca.

IV/32/37

Se solicita permiso para alquilar una casa ruinosa contigua al convento, en las condiciones que se expresan. (Cfr. IV/32/36).

31 x 22, 2 fs.

1838, junio, 22, Palma de Mallorca.

IV/32/32

Por fallecimiento de Melchor Frau, ocurrido el 21 de junio, es nombrado comendador Bartolomé Jaume Pbro.

21 x 15, 1 f.

1838, junio, 26, Palma de Mallorca.

IV/32/34

Inventario tomado cuando D. Bartolomé Jaume, paborde de la catedral, es nombrado presidente de la casa y hospital de S. Antonio.

31 x 22, 4 fs.

(1838, Palma de Mallorca).

IV/32/33

Lista de las alhajas de plata de la iglesia de S. Antonio entregadas por los herederos del Dr. Melchor Frau, último comendador de dicha iglesia, al Dr. Bartolomé Jaume y al hermano de éste Jaime Jaume, sucesores de aquél en la presidencia de la misma casa.

Sin fecha. 31 x 22, 1 f.

1838, agosto, 17, Palma de Mallorca.

IV/32/35

Memorial dirigido por D. Juan Muntaner, gobernador eclesiástico, al jefe superior político de la provincia, demostrando 1.º la necesidad de cuestuar para sostener la casa, 2.º que a pesar de ser hospital, no es casa de beneficencia y no está sujeta a reglamento; 3.º que los ingresos se destinan solidariamente al alivio de los enfermos, mantenimiento de la casa y levantamiento de cargas de pios legados, y por tanto no están sujetos a la intervención estatal, y 4.º, que por todo ello era necesario el nombramiento de un comendador, como así lo hizo, a favor de Bartolomé Jaume, paborde y persona benemérita.—Hay el borrador del mismo.

31 x 22, 4 fs.

1840 ¿?

IV/32/46

Minuta de un oficio en que se avisa a Bartolomé Jaume que, restableciéndose los decretos de las Cortes de 2 de septiembre y 8 de noviembre de 1820, relativo a los clesiásticos que obtengan dos o más prebendas simultáneamente, debe indicar el producto de las dos prebendas que tiene y que elija la que más le acomode.

21 x 15, 1 f.

1840, febrero, 18, Palma.

El obispo de Calahorra y Palencia concede 10 días de indulgencia a quienes oren ante la imagen de S. Roque de la iglesia de S. Antonio.

22 x 13, 1 f.

1840, marzo, 9, Palma de Mallorca.

IV/32/36

Permiso para vender una casa ruinosa contigua al convento.

31 x 22, 5 fs.

1840, diciembre, 31, Palma de Mallorca.

IV/32/38

Contrato de alquiler de una casa a maestro Vicente Pascual en las condiciones que se expresan. Hay relación de los gastos hechos en la reparación.

31 x 22, 5 fs.

[1841].

IV/32/45

El gobernador eclesiástico certifica que Bartolomé Jaume fue nombrado comendador de la casa de S. Antonio el 22 de junio de 1838, vacante por defunción de Melchor Frau.

Sin fecha.—21 x 15, 1 f.

1841, junio, 11, Palma de Mallorca.

IV/32/39

Miguel Riera, procurador de Bartolomé Jaume, solicita certificación del nombramiento de presidente a favor de éste, para intervenir en una causa civil.

31 x 22, 1 f.

1851, agosto, 8, Palma de Mallorca.

IV/32/47

Relación de ingresos y gastos durante el último quinquenio.

31 x 22, 1 f.

1852, agosto, 2, Palma de Mallorca.

17/50/28

Miguel Juan Planas Pi Pbro. de Felanitx reclama ciertos créditos a la obrería de S. Antonio de Porreres o resarcirse con los ingresos del hospital de S. Antonio. Se le impone silencio por tratarse de cosa juzgada.

4 fs.

1853, febrero, 16, Palma de Mallorca.

IV/32/49

El obispado pide al presidente de la casa de S. Antonio informe sobre el estado de cuentas.

21 x 15, 1 f.

1853, julio, 29, Palma de Mallorca.

IV/32/48

Jaime Jaume Pbro. beneficiado en la catedral, cesa en el cargo de presidente de la casa de S. Antonio y se retira a Sta. Maria de donde es natural. Había sido nombrado por fallecimiento de Jaime Jaume el 12 de junio de 1844. V. fol. 1 y también IV/32/50. Es nombrado presidente Rafael Llinás, ex-jesuita exclaustrado. Se toma inventario de los bienes, que se repite cuando Llinás es sustituido por Rafael Cabrer el 1 de mayo de 1860 (f. 8). y cuando Cabrer es sustituido por Sebastián Planas el 11 de julio de 1860 (f. 10). Hay copia de dicho inventario. Cfr. también IV/32/58.

31 x 22, 11 + 10 fs.

1853, agosto, 18, Palma de Mallorca.

IV/32/51

Presupuesto para empedrar y dejar en buen estado el callejón existente entre la casa de S. Antonio y el convento del Olivar. Firma Miguel Ferrá.

21 x 15, 2 fs.

- 1853, septiembre-diciembre, Palma de Mallorca. IV/32/50
 Diversos escritos sobre anomalías observadas en la rendición de cuentas presentada por el ex-presidente Jaime Jaume Pbro.
 31 x 22, 17 fs.
- 1853, noviembre, 9 y 10, Palma de Mallorca. IV/32/52
 Tres escritos referentes a tapiar dos ventanas del antiguo convento del Olivar, ahora cárcel, que miran en el patio de S. Antonio.
 21 x 15, 4 fs.
- 1854, enero-marzo 1854, Palma de Mallorca. IV/32/55, a, b, c
 El custos solicita restablecer la costumbre de cuestuar por toda la isla. El obispo comunica al gobernador civil que se cuestuará por el término de Palma. El alcalde de la ciudad concede su autorización.
 8 enero, 27 febrero, 1 marzo 1854.—21 x 15, 6 fs.
- 1854, enero, 17, Sta. Maria. IV/32/53
 Jaime Jaume olim presidente, renuncia los créditos que según las cuentas presentadas tiene a su favor. Cfr. IV/32/50.
 31 x 22, 1 f.
- 1854, febrero-marzo, Palma de Mallorca. IV/32/54
 El custos solicita el cancel de la iglesia de trinitarios; el ayuntamiento lo desea para la sala de sesiones y en su lugar cede el cancel del convento del Olivar, convertido en cárcel.
 20 febrero, 29 marzo 1854—21 x 15, 7 fs.
- 1854, mayo, 11, Palma de Mallorca. IV/32/56
 El custos solicita y obtiene la modificación del arancel. Adjunta varios escritos para demostrar el estado deficitario de la economía de su iglesia.
 31 x 22, 10 fs.
- 1854, mayo, 21, Palma de Mallorca. IV/32/57
 Carta de Miguel Planas Pbro., comendador, comunicando que Jaime Burdils no quiere continuar en el empleo de obrer, y que se han de liquidar las cuentas de los años 1842 y 1843.
 21 x 15, 1 f.
- 1855, julio, 6, Palma de Mallorca. IV/32/59
 Relación de bienes inmuebles y rentas que posee la casa-hospital de S. Antonio. Va por triplicado.
 31 x 22, 3 fs.

1855, agosto, 24, Palma de Mallorca.

IV/32/60

El gobernador civil pretende incautarse de los bienes de que todavía no se ha dado notificación, y también de los libros, escrituras y papeles del archivo de las corporaciones eclesiásticas. El prelado envía copia del oficio al presidente de la casa de S. Antonio.

21 x 15, 2 fs.

1855, septiembre, 28, Palma de Mallorca.

IV/32/61

Cuatro escritos referentes a la incautación del edificio que intenta el comisionado de rentas nacionales.

31 x 22, 4 fs.

1856, Palma.

III/29/56

Domingo Alzina Pbro. de 46 años celebra misa en la iglesia de S. Antonio. También la celebra D. Rafael Llinás Pbro.

21 x 15, 1 f.

1857, agosto, 10, Palma de Mallorca.

IV/32/62

La Administración Principal de Propiedades y Derechos del Estado de las Baleares comunica al obispo que se deniega la petición que éste presentó para convertir la casa de S. Antonio en dependencia del Seminario Conciliar, y que se destina a oficinas de Bienes Nacionales.

21 x 15, 2 fs.

1858, mayo, 20, Palma de Mallorca.

IV/32/63

Varios escritos referentes al patronato que tiene el obispo sobre la administración de las rentas de la casa, destinadas por completo a celebración de sufragios, excluido todo carácter de beneficencia. Hay minuta.

21 x 15, 7 fs.

1859, julio, 8, Palma de Mallorca.

IV/32/64

Dos oficios dirigidos al ministro de Gracia y Justicia y al gobernador de Mallorca para que se fije una porción de la casa para vivienda del custos; éste hace relación de las vicisitudes sufridas por el continuo cambio de domicilio y solicita el disfrute del huerto contiguo a la sacristía.

31 x 22, 3 fs.

1859, octubre, 26, Madrid.

IV/32/65

Carta de José Martínez (No dice a quién) sobre las gestiones que ha realizado para conseguir la asignación de las rentas que el Estado pagará a la casa de S. Antonio.

20 x 15, 1 f.

1860, myo, 2, Palma.

IV/32/66

Minuta de gastos que envía Eusebio Pascual por la gestión del cobro de los réditos que el Estado pagará a la iglesia de S. Antonio.

15 x 21, 1 f.

1861, enero, 17, Sta. Coloma de Farnés.

IV/32/67

Carta escrita por P. C. a Teodoro Alcover, sobre celebración de novenas y otros cultos que el mitente sufragaba; alude al custos Sr. Cabrer.

20 x 14, 1 f., incompleta.

1861, marzo, 18, Palma de Mallorca.

IV/32/68

Copia mecanografiada de un oficio enviado por el obispo (No dice a quién) sobre propiedad del edificio, reparaciones que ha hecho el obispado y proyecto de instalar una dependencia del seminario.

31 x 22, 1 f.

1862, julio, 24, Palma de Mallorca.

IV/32/69

Oficio del visitador de causas pias al custos para que presente los libros de obrerías, cofradías y fábrica, para su revisión.

21 x 15, 1 f.

1862, diciembre, 15, Palma de Mallorca.

IV/32/70

Circular del obispo para que los encargados de iglesias envíen relación de los censos que tenían en 1855.

21 x 15, 1 f.

1863, mayo, 29, Palma de Mallorca.

IV/32/71

Se solicita permiso para celebrar el final del mes de María con exposición mayor, y que se concedan indulgencias a los asistentes.

21 x 15, 1 f.

1864, mayo, 11, Palma de Mallorca.

IV/32/72

Permiso para deshacer dos casullas cuyos restos servirán para reparar otros ornamentos.

21 x 15, 1 f.

1864, julio, 20, Palma de Malloca.

III/68/31

Una familia que habita en *St. Antoniet* cedería una sala para un ex-mínimo; D. Bernardino Coll, vicario de Biniamar, pide permiso para aceptar el ofrecimiento.

21 x 15, 1 f.

1865 ¿?

IV/32/72

Vacante el cargo de custos por promoción de Sebastián Planas al curato de Felanitx, es nombrado Agustín Puig, catedrático del seminario. Cesa en 1868¿?

Sin fecha. 21 x 15, 1 f.

1868.

IV/32/74

Variaciones que ha sufrido el inventario desde 1853 hasta 1865 y luego hasta 1868.

21 x 15, 2 fs.

1868.

IV/32/73

El 22 de octubre se ordena verbalmente al custos Francisco Santiago Santaella que retire la Reserva porque por orden de la Junta Suprema Revolucionaria se han de instalar los juzgados de primera instancia en las dependencias adyacentes a la iglesia.

Sin fech. 21 x 15, 1 f.

1869, septiembre, Palma de Mallorca..

IV/32/75

Varios escritos sobre instalación de las oficinas del juzgado en el edificio alquilado por el ayuntamiento de Palma, y desalojar la vivienda del custos y del sacristán.

31 x 22, 12 fs.

1874, enero, 14, Palma de Mallorca.

IV/32/76

José Amengual Artigues Pbro. es nombrado custos, pero no se expresa quién deja vacante el cargo; tendrá dependencia del párroco de S. Miguel.

21 x 15, 1 f.

1874, abril, 12, Palma de Mallorca.

IV/32/77

El custos para hacer algunas reparaciones costosas e indispensables solicita permiso para vender los libros que quedan de la biblioteca, una verja de hierro, dos ternos completos y unas vinajeras de Plata. Hay informe favorable de Francisco Santiago Santaella.

21 x 15, 4 fs.

1878, enero, 6, Palma de Mallorca.

IV/32/78

Permiso para tener exposición mayor y Reserva durante la novena del santo titular. En 1880 se solicita el mismo permiso. Cfr. IV/32/79.

21 x 15, 1 f.

1882, agosto, 10 y 12, Palma de Mallorca.

IV/32/80, a, b, c

El custos solicita permiso para ceder la imagen de la Asunción, algo deteriorada, a la iglesia de Establiments, y destinar la limosna que se le entregue a reparación de ornamentos y culto de su iglesia. Concedido.

21 x 15, 3 fs.

1887, agosto, 16, Palma de Mallorca.

IV/32/81

Relación dada por el Sr. custos de S. Antonio de Viana de la ciudad de Palma de las alhajas, ropas y muebles pertenecientes a dicha iglesia en el día de la fecha. Firman José Amengual Pbro., custos y Sebastián Cerdá, rector de S. Miguel y arcipreste.

31 x 22, 2 fs.

1888, diciembre, 9, Palma de Mallorca.

III/5/5

Los feligreses del Coll den Rebassa quieren dedicar una capilla a S. Antonio Abad y solicitan el retablo y altar de dicho santo de la iglesia de S. Antonio. Tal petición no tuvo efecto.

21 x 15, 1 f.

1889, enero, 8, Palma de Mallorca.

IV/32/82

Permiso para ceder la figura y retablo que había en el claustro, a la iglesia del Coll den Rebassa por 150 ptes.

21 x 15, 4 fs.

1894, noviembre, 14, Palma de Mallorca.

IV/32/83, a, b

Relación presentada por el custos de la iglesia de S. Antonio de Viana de las alhajas, ornamentos, muebles, etc. pertenecientes a dicha iglesia en el día de la fecha. Se toma dicho inventario con ocasión de la visita pastoral. Hay dos ejemplares con ligeras diferencias.

31 x 22, 4 fs.

1896, diciembre, 28, Palma de Mallorca.

IV/32/84

Se solicita permiso para tener exposición mayor durante la novena del santo titular, y que se puedan lucrar indulgencias. En 1901 se repite el permiso. IV/32/86.

21 x 15, 1 f.

1901, octubre, 7, Palma de Mallorca.

IV/32/85

Permiso para vender damascos y con su importe reparar el piso de la sacristía y comprar esteras para la iglesia.

21 x 15, 1 f.

- 1903, febrero, 27 y marzo 26, Palma de Mallorca. IV/32/87
Permiso para vender algunos cuadros viejos con sus marcos, y con su importe restaurar la mesa de varios altares.
21 x 15, 4 fs.
- 1903, diciembre, 16, Palma de Mallorca. IV/32/88
Permiso para tener exposición mayor durante la novena del santo titular.
En 1905 se pide el mismo permiso. IV/32/91.
21 x 15, 1 f.
- 1904, mayo, 30, Palma de Mallorca. IV/32/89
Permiso para vender algunos cuadros viejos, especialmente uno de S. Antonio y S. Pablo sobre madera, y destinar el importe a restauración de los retablos.
21 x 15, 3 fs.
- 1904, noviembre, 19, Palma de Mallorca. IV/32/90
Permiso para vender a otra iglesia el facistol del coro, y destinar el importe a la restauración de retablos.
21 x 15, 2 fs.
- 1905, enero, 1, Palma de Mallorca. IV/32/102
Inventario de las alhajas muebles ornamentos y ropas existentes en la iglesia de S. Antonio Abad de Palma el veinte y seis de diciembre de mil novecientos cinco y que son propiedad de la misma iglesia. Firma Francisco Sitjar Pbro.
31 x 22, 4 fs.
- 1905, septiembre, 29, Palma de Mallorca. IV/32/92
José Amengual Pbro. después de 32 años de servicio gratuito renuncia el cargo; se le admite la renuncia y agradecen los servicios.
21 x 15, 3 fs.
- 1917, enero, 1, Palma de Mallorca. IV/32/93, a, b
Inventario de las alhajas, muebles, ornamentos y ropas existentes en la iglesia de S. Antonio Abad de Palma. Hay una relación detallada de las reformas llevadas a cabo en la iglesia, como también de los objetos adquiridos y enajenados, previa autorización, a contar del 1 de enero de 1905. Se toma con ocasión de la visita pastoral.
31 x 22, 6 + 6 fs.

1917, mayo, 14, Palma de Mallorca.

IV/32/94

Francisco Sitjar Pbro. custos, solicita aprobación del reglamento de la Congregación de María Inmaculada y S. José, para jóvenes obreros, establecida en la iglesia de S. Antonio desde hace algunos años.

31 x 22, 1 f.

1928, enero, 2, Palma de Mallorca.

IV/32/95

Permiso para adquirir unos candeleros de hierro cuyo modelo se adjunta.

31 x 22, 3 fs.

1928, marzo, 2, Palma de Mallorca.

IV/32/96

El custos Rafael Cortés solicita permiso para transformar un relicario en urna que servirá para el monumento del jueves santo.

21 x 15, 1 f.

1933, enero, 28, Palma de Mallorca.

IV/32/100

Inventario de la iglesia. Lo firma Francisco Sitjar, ecònomo de S. Miguel.

31 x 22, 7 fs. mecanografiados.

1941, diciembre, 27, Palma de Mallorca.

IV/32/97

El párroco de S. Miguel solicita permiso para sustituir la imagen que se halla sobre la puerta de la iglesia de S. Antonio con otra de piedra de Santanyí, y pagar su importe de 500 pts. con los fondos de la obrería.

31 x 22, 1 f.

1946, mayo, 12 y noviembre, 25, Palma de Mallorca.

IV/32/98

El párroco de S. Miguel solicita permiso para adquirir un solar de 25 metros cuadrados que lindan con la sacristía de la iglesia de S. Antonio, para ampliar el comedor infantil, y pagarlo con los fondos de culto y fábrica y demás obrerías.

31 x 22, 2 fs.

1947, agosto, 22, Palma de Mallorca.

IV/32/99

El párroco de S. Miguel desea terminar el "Comedor Infantil" y el "Centro Parroquial Obrero" instalados en S. Antonio y solicita permiso para pagar con los fondos de las obrerías y de culto y fábrica de su iglesia.

31 x 22, 1 f.

1950-1954.

IV/32/103

Diversos documentos referentes a la devolución del inmueble hecha por el Estado a la diócesis de Mallorca; hay duplicados y copias de documentos.

1952, octubre, 30, Palma de Mallorca.

IV/32/101

El párroco solicita permiso para binar a fin de que los niños del "Comedor Infantil", aspirantes de A. C. y niños del catecismo tengan misa en S. Antonio.

31 x 22, 1 f.

La «Unión Católica» a Mallorca. Les controvèrsies entorn a la col·laboració política dels catòlics (1881-1888)

PERE FULLANA

0. INTRODUCCIÓ.

La finalitat d'aquest treball és presentar un aspecte que s'extreu de la correspondència d'Estanislau de K. Aguiló¹ amb Guillem Massot² i Damià Isern i Marco.³ El carteiig ens situa preferentment davant el problema polític dels catòlics a Mallorca, en concret a la fundació de la "Unión Católica" i a les polèmiques entre els diferents sectors que integren el catolicisme. La monarquia constitucional d'Alfons XII havia de provocar, curiosament, més discussió entre els propis catòlics que cap altre sistema polític. L'Església a l'Estat espanyol se sent frustrada comprovant com la Constitució de 1876 primer, i la política liberal, després, no responen als postulats del Concordat de 1851 ni a la realitat sociològica del catolicisme a l'Estat espanyol. El marc general del debat entorn al problema es planteja a diferents nivells: les discussions sobre metafísica política (l'acceptació catòlica de la monarquia alfonsina i del sistema liberal), i la creació de formacions polítiques integrades bàsicament per catòlics o que volen actuar en nom del catolicisme (carlisme i Unión Católica, bàsicament).

El nostre punt de partida és la correspondència particular, una vinculada al poder i l'organització de la Joventut Catòlica a Palma, tal i com es reflecteix a les cartes entre Guillem Massot i E. de K. Aguiló; l'altre lligada directament al sistema polític de la Restauració (cartes entre D. Isern i E. de K. Aguiló).

---

¹ Aquestes cartes es troben a l'Arxiu Aguiló, a la Societat Arqueològica LuHiana.

² Sobre Guillem Massot i Beltran: PARETS, J. - ESTELRICH, P. - MASSOT, G., *Diccionari de compositors mallorquins (segles XV-XIX)*, Edicions Cort, Mallorca 1987, p. 69; FERRER GIBERT, P., *Mallorca. Biografias, tradiciones, paisaje*, Mallorca 1949, pp. 31-72.

³ Sobre Damià Isern i Marco: Cfr. *Enciclopedia Universal Ilustrada, Europeo-Americana*, Hijos de J. Espasa, t. XXVIII 2.058-2.059; GEC, 8, 683.

Cronològicament ens centrarem en aquest treball en el període que transcorre entre 1875 i 1888. Des de la Restauració borbònica, i la instauració del sistema canovista, fins al moment en que es produïx el trencament entre integristes i carlins. D'aquest marc general, els anys 1882-1885, són decisius pel tema que intentarem descriure. Anys de fortes disputes en el si del catolicisme. A les controvèrsies entre carlins i "mestissos", caldrà adjuntar, també, altres perspectives polítiques de sectors catòlics liberals, ens referim als conservadors i als fusionistes (A. Maura). Durant aquest període el primer foro de discussió entre catòlics tingué lloc a la Joventut Catòlica, especialment entre 1881 i 1884, moment en que els unionistes dominen la Junta Directiva. A partir de 1884 són els carlins els qui es fan amb la direcció de la societat, moment en que inicien una intensa propaganda i organització fins el 1888.

El tema de la "Unión Católica" ha estat tractat d'una forma acurada a l'estat espanyol, tant en visions generals (M. Artola,⁴ F. Montero⁵), com en estudis sobre el catolicisme polític (D. Benavides⁶), o en diferents investigacions sobre el tema específic (C. Robles,⁷ V. Carcel⁸), i en treballs de caràcter local, com ara el cas de Catalunya (C. Martí-J. Bonet⁹). Evidentment, el que es posa de relleu és que la "Unión Católica" s'ha d'entendre en el context de la Restau-

⁴ *Partidos y programas políticos 1808-1936, tomo I. Los partidos políticos*, Ed. Aguilar, Madrid 1977, pp. 330 ss., 538 ss.; "De hecho la Unión integra a los sectores de opinión que ya habían militado unidos en los años inmediatos a la Gloriosa, y configura un partido específicamente confesional que, al no alcanzar fuerza suficiente, optará siguiendo indicaciones de León XIII, por incorporarse, en enero de 1884, al seno del partido conservador, cuya política religiosa daba satisfacción a casi todas las demandas que los elementos confesionales pudieron formular" p. 331.

⁵ *La Restauración*, en VV.AA., *Manual de Historia de España. 5. Siglo XIX*, Historia 16, Madrid 1990.

⁶ *Democracia y cristianismo en la España de la Restauración 1875-1931*, Ed. Nacional, Madrid 1978, pp. 41-113. Situa la perspectiva de la Unión Católica a partir del seu enfrontament amb el carlisme, primer, i amb l'integrisme, posteriorment. De fet, unionistes i carlins protagonitzaren les disputes de la dècada del 80. Coincideix amb els estudis posteriors respecte al fracàs del projecte polític de Pidal.

⁷ Cfr. *Política y clero en la Restauración. La crisis de 1881-1883*, en *Hispania Sacra* 38 (1986) 355-398; *La Unión Católica. Su significación y su fracaso*, en *Burgense* 28/1 (1987) 109-169; *La Cum Multa de León XIII y el Movimiento Católico de España (1882-1884)*, en *Hispania Sacra* 39 (1987) 297-348; *La prensa y la división de los católicos en la Restauración*, en *Hispania Sacra* 40 (1988) 431-467; *La fractura de la unidad política de los católicos españoles (1881-1884)*, en *Burgense* 29/1 (1988) 195-230; *Insurrección o legalidad. Los católicos y la Restauración*, CSIC, Madrid 1988.

⁸ Cfr. *Los obispos españoles y la división de los católicos. La encuesta del Nuncio Rampolla*, en *Annalecta Sacra Tarraconensis* 55-56 (1982-83) 107-207; *León XIII fautor de unidad del catolicismo español. A propósito de la encíclica Cum Multa (8. XII. 1882)*, en *Miscelanea Historica et Philologica in honorem M. Batllori*, Roma 1984, pp. 123-141; *León XIII y los católicos españoles. Informes vaticanos sobre la Iglesia en España*, Ed. Eunsa, Pamplona 1988; *Católicos liberales e integristas en la España del novecientos. Selección de documentos inéditos (1881-1884)*, en *Annalecta Sacra Tarraconensis* 63-64 (1990) 285-422; V. Carcel continua oferint documentació vaticana inédita, que posa de relleu les lluites ideològiques entre integristes i "mestissos"; manca tal vegada una interpretació, unes aproximacions a la realitat politico-religiosa, tal i com es vivència a l'interior de cada una de les regions que conformaven l'estat espanyol. L'esperada síntesi sobre la "Unión Católica" no arriba.

⁹ *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques 1881-1888*, Ed. Vicens Vices- Fundació Caixa Barcelona, Barcelona 1990.

ració borbònica i, en concret, en el pas de la intransigència a la conciliació, per part d'un sector del catolicisme a l'estat espanyol. Més enllà de les divisions dinàstiques en el si del catolicisme entre alfonsins i carlins, el projecte de Pidal i Mon, significà el fracàs d'una minoria de catòlics, entre d'altres motius perquè més que impulsar la unitat, provocà encara més divisió i tensions en el si del catolicisme hispànic.

1. LA SITUACIÓ POLÍTICA A MALLORCA I ELS CATÒLICS ENTORN A LA DÈCADA DELS 80.

La restauració borbònica i el sistema implantat per Cànovas del Castillo, a partir de la seva plasmació constitucional, van crear recels i sospites a la pròpia Església. El fracàs catòlic davant la impossibilitat de formular la unitat catòlica en el text constitucional, suposà la desfeta de l'Associació de Catòlics a Mallorca,^{9b} símptoma del fracàs d'aquests tipus d'acció catòlica, per fer front al sistema "liberal".

Aquesta primera fase de la Restauració (1875-1902) té com a característica primordial i substancial la divisió en el si del catolicisme a l'Estat espanyol. Un grup de catòlics s'integra en el Partit Liberal Conservador de Cànovas, altres ho faran en un segon moment a partir de la plataforma politico-religiosa de la "Unión Católica"; però la majoria es manté fidel al tradicionalisme, amb actituds polítiques gairebé passives i resignades, en un primer moment, encara que després es reorganitzaren aquestes forces, sobretot a partir de 1884.

Això traduït en dades electorals ens ofereix la següent situació: el 1879 la victòria electoral a Mallorca va correspondre al Partit Liberal Conservador (cinc diputats). El 1881, quatre fusionistes i un conservador. El 1884, els conservadors obtenen quatre escons (Comte de Sallent, Joan Massanet i Ochando, M. Menéndez Pelayo i Marquès de Casa Fuerte), i un fusionista (A. Maura).¹⁰ El 1886, els fusionistes, quatre, per un conservador (Comte de Sallent).¹¹ Aquest resultat electoral, en principi poden semblar normals, en consonància amb el tornisme polític del sistema, del que n'eren la seva conseqüència més lògica.

El gran problema que es crea a l'Estat espanyol és la lectura que els propis grups tradicionalistes fan de les consignes dels Papes. El Syllabus sembla estar per damunt la Cum Multa (1882), Inmortali Dei (1885) Libertas (1888). El catecisme integrista és "El Liberalismo es pecado" de F. Sardà i Salvany, continuament reivindicat a la premsa tradicionalista.

^{9b} FULLANA, Pere, *El catolicisme social a Mallorca 1877-1902*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1990, pp. 109.

¹⁰ Cfr. SUAU ALABERN, J., *Menéndez Pelayo y Mallorca*, Col. Panorama Balear 60, Palma 1956, pp. 3-5; FERNÁNDEZ, Angel R., *Correspondencia de Cuadrado con Menéndez Pelayo*, en *Mayurqa* 3-4 (1990) 20-24 (no es fa cap referència política); CAMPOMAR, Marta M., *La cuestión religiosa en la Restauración*, Sociedad Menéndez Pelayo, Santander 1984; CANTAVELLA, Juan, *Cartas de José María Cuadrado a Marcelino Menéndez Pelayo*, Miquel Font Editor, Mallorca 1991.

¹¹ Cfr. SAEZ, F., *Ciudadanos de Primera*. Tesis doctoral inédita, UIB., Palma de Mallorca 1989, vol. II, pp. 277-331.

El propi J. M. Quadrado parlava de les divisions internes en el propi catolicisme davant la constitució de 1876, degut a que tradicionalistes i neocatólics, el 1865, s'havien passat al camp carlí i l'alineament posterior dels catòlics amb els legitimistes contra les monarquies constitucionals. Existia la convicció en aquell grup que aquells que s'allunyaven del tradicionalisme en política, es separaven del catolicisme en religió.

A partir d'aquest moment es produeixen dues tendències en el catolicisme illenc: una moderna, filla de la revolució, encapçalada pels neotomistes de Ceferino González; i una ultramontana i tradicionalista, dirigida per El Siglo Futuro. Els enemics principals d'aquests són els primers, des d'una mentalitat catastrofista, aboguen per la lluita armada, l'abstencionisme i la lluita política. Els primers serien precisament els integrats en el Partit Liberal Conservador o a la Unión Católica. Mentres que els segons constituïrien, en principi, el gran bloc del tradicionalisme, que després de l'escisió formaria el grup integrista.

El bisbe Mateu Jaume, el 1881, feia la següent descripció de la realitat política a Mallorca:

“En general los hombres pacíficos y de orden que no están afiliados á ninguno de los partidos liberales militantes, son desafectos al sistema constitucional y miran con indiferencia los derechos políticos consignados en la Constitución del Estado, y entre ellos el derecho electoral que consideran como un azote de los pueblos y causa de lamentables luchas y divisiones en el seno de las familias, con poco ó ningún provecho para el bien público. Esta parece ser la principal causa del retraimiento de muchos electores á tomar parte en las elecciones como también de la conducta prudente y reservada del clero, mayormente no presentándose ningún candidato con el carácter de exclusivamente católico independiente de todo partido político, a lo cual se añade la circunstancia de que la influencia del Gobierno constituido decide en casi todos los casos del resultado de la elección”.¹²

Políticament s'ha de partir de dues realitats totalment diferenciades a Mallorca. Per una part, la realitat urbana de Palma, centre polític i de difusió ideològica, en la que predominen els partits dinàstics, però també republicans, amb prou força la dècada del 80. Mentres que el tradicionalisme seria eminentment rural, amparat i fomentat per la pròpia Església.

Referint-se als tradicionalistes, afirmava el bisbe Mateu Jaume:

“constituyen todavía en esta Ysla la mayor parte de la población a pesar de que en esta Capital desgraciadamente se ha disminuido mucho en número; mas por desdicha no forman un partido organizado, ni tienen á su frente gefes que los dirijan, y solo se muestran uniformes en su adhesión

¹² Cfr. *Noticias é informes concernientes á la Diócesis de Mallorca sobre los puntos especificos en la Hoja adjunta á la Circular de la Nunciatura Apostólica dirigida á los Metropolitanos del Keyno con fecha de 26 de febrero de 1881*, Archivo Segreto Vaticano (ASV), Archivo Nunciatura Madrid 510, IV, V, 23.

sincera á la Santa Religión de nuestros padres bajo la dirección espiritual del Clero. No puede dudarse que la falta de unión en el seno de los tradicionalistas es efecto de la cuestión dinástica que influye los ánimos en distintos y opuestos sentidos, por manera que no ha sido posible establecer aquí la Unión Católica aprobada por Su Santidad y aclamada por todos los Obispos del Reyno, incluso el que suscribe á pesar de que los más influyentes de entre los tradicionalistas apoyan con su ejemplo, influjo y autoridad las asociaciones religiosas y caritativas para el sostenimiento del Culto, ejercicio de caridad para con los pobres y fomento de la instrucción religiosa, á que contribuyen con sus donativos generosos".¹³

A partir d'aquest informe es fa evident que Mateu Jaume inclou amb el terme "tradicionalistes" bàsicament els catòlics que s'havien oposat a la Constitució de 1876. Però, ja entorn de 1881, es feia evident que entre aquest grup existien tres postures: els carlins (racolzats pel clergat preferentment, però en un estat de desorganització des de 1876), els unionistes (també desorganitzats a Mallorca, donat que els elements catòlics provinents del moderantisme anterior a la Revolució de 1868 s'havien afiliat al Partit Conservador de Cánovas), i un grup minoritari utòpic, que continua confiant en la unió de tots els catòlics, com ara J. M. Quadrado.

2. L'ORGANITZACIÓ DE LA "UNIÓN CATÓLICA" A MALLORCA.

La Unión Católica, fundada el 1881,¹⁴ fou constituïda per Pidal i Mon, Comte d'Orgaz i Canga Arguelles, juntament amb alguns monàrquics històrics feals a l'esperit de 1845. L'acta de fundació data de primer de gener de 1881, i fou signada per alguns mallorquins (Josep d'Espanya, Damià Isern i F. Vidal i Villalonga).¹⁵ El Ancora com a diari confessional, representatiu de la diòcesi de Mallorca, dirigit per Mn. Miquel Maura, es mostra partidari de la iniciativa en la mesura que ho han fet els bisbes, si bé és conscient que aquella fundació suscita perspectives de futur, encara que mostra les seves suspicàcies:

"¿Esta bandera gloriosa logrará reunir á todos los soldados de la verdad ó sólo reunirá a unos pocos?"¹⁶

El bisbe de Mallorca, Mateu Jaume, entreveïa una oportunitat política clara d'unir els esforços catòlics per a defensar els interessos religiosos combatuts per la revolució:

¹³ Ibid.

¹⁴ Cfr. ROBLES, C., *La Unión Católica. Su significado y su fracaso*, en *Burgense* 28/1 (1987) 109-168.

¹⁵ Revista El Ancora I (1880) 29-30.

¹⁶ Ibid., 97.

“...no solo estimo útil y provechosa esta santa unión de todos los buenos hijos de la Iglesia, sino también la necesidad absoluta como único remedio eficaz de los males que en el orden moral y religioso aquejan á nuestra amada patria: y por tanto, no puedo menos de aprobar, loar y bendecir como Obispo, el saludable proyecto...”¹⁷

Però, més enllà de la visió del bisbe Mateu Jaume, prou prudent i descompromés; cal posar de relleu que existeixen dos nuclis catòlics afiliats als partits liberals. Per una part, els inicis del caciquisme maurista:

“Fue significativo que el partido liberal estuviese acaudillado ya desde 1881, por Antonio Maura, entonces un joven político ministerial que mantenía muy buenas relaciones con los ultracatólicos de 'El Ancora'”.¹⁸

Però, també, els silvelistes, Joan Massanet i Pere Sampol lligats també al catolicisme militant. Com aquests, els capdavanters de la 'Unión Católica' a Mallorca provenen, també, del moderantisme isabelí.

El problema més greu del moment era la unió dels catòlics, sota la direcció dels bisbes; però els carlins estaven convençuts de que religió i política eren inseparables i no admittien la presidència dels bisbes, especialment aquells que eren acusats de ser anticarlins. Mateu Jaume, com hem vist, es situa clarament entre els dos fronts. No és anticarlí declarat, però tampoc lluitarà d'una forma clara a favor de la 'Unión Católica'.

A Mallorca, entre 1881 i 1884, la 'Unión Católica' sembla no tenir la infraestructura, tal i com afirmava el bisbe Mateu Jaume. En canvi, com veurem existia un nucli afecte, que actua en la Joventut Catòlica. Al llarg d'aquests anys no comptà amb cap òrgon de premsa, i és prou simptomàtic que alguns dels primers “cuneros” conservadors fossin membres de la “Unión Católica”. Les cartes de Damià Isern posen en evidència com s'organitzà la campanya electoral d'aquests.

3. LA JOVENTUT CATÒLICA DE PALMA.

Sobre la Joventut Catòlica i la seva trajectòria cultural ja hem fet alguns avanços,¹⁹ igual que la seva relació amb el catolicisme social illenc;²⁰ en canvi en aquesta ocasió voldríem incidir amb les relacions que aquesta acadèmia tingué en el desenvolupament del catolicisme polític.

Entre 1881 i 1884 les majors disputes entre catòlics es donanren a la Joventut Catòlica, tal i com es desprèn de les cartes entre Guillem Massot, pre-

¹⁷ Ibid., 98.

¹⁸ GABRIEL, Pere, *Mallorca contemporánea (s. XIX-XX)*, en VV.AA., *Historia de los pueblos de España*, Argos Vergara, Barcelona 1984, II, pp. 184.

¹⁹ Cfr. FULLANA, Pere, *La Joventut Catòlica de Palma de Mallorca (1881-1888)*, en *BSAL* 45 (1985) 357-368.

²⁰ Cfr. FULLANA, Pere, *El catolicisme social...* 161-173.

sident de l'entitat, i E. de K. Aguiló. Aquestes disputes es donaven entre siglofuturistes i unionistes:

"Al començament de 1884, els siglofuturistes, més joves però més nombrosos, imposaren la seva candidatura a la renovació de la Joventut Catòlica, de la qual fou elegit president el 'Marqués del Reguer, jefe de los Tradicionalistas, amigo particular de Nocedal y adicto al Dr. Sardà, lo cual motivó la baja de algunos socios, significados unionistas'".²¹

Aquesta ruptura fou provocada després d'una etapa en la que els 'unionistes' havien copat els diferents càrrecs de la Junta Directiva. Joan Planas, havia estat nomenat tresorer i Tomàs Forteza, bibliotecari. Però, sobretot, perquè aquesta Junta, dirigida per Guillem Massot, havia mostrat el seu rebuig respecte al carlisme, el que provocaria la reacció d'aquest sector:

"por motivos de economía hemos suprimido la 'Ciencia Cristiana' y quizás también porque dicha revista se ha metido á política, por el mismo motivo se acordó cambiar la Revista Popular de Barcelona con el Boletín [de la Juventud Católica de Madrid] que le he suplicado á V. de este modo estaremos más en contacto con nuestros hermanos. Continuaremos con la impolítica 'Ciencia Católica' de Barcelona, y con la 'Ilustración Católica'; ambas revistas estimabilísimas".²²

Aquest fet va provocar, immediatament la reacció dels carlins Singala, Serra i Sureda, membres de la Junta Directiva:

"No creyéndolo indiferente para V. voy á ponerle al corriente de un incidente poco agradable que tuvo lugar el otro día en nuestra querida Academia de la Juventud Católica. V. recordará nuestro acuerdo de suprimir la 'Ciencia Cristiana' y sustituir la 'Revista Popular' por el 'Boletín de la Juventud Católica de Madrid': este acuerdo fué tomado por los Sres. Dameto, Villalonga, Planas, Forteza, Singala y Massot, á propuesta de este último: los intransigentes Sureda y Serra (únicos políticos), que estaban ausentes, protestaron contra nuestro acuerdo por creerlo un acto político que significaba (según ellos) adhesión á la Juventud de Madrid en el incidente que hubo en esa con los del 'Siglo Futuro', de cuyas resultas hubo una sesión algo reñida: ellos apelaron al juicio del Sr. Consiliario, á quien yo no había consultado dándole cuenta de nuestro acuerdo. El Sr. Consiliario para evitar discusiones y disgustos (pues se nos había amenazado con las retiradas de socios) opinó que toda vez que aún no habíamos recibido número del Boletín prescindieramos de él, dando por muy bien retirados la 'Cien-

²¹ MASSOT I MUNTANER, J., *Antoni M. Alcover deixeble de F. Sardà i Salvany, Randa* 15 (1983) 89.

²² Carta de G. Massot a Estanislau de K. Aguiló, Societat Arqueològica Lul·liana.

cia Cristiana' y la 'Revista Popular' toda vez que no había en nuestra Sociedad suficientes fondos. Esto resuelto por él y yo, reuní otra vez a la Junta Directiva para darles cuenta. Los dos Sres. obcecados insistieron en que al menos la 'Revista Popular' debía continuar en nuestra Sociedad ya que habíamos retirado la 'Ciencia Cristiana': yo defendí nuestro acuerdo primitivo, fundándome en la falta de fondos, y ellos redoblaron sus gritos, diciéndome que á pesar de mis protestas de impolítica era singular que no hubiera equivocado en la elección de las revistas suprimidas, proponiendo suprimir también la 'Ciencia Católica': D. Tomás Forteza propuso el suprimirlas todas absolutamente: yo contesté que esa proposición merecería un voto de censura de la Academia: él dijo que estaba muy dispuesto a defenderla, y por unanimidad fué aprobada la proposición, después que el Sr. Serra dijo que quería retirarse de Secretario: pasamos luego a tratar otros asuntos: y finalmente, no estando yo satisfecho de nuestra resolución de suprimir todas las revistas, volví á llamar la atención de la Directiva sobre ello, recordándoles nuestra falta de derecho para tomar acuerdo tan grave, pues quizás había socios que se habrán continuado simplemente para poder leer nuestras suscripciones, lo que fué tenido en cuenta modificando aquel acuerdo, y á fin de evitar males y divisiones en el campo católico, desgraciadamente hartamente dividido, yo mismo propuse el suprimir la 'Ciencia Católica' y el de continuar con la 'Revista Popular'.²³

En aquest clima es va produir la ruptura entre J. M. Quadrado i Antoni M. Alcover, capdavanters dels "mestissos" i "purs" respectivament.²⁴

El discurs de J. M. Quadrado, el 17 de febrer de 1884, a la Joventut Catòlica fou el detonant que provocà la ruptura final dels intransigents amb el sector més moderat del catolicisme illenc. J. M. Quadrado, dirigint-se als socis de l'Acadèmia, va posar de manifest com, entre 1869 i 1877, els catòlics actius es varen inscriure a l'Associació de Catòlics. Amb el canvi de règim, es va crear a Ciutat, la Joventut Catòlica, la institució més jove al respecte. Després dels preàmbuls, J. M. Quadrado, va exposar el seu pensament enfront de l'integrisme exclusivista, tergiversadors de la mateixa doctrina papal; però, sobretot, es veu un Quadrado molt afectat per la intransigència i les imprudències dels socis més joves de la Joventut Catòlica. Entre les seves recomenacions hi ha la de no posar epítets al catolicisme:

"Este inconveniente trae la política, que sus campañas se avienen mal con la crudez religiosa /.../ La divisa del partido quita fuerza y autoridad para enarbolar el estandarte sagrado: y el que se decide a ser iniciador o caudillo de una obra católica, deber por el mismo hecho retraer-

²³ Ibid., 31 març de 1883, en Ibid.

²⁴ ALCOVER, A. M., *Biografía y Bibliografía de don José Maria Quadrado*, en *Revista de Archivos, bibliotecas y museos*, 1920, pp. 24-25.

se de aquella polvorosa arena y mantenerse con perfecta abnegación en elevada neutralidad".²⁵

"Guardaos, en el palenque abierto a lícita controversia, de tesis exageradas, de opiniones preconcebidas, de compadrazgos de escuela, de frenéticos apasionamientos, que la pasión siempre es pasión aunque sea en pro de la mismísima verdad y justicia".²⁶

"Si inspirándonos en vuestro propio pensamiento os trazáis un camino espontáneo, por corto que vuestro paso sea, algo siempre adelantáis /.../ Adquirid de primera mano la ciencia en cuanto podáis...".²⁷

El 1884 s'acabà la crisi per a l'entitat, deixant la direcció de la institució els socis més oberts i tolherants, respecte al liberalisme polític. L'acadèmia es convertia, així, en un espai cultural de la intolerància catòlica mallorquina, encapçalada pel Marquès del Reguer. J. M. Quadrado parla que, durant el 1883, es va produir la depuració de l'Acadèmia, i en aquest context fou convidat a donar la conferència a començaments de 1884.²⁸

4. EL CARLISME I LES DISPUTES ENTRE 1884 I 1888.

El 1884, per indicació de Lleó XIII, la "Unión Católica" s'incorpora al Partit Conservador.²⁹ Fruit d'aquesta, M. Menéndez Pelayo va obtenir l'acte de diputat per Mallorca, quan en principi el que semblava que es presentaria per Mallorca seria Damià Isern, a través del qual podem conèixer alguns detalls d'aquesta incorporació, entorn de 1884, a partir de la correspondència amb Estanislau de K. Aguiló.³⁰

"Los lazos de estrecha amistad que á V. me unen y la sinceridad de su carácter me obligan á dirigirme a V. para saber, 1.ª Como ha sido recibido en esa el anuncio de mi candidatura para la Diputación á Cortes. 2.ª Si en el caso de formalizarse mi presentación como creo, podría contar con los votos é influencia de V. y familia, en esa y en los pueblos donde tienen Uds. propiedades".³¹

Si bé sembla que no arribà a presentar-se per Mallorca, uns dies després escrivia altra vegada a E. K. Aguiló:

²⁵ QUADRADO, J. M., *A la Juventud Católica. Consideraciones de actualidad. Discurso leído en la Academia de la de Palma de Mallorca, 17 febrero de 1884*, tip. Católica Balear, Palma 1884, p. 17.

²⁶ *Ibid.*, p. 18.

²⁷ *Ibid.*, p. 19.

²⁸ Cfr. DURÁN PASTOR, M., *Cartas de Vicente de la Fuente a José María Quadrado*, Palma de Mallorca 1981, p. 164.

²⁹ Cfr. ARTOLA, M., *Partidos y programas...* p. 329; ROBLES, C., *La fractura de la unidad...* 195-230; *Id.*, *La Cum Multa...* 297-308.

³⁰ Arxiu Aguiló, Societat Arqueològica LuHiana.

³¹ Damià Isern a E. de K. Aguiló, Madrid 9 de febrer de 1884, en *Ibid.*

“Lo de mi elección va de veras. Pidal ha tomado cartas en el asunto y ha hablado á Romero Robledo que no opondrá dificultades. En seguida me ha recomendado con toda eficacia á Sallent y á España. Mis amigos Planas, Vidal, Massot necesitarán ayuda, incluso para escribir cartas ¿les faltará el auxilio de V.? Estoy seguro que no. Mándeme V. el nombre de aquellas personas á quienes V. ó su padre crean que debo escribir. Su padre de V. que no deje de la mano á Quadrado para que escriba á Costa, hable al Marqués del Palmer y vea algo de Sóller”.³²

La resposta d'E. K. Aguiló no té desperdici, respecte a la situació política a Mallorca, al caciquisme i les xarxes electorals:

“Con el voto de mi padre puede V. contar desde luego, con el mio no, porque no lo tengo, y cual sea nuestra influencia bien puede V. suponerlo si no ha olvidado que vivimos en Palma, ni aún á los colonos de nuestros pueblos podemos extenderla porque todos ellos lo son también de otras personas ó de la aristocracia como D. Felipe Villalonga ó mayor representación que nosotros como D. Juan Massanet. Esto no obstante yo haré cuanto esté á mis alcances para favorecer sus planes, y á V. como más ducho y experimentado le ruego que me indique el camino que se ha de seguir en esta clase de negocios. Y ahora, si no fuera extralimitarme le preguntaría ¿A (sic) considerado V. bien lo que hace V. presentándose candidato por Mallorca? Aquí ningún periódico le prestará apoyo porque el único que debiera hacerlo, El Ancora, anda en peores manos que las de D. Miguel Maura, el elemento carlista se ha de oponer á su candidatura y este elemento puede mucho todavía no tanto por los que son en número sino por los que arrastran, y el elemento liberal, no hay que decirlo, tampoco le apoyará á V.”³³

En canvi, Damià Isern, fou designat director del diari pidalià “La Unión”, i sembla que això el va apartar directament de la política. En aquella publicació col·laborava E. de K. Aguiló, com a corresponent a Mallorca.³⁴

Els atacs carlins, tal i com havia pronosticat E. Aguiló no es feren esperar: comença la publicació del setmanari tradicionalista El Tambor (4 d'octubre 1884), en el que el grup de la Unión Católica era durament atacat, igual que apareixen alguns fulletons de caràcter tradicionalista per difamar la política

³² Ibid., 17 maig 1884, en Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Referint-se als líders de la Unión Católica o simpatitzants, Mn. Alcover afirma: “Estos eran D. Tomás Forteza,, D. Tomás y D. Estanislao Aguiló, D. José María Quadrado, D. Bartolomé Ferrá y D. José Rullán, Pbro.” MASSOT I MUNTANER, J., *Antoni Maria Alcover...* p. 88; Damià Isern, en canvi, escriu de J. M. Quadrado: “Su entendimiento era refractario á todos estos bandos de pequeños en que se dividen los que se llaman católicos militantes en España, y así estaba a igual distancia de integristas y de los carlistas, y á pesar de su espíritu amplio no logró atraérsele la Unión Católica, ‘por su tendencia, decía, a transformarse en partido católico, lo cual equivaldría a declarar no católicos a los demás partidos’” ISERN, D., *Quadrado y sus obras*, Madrid 1896, p. 45.

de Cánovas.³⁵ Critiquen durament que El Diario de Palma simpatitzi també amb el grup de la Unión.

Així, el 1885, és un any carregat de tensions:

“En la ofensiva que en 1885 desencadenaron los integristas para frenar el acercamiento de la Santa Sede al gobierno de Cánovas, el papel de El Siglo Futuro fue terminante. Contó con la colaboración de algunos obispos que llegaron a enfrentarse con la política del partido conservador”.³⁶

El debat a Mallorca, entre tradicionalistes i unionistes fou únicament el reflex del que es produïa a Madrid entre El Siglo Futuro i La Unión. Aquí es produïa en to menor entre El Tambor i El diario de Palma i las Noticias. Especialment el debat es centrava entorn a l'obra de Fèlix Sardà i Salvany i les interpretacions que des de Roma es feien a la seva ortodòxia. La lluita era sobretot pel control sobre els sectors catòlics mallorquins, amb continus intents de desprestigiar l'adversari:

“Despreciad como se merecen las palabras de los que quieren medrar á la sombra del presupuesto. Llenad listas y más listas, para hacer ver al guerrero mestizo como á pesar del llamamiento á las honradas masas hechas por el monstruo, habéis permanecido fieles a la causa que en unión de los tradicionalistas de las demás provincias de España defendemos. Mallorquines: la fiera mestiza brama de coraje; su última hora ha sonado ya; el infierno tiene abiertas sus fauces para tragarla; y pronto, muy pronto, no quedará de ella más que el triste recuerdo de sus fechorías”.³⁷

Segons el grup tradicionalista el símil que millor definia la unión era una pastisseria així l'hi dedicava un llarg poema irònic;³⁸ però sobretot el blanc de les crítiques era Damià Isern:

“Sabido es que en 1869, en tiempos de la GLORIOSA el Sr. Isern era entusiasta partidario del duque de Montpensier, é iba al casino de la Unión Liberal (siempre ha tenido afición á las uniones) á echar discursos á lo pregonero y que siguió militando en aquel partido hasta que olió (porque, eso sí, tiene muy buen olfato) que varias personas de las más caracterizados y casi toda la nobleza de Palma, estaban organizando la comunión católico —monárquica, fundando un centro y un periódico.

³⁵ *Cartas de Son Rapiña en defensa del célebre discurso atribuido al académico D. Antonio escritas por un Canovista profesor jubilado de instrucción primaria. Las publica para enseñanza y solaz de sus lectores un Tradicionalista*, Tip. Católica Balear, Palma 1884, pp. 7-12; D'aquest fullotó deia la Revista Popular: “Cartas de Son Rapiña en defensa del célebre discurso de D. Antonio Cánovas... las publica para enseñanza y solaz de sus lectores un tradicionalista. Juiciosamente pensado y discretamente escrito este folleto es una sátira politico-literaria de intención y tras de la cual s adivina la mano de un ilustrado cuanto ortodoxo polemista” (*El Tambor* 5 novembre 1884).

³⁶ ROBLES, C., *La prensa...* 442.

³⁷ *Adelante mallorquines*, en *El Tambor*, 11 julio 1885.

³⁸ Cfr. *El Tambor* 7 noviembre 1884.

Entonces, el progresista cambió la casaca, y se hizo carlista, no sé si por convicción, o si porque con las personas que veía al frente de nuestro partido creía hacer su negocio. Se introdujo, pues, en la redacción de *La Constancia*, y más adelante en la de la *Honda*, y haciendo el carlista de hoja de lata escribía gacetillas, mientras nosotros nos batíamos en las montañas de Cataluña y Navarra. Pasó después a Madrid, y allí ¿quién lo ignora? cambió otra vez de casaca y Dios sabe sí, andando el tiempo, cambiará todavía dos docenas de veces más. Sin embargo, la que mejor le paraba de dichas prendas, era una verde y galaneada de oro, que solía usar cuando salía en el teatro a representar el papel de Columela, en medio de un coro de locos. Claro; como que estaba en su propio carácter".³⁹

El carlisme mallorquí acusa sobretot, la complicitat dels membres de la "Unión Católica" amb les institucions liberals, essent el liberalisme condemnat per la pròpia Església. Les acusacions més típiques són l'acceptació del liberalisme per poder adquirir poder, el no defensar els interessos religiosos, sinó els particulars, no defensar al Sant Pare, abusar del clergat perquè es prou pacient, no censurar l'ensenyament ateu i racionalista, i finalment, d'interpretar i acceptar les condemnes al liberalisme a la seva manera. En aquest context va aparèixer l'encíclica de Lleó XIII, "Inmortali Dei" on desenvolupava la doctrina de la reconciliació, aplicable a la recalcitrant dreita catòlica a l'Estat espanyol i a França; però, sobretot, intentant remarcar que les formes de govern sempre són "accidentals" per a la pròpia Església.

A més, 1885, seria un any clau en la primera fase de la Restauració. Moria Alfons XII, i a partir de 1886 la Santa Seu i la jerarquia estan de part de la Reina regent i d'Alfons XIII. A partir d'aquest moment les publicacions que volen dur el nom de catòliques hauran de passar censura eclesiàstica. Lògicament els carlins resten importància a les manifestacions legitimistes per part de Lleó III i l'episcopat espanyol.

S'inicia la reorganització del Carlisme, i aquesta organització el 1886 assumeix el control sobre les masses tradicionals mallorquines, amb matisos clarament populistes. El tradicionalisme es presenta no enfrontat al sistema polític de la Restauració, conscient probablement que no és l'enemic de les masses populars, sinó al socialisme. El liberalisme ha provocat el malestar popular la situació d'indigència del proletariat, davant el que només cal el retorn a la societat tradicional:

"Por lo tanto tendremos ó Socialismo ó Tradicionalismo. Si se entrega al pueblo al rico botín para que éste á sus anchas lo goce, tendremos Socialismo. Pero si, por el contrario, se reconstituyen las cosas así como estaban en su primitivo estado, en decir, así como nuestro santísimo Padre León XIII tan sabiamente ha señalado en su Encíclica Inmortali Dei, entonces tendremos Tradicionalismo.

³⁹ *Revista de Barcelona*, en *El Tambor* 14 novembre 1885.

Lo primero tiende á la destrucción, á la ruina, á la perdición de la sociedad humana: lo segundo mira al bienestar posible que aquí abajo puede disfrutar aquella".⁴⁰

Per poder dur a terme aquest projecte cal atreure's els catòlics vinculats al Partit Conservador ("liberal") i en concret als unionistes, desprestigiant els pressuposts teòrics per tant "guerra a la mestisseria" serà el clam del carlisme mallorquí el 1886,⁴¹ però també als republicans.⁴²

Així, el 1886, s'iniciava la reorganització del carlisme:⁴³

"Ahora bien; en Mallorca, en donde el partido Tradicionalista cuenta con mayores elementos si cabe que en otras partes, es preciso que se haga algo, y algo bueno. Los carlistas mallorquines considerables por su posición y por su número, se hallan hoy en sus casas contentándose con admirar lo que hacen sus hermanos del continente".⁴⁴

Es continua insistint en la necessitat d'unir les forces carlines a Mallorca, en benefici de la causa tradicionalista i per poder fer front a la revolució. El 1886 s'havia produït un intent d'assalt al poder per part del republicanisme zorrillista. El partit carlí s'ha de convertir en dic de contenció a la revolució, en freno de les masses populars.

"Colocado el puñal en manos de un populacho feroz, peligrarían muchas vidas y haciendas si el partido tradicionalista no se hallara unido y compacto...".⁴⁵

A la vegada el carlisme intenta reassumir el llenguatge populista i revolucionari, pretenint sintonitzar amb les masses populars:

"Los revolucionarios mallorquines, mejor dicho, los infelices cuanto desgraciados hijos del trabajo que, cual máquinas movidas por un resorte, sirven de instrumento á la revolución, han concebido planes que no hubieran soñado siquiera, si el partido tradicionalista se hallara unido y pronto á servirles al encuentro cuando el primer grito de guerra se dejase oír en nuestra isla".⁴⁶

El Tambor definitivament es declara públicament carlí i s'inicia una intensificació de la propaganda periodística conscients de que aquest és el

⁴⁰ Carolofilo, *Dos Caminos*, en *Ibid.*, 8 mayo 1886.

⁴¹ *Guerra a a mesticería*, *Ibid.*, 8 mayo 1886.

⁴² JACOBO, *Planes revolucionarios*, en *Ibid.*

⁴³ Cfr. *El Tambor* 25 setembre 1886.

⁴⁴ *A reunirse*, en *Ibid.*

⁴⁴ *El Tambor* 2 octubre 1886.

⁴⁶ *Ibid.*

terreny de difusió del liberalisme i el republicanisme. La campanya s'intensifica amb fortes crítiques a la desintegració del sistema bipartidista de la Restauració i a la manca de sosteniment popular.⁴⁷ La visió apocalíptica de la societat espanyola, la por a la revolució i la crítica als partits liberals són els punts constantment esgrimits per tal d'aconseguir crear un periòdic carlí, amb força suficient. Però sembla que manca suport econòmic per dur-lo a terme; al propi temps que s'intueix un cert temor per part dels carlins a manifestar la seva identitat:

“Pero ya que no nos es posible, dado el corto tiempo de que podemos disponer, esforcémonos todos para que á principios del año próximo el partido tradicionalista mallorquín pueda contar con un órgano diario que defienda sus intereses y señale el derrotero que todos debemos seguir en esos azarosos tiempos que atravesamos, llenos de corrupción y de libertinaje.

Los que de tradicionalistas se precian, hora es ya que enseñen en público como á tales sus rostros; sigamos en un todo el deber que nuestros padres nos enseñaron; que un solo deseo aliente nuestros corazones: el de salvar la honra, el hogar y la familia, legado que nuestros mayores nos dejaron, fiados en nuestra lealtad y pureza de tradiciones”.⁴⁸

S'exalta el martiri, l'oblació personal, la mort per una causa justa, per defensar la veritat:

“Mostremos al reptil liberalismo que mañana, como ayer y siempre, seremos los cruzados, los defensores netos de las sacrosantas enseñanzas de la Iglesia; los esforzados adalides que en todos tiempos ha tenido la España noble; los voluntarios del formidable ejército defensor de la legalidad española”.⁴⁹

Fruit d'aquesta reorganització és el setmanari 'El Centinela' que en la mesura que hi participa A. M. Alcover i el grup més integrista, es convertirà també en capdavanter de la renaixença de la literatura catalana i en veu de l'integrisme propugnat per F. Sardà i Salvany.⁵⁰

⁴⁷ *Esto se va*, en *Ibid.*, 16 octubre 1886.

⁴⁸ *La Hora*, en *Ibid.*, 30 octubre 1886.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Cfr. PEÑARRUBIA, B., *Mallorca davant el centralisme*. Ed. Curial, Barcelona 1980, p. 126; ROTGER, J., *Don Antonio María*, Publicaciones del Centro de Estudios, Palma de Mallorca 1928, p. 14; MOLL, F. de B., *Un home de combat (Mn. Alcover)*, Ed. Moll, Mallorca 1982; Cfr. també en aqest context CLARITO, *El mesticismo*, tip. Católico Balear, Palma 1887.

EN CONCLUSIÓ:

Aquest període, entre 1875 i 1888, els catòlics mallorquins mantenen un tarannà polític prou diversificat. El 1876 havia fracassat l'intent de frenar la llibertat de cultes. L'article 11 de la Constitució s'havia aprovat amb el vot a favor d'un grup nombrós de catòlics. Cánovas no transigia davant les exigències del catolicisme polític. "La Unión Católica" no va gaudir tampoc de les simpaties dels cacics conservadors, al menys entre 1881 i 1884. Políticament com intent d'aglutinar les diverses ideologies polítiques del catolicisme va fracassar totalment. La "Cum Multa" de Lleó XIII,⁵¹ tampoc serví per unir les divergències polítiques confessionals a l'Estat espanyol, que comptava amb el carlisme com a grup que vol assumir el control únic del Moviment Catòlic, tal i com va succeir amb motiu de la Peregrinació a Roma el 1882.⁵² Al llarg d'aquests anys, a Mallorca, la vitalitat del carlisme és poca. Estan en minoria a la Joventut Catòlica i a les restants associacions catòliques predomina l'integrisme religiós sardanyista per damunt les estratègies polítiques del tradicionalisme.

La Unión Católica fracassa en el seu intent d'aglutinar els catòlics, precisament perquè no pretén esser una força de xoc als partits liberals. No podia haver-hi mobilitzacions polítiques amb objectius confessionals, quan els grans postulats catòlics (família, propietat, moralitat, etc.) ja eren defensats pel propi Partit Conservador de Cánovas.

A partir de 1884, quan aquest grup, amb Pidal al capdavant i Damià Isern com a director del periòdic "La Unión" col·laboren amb el Partit Conservador, s'inicia el procés de reorganització política dels sectors tradicionalistes i antiliberals. La dreta automarginada del sistema de la Restauració inicia un procés de vertebració política, iniciada a la premsa. Es la recerca del propi espai polític, inexistent encara, a partir d'una nova estratègia política de participació a les institucions representatives de la Restauració. La vocació política del carlisme és la del pretendent, que no coincideix sempre amb la dels propis líders de la Comunió. Tampoc es pot maximalitzar en termes globalitzants el que significà la ruptura i desmembració del Partit el 1888.

⁵¹ Cfr. CÁRCEL ORTI, V., *León XIII fautor de unidad...* pp. 123-141.

⁵² Cfr. ROBLES, C., *La Unión Católica...* pp. 109-168; SANZ DE DIEGO, R. M., *Una aclaración sobre los orígenes del integrismo: la peregrinación de 1882*, en *Estudios Eclesiásticos* 200 (1977) 91-122.

APÈNDIX DOCUMENTAL

Correspondència entre Damià Isern i Estanislau Agulló. (Arxiu Agulló, Societat Arqueològica Lulhiana).

Carta n.º 1.

LA UNIÓN.
Diario Católico.
Madrid.
Dirección.

Sr. D. Estanislao Agulló. Palma.

Querido amigo; los lazos de estrecha amistad que á V. me unen y la sinceridad de su carácter me obligan á dirigirme hoy á V. para saber, 1.º Como ha sido recibido en esa el anuncio de mi candidatura para la Diputación á Cortes. 2.º Si en el caso de formalizarse mi presentación como creo, podría contar con los votos é influencia de V. y familia, en esa y en los pueblos donde tienen Vdes. propiedades.

Deseoso de no aventurar nada sin seguridad de éxito ó por lo menos sin probabilidades escribo al mismo tiempo que esta otras muchas cartas á los amigos, más íntimos, haciéndoles iguales preguntas. Otro día más despacio y más largamente contestaré á su Sr. Padre de V. que me honró días pasados con una larga carta.

Afectuosos recuerdos á su familia y V. sabe le quiere de veras su amigo y siempre afmo. S.S.

q. b. s. m.
Damián Isern.

Madrid 9 Fbro. 1884.

Carta n.º 2.

Amigo Estanislao: Lo de mi elección va de veras. Pidal ha tomado cartas en el asunto y ha hablado á Romero Robledo que no opone dificultades. En seguida me ha recomendado con toda eficacia á Sallent y á España.

Mis amigos Planas, Vidal, Massot necesitarán ayuda, incluso para escribir cartas, ¿Les faltará el auxilio de V.? Estoy seguro de que no.

Mándeme V. el nombre de aquellas personas á quienes V. ó su padre crean que debo escribir. Su padre de V. que no deje de la mano á Quadrado para que escriba á Costa, hable al Marqués de Palmer y vea algo de Sóller.

¿Quien maneja el tinglado de Puigpuñent?

Le incluyo una carta para Gabriel Llabrés uno de Binisalem que fué amigo mio en Madrid. No le escribo directamente porque no se donde vive.

También escribo á un primo de V. de la calle de San Bartolomé. ¿Le podrá V. ver para interesarle?

Hay que aprovechar todos los registros.

De V. afmo. S. s. y A. q. b. s. m.

D. Isern.

Un abrazo á su padre ¿Y el tomo segundo? Lo de Maura se vende bien.

Hoy domingo.

Malasaña 29, 2.º

Carta n.º 3.

LA UNIÓN.

Diario Católico.

Madrid 17 de Mayo de 1884.

Administración.

Sr. D. Estanislao Aguiló. Palma.

Mi querido amigo: Elegido Senador mi ilustre amigo el Sr. Conde de Canga Arguelles, director que ha sido hasta ahora de la Unión, y no permitiéndole sus nuevas tareas seguir ejerciendo este cargo, la Junta de propietarios del periódico me ha honrado eligiéndome para ejercer dichas funciones.

Difícil sobre manera me es sustituir á un hombre de tanto y tan sano entendimiento, de tanta y tan bien ganada autoridad como el Sr. Conde de Canga Arguelles. Solo el apoyo que creo podré encontrar en mis buenos amigos, como V. me han decidido á aceptar el honeroso nombramiento que me ha conferido dicha junta.

Mi regla de conducta será invariable defenderé los principios y las doctrinas de la Unión Católica sin apartarme un ápice del camino que hasta aquí se ha seguido.

Para seguir con mis propósitos adelante y mejorar el periódico en la parte material, suplico á V. que me favorezca con una carta cada Sábado sobre los sucesos que ocurran en esa población. Claro está que cuando ocurra algo notable

extraordinario me lo deberá V. comunicar extraordinariamente ya por carta ya por telégrafo.

Esta administración la abonará el importe de los telegramas que V. ponga.

Por ahora me es imposible aumentar el presupuesto de gastos de La Unión. Pero desde primero de año, si V. lo indica, se le retribuirá convenientemente su trabajo de V.

Sus cartas que deberán escribirse haga mucho ó poco, y que deberán ser siempre concisas y breves, no pasando nunca de media columna ó tres cuartos de columna; se publicarán el día mismo en que llegaren á Madrid. Me ha sugerido la idea de organizar un gran servicio de correspondientes en provincias bajo la base indicada lo que sucede y ha aconsejado el Congreso Católico de Italia, que por este medio ha mejorado muchísimo las publicaciones católicas en aquella hermosa Península.

Deseo me conteste y que si su contestación es favorable á mis deseos me escriba ya V. desde el primero de junio.

Acepto gustoso esta ocasión para ofrecer á V. mi nuevo cargo, y reiterarle la seguridad de mi sincero afecto con que soy de V. afmo. ss. y A.

q. b. s. m.

Damián Isern.

Carta n.º 4.

LA UNIÓN.

Diario Católico.

Madrid 2 de junio de 1884.

Dirección.

Querido Estanislao: Gracias mil por su carta, y todavía más por las correspondencias que vendrán.

Lo de Tomás Forteza marcha bien. Al fin Marcelino ha hecho la recomendación en regla.

Orgaz estaba interesado por otro. Pero al esponerle las cosas vió claro y se ha conducido como un perfecto caballero.

No escribo á Tomás porque no tengo tiempo. Dele V. todas estas noticias y que esté tranquilo.

Estos días disertarán en los ministerios.

Pienso publicar hojas literarias en las que solo escriban maestros, ¿podría hacer algo para una de ellas su señor padre?

¡Qué satisfacción tendrá en ello!

Le abraza, su mejor amigo afmo. s. s. q. b. s. m.

Damián Isern.

Carta n.º 5.

LA UNIÓN.
Diario Católico.
Madrid 6 de Diciembre de 1884.
Dirección.

Sr. D. Estanislao Agulló.

Querido amigo: La carta de Vidal me ha dejado aterrado. ¡Don Tomás ha muerto! ¿Qué le he de decir yo que no les digan su corazón de hijo y su fe cristiana?

Cada año que pasa se rompe uno de los lazos que me unen á Mallorca. Su padre de V. guió mis primeros pasos por la senda que luego he recorrido. Le debo cuanto luego he podido hacer, pues sin sus auxilios en primera hora no hubiera tenido fuerzas luego para andar solo ¡Dios quiera que mi muerte sea como me han dicho que ha sido la suya! La muerte del justo.

Comprendo la terrible situación en que se encuentran V. y toda su apreciable familia. Hace apenas cuatro meses que se murió mi pobre hija y todavía manan sangre las heridas de mi corazón. No se si pedir á Dios que cicatrice las que la muerte ha abierto en el suyo, ¡Es tal dulce para mi pensar en mi María!

Sean cuales fuesen las vicisitudes de mi vida, el recuerdo de su padre de V. no se borrará nunca de mi memoria. En La Unión le consagro un recuerdo, y bien sabe Dios que son las cuartillas que he escrito á la imprenta con más dolor, son mi despedida á un hombre de bien, á un literato insigne, á una gloria de la isla que es mi patria, y yo me despido siempre con lágrimas de las personas á quienes quiero.

Permítame U. un consejo en tan tristes momentos. V. es joven y necesita V. modelos que imitar en todas las actividades de la vida. ¡Feliz quien como V. tiene un padre que le puede servir de modelo en todo! Siga V. sus huellas, y Dios le bendicirá.

Póngame á los pies de su mamá á la cual envió el testimonio de mis más sentidos pesares, y V. no olvide á quien de veras le quiere, afmo. s. s.

q. b. s. m.

Damián Isern.

Carta n.º 6.

Borrador d'Estanislau de K. Aguiló a Damià Isern.

Mi querido amigo: Si á mi padre no le costase tanto trabajo como le cuesta escribir una carta, él sería el encargado de contestar á su favorecida del 8 de este mes y así sus palabras ya que no pudieron ser más favorables á sus atenciones de V. tendrían por lo menos más autoridad; pero puesto que ello no puede ser, contestaré yo con la sinceridad que V. reconoce en mi carácter y con la franqueza que entre verdaderos amigos debe existir.

V. sabe que en esa las noticias políticas que tanto ajitan á los madrileños no hallan eco sino en ciertas determinadas personas permaneciendo siempre el público en general indiferente á cuanto ocurre más allá de la puerta del muelle, por eso no debe sorprenderse V. que el anuncio de su candidatura para Diputado á Cortes me sobrecogiera a mi de nuevo al leer su carta de V. ni el que ninguna de las personas á quienes ha procurado sondear manifestase tener conocimiento de ella? Esto sin embargo no dice tanto como puede decir. Yo vivo absolutamente retirado en mi casa como un monje en su celda, tengo muy pocos amigos, y soy en Palma casi tan forastero como pudiera serlo en Madrid, y así no fuera extraño que la sensación producida por la noticia de la candidatura fuera mucho más viva de lo que he podido alcanzar.

Por lo que hacer al segundo extremo de su carta de V. casi va contestado ya con lo que llevo dicho. Con el voto de mi Padre puede V. contar desde luego, con el mio, no porque no lo tengo, y cual sea nuestra influencia bien puede V. suponerlo si no ha olvidado que vivimos en Palma, ni aún á los colonos de nuestros pueblos podemos extenderla porque todos ellos lo son también de otras personas ó de la aristocracia como D. Felipe Villalonga ó mayor representación que nosotros como D. Juan Massanet. Esto no obstante yo haré cuanto esté á mis alcances para favorecer sus planes, y á V. como mas ducho y experimentado le ruego que me indique el camino que se ha de seguir en esta clase de negocios.

Y ahora si no fuera por extralimitarme le preguntaría ¿A (sic) considerado V. bien lo que hace V. presentándose candidato en Mallorca? Aquí ningún periódico le prestará apoyo porque el único que debiera hacerlo, El Ancora, anda en peores manos que las de D. Miguel Maura, el elemento carlista se ha de oponer á su candidatura y este elemento puede mucho todavía no tanto por los que son en número sino por los que arrastran, y el elemento liberal, no hay que decirlo, tampoco le apoyará á V. Si se presentase V. como diputado ministerial tendrá V. mayores garantías pero ni aún así lograría quizá lo que otros con menos merecimientos, con menos simpatías y con menos justicia han conseguido.

Si no fuera U. mi amigo le habría contestado con una carta muy diferente de la que le escribo, mas siendo V. quien es era mi deber hacerlo conforme mi leal saber y entender.

Reciba V. cariñosas expresiones de mi padre.

Póngame a los pies de la Señora, saluda cordialmente á los amigos sobre todo al Sr. Campillo y al Sr. Hinojosa y mande a su afmo. amigo.

V À R I A

De bell nou altres novetats entorn de Joan de Salas

MARIA BARCELÓ CRESPI
G. ROSSELLÓ BORDOY

Sortia de màquines l'article sobre els relleus de Joan de Salas que al seu dia formaren part del Cor de la Seu de Mallorca, quan l'atzar, amb la seva acostumada arribada sempre fora de lloc, ens posava a l'abast una nova referència sobre l'escultor aragonès. Entre els protocols del Notari Arnau Carbonell apareixia, de sobte, el contracte signat entre Mestre Salas i els representants del Capítol de la Catedral de Mallorca, a través del qual es confirmava l'autoria del Portal del Cor, encara que sia una referència coneguda. Pere Antoni Matheu Mulet ja donava com a cert que dit portal fou obra de Joan de Salas. Aquest document doncs no és més que una confirmació important. Si el Canonge Matheu el va conèixer no ho sabem, perquè segons els costums de l'època, en els seus treballs no es dóna referència documental alguna.

Transcrivim l'esmentat contracte per considerar-lo d'interès. En realitat és complement de l'article sobre el tema que es publica en aquest mateix Bolletí.

No calen comentaris, tan sols destacar el termini de dos anys per dur l'obra al seu bon fi i el pagament de tres-cents ducats d'or venecians, aspectes que mostren l'eficàcia dels artistes de l'època així com el reconeixement de la seva vàlua.

Interessa destacar que Mestre Joan de Salas presentà un esborrany de l'obra "ab personatges y obras romanas ab la forma y manera per Vos donada". És una primerenca referència al canvi de gust que a la Mallorca del primer terç del segle XVI es començava a produir. Si aquesta mostra es conserva entre la paperassa desconeguda de l'Arxiu Capitular de Mallorca ho ignoram. La seva troballa seria un veritable aconeteixement puix no anam gaire sobrats de dibuixos originals dels artistes que treballaren a Mallorca i en aquest contracte tenim una prova fefaent de què existien i que el Capítol de la Seu no encomanava, de bades, als imaginaires les seves realitzacions que d'acord amb els costums estètics del moment enriqüien la fàbrica de la nostra Església major.

Sia tan sols aquesta breu introducció un preàmbul a un document important per a la nostra història de l'Art.

1526, febrer, 22. Ciutat de Mallorca.

Contracte signat davant el Notari Arnau Carbonell entre Nicolau Montanyans i Arnau Albertí, en nom i representació del Capítol, de la Seu de Mallorca, per una part i el Mestre Joan de Salas, fuster, de l'altre, pel qual Mestre Sales es compromet a dur a bon termini la realització del Portal del Cor de l'Església Catedral de Mallorca i de les crosses del mateix, en el termini de dos anys i pel sou de tres-cents ducats d'or venecians.

A.R.M., Prot. C - 2646 ff. 2 v. 4 r.

Die jovis XXII mensis ffebroarii.

Nos Nicholaus Montanyans, bacallarius in decretis, sacristi, Arnaldus Albertinus, utriusque juris doctor, operarii fabrice Ecclesie Maioricensis et pro infrascriptis peragendis electi et comissarii per Reverendum Capitulum Maioricensem protectorem fabrice Ecclesie Maioricensis et aliorum¹ piorum ex una, et Joanes de Sales, fusterius, partibus ex alia, gratis et scienter premis² nominibus facimus et ...mus (?)³ pactum et concordiam in et super opera per me dictum Joannem de Salas facienda in Choro Ecclesie Sedis Maioricensis mediantibus infrascriptis capitulis lingua (sic) materna conceptis in hunc qui sequitur modum.

Et primo que vós dit mestre Joan de Salas siau tengut en obrar lo portal del Chor de pedra de Santanyí ab los personatges y obras romanas ab la forma y manera per vós donada.

Item que yo dit Joan de Salas me obliga y promet fer dos crossas en la entrada del Chor de lenyam de noguer segons la mostra per mi donada. Item que jo dit mestre Joan me obliga en acabar dita obre y posar aquella en la perfectió que.s pertany en spay de dos anys, o hans si fer se porà', del die present en avant contadors, salvo emperò empediment de infirmitat.

Item que per satisfacció dels treballs per vós dit mestre Joan fahedors nosaltres dits obrés en nom del dit Reverend Capítol protector de dita obre, prometem donar-vos y pagar tres-cents duchats de or venecians o la valor de aquels, so és cinquante duchats de sis en sis mesos comensant del die que comensareu obrar en fer dita obre fins sia acabade. E si abans dels dits dos anys vos dit mestre Joan acabareu dita obre acabade que sia vos prometem donar lo complimet (sic) dels dits CCC duchats.

Item que nosaltres dits obrés en lo dit nom del dit Reverend Capítol darem tot lo bestiment de pedra y lenyam y de guix posat en la casa de la obre a despeses de la dita obre que será master.

¹ Barrat: operum.

² Sic al ms., tal volta per: premissis?

³ Ilegibles les primeres lletres.

Quequidem omnia capitula superius expressata et continuata nos partes predicte promittimus tenere, servare et adimplere et in aliquo non contrafacere sub pena omnium missionum et expensarum⁴ omni exceptione cessante et pro inde obligamus etc. nos dicti operarii premo⁵ nomine omnia bona predicte fabrice Ecclesie Maioricensis habita et habenda. Et ego dictus Joannes de Salas obligo omnia et singula bona mea habita et habenda et exporto (?) personam meam nomine depositi et comande renuntiamus largo modo, et foro, etc. ad omnem securitatem predicte fabrice, largo modo.

Testes discretus Anthonius Caroli, notarius, et Laurentius Moger, diaconus, in quorum presentia dictus Reverendus Arnaldus Albertí firmavit. De firmis autem predictorum domini Sacriste et Joannis de Sales, qui predicta firmarunt dicta die et quasi incontinenti fuerunt testes magnificus Michael de Verí, civis, et discretus Jacobus Lul presbiter, Maioricensis.

---

⁴ Així al text, tal volta en lloc de: expensarum.

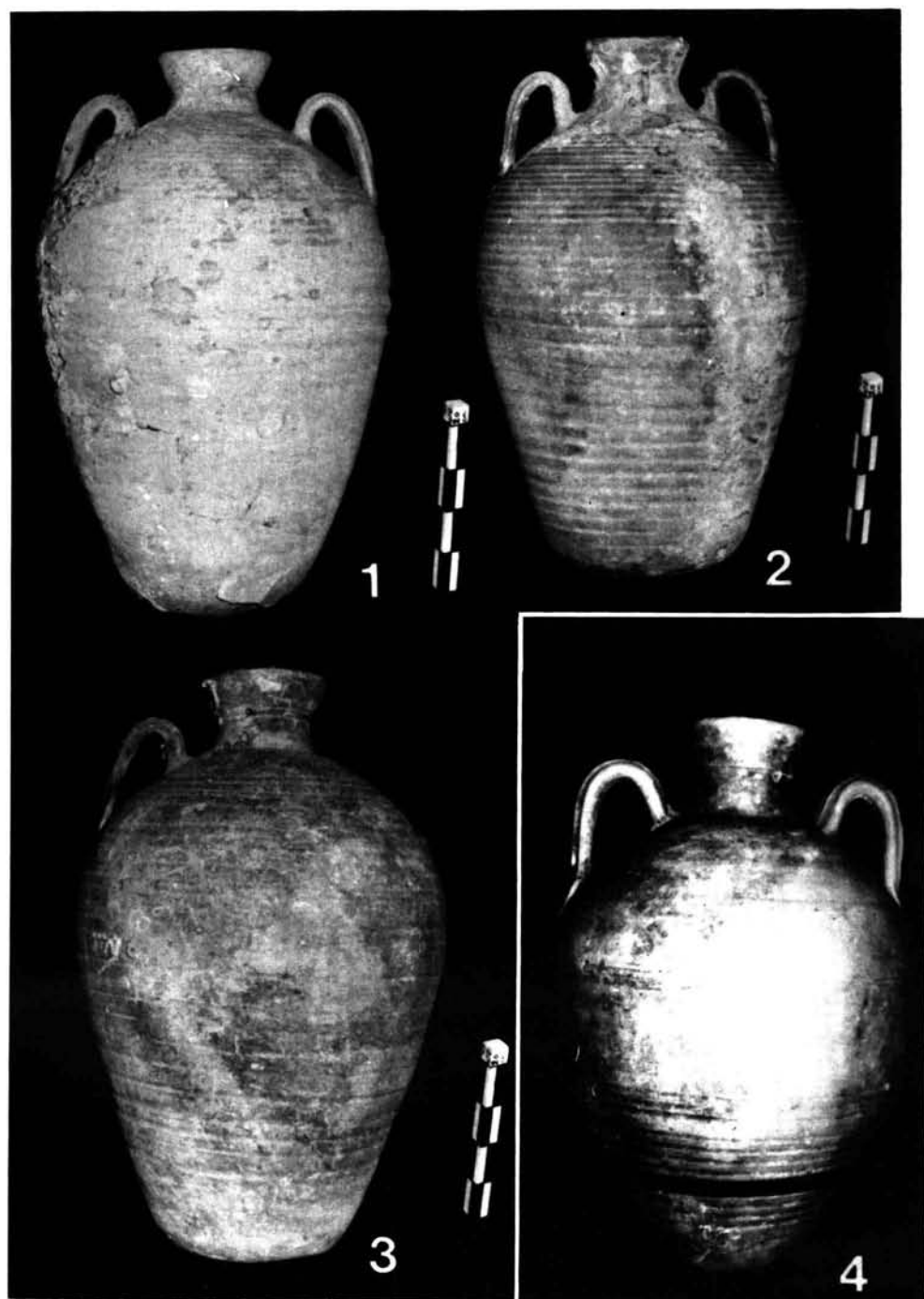
⁵ En lloc de: premissis?

LAMINAS

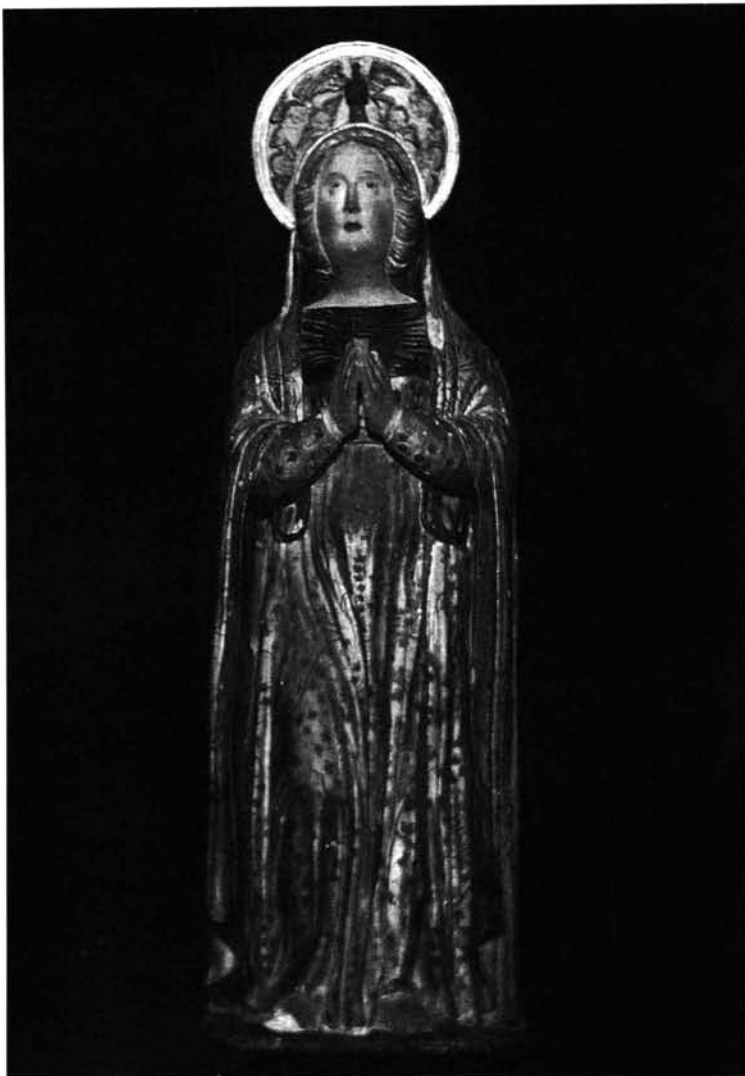

UN POSIBLE CARGAMENTO DE ANFORAS

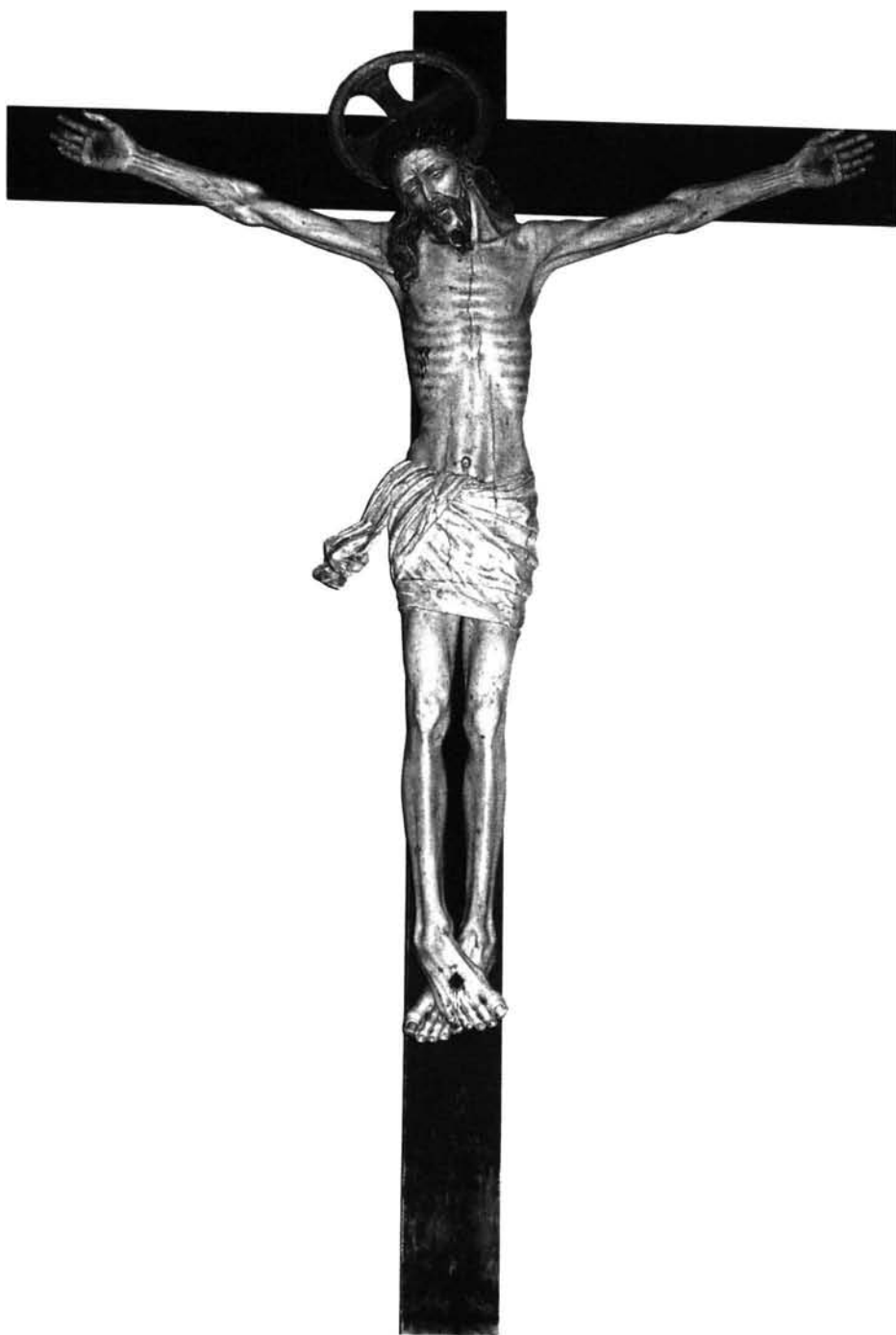

Talla policroma sobre daurat de la Mare de Déu de l'Esperança. Patrona dels Teixidors, de molta devoció, antigament. S. XVI? Es conserva a la Parròquia.

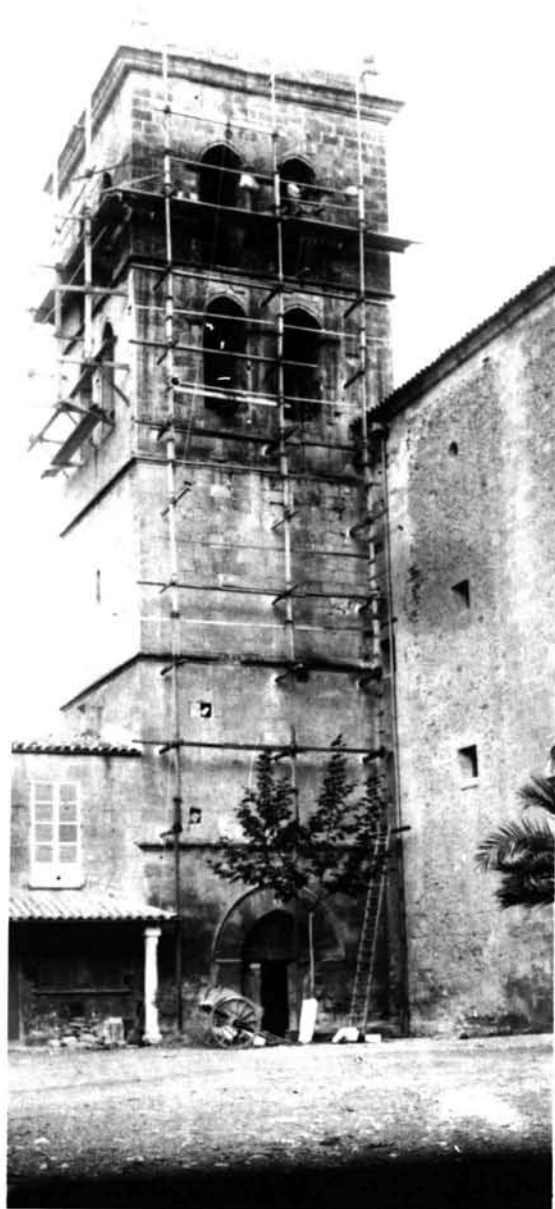
Sant Antoni, Patró de la vila de Huyalfas. Bella escultura en fusta sobredaurada, conservada avui en el Museu Local.

Meritíssima imatge del St. Crist (S. XIV) d'aquella antiga església de Huyalfas, conservada avui a la sala d'Art religiós del Museu Local.

Bella imatge -talla policromada- de la Mare de Déu d'Esperança, de gran devoció en els testaments antics de Huyalfas.

Adossada al mur de la vella església s'alçava la torre, adusta i forta, atalaya de la fe dels avis.

H n lly: ay: cur: y: d'icmigt: es: un: hores d'la nre: a: e: un: de
octubre fo en exalcoeds gran diluy d'aygues q' c'ostu gran part
d'la ciutat d'la p'era p'egada f'is ala mar par'ar sen d'ulles homien
t'ones c'itads q' ap'ers fo en per moltes gens foret: us per les mar
nes ari con los poguer' trobar les animas dels quals te'n hage: - - -

FECHA PAIS: EL AÑO 1526.
TRADUCCION LITTEAL DE LA INSCRIPCION QUE ANTECEDE:
EL AÑO 1526 DOMINGO A LOS A DOS DEL MES DE OCTUBRE DESPUES DE ENTRADA EN
NOCHE A LOS 12 HORAS HUBO EN MALLORCA UN GRAN DILUVIO DE AGUAS

Taula Gòtica commemorativa del diluvi de 1403, obra del Mestre de Montision conservada al Museu de Mallorca. (Arxiu Jeroni Juan al Museu de Mallorca). Abans de la restauració.

D iſtante dia de ſant agusti ap pbiy: de agoſt de añ: co: ccc: lvi: los
coſos e oſſa de aquellos perſones qui ezen ſtates ſoterrates per
lo del diluy: ſon ſolemnamet abmoſſa conventual eton ſermo
transladates entra agots ros pilars de la Seu per ordnacio de
honorableſ ucaris de reſet ſeñor biſpa e iurades de Mallorca:

RESTAURADO EL AÑO 1840.

TRADUCCION LITERAL DE LA INSCRIPCION QUE ANTECEDE
SABADO DIA DE S. AGUSTIN A LOS 28. DE AG. DE 1406. LOS CADAV
Y HUESOS DE LOS QUE HABIAN SIDO SEPULTADOS DE RESULTAS I

Dibujos de Rafael de Ysasi recogidos por Santiago Sebastián y Antonio Alonso en "Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea"

Fragmento sin restaurar localizado en 1971 (Colección Soberats Liegey) (Foto Juan Ramon Bonet para el Museo de Mallorca)

UNOS RELIEVES DE JUAN DE SALAS

FIGURA 2.- Friso decorativo del dosel de la sillería coral de la Catedral de Mallorca (Museo de Mallorca NIG 25274). (Foto Juan Ramon Bonet para el Museo de Mallorca).

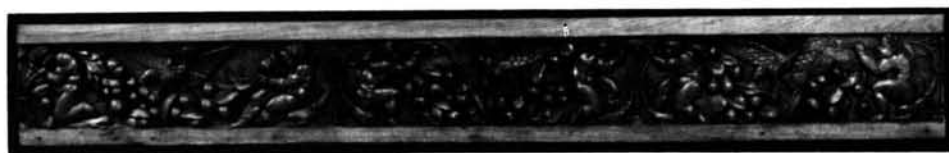

FIGURA 3.- Friso decorativo del dosel de la sillería coral de la Catedral de Mallorca (Museo de Mallorca NIG 25275). (Foto Juan Ramon Bonet para el Museo de Mallorca).

FIGURA 4.- Motivo vertical que actua de eje en la composición del tema decorativo.

FIGURA 5.- Elementos antropomorfos que flanquean el eje de simetría.

UNOS RELIEVES DE JUAN DE SALAS

FIGURA 6.- Figura humana arrodillada, blandiendo tridente.

FIGURA 7.- Figura humana sentada, blandiendo tridente.

UNOS RELIEVES DE JUAN DE SALAS

FIGURA 8.- Figura humana que flanquea la composición, blandiendo lanza con apéndice bipenne.

FIGURA 9.- Ave fantástica de cabeza y pico alargados.

UNOS RELIEVES DE JUAN DE SALAS

FIGURA 10.- Ave fantástica de cabeza circular y pico curvo.

FIGURA 11.- Figura humana recostada.

FIGURA 12.- Ave fantástica restaurada recientemente, inspirándose en el ave de cabeza circular.

FIGURA 13.- Diferentes guirnaldas identificadas en los fragmentos estudiados.

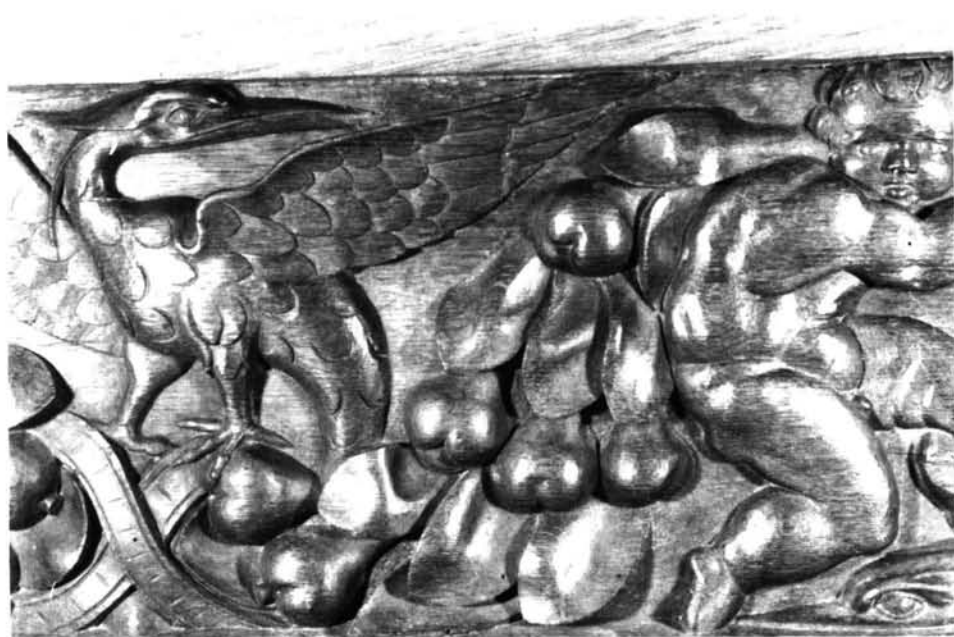

FIGURA 13.- Diferentes guirnaldas identificadas en los fragmentos estudiados.

FIGURA 13.- Diferentes guirnaldas identificadas en los fragmentos estudiados.

UNOS RELIEVES DE JUAN DE SALAS

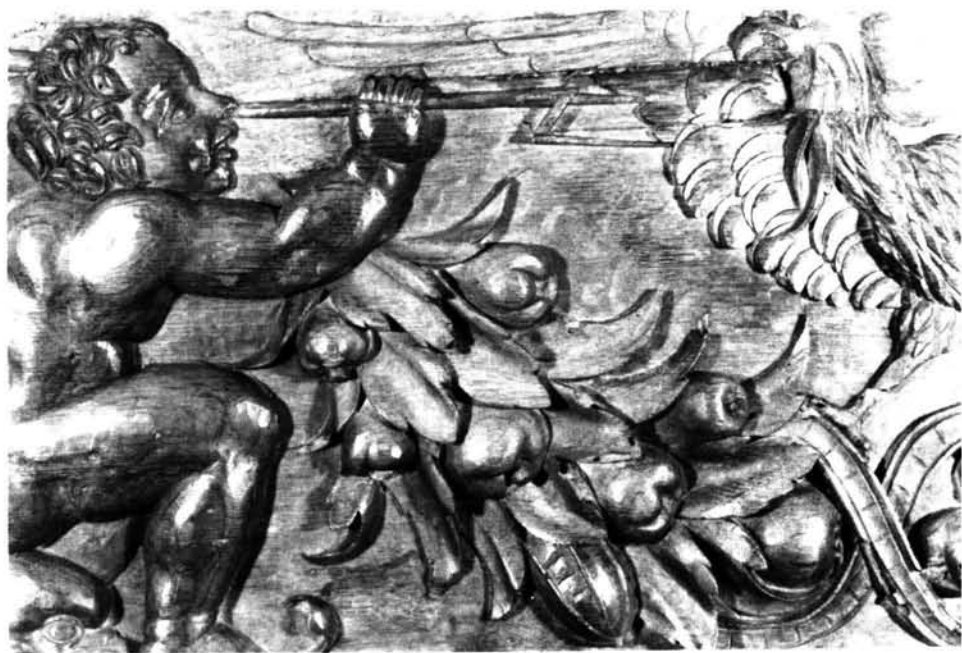

FIGURA 13.- Diferentes guirnaldas identificadas en los fragmentos estudiados.

UNOS RELIEVES DE JUAN DE SALAS

FIGURA 13.- Diferentes guirnaldas identificadas en los fragmentos estudiados.

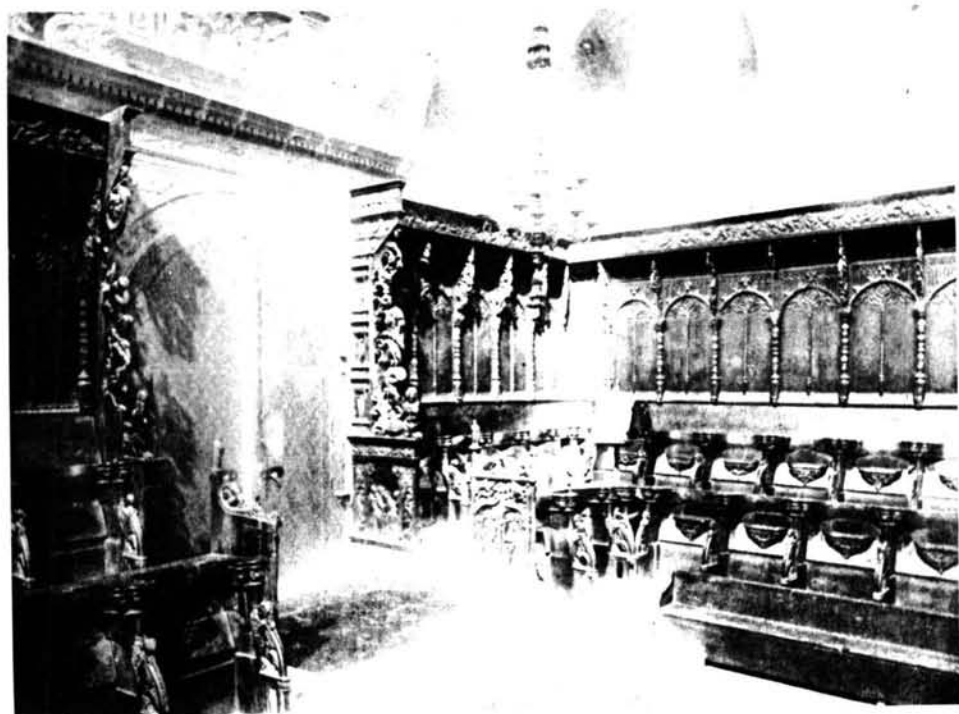

FIGURA 14.- Fotografía de la sillería coral antes de la reforma de Gaudí. (Según el álbum editado por Parera en 1897).

UNOS RELIEVES DE JUAN DE SALAS

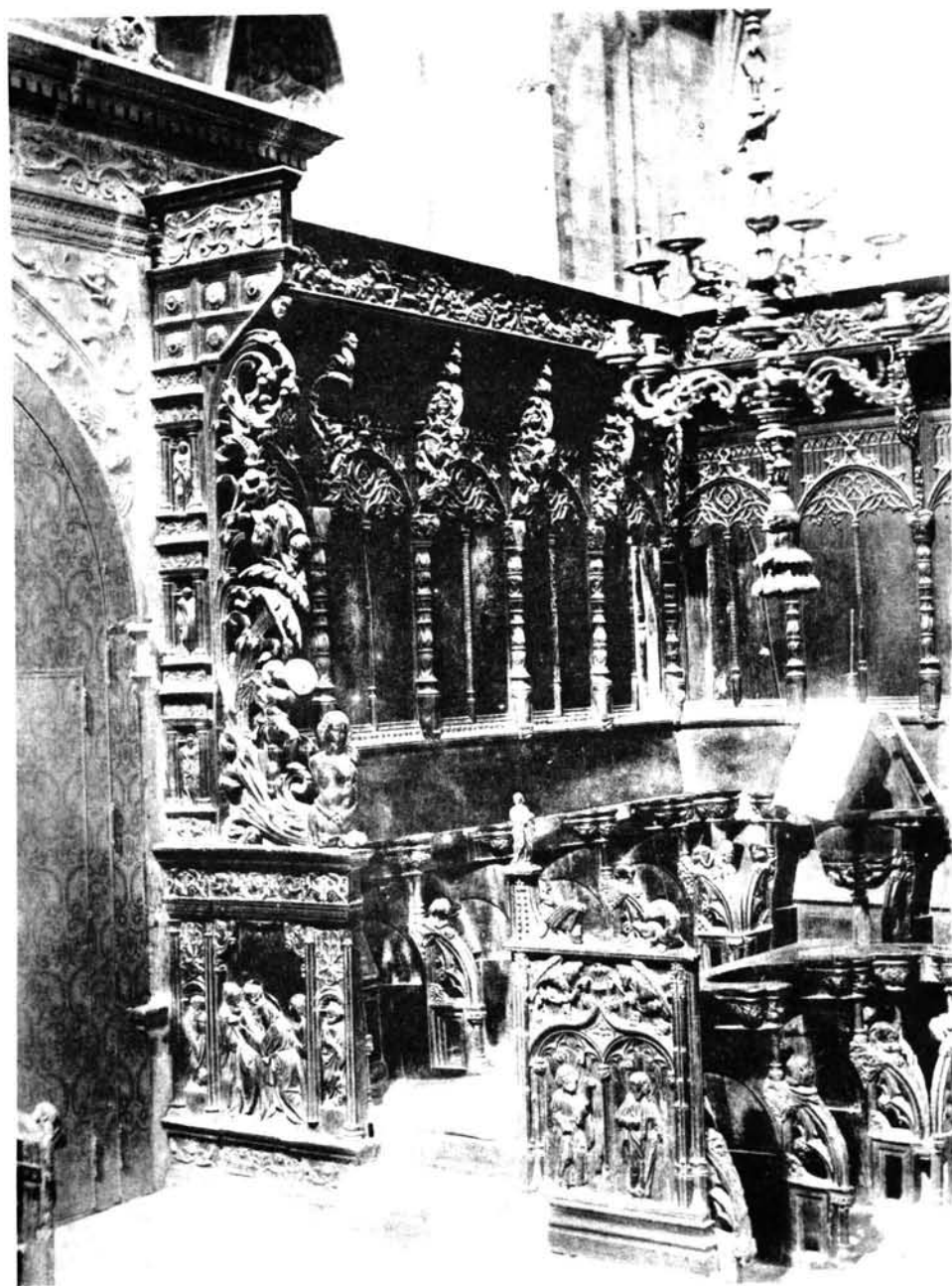

FIGURA 15.- Detalle de la sillería en su anterior emplazamiento. Se puede observar plenamente el remate que se conserva hoy en el lado del Evangelio (Según el álbum editado por Parera en 1897).

UNOS RELIEVES DE JUAN DE SALAS

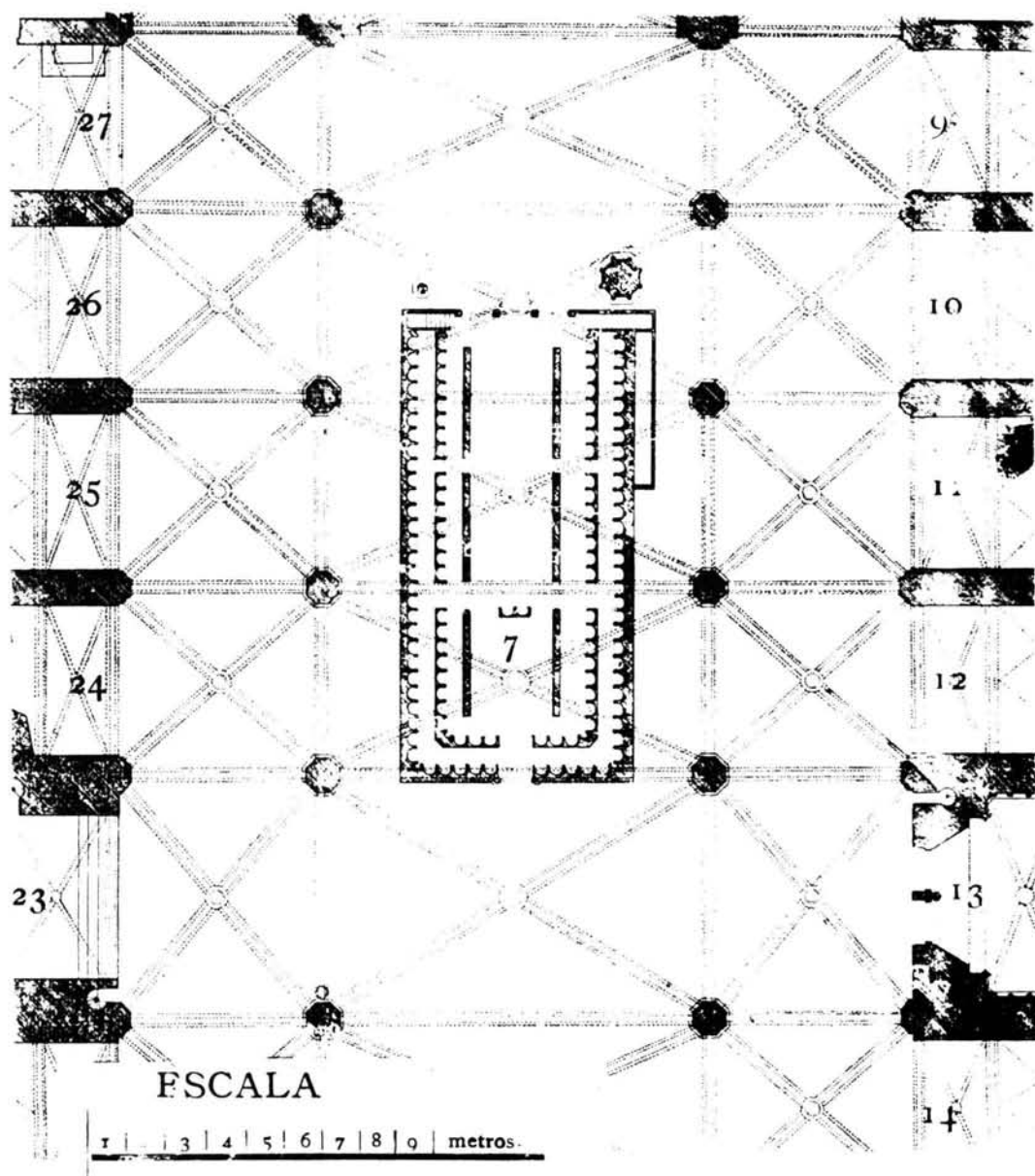

FIGURA 16.- Plano del coro en su anterior emplazamiento (Según el álbum editado por Parera en 1897).

FIGURA 17.- El plafón original conservado en el lado de la epístola, según la disposición actual. (Foto Juan Ramon Bonet para el Museo de Mallorca).

FIGURA 18.- El plafón original conservado en el lado del evangelio según la disposición actual. (Foto Juan Ramon Bonet para el Museo de Mallorca).

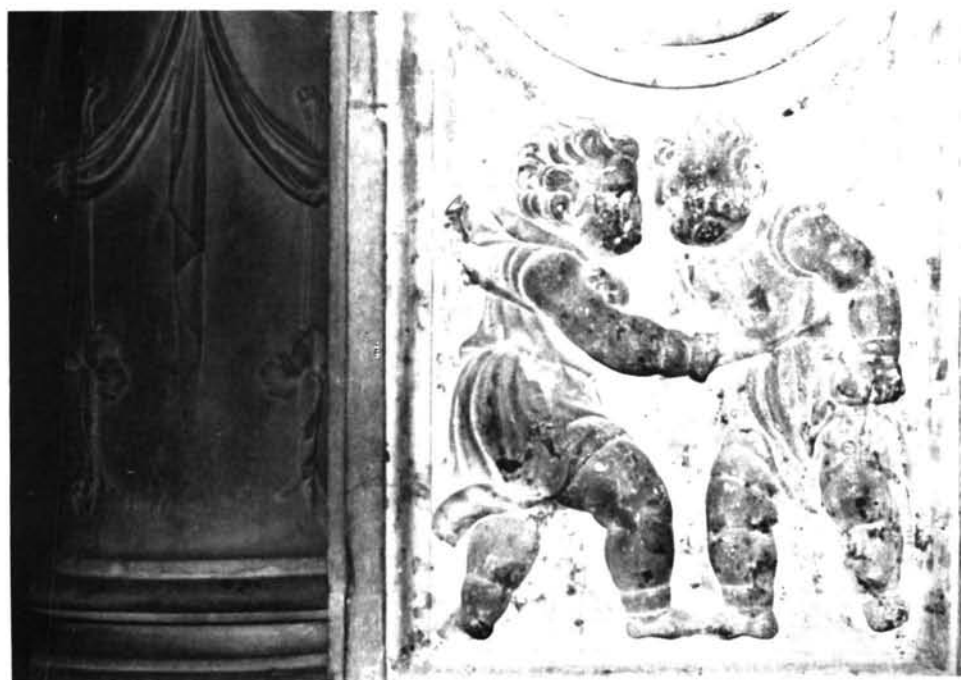

FIGURA 19.—“Putti” vestidos con túnica en el interior de la jamba izquierda del arco de acceso al coro. (Foto Juan Ramon Bonet para el Museo de Mallorca).

FIGURA 20.— Querubines que bordean el arco de entrada al coro. (Foto Juan Ramon Bonet para el Museo de Mallorca).

FIGURA 21.- Soporte del ambón del pulpito mayor de la Catedral.

FIGURA 22.- Detalle de las garras de las aves del friso escultórico en madera.

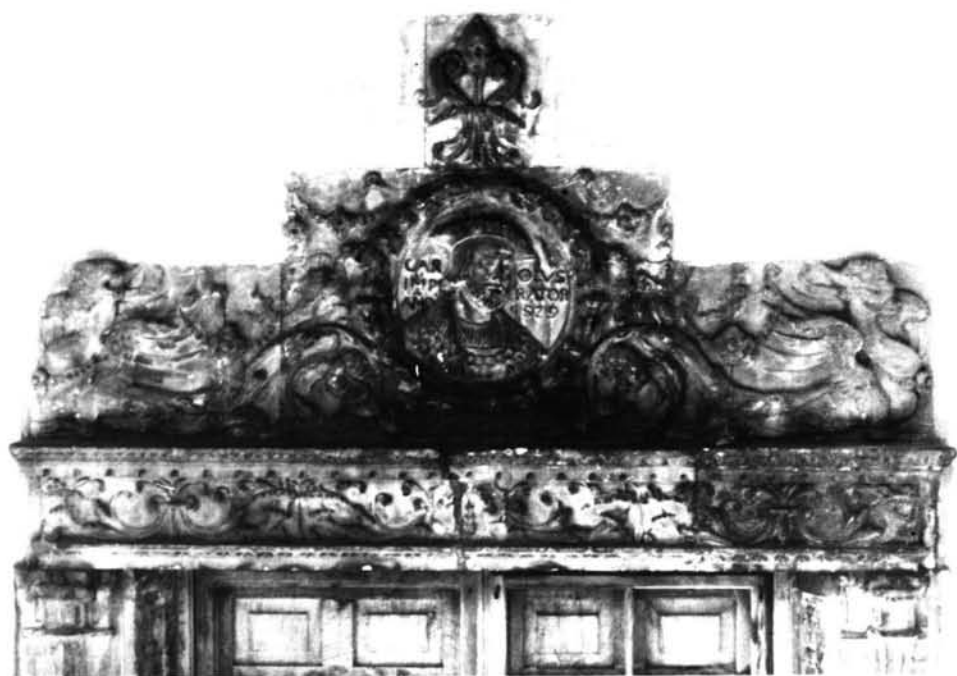

FIGURA 23.— Atico de la ventana de los Juny, hoy en el palacio March.
(Foto Juan Ramon Bonet para el Museo de Mallorca).

UNOS RELIEVES DE JUAN DE SALAS

FIGURA 24.- Detalle de la pared frontal del basamento de la sepultura del Obispo Santacilia.

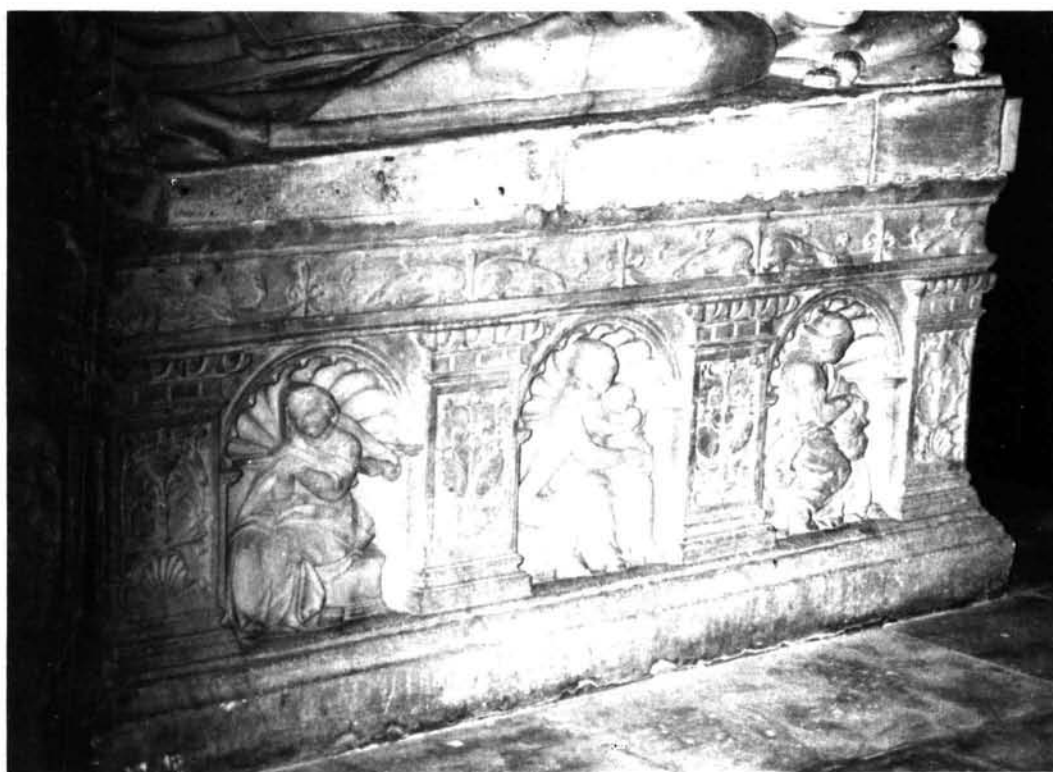

FIGURA 25.— Decoración complementaria del mismo sepulcro.

UNOS RELIEVES DE JUAN DE SALAS

FIGURA 26.- Relieve con el escudo de los Fuster de Pax (Depósito de la S.A.L. en el Museo de Mallorca). (Foto Juan Ramon Bonet para el Museo de Mallorca).

FIGURA 27.- Relieve con elementos geométricos y grotescos (Depósito de la S.A.L. en el Museo de Mallorca). (Foto Juan Ramon Bonet para el Museo de Mallorca).

EPITAFIS I INSCRIPCIONS DELS CAVALLERS...

Rafael Cotoner i d'Olesa, LX gran mestre. Biblioteca Nacional de Malta. (Foto: Mascaró Pasarius)

Nicolau Cotoner i d'Olesa, LXI gran mestre. Biblioteca Nacional de Malta. Foto: Mascaró Pasarius

EPITAFIS I INSCRIPCIONS DELS CAVALLERS...

Vista general de La Valetta, Malta. Al centre l'església catedral de Sant Joan. (Foto: Mascaró Pasarius)

Detall d'un canó situat davant la catedral de Sant Joan. La Valetta, Malta. (Foto Mascaró Pasarius).

Cenotafi de Miquel Joan Cotoner, catedral de Sant Joan, La Valletta, Malta.
(Foto Mascaró Pasarius).

Escut dels Cotoner, a la catedral de Sant Joan, La Valetta, Malta. (Foto: Mascaró Pasarius).

VIDA DE SOCIETAT

Necrologia

FRANCESC DE BORJA MOLL

El 19 de febrer de 1991 va morir l'illustre filòleg Francesc de Borja Moll. Era el soci més antic de la Societat Arqueològica Lulliana, que ja en la Junta General del gener de 1982 l'havia proclamat Soci d'Honor. És difícil dir res nou sobre la seva immensa labor com a editor, lingüista, traductor i folklorista. A hores d'ara, tothom ha reconegut la importància d'aquesta obra i l'ha assenyalat com una de les personalitats culturals més importants del segle XX a les Balears. La SAL vol afegir-se a aquestes veus i dedicar-li uns mots de recordança.

Havia nascut a Ciutadella de Menorca el 1903, i a partir del 1921 s'havia instal·lat a Mallorca per treballar, al costat d'Antoni Maria Alcover, en el *Diccionari català, valencià, balear*. La seva relació amb el polèmic canonge va esser d'allò més útil per a la nostra cultura. F. de B. Moll aviat pogué introduir-se en el món de la filologia: va anar a Hamburg a estudiar fonètica i dialectologia amb Bernhard Schädell i després a Bonn, on seguí un curs de tècnica lexicogràfica i etimològica amb el prestigiós professor Meyer Lübke. Tot seguit començaren les seves recerques en el camp de la dialectologia i les seves col·laboracions al "Bolletí del Diccionari" i a l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura. A la mort d'Alcover (1932) va heretar una càrrega ben feixuga, la continuació del *Diccionari*. A partir d'aleshores les seves activitats es diversificaren força. El 1933 creà la col·lecció "Les Illes d'Or", embrió de l'Editorial Moll, que tant havia de significar per a la cultura catalana a Mallorca en els anys més difícils de la postguerra. En aquesta època, la figura i les empreses científiques i editorials de F. de B. Moll omplen un espai cultural que les circumstàncies històriques havien deixat en una precarietat absoluta. Això ara, amb la perspectiva que donen els anys, ens sembla d'una importància històrica cabdal. A les col·leccions de la seva editorial es publicaren els primers llibres en català que salvaren la censura a Mallorca i ell va esser qui més directament encoratjà els joves escriptors, el qui els proporcionà plataformes on publicar. Al mateix temps, continuà la seva tasca científica amb les col·laboracions per a l'*Atlas lingüístico de la Península Ibérica*, dirigit per Tomás Navarro Tomás, i amb els treballs lents i difícils de la redacció i edició dels vuit darrers volums del *Diccionari*. Per a aquesta tasca se sabé fer amb els serveis del valencià Manuel Sanchis Guarner, també de grata recordança, per motius múltiples, entre nosaltres. I encara hauríem de parlar de la seva tasca de difusor de l'obra folklòrica de mossèn Alcover, i molt especialment del seu immens recull de rondalles.

No només devem a don Francesc de B. Moll el *Diccionari*, encara que aquesta obra podria omplir molt bé la dedicació científica de tot un equip de filòlegs. Hauríem de destacar moltes altres aportacions científiques seves. Per exemple, la *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears* (1968), amb la qual tants de mallorquins hem après a escriure el català correctament; la *Gramàtica històrica de la lengua catalana* (1952), el conjunt de treballs reunits en el volum *Textos i estudis medievals* (1982), i tants d'altres. No voldríem oblidar *Un home de combat* (1962), emotiva i documentada biografia d'Alcover, ni tampoc els seus llibres de memòries *Els meus primers trenta anys* (1970) i *Els altres quaranta anys* (1975), molt rics d'informació però, a més a més, escrits amb una prosa d'una alta qualitat literària.

La seva bibliografia, entre notes i estudis seriosos, sobrepassa els vuit-cents títols i ja va esser exhaustivament aplegada al final de l'homenatge que li reté la revista "Randa" (núm. 11, 1981, pàgs. 183-205). No l'hem de reproduir ara. Aquí només ens correspon de manifestar públicament el reconeixement i l'admiració de la SAL envers un dels seus socis més benemèrits i desitjar que l'exemple que va donar de treball i de consciència cultural serveixi de model a les noves generacions, com va servir a les que tingueren la sort de conviure amb ell.

Bibliografia

CABOT ESTARELLAS, J. / MULET, B. Pvre. *Rajoletes policromes a Mallorca*. Ed. Miramar. Palma de Mallorca - 1990.

Des de la dècada dels '60', hi ha un creixent interès per l'estudi de la ceràmica mal anomenada popular. Fins aquells anys, sols col·leccionistes i, ocasionalment, historiadors de l'Art s'atracaren a aquest tipus de materials; a partir de llavors, l'interès dels arqueòlegs per la ceràmica medieval i post-medieval s'ha anat fent cada cop més intens.

Estudis com els de F. Soberats, J. Coll, A. Vilaret i C. Gamundí, publicats en gran part a Bolletí de la Societat Arqueològica Lulliana, són una bona mostra del que s'ha de fer.

No es pot estar d'acord amb molts dels plantejaments d'aquest llibre, començant per les paraules de B. Porcel en el pròleg. En ell, desconeixent les principals línies de la Historiografia actual, s'afirma que l'historiador és, encara, un narrador dels esdeveniments cabdals dels reis i les batalles, i que "s'atura poc o gens en llegir els modestos arxius del poble que explicarien com actuaven els batlles o quin avantatge suposà per a l'economia domèstica el cultiu de l'ametller". Basta donar una ullada a les revistes especialitzades que es publiquen a la nostra Comunitat per veure que precisament aquests temes s'han tractat des de fa anys i que els Arxius Municipals són una valuosíssima font d'informació que si no s'utilitzen més és per la desídia d'alguns equips municipals que els han deixat perdre, quan no hi han impossibilitat l'accés.

Pel que fa a l'obra en sí, s'ha de considerar de poca vàlua científica. A les seves pàgines s'insisteix reiteradament en la figura del col·leccionista com a destinatari. Això presenta un indubtable perill, malhauradament massa conegut a les nostres contrades, de què una part considerable del nostre Patrimoni s'arribi a transformar en valor de mercat i exportació fraudulenta desapareixent dels seus emplaçaments naturals. Un bon exemple d'aquest fet es té amb plafons ceràmics de La Roqueta que, una vegada desmuntats, en el present serveixen de decoració en una barbacoa qualsevol.

D'altra part, ni tan sols als col·leccionistes seriosos els pot servir de gaire un llibre que no té en compte les aportacions científiques del tema dels últims quaranta anys. De les darreres aportacions bibliogràfiques, que no és pot dir que siguin poques, sols es tenen en compte les de M.ª P. Soler per València, J. Llorens per Catalunya i C. Cantarellas per La Roqueta; la resta de títols emprats són majoritàriament anteriors a 1950.

La classificació de les peces segueix partint de models esteticistes molt poc clars i superats des de fa molt de temps. Per exemple el criteri de la sèrie de l'atzavara tant se val aplicar-lo a la sèrie de la palmeta. La sèrie de la margalida és tan ambigüa que pot incoure qualsevol motiu de decoració. L'extrem més destacable d'aquesta ambigüitat es pot veure a la pàgina 50, a on al peu d'una reproducció es llegeix: "Rajole (sic) catalana 9,5 x 9,5 estrella de 16 puntes molt original i tal volta única. La consideram de Mallorca". Resulta curiosa una rajola que és, al mateix temps, obra catalana i de Mallorca; a més a més, la seva "unicitat" es demostra en els plafons de Sant Marçal (pàgines 131 i 132) en els quals tota l'orla està composta per aquest tipus d'estels.

Les indicacions cronològiques, quan no són totalment errònies resulten prou ambigües com per no poder ésser aplicades. Una demostració és el cas de la confusió que es dona entre els alfardons (presos amb un criteri de forma) i la sèrie gòtica en la que es donen criteris decoratius. En tot cas, les úniques ceràmiques com a gòtiques ho són en blau sobre blanc, oblidant que la major part de la producció es féu amb rajola sense decoració o en verd.

Una menció especial és la que requereixen els socarrats. Del que es desprén del llibre, la seva utilització a Mallorca degué ésser important, quan no existeix cap prova documental ni arqueològica de la seva utilització i els exemplars coneguts a l'illa són producte d'importacions recents de colleccionistes.

D'aquesta manera, classificar materials sols com proposen els autors (per segles o estils pictòrics) no resol cap problema. Com a mostra, recordi's que, pel gòtic, tot partint de la ceràmica de taula, hi ha suficients elements per poder datar amb curts marges cronològics la producció ceràmica d'aquesta època.

Igualment, la quasi nula especificació de la procedència de les peces que s'ofereixen a les il·lustracions, fa impossible que aquesta publicació tenguí, al manco, el valor d'inventari.

En resum, aquesta obra no resol cap dels problemes que té el món de la ceràmica a Mallorca amb posteritat a la conquesta de Jaume I, ni en relació a la ceramologia en general ni pel que fa a les rajoles en particular. Els interrogants segueixen sense resposta: Quin és el context de la producció ceràmica a Mallorca?; Quina relació existia entre els ceramistes valencians, catalans, francesos i italians amb els illencs?; Perquè es produeix la reempresa de la ceràmica vidriada en verd i manganés a Inca, en el S. XVII?; Quines eren les vies de contractació dels plafons ceràmics de les nostres esglésies a partir del S. XVII: es produïen a fora i es muntaven aquí o venien els artesans a l'illa?;...

M. BERNAT ROCA i
J. SERRA BARCELÓ

CAPÓ JUAN, Josep: "*El Rector Caldentey*". Biografia de Mn. Rafel Caldentey i Perelló, nascut a Manacor el 1818, rector de Santa Maria del Camí en 1853 on morí en 1887. Mallorca, Gràfiques Miramar, 1990. 197 pp. II.

L'historiador santamarier Mn. Josep Capó i Juan ens ha enllestit la desitjada Biografia del Rector Caldentey, mort en fama de santedat. La competència de l'autor és ja coneguda pels interessants estudis històrics; però principalment per la tasca d'haver donat a l'estampa en dos volums la Història de "La Vila de Santa Maria del Camí. 1980-1985".

Ha escorcollat els arxius, ha begut a les fonts orals del poble, servint-se també del material arreplegat per Mn. Joan Vich i Salom. Ens ha descobert un enfiloi de notícies inèdites del segle passat, presentant-nos les relacions del piatós Rector amb el seu Manacor natal, amb Gènova (Itàlia), amb la nonble família Oleza, amb Monsenyor Cabrera, amb Santa Maria del Camí (Lourdes, obres parroquials, fundació de la casa de Caritat, atencions als pobres...) per esdevenir un sant pastor d'ànimes, vàlid model encara per a l'actual vida parroquial.

BALTASAR MOREY CARBONELL

Secció Oficial i de Notícies

1991

**Acta de
l'Assemblea
General
Ordinària
de Socis
de la
S.A.L.
celebrada
dia 30
de gener
de 1990.**

Essent les 19'30 hores, a la seu del local social, té lloc l'Assemblea General Ordinària de Socis de la S.A.L., amb l'assistència dels socis següents:

Sr. Miquel Duran Pastor, Sr. Guillem Rosselló Bordoy, Sra. Maria Barceló Crespi, Sr. Josep C. Tous Prades, Sr. Joan Pou Muntaner, Sr. Manuel Ripoll

Billón, Sr. Joan Mas Vives, Sr. Nicolau Morell Cotoner, Sr. Andreu Muntaner Darder, P. Gabriel Llompart Moragues, Sr. Antoni Ripoll Jensen, Sr. Gabriel Sabrafin Ripoll, Sra. Lourdes Mazaira, Sr. Faust Orlandis Morell, Sr. Miquel Obrador Colom, Sr. Antoni Arcas Cabrer, Sr. Joan Alemany Mir, Sr. Faust Frau Camacho, Sr. Nicolau Tous Escoubet, Sr. Gabriel Ensenyat Pujol, Sra. Montserrat Puyol Rodríguez, Sr. Alvaro Santamaría Arandez, Sr. Josep Segura Salado, Sr. Manuel V. Domènech Bestard, Sr. Antonio Masegosa Galan, Sr. José M. González Ortea, Sra. Aina Le-Senne Pascual, Sra. Catalina Ensenyat Ensenyat, Sra. Joana Maria Matas Alomar, Sr. Cosme Aguiló Adrover, Sr. Andreu Ramis Puiggrós, Sr. Jaume Guasp Pérez, Sr. Antoni Juan Horrach, Sr. Josep Estelrich Costa, Sr. Joan Rosselló Lliteres, Sr. Joan Mas Adrover, Sr. Bartomeu Servera Sitjar, Sr. Octavi Machado, Sr. Bartomeu Salvà Simonet, Sr. Miquel Fullana Llompart, Sra. Camilla Blanes Sureda, Sra. Miquela Danús Burguera, Sr. Antoni Marimon Riutort i Sr. Pau Mateu Vives.

Una vegada oberta la sessió per part del President la Secretària procedeix a la lectura de les actes corresponents a la sessió anterior que són aprovades.

A continuació el President passa a informar dels següents temes:

- sobre l'augment de les quotes, la Junta de Govern ha considerat que ja que es paguen els exemplars de la sèrie monografies o les inscripcions del Congrés, de moment no s'augmentarien.
- els index corresponents als darrers números dels Bolletins es troben a la impremta per a la seva publicació.
- el conveni suscrit entre la S.A.L. i la Conselleria de Cultura per tal de dur a terme la recuperació del tresoret almohade en el passat mes de juny.
- l'acceptació dels arxius fotogràfics de "Ultima Hora" la cessió dels quals s'ha d'agrair al Sr. Josep C. Tous.
- la intenció d'establir un premi o beca que amb el nom d'Estanisla Aguiló s'encamini primerament a l'elaboració de la Història de la pròpia S.A.L.
- la felicitació de la S.A.L. per la tasca de restauració de la casa Forteza-Rey.
- el reportatge sobre la nostra societat realitzat darrerament per TVE a les Illes Balears, dins d'un conjunt de reportatges-documentals referents a les principals entitats culturals de Mallorca.
- l'aixecament de la planimetria completa del Casal Aguiló.

- sobre el testament del Sr. Pau Alcover en referència a la casa que passa a l'OCB i en darrer terme a la S.A.L., en el cas de que sorgissin problemes es consideraria tractar-lo en una Assemblea Extraordinària.
- la manifestació d'un record especial per al Sr. Jaume Cirera.

Quant al punt de l'ordre del dia referent al balanç de socis aquest ha estat: 22 altes, 10 baixes per defunció i 4 baixes voluntàries.

Els socis donats d'alta són:

- n.º 1.021 Miquel Gil Cuenca
- n.º 1.022 M.ª Angels Ferragut Muñoz
- n.º 1.023 M.ª Dolors Martínez Roca
- n.º 1.024 Biblioteca de La Real
- n.º 1.025 Xavier Pastor Quijada
- n.º 1.026 Jordi Amengual Quetgles
- n.º 1.027 Antoni Juan Horrach
- n.º 1.028 David Font Mampel
- n.º 1.029 Lluís Martínez Lapasió
- n.º 1.030 Bartomeu Servera Sitjar
- n.º 1.031 Bernat Oliver Font
- n.º 1.032 Pere Rosselló Bover
- n.º 1.033 Joan Vidal Bibiloni
- n.º 1.034 Antoni Company Bonnet
- n.º 1.035 Miquel A. Gual Bauçà
- n.º 1.036 Joan Josep Vidal Payeras
- n.º 1.038 Bartomeu Salvà Simonet
- n.º 1.039 Octavi Pons Machado
- n.º 1.040 Antoni Marimon Riutort
- n.º 1.041 M.ª Magdalena Estarells Ordines
- n.º 1.042 M.ª Magdalena Rosselló Ximelis.

Els socis donats de baixa per defunció són:

- Sr. Jaume Cirera Prim
- Sr. José Bonilla Mir
- Sr. Salvador Beltran
- Sra. Bàrbara Pons Marquès
- P. Rafel Juan

- Sr. Antoni Galmés
- Sr. Joan Camps
- Sr. German Chacartegui
- Sr. Priam Villalonga de Cantos
- Sr. Francesco Estabén.

I els socis donats de baixa per pròpia voluntat són:

- Sr. Bartomeu Carrió Trujillano
- Sr. Lluís Roura Aulinas
- Sr. Antoni Montserrat
- Edicions "El Albir" de Barcelona.

Sobre les activitats realitzades al llarg de l'any 1989 cal destacar les següents:

- depòsit per part de la S.A.L. a la U.I.B. del segell de la antiga Universitat el qual ja s'ha utilitzat en l'acte de nomenament de doctor "honoris causa" del Sr. Fèlix Pons.
- col·laboració amb les demés entitats lul·lianes en la diada de Cura que va tenir lloc el 18 de juny i on es va tractar el tema de la causa pia i en la festa del Beat Ramon del 27 de novembre.
- col·laboració amb la U.I.B. i el Patronat Frederic Chopin per tal de commemorar els 15 aniversari de l'estada del músic i George Sand a Mallorca. En el Casal Aguiló va tenir lloc una taula rodona sobre l'època de 1838-39 així com un concert de música barroca.
- la Sra. Luz Zaforteza, la Sra. Carme Simó, el Sr. Jaume Garau i el Sr. Bernat Sureda impartiren conferències sobre els seus respectius temes d'investigació.
- presentació d'un llibre del Sr. Joan Mas i d'un altre del Sr. Onofre Vaquer.
- exposició de Noticiaris mallorquins.
- publicació de la monografia "Ramon Llull y la Corona de Mallorca" del Sr. Alvaro Santamaría.
- adopció d'un nou logotipus de la S.A.L.

- creació del Centre d'Estudis Històrics.
- celebració d'una sessió d'estudi (21 de novembre) tractant el tema de la reforma del barri xinès de Palma.
- reunió a Palma de les entitats de parla catalana membres de la CECCEL el dia 11 de novembre. Es comptà amb la presència del nou President Sr. Octavio Pérez i amb la important col·laboració de l'I.E.B.
- convocatòria d'un Congrés sobre "El nostre Patrimoni Cultural. Base jurídica per a la seva defensa".

S'indica aiximateix que han quedat pendents algunes activitats anteriorment programades com un cicle de conferències dedicades a La Renaixença i dues taules rodones, una sobre els aspectes científics de la Revolució Francesa commemorant així els 200 aniversari i l'altra sobre Jeroni de Berard commemorant el 150 aniversari de l'aparició del seu llibre.

Pel que respecta al balanç econòmic i pressupost les dades són aquestes:

ANY 1989.*Ingressos.*

	Ptes.
Romanent 1988	3.091.194
Ingressos	26.371.210
	29.462.404

Despeses 26.34.217

Romanent el 31-12-89 3.108.187

Ingressos.

Subvenció Conselleria de Cultura (tresor almohade)	23.300.000
Quotes socis (net)	1.301.622

	Ptes.
Subvencions	1.392.600
Venda publicacions	81.355
Interessos bancaris	20.755
Inscripcions Congrés	15.000

Despeses.

Compra tresor almohade	23.300.000
Imprempta	1.596.541
Cobrament	70.878
Material Oficina	16.019
Retribució personal	344.475
Contribució	96.175
Manda Pia	25.000
Despeses entresol	572.088

Subvencions

Conselleria Cultura	300.000
Ajuntament	300.000
Conselleria Cultura (Bolletí)	485.000
Institut d'Estudis Baleàrics	307.600

PRESSUPOST ANY 1990.*Ingressos.*

Ordinaris:

quotes socis	1.100.000
venda publicacions	150.000

1.250.000

Extraordinaris:

subvencions	1.392.000
Romanent 1989	3.108.187

5.750.187

	Ptes.
<i>Despeses.</i>	
Ordinàries:	1.250.000
Extraordinàries:	
publicacions	2.700.000
Congrés	750.000
planimetria Casal Aguiló	134.400
conferències	200.000
mobiliari entresol	716.387
	5.750.787

I després del pressupost és quan es passa al punt referent a les activitats previstes per a 1990 que es centren en el Congrés sobre defensa del patrimoni cultural les reformes del Casal Aguiló, la posada en marxa del Centre d'Estudis Històrics, les publicacions, etc.

En darrer lloc és el torn de precís i preguntes que són les que venen a continuació:

— el Sr. Jaume Guasp expressa la queixa per manca de termini suficient per po-

der presentar comunicacions al Congrés.

— el Sr. Joan Rosselló Lliteres suggereix la conveniència de què s'estableixin uns criteris per a seleccionar els temes a publicar en la sèrie de Monografies. Se li contesta que la selecció la fa la Junta de Govern on hi ha representants de diferents àrees de coneixement.

— el Sr. Andreu Muntaner considera que és lamentable la mínima quantitat que la S.A.L. reb com a subvenció de l'Ajuntament de Palma.

— el Sr. Antoni Arcas intervé fent unes matisacions sobre les excavacions fetes a la Misericòrdia dient que no són tals excavacions sinó l'obertura d'una síquia per qüestió d'aigües pluvials.

I no havent més assumptes a tractar s'acaba la sessió a les 21'00 hores de la qual com a Secretària don fe.

V. i P.
El President,
MIQUEL DURAN PASTOR

La Secretària,
MARIA BARCELÓ CRESPI

ACTIVITATS DE LA SOCIETAT DURANT L'ANY 1991

Nous socis. Relació dels socis admesos durant l'any 1991.

- 1.059 M.ª Magdalena Pons Barceló
- 1.060 Jaume Payeras Gil
- 1.061 M.ª Antònia Ferrer Vidal
- 1.062 Helga Schwendinger
- 1.063 Margalida Socias Colomar
- 1.064 Bernat Martí
- 1.065 Margalida Mayol
- 1.066 Catalina Ferrando Ballester
- 1.067 Jaume Nadal Roig.

Junta General Ordinària. El dia 22 de gener de 1991 va tenir lloc l'Assemblea General Ordinària i a continuació l'Assemblea Extraordinària per tal d'elegir i anomenar la Junta de Govern.

Seminari sobre Moviments Socials. Segons els costums habituals enguany va celebrar-se de bell nou a la nostra Casa els dies 21 i 22 de març el VI Seminari coordinat pel Dr. Sebastià Serra, prof. de la U.I.B. i els seus col·laboradors. La convocatòria d'enguany tenia com a tema: Societats, ideologies i moviments socials a les Illes Balears (Polítiques socials a Mallorca. El Centenari de *It Rerum Novarum* 1891-1991).

Tou Acadèmic. El nostre consoci Ramon Canet, conegut pintor, va ser anomenat Acadèmic de número de la "Acadèmia Provincial de Bellas Artes".

Socis d'Honor. Fou aprovada per la Assemblea General Ordinària la proposta d'anomenament de nous socis d'honor elevada per la Junta de Govern en favor del Sr. Josep Font i Trias i del Sr. Jocelyn N. Hillgarh.

Socis corresponents. Durant el Curs Acadèmic foren anomenats Socis Corresponents de la S.A.L., en aplicació dels nous Estatuts i en reconeixement de la seva tasca intel·lectual, les següents persones i entitats:

Josep Massot i Muntaner,
 Vicenç M.ª Rosselló Verger,
 Antoni Riera Melis,
 Rafel Socias Company,
 Manuel Cuenca Toribio,
 Dolors Badia i
 "Associació Amics de Mallorca" a Barcelona.

Acta de constitució del Centre d'Estudis Històrics (C.E.H.). El dia 15 de gener de 1991 a la Sala d'Actes del Col·legi de la Sapiència, com a recordança del lloc on va ser creada la nostra Societat, es va constituir el nou Centre d'Estudis Històrics de la S.A.L. tot desenrrollant l'article II, apartat d dels nous Estatuts. Amb tal motiu va pronunciar una conferència el Prof. Vicenç M.ª Rosselló Verger, de la Universitat de València que va versar sobre la "Cartografia mallorquina".

Prèviament a l'Església del Monestir de Santa Elisabet el Mestre Tomàs Colom va oferir un concert d'orgue, amb obres de Antonio de Cabezón, Sebastián Aguilera de Heredia, Francisco Correa de Arauxo, Pablo Bruna i Joan Cabanillas, autors del Renaixement i del Barroc.

Centre d'Estudis Històrics. Per tal de posar en funcionament l'esmentat C.E. H. la Junta de Govern de la S.A.L. el dia 6 de març de 1991 va designar una Junta gestora integrada per un Director G. Rosselló Bordoy, Vicedirector: Bernat Sureda i Garcia i Secretari: Gabriel Ensenyat Pujol. Els membres del Centre són els socis de la S.A.L. amb títol de Doctor.

Presentació de publicacions. El dia 23 d'abril, al Centre Cultural de Sa Nostra va tenir lloc la presentació del volum 46 del Bolletí de la S.A.L., dedicat en exclusiva a recollir les Actes del I Congrés de defensa del Nostre Patrimoni Cultural. Altrement es va presentar el volum I de les "Monografies d'art i arqueologia" constituït pel llibre "El nombre de las cosas en al-Andalus. Una propuesta de terminología cerámica" del consoci G. Rosselló Bordoy. Dit volum va ser publicat en col·laboració amb el Museu de Mallorca.

Obres en el Casal Aguiló. Gràcies a l'ajut econòmic de la Conselleria de Cultura, Educació i Esports varen començar les obres de restauració del Casal Aguiló, segons projecte de l'arquitecte Antoni Juncosa, consoci nostre. Les obres, en principi, començaren per la planta baixa i de les dependències del subsòl.

Índex del B.S.A.L. Aprofitant la signatura d'un conveni de col·laboració amb la Direcció General d'Educació i el C.E.H. va ser possible enllestir que queda completada tota la segona època que comprén des del tom XXXV al XLI (1976-1985). Ha cuidat de l'edició el Sr. Jaume Bover i Pujol.

Nous càrrecs polítics municipals. A les passades eleccions municipals alguns del nostres consocis foren elegits regidors: Sebastià Serra i Josep Carles Tous a Palma, Mateu Morro a Santa Maria del Camí.

I Congrés de Centres d'Estudis de Parla Catalana. La nostra Societat va participar com a membre organitzador en les sessions de dit Congrés que es va celebrar a Lleida els dies 19 i 20 d'abril, convocat per l'Institut d'Estudis Ilerdencs.

Liber Maiolichinus. El número 3 de les Monografies de la S. A.L. ha correspost a la traducció al català del "Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus", realitzada per Mireia Mulet Mas. L'edició ha estat una iniciativa de la Societat que ha comptat amb el suport econòmic de l'Ajuntament de Palma i de l'Institut d'Estudis Balearics.

CoHoqui Internacional sobre el Liber Maiolichinus. A Tosso de Mar els dies 29 de setembre a d'octubre va tenir lloc dit coHoqui organitzat pel Centro di Studi Storici Alberto Boscolo de Barcelona. El Liber i la seva importància històrica va ser estudiat pel professor Scalia, Casula, Tangheroni, Carfìni Mas, Julià i Rosselló Bordoy, en representació de la S.A.L.

En torn al "Liber Maiolichinus". Amb motiu de la presentació d'aquesta obra la S.A.L. va organitzar dues conferències i una taula rodona durant els dies 16 i 17 d'octubre. La primera a càrrec del Dr. Josep

Ramon Julià, de la Universitat de Barcelona va versar sobre "La Mediterrània cristiana a inicis del segle XII" i la segona impartida pel professor G. Rosselló Bordoy sobre "El Liber Maiolichinus i el seu valor com a document històric. El món islàmic andalusí a inicis del segle XII". Ambdues conferències tengueren lloc a la Facultat de Filosofia i Lletres de la U.I.B. La taula rodona celebrada a la Capella del Temple, coordinada per la Professora Maria Barceló, va comptar amb les intervencions de la traductora Mireia Mulet Mas i els professors Joan Alegret Llorens, Pere Mulet Cerdà i G. Rosselló Bordoy que glosaren sobre els aspectes històrics i literaris del Liber.

Dipòsit temporal d'obres d'art.

Per acord de la Junta de Govern pres el dia 25 de juny es va autoritzar el préstec temporal de les següents obres d'art, propietat de la S.A.L. i dipositades al Museu de Mallorca: Talla en fusta policromada de Sant Miquel de Pere Mates i el retaule de Sant Jordi de Francesc Comes per a l'exposició sobre "Tint lo Blanc, imatges i objectes".

A petició de la Generalitat Valenciana es va autoritzar el préstec de la predeha de Santa Ursula del Mestre de Castellitx i del lateral del retaule de Sant Nicolau per la seva exhibició a l'exposició "Lluís de Santangel i la seva època" a celebrar a València el mes d'abril de 1992.

El tresoret almohade.

El 22 de maig es va inaugurar al Museu de Mallorca l'exposició que mostra per primera volta el tresor d'època almohade adquirit per la Societat mitjançant Conveni suscrit amb la Conselleria de Cultura. La mostra que es perllongà fins a

finals de juny va estar acompanyada d'un catàleg provisional de les peces que conformen dit conjunt.

Robatori al Museu de Mallorca.

Al llarg del mes d'agost va desaparèixer de la seva vitrina el famós Plat de la llebre, ceràmica andalusina d'època califal, una de les peces de més categoria entre les trobades a Mallorca. La S.A.L. aprofita aquest malaurat fet per plànyer la poca atenció que mereix el nostre Patrimoni Cultural i la manca de sensibilitat envers la seva defensa apassionada.

Conveni C.E.H. - U.I.B.

A inicis del present curs acadèmic es va signar conveni de col·laboració científica entre les esmentades institucions. Amb tal signatura esperam poder enllestir els programes d'investigació que el centre desitja dur a bon termini.

Josep Amengual, M. SS. CC, distingit amb el premi Jaume I.

Per la seva actuació cívica en defensa de la nostra cultura el nostre consoci Rd. Josep Amengual, Prior del Santuari de Lluc, ha estat guardonat amb el premi Jaume I establert per Omnium Cultural de Catalunya.

La C.E.C.E.L. concedeix ajut econòmic.

Al present curs acadèmic la S.A.L. va rebre un ajut econòmic de 241.310 pessetes que es destinaren a la edició del Volum 6 de les "Notícies y relaciones històriques de Mallor-

ca" preparades per Joan Pou i Muntaner.

**II Congrés en
defensa del nostre
Patrimoni Cultural.**

El mes de novembre va sortir la lletra de convit per tal d'iniciar les tasques preparatòries del Congrés a ce-

lebrar el febrer de 1992. El tema a discutir versarà sobre: "El Patrimoni documental, bibliogràfic i gràfic".

SUMARI

SUMARI

	Pàgs.
ARTICLES:	
LLUÍS PLANTALAMOR MASSANET: El conjunt de Curnia (Maó) i l'evolució cultural a Menorca oriental al II mil·lenni A. C.	3
VÍCTOR M. GUERRERO: Sobre un posible cargamento de ánforas altomedieval en el Puerto de Palma	19
PLÀCID PÉREZ: Les mesquites i els banys de Sóller (S. XIII i XIV).	29
M. ^a MAGDALENA RIERA FRAU - NATÀLIA SOBERATS SAGRERAS: Introducció a l'estudi del sistema hidràulic d'Alaró (Mallorca)	61
TERESA M. VINYOLES I VIDAL: Notes sobre el formatge de Mallorca	75
GABRIEL LLOMPART: Nuevas cartas de los gobernadores Arnau d'Erill y Felipe de Boyl a Pedro IV el Ceremonioso	89
JOSEP OBRADOR: Inventari de l'església parroquial de Sa Pobla 1514.	111
MARIA BARCELÓ CRESPI: Per a una aproximació a la climatologia de Mallorca baixmedieval a través dels textos històrics	123
G. ROSSELLÓ BORDOY: Unos relieves de Juan de Salas recuperados por el Museo de Mallorca	141
JAUME SERRA I BARCELÓ: Bandolerisme i Real Audiència: El procés de residència del Sr. Albanell	151
JAUME BOVER: La biblioteca de Lluç Estaci, Rector de Puigpunyent, Mallorca. 1644	181
M. L. MAS LATRIE: Epitafis i inscripcions dels cavallers mallorquins de l'ordre de Sant Joan de Jerusalem a la Catedral de Malta.	195

FRANCESC RIERA MONTSERRAT: Bru Cortés o un fracassat intent de promoció social	207
JUAN ROSSELLÓ LLITERAS: Inventario de documentos referentes a los antonianos de Palma en el Archivo Diocesano de Mallorca	219
PERE FULLANA: La "Unión Católica" a Mallorca. Les controvèrsies entorn a la col·laboració política dels catòlics (1881-1888) .	243

VARIA:

MARIA BARCELÓ CRESPI - G. ROSSELLÓ BORDOY: De bell nou altres novetats entorn de Joan de Salas	263

LÀMINES:

VIDA DE SOCIETAT:

Necrologia	271
Bibliografia	273
Secció Oficial i de Notícies	277

L'aparició d'aquest número del "Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana" formaven la seva junta rectora les següents persones:

President: D. MIQUEL DURAN PASTOR; Vice-President: D. MANUEL RIPOLL BILLÓN; Secretària: D.ª MARIA BARCELÓ CRESPI; Conservador: D. JOSEP C. TOUS PREDES; Bibliotecari: JUAN MAS I VIVES; Tresorer: D. JOAN POU MUNTANER; Director de Publicacions: D. GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY
Vocals: D.ª CAMILLA BLANES SUREDA; D. ANDREU RAMIS PUIGGRÓS; PERE FULLANA PUIGSERVER; JAUME GARAU AMENGUAL; ANTONI PLANAS ROSSELLÓ; JOAN ALEMANY MIR; GABRIEL ENSENYAT PUJOL.

SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LULLIANA

Local Social: Monti-Sion, 9   07001 - PALMA DE MALLORCA

Depòsit Legal: P. M. 738 - 1960

Imprès a les Illes Balears per Gràfiques Miramar, S. A. - Palma

Aquest Bolletí ha estat editat per la Societat Arqueològica Lulliana, gràcies a les subvencions de la Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Institut d'Estudis Baleàrics i de la Caixa d'Estalvis de les Balears, SA NOSTRA.

IdEB
INSTITUT
D'ESTUDIS
BALEÀRICS

"SA NOSTRA"
CAIXA DE BALEARS